

MONOK ISTVÁN
KÖNYVTÁRI (?) PROBLÉMÁK

41
(116)

ÚJ SOROZAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

MONOK ISTVÁN

KÖNYVTÁRI (?) PROBLÉMÁK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

41₍₁₁₆₎

ÚJ SOROZAT

SOROZATSZERKESZTŐ
GAÁLNÉ KALYDY DÓRA

MONOK ISTVÁN

KÖNYVTÁRI (?) PROBLÉMÁK

BUDAPEST 2020

Lektorálta
GÉCZI JÁNOS
JANKOVICS JÓZSEF

Anyanyelvi lektor
MÓNOK MÁRIA

A személy- és helynevek mutatóját összeállította
BUDAI-KIRÁLY TÍMEA

Tipográfia és tördelés
VÁS VIKTÓRIA

ISBN 978-963-7451-61-4
ISSN 0133-8862

[DOI 10.36820/MTAKIK.KOZL.2020.KONYVTAR](https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2020.KONYVTAR)

Felelős kiadó: az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója
Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető: GYÖRGY GÉZA vezérigazgató

A borítón:
Insigne typographorum et bibliopolarum Christophori Plantini
et Johannis Moreti, Antverpiae

TARTALOM

Bevezető szubjektív gondolatok	7
A könyvtárak és a hatalom	11
A hatalom és a közgyűjtemények	11
Új hatalmi viszonyok a tudományos információk megosztásában	19
A könyvnyomtatás ígéret volt – ahogy az internet is	29
Egy konkrét példa: Vélemény az írott örökség digitális másolatainak köztulajdonban tartásáról	39
Örökségképzés – örökségőrzés	42
A könyvtár Európa emlékezete, nemzeti örökség	42
Állandó és változó könyvtári feladatok	49
Alapítás / constitutio	50
Összegyűjtés / integratio	54
Megőrzés / preservatio	56
Alkotás / creatio	58
A bécsi Császári Udvari Könyvtár mint Magyar Nemzeti Könyvtár	61
Nemzeti örökség, nemzetek öröksége – a közös múlt	68
Egy konkrét példa: A Kárpát-medence könyvtárainak régi könyvei és a Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása	73
Egy konkrét tervezet: A kötelesepéldányról szóló többszöri párbeszéd kapcsán – vélemény és tervezet	80
A múzeummá és kutatóműhellyé váló könyvtár	88
A könyvtár múzeuma, vagy a múzeum könyvtára?	88
A magyar könyvtárak jövője	96
Kutatás, állományfeltárás, szerzővé válás	109
Egy konkrét példa: Könyvtörténeti adatbázis az irodalomtörténet kutatóinak	115
Egy tanulságos eset: Emlékhely vagy kutatóműhely – Lukács György hagyatéka az MTA Könyvtárában	121
A művelődési eszmények és a könyvtáros változásai	129
A tudás mintázatainak változásai	129
A múlt könyvtárosa a <i>bibliothecarius doctus</i>	147
A hagyomány megőrzésének egy lehetősége, a művelt könyvtáros	147

Néhány gondolat a könyvtárosról Dániel Imre kapcsán	153
Kik lettek könyvtárosok a XVI–XVIII. századi	
Magyar Királyságban?	156
A jövő könyvtárosa a <i>bibliothecarius aliterque doctus</i>	166
Egy konkrét példa: Gondolatok a könyvtárosok képzéséről	171
Appendix, aktuálisnak tudott régi gondolatok	176
A nemzeti könyvtár könyvtári és tudományos	
együttműködési stratégiája, 1999	176
A nemzeti könyvtár és a határon túli könyvtárak, 2000, 2007	188
Az Országos Széchényi Könyvtár szerepe	
a nem magyarországi könyvtárak ellátásában, 2000	197
Epilógus	206
Rövidítések és irodalom	209
Monok István könyvtárügyi írásai, megjelent véleményei	252
Személy- és helynevek mutatója	260

BEVEZETŐ SZUBJEKTÍV GONDOLATOK

*Évszázadok kalászaiból
kipergő népek sorsa sorsunk?
Ringunk a szél bölcsődalában...
Holnap ki tudja már, ki voltunk?
(Baka István, Székelyek, 1974)*

Nekünk, könyvtárosoknak a XXI. század elején minden pátosz nélkül kell feltennünk azokat a kérdéseket, amelyeket a költő, Baka István, a székelyek történelme kapcsán fogalmazott meg. Persze, nem tagadhatjuk, maga a kérdésfeltevés nem kicsit teátrális.

Aggódni persze nem aggódunk amiatt, hogy nem lesz munkánk, viszont annak megbecsültsége okán sok örömünk nincsen. Számos okot sorolunk majd fel ebben a kötetben, hogy miért van ez így, és több olyan javaslatot teszünk, amit megfogadva talán jobb kedvre is derülhetünk. Persze – ha már a székely párhuzam – „porlunk, mint a szikla”, és bizony azt sem mondhatnánk, hogy nem a „népek harcának zajló tengerén”. A könyvtár ugyanis olyan intézmény, amely része a hatalmi játszárnak. A múltban is része volt, és napjainkban sem lehet egy ilyen szempontot elvetni.

A hatalom, mind a politikai, mind a gazdasági hatalmi aréna szereplői mindig számoltak a könyvtárakkal. Azért, mert a könyvtárak letéteményesei egy-egy kulturális közösség, egy-egy állam, egy-egy ország, vagy éppen egy-egy nép örökségének. A „letéteményes” szó alatt azt értjük, hogy a könyvtár az egyik örökségképző intézmény, valakinek ugyanis el kell döntenie, mikor, kinek az emlékezetét tesszük – *aere perennius*, azaz ércnél maradandóbban – megőrzötté és hozzáférhetővé. Ez utóbbi mondatban egyértelműsítettem, hogy a könyvtár feltár (tudomást szerez valamiről, hogy az van), ezt aztán megszerzi, feldolgozza (katalogizálja, bibliográfiát állít össze belőle/róla), és aztán közzéteszi. Vagyis intézményesítettem létezővé teszi, amely már nemcsak van, hanem létezik is.

A könyvtár ezt önmaga soha nem tudta és nem is tudja megcselekedni. Politikai és gazdasági hatalmi tényezőkkel és más gyűjteményekkel (örökségi intézményekkel) működik együtt, a saját intézményen belüli tudáshiányt kiegészíti a tudományos és a kulturális intézményrendszer szereplőinek segítségével. A könyvtár tehát közösségi, társadalmi jelenség. Az ókortól

napjainkig sokat változott a társadalmi szerepe, és maga a könyvtáros szakma is többször átalakult abból a szempontból, hogy a könyvtárosnak mit kell tudnia, milyen készségekkel és képességekkel kell rendelkeznie és mit kell képviselnie. Ha csupán filmelményeket akarunk felidézni: Alejandro Amenábar jeles filmjének (Agora) Alexandriai Hüpatia az egyik főhőse, de azt magam nem tudnám megmondani, hogy a filozófus nő vajon tudós, tanár, vagy éppen könyvtáros volt-e. Van olyan olvasata a filmnek, és egyben a Szerapeion-kori könyvtárak történetének, hogy a könyvtár az az intézmény, amely intézményszerűen feltár, összegyűjt, feldolgoz, a megismert anyagon keresztül alkot, tanít, és a tudást sokféleképpen terjeszti. Vagyis az Alexandriai Könyvtárban vagy éppen a Szerapeionban tevékenykedők a könyvtárosok. Merőben más Umberto Eco *bibliothecarius*a. Frédéric Barbier ez utóbbit már abba a történeti korba helyezné, amelyet „Az Isten ideje” (*le temps de Dieu*)¹ című könyvtártörténeti fejezetként mutat be. Tegyük hozzá rögtön, talán szerencsésebb lett volna „Az egyház ideje” címmel illetni a fejezetet. Jorge atya, a vak könyvtáros sem „pusztán könyvtáros”. Könyvtárosként élő bencés szerzetes, teológus, aki túllép a könyvtáros – könyvünkben majd részletezett – szerepkörén, és nem együttműködni akar, hanem eldönteni olyan kérdéseket, amelyek megítélésében csak ő gondolja magát kompetensnek. Sok szakmában sokan gondolkodnak így. Aztán ott van Flynn Carsen, aki *A titkok könyvtára* című filmben A Könyvtáros. A sokféle könyvtárost bemutató tablót több más film és irodalmi alkotás felemlítésével színesíthetnénk, annyi azonban bizonyos, hogy a könyvtáros szerepe a különféle társadalmakban sokféleképpen alakult. Ahogy a könyveké, és ebből következően a könyvtáraké is.

Néhány évvel ezelőtt magyarul is megjelent egy világszinten is jól eladott (*bestseller*) könyvtörténet.² Ez az alkotás pontosan megmutatja, hogy mit értünk a könyv, a könyvtörténetírás és a könyvtárak hatalmi helyzetén. Aki ezt komolyan végigolvassa – amellet, hogy nagyon sok ismeretre tesz szert –, az egyes népeknek és országoknak a kultúra történetében játszott szerepét egy manipulált, vagy mondjuk inkább irányított látásmóddal rögzíti magában. Igaz, 100 könyvet kiválasztani az emberiség történetéből, mint „legfontosabbat”, lehetetlen, pontosabban csak – az eredményt tekintve – manipuláltan

1 BARBIER 2013.

2 CAVE–AYAD 2014.; CAVE–AYAD 2015.

lehet. Ilyen a többi „egyetemes könyvtörténet”,³ az említett könyvtártörténet (Barbier), vagy bármelyik, amit ismerünk.

Azt is tudjuk, hogy az írás, az írásbeliség és a könyv társadalmiasulásának különböző módjai, ezeknek a folyamatoknak a története egyben a különböző kulturális zónák vagy éppen a különféle világvallások története is. Sok könyvtárnyi irodalom szól arról, hogy vajon egy-egy emberi csoport hit-felfogása, vallása és egyházai miként befolyásolták az írott, vagy általánosságban a rögzített (akár képekben megörökített) ismeretek társadalmi szerepét, és persze arról, hogy éppen ez utóbbi miként hatott a sokféle vallási felfogásra. A könyvtárak szerepének a változása napjainkban egy fiatal (még száz éves sincsen) technológiai változás mentén alapjaiban másfajta, mint amilyen változásokat az elmúlt kétezer évből ismerhetünk. Léteznek azonban hasonlóságok, és főként, sokféle tanulsággal szolgál a múltbéli változásoknak a részletes megismerése. A jövő könyvtárának a kialakításában ugyanis nem elég a modern technológiát ismerni, és egy látomással (vízió) bírni az intézmény társadalmi szerepéről, hanem ismerni kell a múltbéli változásokat és a sokféle társadalmi környezetet is. Bármilyen technológia gyorsan, hatékonyan és látványosan globálissá tehető. Azonban ugyanaz a zseniális eszköz az egyik társadalomban építően hat, a másikban rombol, ahogy a társadalmi berendezkedés, az együttélési normák sem exportálhatók büntetlenül (lásd azt a történetet, ahogy a sokak által ünnepelt „arab tavasz” „arab telet, havat és halált” eredményezett – Vörösmarty apokaliptikus vízióját megvalósítva, szerencsére nem rajtunk (bár törekvés volt és van erre is).

Könyvem tehát szándékosan nem könyvtártan, vagy a könyvtártani ismereteket gyarapító, de szándékom szerint a könyvtárakról szóló. Az általam nagyra becsült könyvtáros, Gulyás Pál (1881–1963) nem kis tapasztalattal, de fiatalon írta kis könyvecskéjét *Könyvtári problémák* címmel.⁴ Történeti szemléletéből sokat tanultam, de nem gondoltam soha, hogy magam a könyvtárak aktuális, rendszerbéli vagy technológiai gondjairól írjak. Könyvtári problémákról azonban sokféleképpen lehet beszélni.⁵ Szívesen olvastam volna Gulyás Pál hasonló című munkáját, amelyet 1937 után írt volna, amikor nyugdíjba vonult az Országos Széchényi Könyvtár igazgatói székéből. Ő azonban ekkor már

3 VERVLIET, prés. par., *Liber librorum*, 1973.; PRESSER–JANZIN–GÜNTHER³2007.; MERCIER, réuni par, *Les trois revolutions du livre*, 2002.

4 GULYÁS P. 1917.

5 Lásd például a *Tudományos könyvtári* 1952. kötetet.

nem írt ilyen tárgyú könyvet, hanem kiadta Zsámboky János könyvtárának a katalógusát,⁶ és összefoglalta a magyarországi könyv- és könyvtártörténetet.⁷ Néhány év múlva talán én magam sem tartanám fontosnak elmondani a véleményem a magyarországi könyvtári problémákról, ezért határoztam el most ennek a könyvnek az összeállítását.

Olyan beszédmódot választottam, amely biztosan unalmassá teszi a szöveget azoknak, akik a könyvtárak minőségbiztosításának, az intézményi gazdálkodás kockázatelemzésének, vagy éppen a bibliotéka szervezetmenedzsmentjének kidolgozottságát, a munkafolyamatok pontos adminisztrációjának milyenségét, vagy – ne adj Isten! – hiányát tartják a XXI. század eleji Magyarország könyvtári problémájának. Mindezek természetesen segíthetik a könyvtári gondok megoldását, amennyiben egyébként felismertük azokat.

Az említett beszédmódhoz tartozik az is, hogy igyekszem kerülni a könyvtári szakmai zsargont, sőt, sok könyvtári tartalmat, könyvtári munkafolyamatot a könyvtártudományi szempontok szerint nem szakszerűen jelölök meg; természetesen megemlítve az általam ismert adekvát könyvtártudományi kifejezést is. Céлом ezzel az, hogy hangsúlyozzam, a könyvtárak gondjai a mindenkorí emberi közösségek egészének a gondjai. A problémák megoldásának a kulcsát nem a könyvtári megoldásban látom, hanem a társadalom értékviszonyainak a kritikus vizsgálatában. Megoldás lehet az is, hogy számos érték elkerül a könyvtári világtól, a történelmileg *bibliothecarius* feladatnak kialakult tevékenységeket a XXI. századi társadalmak – biztosan sokféle módon – nem a könyvtárakkal akarják a továbbiakban elvégeztetni.

6 GULYÁS P. 1941.

7 GULYÁS P. 1961–1963.

A KÖNYVTÁRAK ÉS A HATALOM

A HATALOM ÉS A KÖZGYŰJTEMÉNYEK

A levéltárak, a könyvtárak és a múzeumok születésüktől kezdve nemcsak a kulturális intézményrendszer tagjaként működtek, hanem – korszakonként változó módon – a hatalom gyakorlásának eszközévé, terepévé is váltak. A Magyar Királyságban ugyanúgy, mint a nyugati, keresztény Európa más területein az első gyűjtemények a kincstárak és a levéltárak voltak, amelyekben a fenntartó egyházi intézmény kéziratait is elhelyezték. A kincstár persze nem múzeum volt, hanem kegytárgyak, ereklyék és raritások, világi kincsek elhelyezésére szolgált, ahol az értékesebb kötésű könyveket is biztonságba helyezték. A levéltár őrizte a család, az intézmény, illetve a közösség privilégiumait tanúsító okmányokat, a birtokokra vonatkozó okleveleket, birtokjogi iratokat. Az *armarius* sok helyütt egyben a könyvek kezelésének feladatát is magára vállalta.

A könyvtár és a levéltár nem csupán azért vált szét viszonylag hamar, mert az iratok és a könyvek mennyisége szaporodott, hanem mert a könyveket is birtokló egyházi közösségek saját belső ügyeiken túlmutató – és persze jövedelemszerző – tevékenységet is vállaltak. A Magyar Királyságban nem ismerünk ugyan kiterjedt könyvmásoló tevékenységet folytató kolostorokat, de a rendházak közül többen hiteleshelyi feladatokat is elláttak. A hiteleshelyek már a hatalomhoz közvetlenül kötődő intézmények.⁸ A központi állami adminisztráció iratainak megőrzését, a megyék levéltárait (levelesládáit) és ezek kezelését komoly figyelemmel kísérte az illetékes hatalmat gyakorló személy vagy testület. Ugyanígy az önállóságukat féltve őrző városok is kialakították rendszeres belső adminisztrációjukat, és ezzel együtt a hivatali írásbeliség dokumentumait rendszerezetten megőrző intézményt, a városi levéltárat is.⁹ E levéltárak pusztulása vagy éppen megmaradása a hatalmi változások idején már távolról sem a művelődési élet szervezésének kérdései közé tartozott. Számos érdekes téma adódhat e levéltárak történetével kapcsolatban a hatalom és a közgyűjtemények viszonyát vallató gondolkodásban. Ilyen például az egyes, Mohács előtti hiteleshelyek fennmaradása, illetve a tevékenység illetékességi terület szerinti átalakulása (pl. Kolozsmonostor¹⁰), a reformáció

⁸ ECKHART 2012.

⁹ KÁLLAY, szerk., *A magyar hivatali...*, 1984. Sopronról egy modern feldolgozás: SZENDE K. 2018.

¹⁰ JAKÓ 1990.

hozta változások ellenére az elnevezések megőrzése.¹¹ Ez utóbbi szempontból a kora újkori Magyarország és Erdély olyan intézményt hozott létre (bizonyos tekintetben: őrzött meg), amelyet egy, a nyugat-európai történelmen edződött tudós csak hosszas magyarázattal fogadhat el: a kálvinista vagy lutheránus káptalan elnevezés ugyanis képtelenségnek hangzik Magyarországon kívül.

A Magyar Királyságban és az Erdélyi Nagyfejedelemségben a Habsburg-berendezkedés rendszerében, de szemléletében is megváltoztatta a levéltári dokumentumokhoz való viszonyt. Ennek eredménye egyfelől a levéltárak rendezése (a magán és a városi levéltárakat is beleértve), másfelől egy okirathamisítási hullám. A török korban elpusztult okmányok „pótlása” során számos hamisítási esettel találkozhatunk. A levéltárak rendezése (és az ezzel járó selejtezés) – a XX–XXI. századból visszatekintve – sajnos szinte kizárólag a birtoklási, tehát hatalmi szempontokból történt (a művelődéstörténet megismeréséhez ma fontosak tekintett források java része ekkor pusztult el). Annak ellenére így van ez, hogy a történeti kutatások már ezzel a rendezéssel párhuzamosan egyre inkább támaszkodtak a levéltári dokumentumokra. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy Antonio Bonfini számára¹² nem végeztek levéltári kutatásokat, vagy Istvánffy Miklós nem másolt,¹³ másolatot jelentős mennyiségű iratot, és azt sem, hogy például Szamosközy István nem rendezte volna a fejedelmi levéltárat Gyulafehérváron.¹⁴ Mégis, a központi (állami) adminisztráció átalakulása, illetve az iratok rendszeres számbavétele során a XVIII. században keletkeztek azok a hatalmas, jórészt történészi iratmásolat-tömegek, amelyek részben pótolják a későbbi levéltári iratvesztéseket, és amelyeket megtalálunk például a budapesti Egyetemi Könyvtárban vagy a nagyszebeni Brukenthal Gyűjteményben.¹⁵

A levéltári intézményrendszer kialakítása az írásbeliség magyarországi jelentkezése után folyamatosan történt, kétségtelen azonban, hogy a XVIII. század első felében kezdődött a középkor óta jelentősen pusztuló iratanyag módszeres számbavétele, majd 1756-ban az *Archivum Regni*, a mai Magyar Országos Levéltár megalapítása.¹⁶ A levéltári intézményrendszer kialakítása a mai napig sem ért véget; a legutóbbi politikai és gazdasági rendszerváltozás

11 JAKÓ 1976a.

12 KULCSÁR P. 1973.

13 BERLÁSZ 1961.; BERLÁSZ 1974.; MONOK 2011.

14 SINKOVITS–BORZSÁK, kiad., *Szamosközy István...*, 1963, lásd a bevezetést.

15 VÖ. BARICZ 1998.

16 LAKOS 1996, 11–55.

után is létrejött a közelmúlt évtizedek belügyi iratanyagának használatát szabályozó rendeletek következtében új intézmény.

A levéltárakba elhelyezendő iratok körét, azok megőrzésének és a hozzáférésnek rendjét a fenntartó, az irattermelő személy vagy testület szabályozta. A szabályozás törvényi megjelenése pontosan jelzi a levéltáraknak mint közgyűjteményeknek a hatalomhoz való viszonyát. A titkos levéltárak léte, anyaguknak a nyilvánosság előtti megnyitása minden esetben változtatott az egy-egy korszakról kialakított történeti képünkön. Napjainknak talán legérdekesebb kérdése a meg nem születő levéltárak anyaga – a jegyzőkönyv nélküli kormányülésektől kezdve az elektronikus iratok megőrzésének hiányáig –, illetve e dokumentumok tartalmának hatalmi vonatkozásai.

A levéltáraknak mint tudományos műhelyeknek elsődlegesen a forráskiadás területén nyújtott teljesítményük az elemezhető, értékelhető tevékenység. Egy-egy intézmény kiadói stratégiáját azonban minden korszakban befolyásolta a tudományos iskolák szemlélete, és sajnos gyakran a hatalmi elvárások is. A XX. század ötvenes éveiben például a családkutatás háttérbe szorult, ugyanakkor a társadalom- és a gazdaságtörténet forrásai kiváló sorozatokban jelentek meg (úriszéki iratok, urbáriumok stb.). Az egyes levéltáraknak a hatalomhoz való viszonya tehát a forráskiadó tevékenység tartalmának változásaival is jellemezhető.

Az ókori könyvtárak pusztulása, illetve a római birodalom összeomlása utáni idők vesztesége nem a könyvtárak ellen irányuló hatalmi erőszaknak köszönhető, inkább a forgandó szerencsének.¹⁷ Igaz, a gazdagon (arannyal vagy más nemesfémme) díszített könyvkötés a mai napig csábítja a birtokolni vágyókat. Nem gondolható azonban, hogy mondjuk a gót vezérek a Monte Cassinó-i könyvtárat felégetve azok tartalma ellen harcoltak volna, és kalandozó őseink sem a majdan felveendő keresztény eszmék tárgyasulását látták az általuk felégetett gyűjteményekben.

A könyvtárak rendje (*canon librorum*) azonban már nem véletlenszerűen alakult ki,¹⁸ nagyon is jellemző egy-egy korszakra nézve. A hit forrásainak tekintett

17 Az Alexandriai Könyvtár sorsa példaértékű abból a szempontból is, hogy milyen képzetek kötődnek a pusztulásához; lásd EL-ABBADI–FATHALLAH, eds., *What Happened...*, 2008.

18 CHARTIER 1996.

szövegek a középkor kezdetétől a kánon élén álltak (hol az egyházatyák, hol a Biblia), majd csak a XIV. század humanista magánkönyvtáraiban kerül a grammatika és a retorika a hierarchia elejére. A könyvtári rend alakítása csak a XVII. század folyamán távolodott el a hitbéli megfontolásoktól, vált tudománnyá (ha nem is könyvtártudománnyá). A különböző rendek könyvtárai azonban a XVIII. század végéig jól jellemezhetőek a könyvek kialakított tartalmi sorrendje alapján.

A cenzúra történetének csak az utólagos könyvtárellenőrzés része tartozik a közgyűjtemények és a hatalom kérdéskörébe.¹⁹ Számos könyvtárban külön kezelték a könyvtár fenntartója szerint bármilyen szempontból nemkívánatos könyveket. Így történt az index megjelenésétől kezdve a katolikus intézményi könyvtárakban, és ugyanilyen logika alapján őrizte a magyar nemzeti könyvtár 2000-ig különgyűjteményként a fasiszta, illetve az antikommunista kiadványokat. Tegyük hozzá rögtön: ha nem ezt teszi, akkor ezeket a könyveket a szovjet hatóságok már régen megsemmisítették volna. Ez a fajta cenzúra tehát a kulturális örökség egy részének megmentését is lehetővé tette a közelmúlt fél évszázadban.²⁰ De térjünk vissza a könyvtárellenőrzés XVI. századi történetéhez! A tiroli könyvvizsgálati mód a maga nemében egyedülálló a történelemben: a magánkönyvtárak anyagát cserélték ki ekkor, a főherceg utasítására világi hatósági emberek és jezsuita atyák „látogatták meg” a könyvtárak tulajdonosait, és az alkalommal élve protestáns könyveiket elvitték, és katolikusakat hagytak helyettük. Hangsúlyozni kell a csere tényét, mert a fehér-hegyi csata után Csehországban és Morvaországban a látogatók már csak elvitték a könyveket, nem adtak helyette katolikus kiadványokat.²¹ Ez utóbbi fajta könyvtárlátogatásnak a Magyar Királyságban csupán Esterházy Miklós fraknó-kismartoní uradalmában vannak nyomai a XVII. század első feléből.²²

19 Vö. HERMANN 1928.; SASHEGYI 1968.; SASHEGYI 1969.; DUCREUX–SVATOŠ, eds., *Libri prohibiti...*, 2005.

20 Lásd MONOK, szerk., *A könyvtárak és a hatalom*, 2003 tanulmányait.

21 ÖTVÖS P. 1998.

22 MONOK–PÉTER K. 2006.

A könyvtárak nyilvánossága minden korban összefüggött a hatalmi kérdésekkel:²³ ki birtokolja a kultúrát? Hogyan, milyen módon, milyen mértékben hozzáférhető az újító eszméket tartalmazó kiadványok? Magyarországon, ahol a – sajnos nem túl nagyszámú – olvasni tudó népesség jelentős része anyagi erejénél fogva sem, illetve a könyvkereskedelem fejletlensége miatt sem férhetett hozzá a könyvekhez, a közösen használt gyűjtemények szerepe felértékelődött. A baráti kör számára nyitott könyvtárról már a XV. századból is vannak feljegyzések (Handó György, Pécs), de ilyen volt Hans Dernschwam beszercebányai könyvtára is a XVI. században. A szepességi plébánosok a XV–XVI. század fordulóján közös könyvtárat hoztak létre Lőcsén, a XVI–XVII. századból pedig számos adatunk van közösen olvasó baráti körökről (Beythe István és köre, Soproni Tudós Társaság, Bethlen Miklós és barátai stb.). Erdélyben, a XVIII. században az állami segítséggel terjeszkedő katolikus egyházzal szemben a kálvinista közösségek csak úgy maradhattak meg, ha a református főurak egyházuk értelmiségét beengedték könyvesházaikba olvasni. A XVIII. században pedig létrejöttek az olyan nyilvános könyvtárak, amelyeket már egy nagyobb számú csoport használhatott (Klimó György, Eszterházy Károly könyvtárai). II. Józsefnek a szerzetesi közösségeket feloszlató rendelete végül is hozzájárult a szabadabb hozzáférésű könyvtárak kialakulásához, például a budapesti Egyetemi Könyvtár így egyedülálló módon gyarapodhatott az államosított anyagnak köszönhetően.

A szakkönyvtári rendszer első nagyobb gyűjteményei is a XVIII. században alapultak: Selmecbánya, 1735; Szenc, 1763; Tata 1780; Nagyszombatból Pestre helyezték az egyetemet, 1777; Keszthely, 1797.²⁴

A nemzeti könyvtár létrejötte²⁵ már a nagyhatalmi politika síkjára emeli a közgyűjteményi kérdést. A Magyar Királyság Könyvtára (a *Bibliotheca Regnicolaris*) korona volt azon a műegyüttesen, amely a Habsburg Birodalomtól függetlenül is létező, önálló magyar kereszténység, magyar kultúra meglétének tényét hirdette. Széchenyi Ferenc országos (*hungarus*) könyvtárat alapított, noha ekkor (1802) már az országban élő egyes nemzetiségek is szándékozták létrehozni nemzeti könyvtáraikat, igaz, nem „országos” értelemben. A románok Balázsfalván, a szászok Nagyszebenben, a szlovákok Turócszentmártonban, a horvátok Zágrábban, a szerbek Belgrádban (Nándorfehérvárt). Az erdélyi magyarok is felmutatták saját központi gyűjteményeiket, a *Batthyaneumot* és a Teleki-tékát. Ezeknek a könyvtáraknak a létrejötte, gyarapítása a hatalmi

kérdésekkel már közvetlenebbül is összefüggött.²⁶ Sajnos, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtáraként gyarapodó Széchényi Könyvtár is elhanyagolta gyűjteményszervezésében az erdélyi szász, a román, a szlovák, a horvát és a szerb kiadványokat. Ezt a hiányt napjainkban már meg sem próbálja pótolni.

A XIX. század első felében a kultúra polgári nyilvánossága elképzelhetetlen volt már a nyilvános könyvtári rendszer nélkül, ami valójában csak a XX. század elején vált teljessé, igaz, már csak a Trianon utáni Magyarországon. 1952-ben létrejött a megyei könyvtári rendszer, kiegészítve a számos helyen már a XIX. század második felében megalakított megyei jogú városi könyvtárak sorát.²⁷

A magyarországi könyvtári hálózat egyfajta szerkezete tehát a XIX. század elejére kialakult, de működtetéséhez nem állt rendelkezésre megfelelő állami forrás, és tegyük hozzá, erre politikai szándék sem volt. A Habsburg-udvarral való politikai kiegyezés (1867) után, következetes kulturális politikával az állam magára vállalta ezt a feladatot, akkor, amikor a könyvtári rendszer, az ország könyvtári vagyona a XIX. század második felétől a politika látókörébe került. 1886-ban elkészült az első könyvtári statisztika (György Aladár),²⁸ és ettől kezdve e rendszer változása többé-kevésbé nyomon követhető (Magyar Minerva). A XX. század elején Szabó Ervin irányításával angolszász modelleket alapul véve alakították ki a Fővárosi Könyvtárat, amely mára a legnagyobb közművelődési könyvtárunk.²⁹

A XIX–XX. század fordulóján sorra létesülő oktatási és kulturális intézmények könyvtárainak történetében törést okozott az első világháború utáni területvesztés. A Magyar Királyság nemcsak területének, de könyvtárainak kétharmadát is elveszítette. Pusztán néhány gyűjteményt tudtak Magyarországra szállítani, a legtöbb áttelepült egyetem és főiskola kénytelen volt újrakezdeni a könyvtáralapítást.

A második világháború és az azt követő kommunista hatalomátvétel nagy pusztítást okozott az egyházak gyűjteményei és a magánkönyvtárak körében. Az államosítás, különösen a végrehajtás módja, az esztelen és értelmetlen

26 Lásd a BARBIER–MONOK, eds., *Les bibliothèques centrales...*, 2005 tanulmányait és MONOK 2016a.

27 CSAPODI–TÓTH–VÉRTESY 1987.

28 GYÖRGY A. 1885.

29 A legutóbbi összefoglalás KATSÁNYI 2004–2008.

rombolás nehezen értelmezhető a nyilvánosság irányába mutató lépésnek. Az ingó javakra kiterjedő reprivatizáció azonban ugyanilyen esztelen és romboló hatású lenne napjainkban.

A magyar kommunista állam ugyanakkor kialakította az országos központi szakkönyvtárakat (Országos Pedagógiai Könyvtár, Országos Műszaki Könyvtár stb.), az egyetemi, a közművelődési, az iskolai és a szakszervezeti könyvtári rendszert. Ez a rendszer elaprózott volt, de potenciálisan nagyon sok embernek nyújtott olvasási lehetőséget. Megalkották a legfontosabb könyvtári törvényeket és rendeleteket is.

A politikai rendszerváltás után (1989) a lényeges változtatás abban állt, hogy a szakszervezeti könyvtári hálózatot felszámolták, az országos szakkönyvtárak egy részét az átszervezett felsőoktatás közvetlen szolgálatába állították, és megszervezték az Országos Információ- és Dokumentumellátó Rendszert, és az ennek működését biztosító törvényeket kialakították.

A könyvtárak és a könyvtáros szervezetek világszövetsége (IFLA) glasgow-i deklarációjában a könyvtárak szolgáltatásában, illetve a nemzeti könyvtári gyűjteményépítésben tiltja a politikai, a vallási, az erkölcsi, illetve a tudományos szemléleti alapon történő korlátozásokat. A magyarországi nyilvános könyvtárak ezen elv alapján dolgoznak. Amennyiben hagyják őket.

A Magyar Királyságban a múzeumok kialakulása is a kora újkorban kezdődött el. Korai példának említhető a XVII. század második felében már a látogatóknak bemutatott fraknoi Esterházy-kincstár darabjai, vagy Teleki Mihály erdélyi kancellár ritkaság- és régiséggyűjtési hevülete (Gernyeszeg), amelyről Hermányi Dienes József olyan érzékletes, és – hozzá méltón – anekdotikus képet fest.³⁰

A nemzetnek adományozott gyűjteménye sorsát Széchényi Ferenc sem különállóan képzelte el, érem- és ásványgyűjteménye 1802-ben, a könyvtárral egy időben vált közvagyonná, és 1808-ban az Országgyűlés törvényben ismerte el felelősségét a Nemzeti Múzeum anyagának gyarapításában és a gyűjtemények fenntartásában. Természetes, hogy a XIX. század folyamán kialakult a múzeumi hálózat is, hiszen az írott kulturális örökség mellett a tárgyi emlékek megőrzésének, kutatásának műhelyei a század második felében

30 MONOK 2018a.

már világkiállításokon szerepeltek, képviselték a Magyar Királyságot. Ha tetszik, alakították a magyarok politikai lehetőségeit a világban. A kiállítások szervezése a mai napig sem csak egyszerűen kulturális vagy tudományos kérdés, még csak nem is az elfeledett vagy ismét fontossá vált évfordulókról szóló ünnepi megemlékezés. Például a közép-európai régióban a régészeti kiállítások a nemzetközi politika szintjére is emelhetik ezt a tudományterület, hiszen az itt élő népek, népcsoportok ősi(bb)ségének „bizonyítékait” a nagyszabású kiállítások a legszélesebb nyilvánosságig eljuttathatják.

A közgyűjtemények és a hatalom kérdéskörében napjaink talán leginkább figyelmet érdemlő jelensége az, hogy a közgyűjteményi rendszer által megőrzött kulturális örökség következő generációk számára való átadásának folyamatába betört a közvetlenül a hatalmi érdekek és birtoklási szándékok mentén szerveződő technológia-birtokosi kör. A hagyományok átörökítésének leginkább teret nyerő módja a digitális másolatok elterjesztése. Ez a mód lehetőségeiben demokratikus is, meg nagyon is ellenőrizhető. A kultúra, a közgyűjtemények birtoklásának kérdése így – és ebben az értelemben – napjainkra hatalmi kérdéssé vált.

ÚJ HATALMI VISZONYOK A TUDOMÁNYOS INFORMÁCIÓK MEGOSZTÁSÁBAN

Napjaink tudományos intézményei fenntartásában egyre nagyobb szerep jut annak a kérdésnek, hogyan jutnak az intézmény dolgozói megfelelő tudományos információhoz munkájuk során, és a másik oldalon, hogy a saját tudományos teljesítményük hogyan kerülhet azok közé az információk közé, amelyeket más intézmények tudományosként fel kívánnak használni. A kérdés nem pusztán kommunikációtechnikai, hiszen bármennyire is tárgultak az információk megszerzésének, azok eljuttatásának a lehetőségei, úgy tűnik, többféle érdek fűződik ahhoz, hogy ezeket a csatornákat ellenőrzésük alatt tartsák, illetve tudományos információt (és az azt leíró metaadatokat) birtokolják. Aki ilyen érdekek mentén eredményeket ér el, annak a jövő hatalmasai között helye lesz. (Ahogy a korai újkorban gyarmatokat, ottani árukat és munkaerőt akkumuláltak, ma az egykori gyarmatosítók és a megjelenő arab tőke a világ információpiacát monopolizálja.) Eredményeket azonban csak akkor tud elérni, ha a tudományos információkat előállítók körében szövetségeseket talál, vagyis a tudományos világ belső hatalmi harcaiban szövetséget ajánl egyes szereplőknek, privilegizálttá téve, vagy akként megőrizve a kanonizálásra lehetőséget kapó egyes csoportokat. Tényként szögezhetjük le, hogy a XXI. század első harmadában a világ tudományos információtömegét jellemzően nem tudományos intézmények és a nem a tudomány művelőinek kommunikációs csatornáin juttatják el egymáshoz a szereplők, hanem működik ezen információk piaca. Ennek a piacnak a monopóliumai öt-hat nagyobb kiadói – pontosabban csupán pénzügyi befektetői – csoport kezében vannak, és ugyanezek a csoportok alapjaiban befolyásolják a tudományértékelés szempontrendszerét, az egyes kiadványok nemzetközi súlyát, és ezen keresztül a kiadványokat tartalommal megtöltő intézmények és személyek tudományos sorrendjét (*ranking*) is. A továbbiakban könyvtörténészként és gyakorló könyvtárosként mondom el gondolataimat a felvetett állítások kapcsán. Ennek megfelelően próbálom meg egy történelmi változássor részeként bemutatni a mai helyzetet.

A tudományos információk generációról generációra való hagyományozásának technológiájában jelentős változás következett be a XIII. században. Az addigra már működő egyetemek (Bologna, Párizs) hallgatói létszáma, a nyugat-európai városok olvasni és írni tudó lakossága akkora mennyiségi igényt támasztott a létező technológiákkal – egyházi és világi másoló műhelyek – szemben, hogy a rendszer működésképtelenné vált. A bevezetett újítás, az

exemplar és *pecia* módszer megszüntette a mennyiségi gátat, de azzal, hogy az igényoldali szereplők is másolókká váltak, azok számára, akiknek fontos volt a tudományos – és általában az írásban megjelenő – tartalom és a hagyományozási folyamat ellenőrzése, az új technológia feladatokat adott.³¹ Ráadásul a XIV–XV. században mind a tömegek, mind a tudományos világ oldaláról újabb mennyiségi igény jelentkezett. A városiasodási folyamat és az ezzel együtt járó iskolázottsági szint erősödése mellett, a nagyobb, paraszti tömegekben elterjedt – az egyház által leginkább eretnekségeknek mondott – szellemi áramlatok is könyv-, illetve szövegigényesek voltak. A szentek élete, a helyes, a megváltáshoz vezető út biztosításához szükséges életvitel tanácsadó könyvecskéi stb. nagy mennyiséget igényeltek még akkor is, ha ezeket kevesen olvasták fel a többieknek (az ilyen szövegek részeinek vagy csupán a tisztelt személy képének birtoklása is megnyugvást hozott). A megváltó hit forrásainak nyelvi kutatása, a változó életszemlélet mellett keletkező új műfajok – városok, népek története, egyes személyek életrajza, régibb keresztény, majd egyre inkább római, majd görög szövegek tanulmányozása, másolása – művelése a tudományos élet oldalán hasonlóan információigényt teremtett. Johann Gutenberg felfedezése tehát tényleges szükségletet elégített ki.³²

Az újítás megszületésétől rövid fél évszázad alatt kiderült, hogy az új eszköz többre képes, mint amilyen igények kielégítésére létrehozták. A XV. század végére kiadtak minden olyan szöveget, amelyet az egyház mint fő megrendelő, és amit az egyetemek kívántak, azokat is továbbá, amelyeket az olvasni tudók igényeltek. Nem beszélve arról, hogy a régi technológia birtoklói – a másolóműhelyek – is tovább dolgoztak. Fél évszázad alatt kialakult egy társadalmi csoport, amelynek kifejezetten anyagi érdekei fűződtek ahhoz, hogy a könyvnyomtatásban újításokat vezessen be. Elindították az anyanyelvű irodalmak, az anyanyelvű tudomány programját – ne feledjük, az 1490 és 1517 közötti időszak kiadványainak 64%-a anyanyelvű –, kialakították az illusztrált könyveket, a tudományos könyvek esetében ezt különös gondossággal tették, átalakították a könyv fiziológiáját. Címlapot terveztek, tartalomjegyzéket szerkesztettek, a szövegeket fejezetekre osztották, a Bibliáét versekre (1541: Santes Pagninus, 1541: Robert Estienne), tárgy- és névmutatókkal zárták a köteteket. Kezdeményezték a biográfiák és bibliográfiák kiadását, kiadói

31 A módszer lényegét az alábbiakban majd bemutatom. Vö. BATAILLON–GUYOT–ROUSE R. H., *réunis par, La production...*, 1988.; magyarul erről: ROUSE R. H.–ROUSE M. A. 1992

32 Az újabb összefoglalások közül szemléletükben nekem Frédéric Barbier könyvei a leginkább sokatmondóak: BARBIER 2000 (magyarul BARBIER 2005); BARBIER 2006 (magyarul BARBIER 2010).

katalógusokat adtak ki a saját könyveikről, és a tudományos témákat illetően, nemzetközi könyvvásárokat kezdtek szervezni (Frankfurt am Main, Leipzig). Ezekkel az újításokkal biztosították az szövegek újbóli és újbóli kiadásának szükségességét, és elsősorban eladhatóságát.

Két évszázad múltán, a nyomtatás gépesítésével is létező társadalmi elvárás elégitettek ki. Az olvasni tudó személyek és a tudományos műhelyek számának látványos növekedése igényelte a nem rongy alapú papír és a gépi nyomtatás feltalálását. Ahogy a tudós levelezések sem voltak már elegendőek a tudományos információk kicserélésére, emiatt és e helyett elterjedtek a tudományos folyóiratok. Az újítások azonban lehetőségükben messze túlnőtték az igényeket. Elkezdődött a versenyfutás azokért a tudományos intézményekért, amelyek az új eredményeket az egyes kiadóknál adták ki (és csak annál), és elkezdődött ezzel párhuzamosan az új információs vállalkozások sora is, új tudományos könyvsorozatok, bibliográfiák jelentek meg. Fontossá vált a nemzetközi bibliográfiai rendszerek tudományszakonkénti felépítése, és egyes kiadókhoz való kötése.

Az elektronikus bibliográfiai adatbázisok elterjedése, majd az internet megjelenése újabb kihívást jelent a kiadóknak, és ráadásul az a tény, hogy az 1970-es évek elejétől ezeket az adatbázisokat könyvtárak hozták létre, külön színezi a képet. Különös hangsúly esett/esik tehát a hatalmi helyzetben lévővel kialakított viszonyra.

Ez az utóbbi szempont mindig is fontos volt a könyvkiadás – mostantól a tudományos könyvkiadás kérdésére szorítkozom – történetében. A XIII. században élt még a világi és az egyházi hatalom megosztásának kompromisszuma. A tudományos kérdésekről az egyház mondott hatalmi oldalon véleményt, a világi hatalom csak asszisztált az egyes vitás kérdések rendezésében. Amikor az említett *exemplar* és *pecia* rendszert kialakították az egyetemvilágban, a könyvkiadói, illetve könyvkereskedői oldalt szétválasztották egy *librarius*, illetve egy *stationarius* körre. A *librarius*, a világi könyvkereskedő, nem adhatott ki új tudományos könyvet, csupán kereskedhetett azokkal. Így ő csak antikváriusi szerepkörben létezett a tudományos könyveket illetően. A *stationarius* kötelezték az egyetemi törvényekre való eskütelre, cserébe viszont jelentős adókedvezményt kapott.

A könyvnyomtatás elterjedése komoly hatalmi bonyodalmakat okozott. A *privilegiumok* rendszerével ugyan sokakat az egyházi vagy a világi hatalmi szereplőkhöz lehetett kötni, de ez az eszköz nem bizonyult elégségesnek az információk áramlásának ellenőrzésére (az *Index librorum prohibitorum* megszervezése – kijelölt egyetem (Párizs, majd Köln) és az *index* kiadása – sem bizonyult elegendőnek).³³ Komoly nyeresége volt egy-egy nyomdásznak, kiadónak akkor, ha valamely tömegterméket csak ő állíthatott elő – szertartáskönyv, iskolai tankönyv stb. –, de a tudományos könyvek esetében mindenképpen más szubvencióra is szükség mutatkozott a nyereség biztosításához. A másik megoldásnak az kínálkozott, ha a kiadó kínálatában más, a világi vagy egyházi hatalom által előnyben részesített kiadványok is megjelentek, és ezek hasznából a kiadó akár saját tudományos profilt is kialakíthatott magának. Ahhoz azonban, hogy a kiadói világ függetlenedjen – elsősorban az egyházi – hatalomtól, komolyabb pénzügyi háttérre volt szükség. Arra továbbá, hogy a nyomdász-kiadó-kereskedő először kiadó-kereskedő-nyomdásszá váljon, majd a szerepek elváljanak egymástól. A nyomdász azt nyomtatta, amire megbízást kapott a kiadótól, és már a XVII. században megjelentek a csak könyvkereskedelemmel foglalkozó vállalkozások. A nem csak könyvkereskedelemmel foglalkozók pénzügyi megerősödése után voltak, akik elkezdtek felvásárolni a jól jövedelmező könyvkiadókat, és a kereskedői kapcsolati rendszerükkel – gyakran a világi hatalommal is szövetkezve – a háttérben újabb anyagi eredményeket értek el. Szélsőséges példaként említem Jean d’Houry (meghalt 1678) esetét, aki monográfusa véleménye szerint egy félanalfabéta gazdag kereskedőként, jól házasodva, megszerzett egy kis kiadót, amely a Sorbonne Orvosi Karának tézisfüzeteit adta ki, néha tudományos munkákat is. Ez a kiadó a XVIII. század közepére már kiváló tudományos kiadó lett, főként orvostudományi arculattal, és a *Királyi Almanach* privilegizáltja. Virágzása a francia forradalommal múlt el, patrónusai hatalmával együtt.³⁴

A francia forradalom valóban megszüntette az egyház tudományos monopóliumait, helyet adva más társadalmi csoportoknak. Ezek, társadalmilag jól meglapozott ideológiák mentén, de saját szűkös és legtöbbször önző anyagi

33 Atiltott könyvek jegyzékének összeállításáról könyvtárnyi szakirodalom született. Egyik legutóbbi nagy összefoglalása a kérdésnek 11 kötetben az Université de Sherbrooke (Québec), Centre d’études de la Renaissance (CER) műhelyében készült Jesús Martínez de BUJANDA vezetésével, Elsa STANEK, Peter BIETENHOLZ, Claude SUTTO és Marcella RICHTER közreműködésével: *Index des livres*, 1984–2002.

34 BOYER 2014.

érdekeiket szem előtt tartva cselekedtek, és cselekszenek ma is. Kétszáz év távlatából már vizsgálható a kérdés, vajon egy jobb rendszer jött-e létre akkor, vagy csupán hatalmi átrendeződés történt. A jobb vagy rosszabb kérdés persze maga is olyan, amely csak hosszú magyarázatokkal tehető fel. A létrejött *szabadabb*, főként szabadabb vállalkozói világ nagyjából úgy viszonylik az eredeti eszmékhez, mint az egyház a hithez vagy a valláshoz. Ha intézményi érdekei kívánják, akkor összhang mutatkozik a hármasságban, ha nem, akkor az intézményi érdekei szerint cselekszik. Ahogy ma a szabad sajtó birtoklói vagy a tudományos információs bázisok tulajdonosai. Ha a mai Európai Közös Piac irányító szerveinek – Európai Bizottság, Európai Parlament – és a sajtómágnások, továbbá a tudományos tartalmak monopolizált tulajdonosainak viszonyát vizsgáljuk, akkor azt mondjuk, hogy a nagy kutatási infrastrukturális alapokhoz való hozzáférésben megvannak a napjaink Houry-jai, vagyis azok a nagy vállalatcsoportok, amelyek nagyban befolyásolják a kiírások tartalmát és a tudományos intézményi hálózatok tagjainak lehetőségeit (a *Királyi Almanachot* ma sem akárki adhatja ki). Az is igaz persze, hogy sajnos a vizsgálathoz a rendszer nem eléggé transzparens.

Lássuk azonban ezt a folyamatot még két szempontból! Az egyik a tudományos információkat előállítók körének, vagyis az értelmiségi csoportoknak a viselkedése a folyamatosan kialakuló információs hatalom szereplőjéhez való viszonyukban, a másik pedig ezen szereplőknek a törekvése a mindenkori tartalomhoz való hozzáadott értékek megteremtésében.

A középkori egyetem professzorai közül kiválasztottak ellenőrizték a *stationarius* által előállított *exemplart*, mielőtt azt (*peciánként*) másolhatták a diákok. Aki ezen kiválasztottak közé került, befolyásolhatta a tananyag tartalmi összetételét, vele a többieknek érdemes volt jó viszonyt ápolni. A város könyvkiadói pedig azért keresték társaságát, mert általa *librarius*ból *stationarius*szá válhattak. Párizsban ez a „közeledés” olyan eredményt hozott, hogy csaknem minden könyvkiadó, és -kereskedő felesküdhett az egyetem törvényeire. Az átlagos egyetemi oktató pedig a professzori körhöz és a *stationarius*hoz is kénytelen volt igazodni, ha azt akarta, az ő könyve is tananyag lehessen.

A könyvnyomtatás nagyobb ígéret volt a korszak értelmiségije számára, és ennek megfelelően a könyvkiadó szerepe is erősödött. Itt már nem egyszerűen az egyetemi tananyaggá válás volt a tét, hanem az, hogy a tudományos

könyvpiacra kerül-e a munkájuk eredménye. És ennél is fontosabb eszmény megvalósulását várták a nyomtatástól: a szövegeknek a másolási hibáktól való védelmét. A XV. század második felének humanistái közül sokan hittek abban, hogy alkalom adódott a teljes ókori és korai keresztény szövegkorpusz rendbetételére. A lelkesedés, a tudományos program megvalósításának a szándéka jelentős haszonhoz juttatta a nyomdászokat, kiadókat. A szerző már akkor sem kapott a munkájáért pénzt, és – kapcsolati lehetőségüktől függően – segített a kiadványok mecénásainak a felkutatásában. A mecénatúra akkor is elsődlegesen a kiadó hasznát növelte. Az értelmiségiek szívesen csatlakoztak a fordítói programhoz, így az nem csupán vállalkozói program maradt, társadalmiasult, és nagy erővel járult hozzá a protestáns reformáció előkészítéséhez.

Az újabb és újabb szövegkiadások új forrásainak, újabb kéziratvariánsok felkutatásában a szerzői kör kapcsolati hálója működött, hiszen ők ismerték a könyvtárakat, egymás érdeklődését és a könyvtárosokat. A jól használható könyvek megszületése, amelyeket nem kellett már szóról szóra elolvasni, hogy megtaláljanak bennük valamely szövegrészt, amely éppen akkor érdekelte őket, a szerzői közösségek tagjainak érdekében állt ugyan, de a közvetlen, összecszerűen kifejeződő haszon a kiadói oldalon realizálódott.

Az anyanyelvűség nem egyszerűen kulturális vagy tudományos kérdés. A világi hatalom felismerte benne azt, hogy az alattvalókat már nemcsak a vazallusi kötelék és az egy valláshoz tartozás kötheti össze, hanem az egyes kulturális közösségek anyanyelvi alapon is összetartozónak tudják magukat. A kiadói világ így kerülhetett az egyházi hatalommal egyre inkább szembenálló világi hatalom oldalára szövetségesként. De azok a szerzők is ezen az oldalon álltak, akik azt akarták elérni, hogy az egyházi kánonokkal nem egyező kérdésfeltevésnek is meglegyen a tudományos szabadsága. Giordano Bruno megégetése után, a Galilei-per idején, Franciaországban le is zajlott az első libertinus vita (Guez de Balzac),³⁵ ami a tudományos libertinizmusról szólt, és hozzájárult ahhoz, hogy a racionalista filozófiai gondolatok eljussanak a rendszerré válásig.

A könyvkiadó a felvilágosodás felé haladó értelmiségiek szövetségeseként működött általában, és sokan anyagilag is sokat áldoztak azért a célért, hogy – a világi hatalomhoz közelebb kerülve – az egyház tudományok feletti ellenőrzési

35 BOMBART 2007.

lehetőségeit gyengítsék. A folyóiratok, az akadémiai akták megszületésében is úttörő szerepet vittek. Az ő kereskedelmi kapcsolataik révén terjedtek el ezek a *nyílt levelek*, hiszen a tanulmányok levelek, amelyekben sokaknak írunk egyszerre.

A tudományos információknak a hatalmi szintéren való szabad mozgásához a könyvtáros világ a XV. század végétől járult hozzá aktívan. Akkor is így van ez, ha tudjuk, jóval ez előtt az időszak előtt is történtek kísérletek a *világ összes könyvének* összeírására, és az *összes szöveg* megszerzésére.³⁶ Johannes Trithemius (1462–1516) bencés szerzetes, könyvtárosként állította össze úttörő bibliográfiáját, még kéziratos sokszorosításra szánva.³⁷ Conrad Gessner (1516–1565) természettudósként alkotta meg *Bibliotheca univesalisát*, de Josias Simler (1530–1576), a helytörténész tudósként, könyvtárosként egészítette ki azt,³⁸ utat mutatva a szaktudósoknak és a könyvtárosoknak egyaránt a bio-bibliográfiai számbavétel fontosságára.³⁹ A XVII. század közepén, a könyvtártudomány megalapozója, Gabriel Naudé (1600–1653), fiatalon írta *Advis pour dresser une bibliothèque* című művét (1627), amelyben a könyvtári nyilvánosság gondolatának humanista és protestáns eredményeit összegezte.⁴⁰ A könyvtári gyakorlatban kiválóan használható kézikönyv egyben – ma úgy mondanánk – az *open access* melletti hitvallás. A tudományos alkotás lehetetlenségét vélelmezi abban a gondolati összefüggésben, hogy ha az elmúlt idők eredményeihez nem teljes mértékben férhetnek hozzá a kortárs kutatók, akkor nincsen modern alkotás sem.

A XVII. század első harmadát követő másfél évszázad elegendő volt egy, a tudományos szkepticizmusból kilépő, nemzetköziesedő közösség számára, hogy megalkossa a Nagy Francia Enciklopédiát. Azt a közös munkát, amelyhez sokan az általuk legjobban ismert szűk terület legmodernebb

36 Kallimakhosz (i.e. 310 k.–i.e. 235 k.) az alexandriai könyvtár katalógusának összeállítását már ilyen szándékkal indokolta, de tudunk arab tudósokról is, akik ezt ambicionálták. Bagdadban a perzsa származású Ibn Abi Tahir Tayfur (819–893), könyvtáros, író kezdeményezte egy „világ” bio-bibliográfia megteremtését; majd egy évszázaddal későbből maradt ránk Ibn al-Nadīm († 995/998) *Kitāb al-Fihrist* (A könyvek katalógusa/összeírása) című munkája (vö. TOUATI 2003, 45).

37 ARNOLD K. 1971.; BEHRENDT 1959.

38 SABBA 2012.

39 Csak egyetlen monumentális összefoglalást említünk, a bibliográfia történetét 13 kötetben: SERRAI 1988–2001.

40 NAUDÉ 1627, 1644.

eredményeit foglalták össze. Ez – a kiválóan szervező katolikus egyház elsőrangú intézményének (*Collegio Romano*) működése ellenére, és amellet – azért volt lehetséges, mert az együttműködő értelmiségi körök mögött egy, az egyházi hatalom túlterjeszkedésének megakadályozásában érdekelt világi hatalommal jól együttműködő kiadói világ állt. És erre a kiadói világra számítottak akkor is, amikor a gépi nyomtatás feltalálása addig soha nem képzelt példányszámban sokszorosítható tudományos sorozatokat indítottak a XIX. század elején. Ekkorra már újraolvasták a hagyományt, újraindíthatták az ókori világ szövegeinek kritikai kiadás sorozatait, immár integrálva a zsidó hagyományokat a kereszténnyel. Többedik újraolvasás volt ez, sokadik „kritikai” kiadás, és a felfedezések által meghaladottá tett tudományos rendszerek is újjászülettek. A XIX. század végén Oswald Spengler (1880–1936) joggal hihette, hogy az európai kultúra megszűnt, immár a civilizációs korszakát éli.⁴¹ Olyan gazdálkodási mechanizmusokat hozott ugyanakkor létre, ami eredményeinek eladására sarkall, és ezzel az eladott termékkel fogja majd a többi kulturális kör Európát lerombolni.

Az informatikai eszközök adta lehetőséget az európai, de immár a világ értelmiségijeinek azt az ígéretet hordozzák, hogy a tudomány teljessége áttekinthető, a tudományos eredmények, a teljes kulturális hagyomány megismerhető, együttesen – digitális másolatukban – elemezhetőek, nagyszerű szoftver eszközökkel. Az a kiadói világ ugyanakkor, amelyik az értelmiség nagy szövetségese, ma éppen úgy veszélyeztetve érzi magát anyagi érdekeiben, mint ahogy a másoló céhek – joggal – féltették helyzetüket a könyvnyomtatástól. A hagyományos kiadóknak a másik szövetségese a könyvtárosok közössége. Hiszen a tudományos hagyomány dokumentálását hangyaszorgalommal, rendszerességgel a könyvtárosok végezték el, és tegyük hozzá, végzik ma is, sokszor az immár elkülönült információ-üzleti szereplőkkel párhuzamosan.

Az *internet business* ma nagyobb, mint az *egyházi business* valaha is volt. Szereplőinek semmivel sincsen tisztább vagy önzőbb szándéka, mint amilyen az egyháznak mint intézménynek volt a középkorban vagy a korai újkorban (amiért meg kell szüntetni a világi hatalommal való összefonódottságát). Ezek az üzleti szereplők hatalmas hozzáadott értéket hoznak létre, és ennek pénzügyi megtérülését elvárják. A kérdés az, hogy a tudományos információknak az a köre, amelyet ők most forgalmaznak, mennyiben az övék (erkölcsileg és jogilag), és mennyiben pusztán másolatai a megelőző évszázadok

41 Vö. SPENGLER 1918–1922 (magyarul SPENGLER 2011).

tudósi alkotásainak, illetve a könyvtárosi rendszerező tevékenységnek. Ma a világ tudományos információinak csaknem 90%-a az Elsevier, a Clarivate (Thomson Reuters), az EBSCO és a ProQuest tulajdona. Elérkeztünk arra a pontra, hogy a ProQuest, elsőként a nagy pénzügyi befektetői csoport köréből, megvásárolta a leginkább használt könyvtári integrált szoftvereket forgalmazó céget. Így teljes országos katalógusok, a rendszert használó országokban, a könyvtárakban épített valamennyi adatbázis, valamennyi rekordja egyetlen mega-adatbázisba kerül. Vannak olyan szempontok, amelyek szerint ez egy jó dolog. Az információ – és immáron ellenőrzött információ (vagyis nem olyan, mint a Google információ-vagyona) – ilyen méretű koncentrációja azonban a visszaélésekre is alapot adhat.

Fontos magyar szempont lehet a tudományos, illetve kulturális örökség elbirtoklásának folyamata (nem mindegy, hogy *Hungaria* (= a Magyar Királyság) öröksége közös örökségként, vagy szlovák, román, szerb stb. örökségként jelenik-e meg). Azt láthatjuk, hogy a közép-európai országok tudományos információi közül a magyarországi a legkevésbé jelenlévő a nemzetközi adatbázisokban. Ennek oka nem az illető vállalkozások magyarellenessége, sőt, ők maguk sem értik, hogy miért nem lép ez ügyben a magyar tudományos közelet (a politikumtól már nem is várnak semmit). A legfőbb ok ugyanis az a konzervativizmus, amely főleg a bölcsész- és társadalomtudományokat jellemzi az informatikai eszközök használatában (ide értve a tájékozódást is). Passzív rezisztencia? Az is lehet, de amint a nagypolitikában kicsiként való ugrálásunknak, ebben a kérdésben is csak hátrányunk születik. Amíg a legkisebb romániai város múzeumi évkönyvei is ott szerepelnek a minősített lapok között, a magyar tudományosság másfélszáz éves folyóiratai nem. Lehet ellenállni, de jelen nem lenni nem lehet.

Azért is ellentmondásos a jelenlétünk, távolmaradásunk, mert napjaink tudományos *ranking* folyamatai megerősítésében is vannak szövetségesei a kiadói vállalkozásoknak. Értelmiségi oldalon a tudományos minőségbiztosítási törekvések érdeke találkozik az övékével. Való igaz, a komolyan ellenőrzött tartalmú tudományos lapok vitathatatlan minőséget képviselnek. Képviselik ugyanakkor az ellenőrzésben résztvevők privilegizált helyzetének megőrzési lehetőségét. *Hogy mi a tudományos, vagy ki a tudós, megmondom én!*-lehetőség biztosítása bárkinek, rossz szájízt hagy maga után (*Wer Jude/Ausländer/uzw. ist, bestimme ich!*). Az új, friss szellemű lapok indulása megnehezedik, nagyon nehezen tudnak jó kéziratokat szerezni, hiszen az előbbieken jellemzett

kereskedői világra, az ő érdekeiket követő tudományértékelő rendszerek is megszülettek.

Számos kiváló ötlet, eszköz alkalmazásával történtek visszaélések. Valóban nem az a megoldás, hogy akkor nem kellenek az új dolgok. Erőfeszítéseket kell tenni a folyamatok nyilvánosságának megőrzéséért, és azért, hogy az a néhány évszázad, amelyben a kultúra és a tudományos gondolkodás szabadságáért küzdöttek értelmiségiek, ne váljon feleslegessé. Ha így történne, bebizonyosodna, hogy az egész francia forradalom – és a hozzá vezető minden változtató gondolat – csak azt szolgálta, hogy ne az első (papság), hanem a harmadik rend (polgárság) tagjai tehessék ugyanazt, persze, a XXI. században már hatékonyabb hatalmat garantáló eszközökkel.

A KÖNYVNYOMTATÁS ÍGÉRET VOLT – AHOGY AZ INTERNET IS

2005-ben az Európai Bizottság elhatározta egy európai digitális közgyűjtemény létrehozását. Tette ezt annak ellenére, hogy az Európai Unió politikájában a kulturális terület alapvetően tagállami hatáskör. Ebben az esetben sem a tagállamok kulturális intézményeinek a lobbija tudta ennek a gyűjteménynek a létrehozási szándékát elültetni a politikusi fülekben, hanem a technológiai vállalkozások. A célra megszavazott összeget ennek megfelelően morzsatörődék részben tudták a kulturális intézmények felhasználni. Azt lehet mondani, hogy az EU soha nem adott pénzt a kulturális – könyvtári, levéltári, múzeumi – digitalizációra. Ezt a feladatot máig a tagállamokra hagyja, illetve azokra a magánvállalatokra, amelyek a rendszer fenntartásában, technológiai megújításában érdekeltek. Továbbá abban, hogy a kulturális örökség digitális másolatát, annak legalább egy részét, tulajdonként megszerezzék, és a kulturális javakat létrehozó közösségeknek folyamatosan eladhassák.

A kulturális örökség digitális megjelenítése körül tehát több érdek fogalmazódott meg. Az érdekek egyeztetésének alapvető akadályát abban látom, hogy az EU nem egy közös európai öntudattal rendelkező közösségek együttesének a létrehozni akarása mentén jött létre, hanem egy közös piac megalakításának érdekében. Ezen belül is az alapvető gondolat a német acélipar, tágabban iparosodás, a német gazdaság ellenőrzésének a szándékával. A szovjet blokk összeomlasztása/összeomlása is csak ennek a közös piacnak a kibővítési lehetőségét jelentette az alapító országok számára. A mai napig sincsen arról szó, hogy Európa alapvetően azonos kulturális alapokon, azonos vagy nagyon hasonló művelődéstörténetet megeremtett és átért kulturális csoportok közössége legyen. A politikusok anélkül szajkózzák az *európai érték* kifejezést, hogy valaha kísérletet tett volna a „közösség” arra, hogy megfogalmazza, melyek ezek az értékek. Vélhetően azért, mert ahogy képtelenek voltak mostanáig egy európai alkotmányt létrehozni, egy ilyen érték-katalógusban sem tudnának megállapodni. Érték és erő (ki győzött a háborúban) alapon gondolkodva soha nem lehet érték-katalógust összeállítani. A győztesek pedig képtelenek lemondani arról, hogy az őáltaluk – gazdasági előnyeik biztosításának figyelembe vétele alapján – megfogalmazott értékek az igazi értékek. Egy pénzmosodát üzemeltető állam vezetője (Jean-Claude Juncker) EU-elnyökké avanszálásakor persze elmondta, hogy az első három legfontosabb érték, a tőke szabad mozgása, a vállalkozás szabadsága és

a szabad verseny (hulljon a férgese – ezt már magam tettem hozzá, nem ő mondta).⁴²

Maga az *Europeana* (<http://www.europeana.eu/portal/>) pedig egy könyvtáros kezdeményezés volt. Az Európai Könyvtár – The European Library (<http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/>) – létrehozói javasolták számtalan alkalommal. Az Európai Könyvtár pedig egy Hollandiában bejegyzett konzorcium tulajdona, az Európa Tanácshoz – tehát nem az EU-hoz – tartozó államok nemzeti könyvtárainak, illetve országos közös katalógusainak egyfajta egyesített adatbázisa. Fehéroroszország kivételével mindegyik, a földrajzi Európához tartozó ország részt vett, és részt vesz az építésében. Vagyis nem az új Közös Piac területéről volt (és van) szó akkor, amikor az Európai Könyvtár küldetéséről beszélünk.

Az *Europeana* létrejöttéhez és a kulturális digitalizálás felgyorsulásához még egy politikainak is mondható szempont játszott közre. És ez az angolszász és a latin/mediterrán verseny. Ma csaknem minden jelentős európai szintű digitális vállalkozás – közös nyilvántartások, közös adatbázisok – központja Angliában (nem a Brit-Szigeteken) és Hollandiában található. A kezelő felület alapértelmezésben angol nyelvű. A fiatal generációk tagjaiban ez, ha nem is szándékolt üzenetként, de olyan benyomást támaszt, hogy Európa kulturális múltja angol túlsúlyú. Mondanom sem kell, hogy ez egy nagyon-nagyon torz benyomás, hiszen az angol kultúra a XVIII. századig – nem a magyarhoz, hanem az itáliaihoz vagy a némethez, a franciához, de még a spanyolhoz viszonyítottan is – nem jelentős, nem túlzás azt mondani, hogy marginális volt. Léteznek országok, amelyek politikusai érzékenyek erre, vannak, akik – felelőtlenül – lényegtelennek ítélik ezt a kérdést. Olaszországban ma a politikusi gondolkodásnak még az ingerküszöbét nem érte el az a tény, hogy a fiatalok jelentős része azt hiszi, hogy a humanizmus és a reneszánsz Angliában keletkezett. Franciaország pedig mindig érzékeny volt az ilyen kérdésekre. (Az 1960-as években, amikor a könyvtárak anyagának mikrofilmzése virágkorát élte, állományvédelmi szempontból, az USA felajánlotta a francia nemzeti könyvtárnak, hogy az egész anyagát lefényképezi, és két kópiát otthagy Párizsban; a franciák nem éltek ezzel a lehetőséggel, és indoklásukban

42 Könyvem anyanyelvi lektora ide idézte Madách Imre – valóban örökérvényű – *Az ember tragédiájában* leírt, Ádám szájába adott szavait: „Ismét csalódtam, azt hívé, elég / Ledönteni a múltnak rémeit, / S szabad versenyt szerezni az erőnek. – / Kilöktem a gépből egy főcsavart, / Mely összetartá, a kegyeletet, / S pótolni elmulasztám más erősből. / Mi verseny ez, hol egyik kardosan / Áll a meztelen ellennek szemében, / Mi függetlenség, száz hol éhez, / Ha az egyes jármába nem hajol. / Kutyáknak harca ez egy konc felett.”

a *francia kultúra nem eladó* mondat is előfordult.) Az *Europeana* létrejöttéhez ez a – nemesnek is mondható – konkurencia is jelentősen hozzájárult. 2005-ben Jacques Chirac, francia köztársasági elnök elhatározta egy *Európai Digitális Könyvtár* létrehozását. Az első modell el is készült a francia Gallica, a portugál Digitális Nemzeti Könyvtár és a Magyar Elektronikus Könyvtár együttműködésével. Az Európai Bizottság ezt a kezdeményezést vette ki a franciák kezéből, az *Europeana* nevet megtartva, Hága és London központtal bejelentette az európai digitális közgyűjtemény megalkotásának a szándékát. Egyben a csak könyvtári digitalizálási eredmények egyetlen felületen való megjelenítését kibővítette a levéltári, a múzeumi, illetve a mozgóképes- és hanganyaggal. A *Conference of European National Librarians* (CENL – <http://www.cenl.org/>) 2008-ban felmérte, hogy az Európa Tanácshoz tartozó országok nemzeti impresszuma – Európa nyomtatott kulturális öröksége – mekkora arányban érhető el a világhálón szabad hozzáféréssel, és milyen ütemű lehet a digitalizálás. Az akkori eredmény 7% volt, és a célt a 2013-ig tartó EU pénzügyi periódus végére 12%-ban vizionáltuk. A becslések ma, 2020-ig a 25% elérését remélték. Szeretném aláhúzni, hogy ezek a becsült arányok kizárólag a nyomtatásban megjelent örökség digitális megjelenítésére vonatkoznak, a kéziratos és a levéltári dokumentumok ennél lényegesen kisebb arányban férhetők hozzá nyilvánosan, de a legnagyobb lemaradás a múzeumi digitalizáció területén mutatkozik. Azért, mert a múzeumi nyilvántartások készítése elmaradottabb, nem olyan jól, nemzetközi szabványok mentén szervezhető, mint a könyvtáraké, és azért elsősorban, mert a múzeumi örökségnek jelentős része magántulajdonban van, s nincs közgyűjteményekben. A digitális másolatok hálóra helyezése összetettebb szervezést és jogi eljárást igényel, mint mondjuk az állami levéltárakban őrzött hatalmas dokumentumállományé, vagy éppen a nyilvános könyvtárak könyvei, periodikusan megjelent kiadványainak digitalizálása és nyilvánossá tétele.

Ebben a bevezető történetben pusztán olyan alapvető, a kulturális digitalizáció előtt álló akadályokat említettem, amelyek az egész folyamatra befolyással bírnak. Az *EU kulturális politikájának a hiánya* nem arra készíti a tagállamokat, hogy akkor országon belül ez a terület hangsúlyt kap, hanem ők is a teljesen lényegtelen kérdések közé sorolják. Magyarországon jól mutatja ezt a szemléletet az a tény, hogy a *nemzeti kultúra* emlegetéséből ki nem fogyó mostani (2020) kormánypártok első kormányzati ciklusa idején a kulturális költségvetés lényegesen magasabb volt a mostaninál, és a pénz elosztása is kevésbé centralizáltan működött. A kidolgozatlan kulturális politikai elvek hiánya a

kulturális terület kiszolgáltatottságát erősíti a vállalkozói világgal szemben, vagyis azok a törekvések, amelyek a *digitális másolatok magántulajdonlásában* jelentkeznek, nagyobb teret kapnak. Nem minden intézmény vagy kulturális közösség elég erős a kultúra polgári nyilvánosságának megőrzéséhez, ami a közösségnek komoly jövőbeni hátrányt okoz. A kulturális köztulajdon magánosítása történik sok helyen Európában, s részben Magyarországon is.

A bevezetőben felvetett gondok egyike a *kulturális elbirtoklás* kérdése. Világos kulturális politikai elvek nélkül ugyanis a kulturális múlt azé, vagy azénak tűnik, aki a digitális másolatot a világhálóra helyezi. A digitális dokumentum metaadatainak nyelve (nemzeti és angol) ismét ezt a benyomást erősítheti. Vannak földrajzi régiók Európában, ahol ez a kérdés kevésbé élesen vetődik fel, vannak azonban, ahol ma is gyilkolnak ilyen kérdések mentén. Ha az elzászi XVI. századi nyomtatvány a német digitális könyvtárban (<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/>) jelenik meg, nem okoz olyan vitákat, mintha mondjuk, egy szarajevói kiadvány a szerb digitális könyvtárba kerül. De ne másokra mutogassunk, hiszen a mi álláspontunk is az, hogy a *Memoria Slovaca* (<http://www.memoria.sk/>) portálon megjelenő dokumentumok nagyban a *Memoria Hungarica* része is kell, hogy legyenek. A viták helyett a digitális csere és minden érdekelt portálon való szerepeltetés ma a közgyűjteményi együttműködés függvénye, és ezek a gyűjtemények vajmi kevés támogatást kapnak ebben a munkájukban a politikai oldaltól. Pusztán azért, mert nem beszélnek arról EU-fórumokon, hogy egy középkori kódex öröksége annak, aki a szöveget alkotta, annak, aki lefordította, annak, aki leírta, aki díszítette, és annak, aki kifizette, és annak is, aki megőrizte. Egy ilyen evidencia kimondása és tagállami egyetértés, biztosan fontosabb európai érték, mint bármilyen divatos téma az Európai Parlamentben (ide értve a klímapopulizmus, az állítólagos rasszizmust stb, stb).

Mert mit ígér az internet?

Mindenekelőtt a *teljességet*. Vagyis azt, hogy technikailag ma már lehetséges a kulturális örökség valamennyi dokumentuma másolatának a világhálóra helyezése úgy, hogy ezek metaadatai, az írott örökség teljes szövege, sőt a hangzó örökségben elhangzottak egyetlen kereső kérdéssel elérhetők. Tudom, ezzel a kijelentéssel megelőlegeztem legalább tíz év innovációt. A teljességgel sokan nem értenek egyet. Válogatni akarnak. Azt gondolom, hogy az egyes országok digitalizálási stratégiájának a hiánya (vagy csak ál-stratégiák létezése) összefügg ezzel: azt éppen a közpénzeket elosztó csapat – a hatalom birtokosa

– akarja megszabni, hogy mit kell digitalizálni, és mit nem. Az internetről az a benyomása támad a legtöbb embernek, hogy ott minden megtalálható. Ebben az állapotában a legveszélyesebb, hiszen nem is keresik azt, ami nincsen ott.

Az internet elvileg, lehetővé tenné azt, hogy a kulturális örökség dokumentumai – a szakemberek által, az adott korszak tudása szerint – *ellenőrzött metaadatokkal* jelenjenek meg a közösségek tagjai számára. A metaadat pedig a teljességből adódó ellenőrizhetőséggel együtt szerepel a nyilvánosság előtt. Vagyis a dokumentum mellett valamennyi, a történelem során elhangzott vélemény is megjelenik (majd). A mai állapotában a világháló a legnagyobb kásahegy is egyben, ha az ellenőrizetlen vélemények arányát tekintjük.

Az internet *demokratikusnak* képzelgetett el. Nem olyan demokráciára gondolok, amelyik pusztán *de jure* demokrácia, ám *de facto* az erősebbé a lehetőség, mert az pusztán cinikus demokrácia. Az internetnek abban az irányban kellene hatnia, hogy a kétfajta állapot távolsága csökkenjen. Ma az internet egyfelől valóban demokratikus lehetőség, másfelől azonban hiper-cenzúra. Demokratikus, ahogy a könyvtártörténetben a cédulakatalógus a demokratizálódást jelzi. Az ugyanis, hogy már nem egy, valakik által megszabott *ordo librorum* szerint sorolták fel a könyveket, hanem mondjuk a szerző családneve szerinti alfabetikus rendben, komoly lépésnek bizonyult a demokratizálódás útján. Így bárki egy király, egy szent vagy egy szakmai auktoritás elé kerülhetett. Ma is, a magukat egy téma szakemberének gondolók gyakorlati korlátozás nélkül közölhetik véleményüket a környezetükkel, és – ahogy ezt a gyakorlat mutatja – ők a legaktívabbak, a képzelt szakemberek, a kortárs akadémiai kánonokba be nem férők. Ők 2020-ban a magyar kulturális és tudománypolitikában hangadókká váltak.

Tegyük egy történeti kitekintést az internet ígéreteivel kapcsolatban! A világháló egy a kommunikációs technológiák változásainak sorában. Valamennyi változásnál a mostanihoz hasonló kérdések vetődtek fel. A kulturális javak vagy azok másolatának a birtoklása, a közreadás joga hatalmi kérdés volt mindig. A tudományos és kulturális közlés történetében mindig szempont ez az aspektus, a kérdés igazából az, hogy mikor milyen a folyamat szereplőinek – a szerző, az alkotó, a közreadó vállalkozó, a közlés intézményi rendszerét fenntartó, felügyelő intézmény – viszonya.

Európa, a kulturális Európa a Római Birodalom összeomlása után, több száz év alatt jött létre. Nagyjából a Karoling-korszak végére kialakult Európa kultikus szöveve, amelynek alapja a nyugati kereszténység lett, egy nyelvi szövet, az akkori *lingua franca*, a latin alapján. Erre a kulturális közösségre jellemző – és más nagyobb kulturális csoportokra nem – az örökség áthagyományozásának szövegközpontú módja. A szöveget pedig elsősorban írásban, könyvekben és a használati írás dokumentumaiban rögzítették. A Karoling-korban az írásnak is kialakították az egységes formáit: betűformák, a szöveg tagolása, a nyugati kereszténységben egységes rövidítések bevezetése. A hagyományok átörökítésének megteremtették az intézményes kereteit is: az egyházhoz kötődő iskolák, másolóműhelyek, levéltárak, könyvtárak. Az iskolák rendszere pedig a XI. századig eljutott a ma ismert teljességig, vagyis megjelent az *universitas studiorum* is, az egyetem.

Aszöveg-, illetve a könyvigény azonban meghaladta a kéziratos könyvelőállítási technológiák teljesítőképességét. A szövegek mennyisége pedig felvetette az áttekinthetőség kérdését. Nem véletlenül alakult ki a *sententia*-gyűjtemény, illetve a *summa* műfaja, amelyben egy-egy szerző, valamilyen rendszerben – például egy morálteológiai rendszer – az egyházatyáktól kezdve, a Biblián át a kortárs tekintélyek (*auctoritas*) véleményéig kisebb szövegrészeket választott ki. Az egyetemeken a XIII. században kialakult a már említett újfajta kézirat sokszorosítási technológia (*exemplar* és *pecia* rendszer). A szerzők részéről határozott igény volt ezekre a változásokra, a szövegek olvasóinak hasonlóképpen. A nagyobb másolóteljesítmény érdeke volt a másolóműhelyeknek. Az egyház, az oktatási, a tudományos és kulturális intézményi rendszer fenntartója pedig csupán a szövegek tartalmára ügyelt, és alakította ki az ellenőrzés rendszerét. Ez még nem inkvizíció, az ellenőrzést elfogadó könyvkereskedők adókedvezménye elegendő motivációnak bizonyult. Baj volt azonban a szövegek kiválasztásával, az áthagyományozás teljességével, a tartalmi helyességgel. Ezért is kezdték tiltani az egyetemi oktatásban a *summa* használatát az eredeti szövegek olvasása helyett. A szövegek szemléletében ez már egy humanista attitűd.

A kulturális Európa alapszöveve – nyugati kereszténység, latin nyelv – a nyelvi oldalon kezdett bomlani. Először a használati írásban (városi igazgatás, esküszövegek, ítélethirdetések stb.), majd egyre többen hangoztatták, hogy az elmélyült vallásosság igényli az anyanyelvet (imádságok, egyszerű ájtatos szövegek, szentek élete). Az olvasni tudás terjedésével a világi szövegek iránti

igény is megnőtt, a városi közösségek mellett a királyi és a főúri udvarok is elindultak a kultúra világasításának útján. Közben pedig fokozatosan nőtt a szövegek iránti igény.

Johann Gutenberg fő célja azonban nem egyszerűen mennyiségi szükséglet kielégítése volt. Újítása megteremtésében a korszak humanista szövegideálja is motiválta: olyan másolási technológia megteremtése, amelynek során a másoló tévedései kiküszöbölhetők. A szerzőknek azt ígérte ez az új technológia, a nyomtatás, hogy az általuk helyesen megalkotott szöveg – ellenőrzött szövegkiadás – többé nem romlik. Sokan hitték, hogy ha egyszer rendbe teszik a Bibliát, az egyházatyák és a XV. század végén már az ókori szerzők szövegeit, akkor azok átörökítése a következő generációk számára már nem okozza azokat a gondokat, amelyeket a másoló szerzetesek, másoló deákok hibái okoztak. Megszületett a kritikai kiadás álma.

A könyvkiadás azonban üzletként keletkezett, és egyre inkább azzá is vált. A nyugati keresztény kulturális kör az, ahol a könyvkiadói szakmák tagjai nagyon gyorsan, egy negyed évszázad alatt olyan társadalmi csoportot alkottak, amelynek anyagi érdekei garantálták azt, hogy a területen ők maguk fogják az újításokat bevezetni, finanszírozni, és az innovatív megoldásokhoz az alkotókat toborozni. Az alapvető újítások az anyanyelvi szövegek kiadásával kezdődtek. A latin szövegeket már kiadták, eladták, nem volt jelentős kereslet már a XV. század végén sem. Annál inkább a vernakuláris kiadásokra. A következő újítás a szöveg képekkel való illusztrálása volt. Ezt követte a könyv fiziológiai átalakítása: a címlap, a tartalomjegyzék, a mutatók bevezetése, majd a szöveg tagolása, jól áttekinthetővé tétele. Az olvasott könyvmellé bevezették a használt könyv fogalmát. Már nem kellett végigolvasni sok száz oldalt, ha valamilyen témáról keresték egy-egy tekintély véleményét, megnézték az indexben, és csak azokat az oldalakat olvasták el, amelyek erről szóltak. A lelkes szövetséges az értelmiség volt, hiszen ők fordítottak, ők rendeztek sajtó alá, tagolták a szövegeket, és hozták létre az első bio-bibliográfiákat, szakbibliográfiákat azért, hogy egy-egy könyvben felsorolják az egy-egy témáról keletkezett írott örökség elemeit. A világot felfedező XVI–XVIII. század nagyon komoly mennyiségi kihívást jelentett a könyvkiadói világnak, ráadásul közben megszületett a múzeumi gondolat is, kialakultak a ritkasággyűjtemények, az első múzeumok. A könyvtárakról való gondolkodás visszatért a késő római kor nyilvánosság-gondolatához, és kialakította a közösség (például egy város) tagjai által közösen használt gyűjteményeket. Az ilyen tömegű könyvkiadás –

a XVII. századi európai kiadványok száma meghaladja a kétmilliót – tartalmi ellenőrzése, az egyház minden törekvése ellenére is sikertelen maradt, a tudomány és a kultúra világiasodása megállíthatatlan folyamatnak bizonyult. Akkor is, ha számos egyházi tisztségviselő és intézmény maga is segítette a kultúra nyilvánosságának az ügyét.

A nem rongy alapú papír és a gépi szedés, majd a gépi nyomás felfedezése – a XIX. század elején – azonban egy másfajta fordulat volt, olyan, amelyre jellegében a digitális fordulat is hasonlít. Annak a fordulatnak az alapja (utoljára a történelemben) az volt, hogy létező mennyiségi igényt elégitett ki, hiszen a társadalmak egyre több tagja olvasott, könyveket vásárolt, és azt az igényt már nem lehetett a rongypapírra kézzel nyomtatva kielégíteni. De a technológiai váltás, a gépesítés – ahogy a termelés valamennyi területén – olyan lehetőséget biztosított a technológia tulajdonosainak, amely túltermeléshez vezetett. Azért, hogy eladhassanak, megkezdődött – ambivalens folyamatként – az olvasó igényének a felkeltése. Ezzel a technikai változással párhuzamosan lezajlottak azok a forradalmak, illetve reformok, amelynek során felbomlott a világi hatalom és az egyház 800-ban – a pápa koronázza a császárt – kötött kompromisszuma. Az eredmény a kultúra és a tudomány polgári nyilvánosságának a megteremtése lett.

Minden technológiai változás olyan ígéretek hordozott, hogy az örökség számbavétele teljességre törekvő lehet, hogy az örökség elemeinek nyelvi helyessége, tartalmi elemzése örökérvényűséget hordozhat. Mindig elkészültek az ókori szerzők, az egyházatyák, a középkori, majd a kora újkori szerzők új kritikáinak gondolt, vagy egyszerűen csak új kiadásai. A kultúra polgári nyilvánosságának nevében létrejött a közkönyvtárak, a nyilvános szakkönyvtárak rendszere mellett a nyilvános levéltári rendszer, és a XVIII. századtól kezdődően a bárki által látogatható múzeumok hálózata is.

Az összeomló, illetve átalakuló monarchiák után kialakult nemzetállamok kulturális politikája sokban különbözött abban a tekintetben, hogy ki mit tekint a saját kulturális közössége örökségének. A háborúk során tervezetten is folyt a kulturális javak elbirtoklása, vagy éppen az illető kulturális közösségnek az emlékezetből való kitörlése szándékával a gyűjtemények elpusztítása. Elég csak arra emlékeztetni, ahogy a szerb hadsereg felégette a Bosnyák Nemzeti Könyvtárat (1995), művüket folytatva, a horvátok elégették a Bosnyák Nemzeti Levéltárat. De folyt a kulturális múlt felépítése is, úgy,

hogy egyes könyvtárakat, múzeumokat országon belül áthelyeztek. Jó példa erre Ceaușescu Romániája, amikor a Kárpátokon belüli régiókból jelentős könyvanyagot vittek Bukarestbe, mutatva a román főváros európaiságát, a nyugati keresztény kulturális körbe való beágyazottságát.

A technológiai változásokban az internet lehetőségei vitathatatlanul léptékszerű változásokat ígérnek. Abban, hogy az európai kulturális örökség a világhálóra kerüljön, válogatás nélkül, *teljességgel*. Abban is, hogy ezt a folyamatot az eddigieknél hatékonyabban *ellenőrizték, befolyásolják*. (Egyetlen példa: a SULINET kitalálása nem egyszerűen egy vállalkozói kör külön biznisszigénye volt, hanem annak a meglátása, hogy a diákok azzal találkoznak, amihez – a család havi kifizetéseivel kapcsolatában – ingyen hozzáférhetnek. A válogatás nem feltétlen didaktikai alapokon történik egy ilyen esetben, kulturális ízlést is közvetít, mentalitást formál. Cenzúráz.) A lehetőségek sorában meg kell említeni a *kulturális elbirtoklás* szándékának a kérdését. Nem véletlen az, hogy a tulajdonjogában per alatt álló gyulafehérvári *Batthyaneum* anyagának digitalizálását a francia nemzeti könyvtárral együttműködve román gyűjteményként kívánja megoldani a bukaresti kulturális kormányzat.

Az örökség digitalizációjának létezik egy jelentős oktatási és áthagyományozás-történeti aspektusa is. És ebből a szempontból a *gyorsaság stratégiai elemként* jelentkezik. Ma már olyan tanárok tanítanak a közoktatásban, akik jószerével csak az internetről tájékozódtak iskolázásuk során. Abban a tudatban szocializálódtak, hogy csaknem mindent elérnek ezzel az eszközzel, és nem a tényszerű tudás a lényeg, hanem a megtalálás módjának az ismerete. (Tekintsünk most el attól, hogy olyan szintre szűkült az anyanyelvi ismeret a 30 év alatti generációk tagjainál, hogy nem tudnak mit kérdezni az internetről, és várják, hogy majd a szemantikus megoldási ígérek a szókincsüket is helyettesítik.) A hamis tudat az internet gazdagságáról aktív feledésre kárhoztatja a kulturális örökség túlnyomó részét.

Az európai országokban jelentős eltérések vannak az örökség digitalizációjának szervezésében. Magyarországon kívül egy sem ismert azonban, ahol ezt a feladatot nem a nemzeti intézményeknél (könyvtár, múzeum, levéltár) hagyták. A technológiai partnerek mindenütt ezektől az intézményektől függenek. A sok vagy kevés közpénzt erre a célra ezek a közgyűjtemények kapják, nem minisztériumi háttérintézmények, sarki, kormányváltásokkal eltűnő vállalkozások. A legszervezettebb modellekben a

digitalizálási feladat elosztott, a koordinálás a nemzeti intézmény dolga, és a technológiai partner csak „bedolgozik” a rendszerbe. A legfőbb azonban az, hogy soha, semmilyen keretben nem szerezhethet egy magánszereplő tulajdon- és kizárólagos közzétételi jogot a köztulajdonban lévő kulturális örökségi elem digitális másolatához. Részt vesznek a vállalkozások a folyamatban, akár csak fő szponzorként. Spanyolországban például az ottani, legnagyobb távközlési vállalkozás anyagi támogatásának köszönhető a Spanyol Digitális Könyvtár nagyobb része. Másutt a digitalizáló partnerek jogot nyernek arra, hogy ők is a saját kínálatuk részévé tegyék azokat a másolatokat, amelyeket ők maguk, a saját költségükön digitalizáltak. Ezzel párhuzamosan azonban az eredetit őrző intézmény, a szakterületi szakmai gyűjtemény, és az országos szintű (mondjuk nemzetinek) digitális gyűjteményben bárki szabadon hozzáférhet a másolatokhoz. Korlátozó elem egyedül a szerzői és a kiadói jog. Ezt az államok vagy megveszik (ez a ritka eset), vagy csak a metaadatot teszik közzé, és elutalnak a helyre, ahol a másolathoz pénzért vagy anélkül hozzá lehet jutni. A megőrzési, nagy felbontású másolat közgyűjteménybe való elhelyezése azonban sehol sem vitatott kérdés.

A magyarországi könyvtárak a digitális technológia alkalmazása terén a 90-es évek közepéig az európai élmezőnybe kerültek. Jó pozíciót tudtak tartani nagyjából 2004-ig. Ettől kezdődően azonban a magyar állam kihátrált a feladatból, több, erkölcsileg és szakmailag kétes kalanddal kisiklatták a tervezett örökségi digitalizálást. Az NDA, majd MaNDA kudarca, részeredményei és megszűnése után, ideje a feladatot azokra bízni, akik nem anyagi érdekből foglalkoznak ezzel. Csak a közgyűjtemények biztosítják intézményszerűen azt, hogy a kultúra polgári nyilvánosságáért folytatott sok évszázados küzdelmet ne kelljen újrakezdeni. Az *open access*, az *open data* mozgalmak ezért harcolnak. A kérdés az, hogy lesz-e a világ vezetőiben annyi bölcsesség, a tudományos és kulturális világ szereplőiben állhatatosság, a kiadói világnak álcázott befektetői körökben annyi mértékletesség, hogy a tudományos kutatás szabadsága, a tudományos és kulturális információkhoz való hozzáférés esélye megmaradjon.

EGY KONKRÉT PÉLDA: VÉLEMÉNY AZ ÍROTT ÖRÖKSÉG DIGITÁLIS MÁSOLATAINAK KÖZTULAJDONBAN TARTÁSÁRÓL

*Alapelvek*⁴³

Az írott és sokszorosított magyar örökség válogatás nélküli teljessége legyen szabadon, korlátozás nélkül elérhető mindenki számára. A dokumentumok digitális másolatait több, lehetőleg sok intézmény őrizze, szolgáltatssa, eltérő tematikai és logikai csoportosításban, és eltérő szemléletű kereshetőséget biztosítva (OSZK, MNL, NAP, MEK, HUNGARICANA, intézményi repozitóriumok, helyismereti és tudományos digitális könyvtárak, kiadói és vállalkozói digitális adatbázisok (ezek közt egy az Arcanum ADT)).

A teljes örökség jelenjen meg mind metaadataival, mind teljességében az európai és világ-nyilvántartásokban, a digitális repozitóriumokban és a digitális könyvtárakban.

A dokumentumok eredeti példányainak őrzői, a digitalizálást végzők, a metaadatok gazdái, illetve az anyag elrendezésében, kereshetőségében résztvevők a hozzáadott érték arányában legyenek megfizetve.

A közpénzből fizetett digitális tartalmak bárki számára ingyenesen legyenek hozzáférhetőek, az üzleti célú felhasználás szívesen látott tevékenység, hasznából azonban a köznek, mint az eredeti anyag tulajdonosának, a metaadatok készítőinek arányosan részesedniük kell.

Köztulajdonban lévő dokumentumok digitális másolatai a köztulajdon részei, azok, vagy a hozzájuk kötődő használati jogok, nem privatizálhatók. A XX. század végi gazdasági rendszerváltáskor privatizált állami kiadók és szervezetek által – a privatizálás előtt – előállított írott örökség közvagyon.

Minden digitális szolgáltatásban a szerzői és személyiségi jogi szempontokat elsődlegesen figyelembe kell venni. A csak magántulajdonban fennmaradt magyar írott örökségi elemek digitális másoltatását, szolgáltatási rendjét és körülményeit a tulajdonos határozza meg.

⁴³ Javaslatomban a könyvtári és a kéziratári dokumentumtípusokkal foglalkozom, a levéltári (= az intézményi működés dokumentumai) kérdéseivel csak érintőlegesen, az alapelvek vonatkozásában.

A helyzet 2020-ban (a koronavírus járvány idején)

A szabadon elérhető nagyobb digitális könyvtárak, minősített⁴⁴ repozitóriumok és a jelentősebb digitális könyvtárak:

Országos Széchényi Könyvtár, Digitális Könyvtár

Magyar Elektronikus Könyvtár – egyesületi tevékenység mentén gyarapszik, az OSZK és a MEK Egyesület fenntartásában

Elektronikus Periodika Archívum – egyesületi tevékenység mentén gyarapszik, az OSZK és a MEK Egyesület fenntartásában

HUNGARICANA – részben az NKA által finanszírozott, majd a magyarországi közgyűjtemények által gazdagított, az Arcanum Kft által az Országgyűlési Könyvtárban üzemeltetett adatbázis

MTA KIK REAL – az MTMT mellé rendelt, alapvetően a magyar tudományos impresszumot őrző repozitórium

Digitális Irodalmi Akadémia – a PIM fenntartásában

Egyetemi repozitóriumok, tankönyvtárak – Debrecen, Szeged, Pécs a legnagyobbak, de számos kisebb is minősített

Helyismereti digitális könyvtárak – alapvetően a megyei és a városi könyvtárak fenntartásában

Országos Tankönyvtár – az Oktatási Hivatal fenntartásában

Sulinet Digitális Tudástár, alapvetően tankönyvtár és oktatási anyagok

Kiadói digitális könyvtárak, adatbázisok – Akadémiai Kiadó, L'Harmattan, Typotex, Tinta Kiadó, Szaktárs Csoport (utóbbi az Arcanum Kft közös szolgáltatásában))

A szolgáltatás

Szabadon, teljeskörűen, ingyenesen hozzáférhető digitális tartalmak – PIM DIA, OSZK DK, MEK, EPA, HUNGARICANA, MTA KIK REAL, Digitális Tankönyvtár, SDT, egyetemi repozitóriumok, helyismereti digitális könyvtárak, tankönyvtár

Konzorciumi formában, előfizetéssel elérhető tartalmak – Arcanum ADT, holokausz életútinterjúk, kiadói csomagok

Az elérendő célok

1. Az Országos Széchényi Könyvtár hozza létre a digitális nemzeti könyvtárat, amelynek neve: Magyar Elektronikus Könyvtár. Ennek része legyen az Elektronikus Periodika Archívum.

44 Az MTA KIK MTMT mellett működő szakmai bizottság minősíti a repozitóriumokat.

2. Valamennyi, a közpénzből létrehozott repozitóriumból, illetve digitális könyvtárból minden, az OSZK által megkívánt szabványos formájú digitális dokumentumot arassa le az OSZK új rendszere. Ideértve a HUNGARICANA-t is.
3. Az Arcanum ADT szerzői jogilag tiszta tartalmát vásárolja meg az állam az OSZK új MEK számára. Legyen részleges aggregáció: MTA KIK a tudományos tartalmakat, a helyismereti repozitóriumok az őket illető anyagokat másolja le megőrzésre és továbbfejlesztett szolgáltatásra.
4. A kiadóktól, vagy szövetségüktől, az EISZ továbbra is konzorciumoknak vásárolja meg a hozzáférést. Ha az államnak van pénze az örökös megváltásra, a szerző és kiadó beleegyezésével ezek a tartalmak is mindenki számára szabadbá tehetők, minden említett adatbázisban, más-más keresőfelület alatt.
5. Az Országos Tankönyvtárat tematikusan osszák szét a nyilvános repozitóriumoknak és digitális könyvtáraknak, aztán szüntessék meg.
6. Valamennyi közgyűjtemény kapja meg a számára szükséges dokumentumok digitális másolatát megőrzésre és szolgáltatásra (MTA KIK a teljes tudományos korpuszt, a helyismeretei gyűjtemények az őket érdeklő anyagot, az egyetemek vagy más intézmények a saját szellemi termékük másolatait, alapításuk idejétől kezdődően). Ez az egységes, országos plágiumszűrő miatt is fontos.
7. Bármely vállalkozás (így az Arcanum Kft is), üzleti célra is szabadon tölthessen le és használhasson fel minden jogtiszta nyilvános anyagot, viszont a vállalkozásban a kapott dokumentumokat apportként köteles értelmezni, és a vállalkozás nyereségét apport arányban meg kell osztania az eredeti fizikai dokumentumot őrző intézménnyel és a digitális előállításban részt vett rendszerrel.
8. Az aggregátor feladatot kapó közgyűjtemény a digitális másolatokat tegye az európai, illetve a világ rendszerei részévé.
9. Kezdődjön aktív digitális csere nemzetközi szinten, minden ország együttműködő intézményei a másíknak kellő anyagot adják át másolatban megőrzésre és szolgáltatásra. Nem feledjük: kulturális örökségünk jelentős része a határokon kívül rekedt.
10. A magyarországi digitális vagyon archiválását közgyűjteményi ágazatokként a nemzeti gyűjtemények lássák el, amennyiben létrejön egy ezek melletti biztonságimásolat-gyűjtemény (például a NAP), az csak a megőrzés esélyeit javítja.

ÖRÖKSÉGPÉNZÉS – ÖRÖKSÉGŐRZÉS

A KÖNYVTÁR EURÓPA EMLÉKEZETE, NEMZETI ÖRÖKSÉG

A könyvtárakat a kulturális örökségre vonatkozó elméleti írások is emlékezhelyként (*lieu de mémoire*; *Erinnerungsort*) írják le.⁴⁵ Tartalmukban és fizikai megjelenésükben is – a történelemben másként és másként – a hatalom megjelenítésének eszközei, jelképei is voltak.

A könyvekig azonban el kellett jutnia az európai hagyománykövetítésnek. Az írás kialakulásának egyik fontos motívuma volt az emlékezet, a rögzített hagyomány,⁴⁶ amely megismerésének szóbeli, képi, szokáskövetéses útjai a(z) (fel)olvasással kibővültek.⁴⁷ A hagyománynak ez a megismerési módja az ókori görög és római alapokon a keresztény közösségekben, majd különösen a nyugati kereszténységben előtérbe került, történelmünk egyes korszakaiban háttérbe szorítva a képi kultúrát. Az írásban rögzült hagyomány dokumentumai jelentős részben a használati írás kategóriájába tartoznak: gazdasági feljegyzések, tulajdonjogi, adminisztratív írások, az intézményszerű működés dokumentumai. A ninivei, az időszámítás előtti VII. században alapított könyvtárban is nagyobb részt ilyen gazdasági feljegyzések voltak.⁴⁸ Hasonló a helyzet a nyomtatott, vagy éppen a digitális könyv időszakában is: az egyes városi céhek működési szabályzataitól kezdve a felmérő íveken át az egyes civil szervezetek vagy gazdasági társaságok éves jelentéseiig, a reklámokig. Az írott örökség felmérésére, kezelésére, illetve a társadalom tagjai számára való hozzáférhetővé tételére két intézményi típust alakítottak ki Európában. A levéltárat és a könyvtárat. Az írott örökség elvi teljessége ezekben lelhető fel, az ezekben őrzött hagyomány, az európai emlékezet szempontjából, együtt vizsgálándó.

A könyvtárak alapításának legátfogóbb célja az írott hagyomány összegyűjtése, rendszerezése és rendelkezésre bocsátása volt mindig. Az átörökítésben a könyvtár mindig csak potenciális lehetőség volt. A kérdés, hogy kinek gyűjtötték össze, milyen körét a dokumentumoknak, kiknek álltak ezek rendelkezésére? Assur-ban-Apli (Assurbanipal; i.e. 668–631/629), Ninivében, az uralkodó és a kultusz őrei, a papok számára alapított könyvtárat. Használatáról keveset tudunk, de sokkal többet az alexandriai könyvtárakéről (Muszeion, Szerapeion).

45 Vö. JACOB 2007–2011; JACOB 2014; JACOB 2018.

46 GLASSNER 2000.

47 GOODY 1979.

48 CHARPIN 2018.

Az időszámítás előtt, a harmadik században alapított két gyűjtemény az uralkodók (Ptolemaioszok) számára gyűjtötte a közel-keleti, az egyiptomi és a görög örökség műveit. A könyvtár egyben másolóműhely – a hagyományt sokszorosító intézménye –, iskola és kutatóműhely is volt. A szövegre koncentráltak, komoly filológiai felkészültséggel az akkori *lingua francára*, a görög nyelvre fordították a nem görög alkotásokat (e tevékenységnek köszönhető az ógörög Ótestamentum, a *Septuaginta*). Az európai örökségbe a közel-keleti kultúráknak alapvetően ezek, a görög nyelv által közvetített alkotások kerültek be. Már ami megmaradt ebből, hiszen a Muszeion többször égett (i.e. 48–47, i.sz. 262, 272, 296–297), a Szerapeiont pedig már az alexandriai keresztény közösség, a számára idegen hagyományt tagadó dühe pusztította el. (Ennek az eseménynek jó didakssiával felépített filmalkotása az *Agora* című játékfilm.) A Római Birodalom az alkalmazott tudományokat kedvelte. Kicsit úgy viszonyult a görög hagyományhoz, mint, sokkal később, az USA az európaihoz. A könyveket, amelyeket hadvezérek, értelmiségiek összehordtak Rómában, hamarosan nyilvánossá tették a polgárjoggal rendelkezők számára. Kialakult a feleslegesen nagy magánkönyvtárakat megvető irodalom is (Seneca).⁴⁹

A keresztény egyház, megszervezésének idején, integratív jellegű volt. Az ókori szövegekhez való viszonyulása ugyancsak. Amikor az egyház leírta a vallást (niceai zsinat, 325), elkülönítette a kanonizált örökségtől a vallás szempontjából nem elsődleges írásokat, a könyv és a könyvtár egy új alapelv szerinti változatát hozta létre (nem a kereszténység, hanem az egyház mint intézmény). A szerzetesrendek és a világi egyházak (káptalanok, püspökségek) a keresztény egyház szempontjából fontos szövegek összegyűjtését, megőrzését, másolását tartották alapvető céljuknak. Szempontjaikba befért a jogi, a természetismereti, orvosi művek áthagyományozása is. A hozzáférés az egyház korai történetétől kezdve ellenőrzött volt, de sohasem teljesen zárt. (A zártságot alapvetően a társadalmak többségének analfabetizmusa jelentette.) A szerzetesi közösségek könyvtárainak is volt olyan része, amelyet nem a rendtagok számára fenntartott (*clausura*) területen volt. A humanista értelmiség, felelevenítve az ókori (Seneca) és a korábbi keresztény (Szent Jeromos; Guillaume Perault (cca. 1200–1271), a lyoni püspöki székhely

49 „*Vitiosum est ubique quod nimium est*” SENECA: De tranquillitate animi 9,4–7.; „*distingit librorum multitudo*” SENECA: Epistola ad Lucilium 1,2.

emelkedett domonkos szerzetes: *De superbia librorum*)⁵⁰ hagyományt,⁵¹ sorra szervezett közös használatú könyvtárakat, baráti körnek, vagy éppen a város polgárainak a XV. század elejétől kezdve. A „közös használat” – csakúgy, mint az anyanyelvű irodalmak – a protestáns reformátorok programjában vált meghatározóvá, mondhatni, hogy a korai keresztény hagyomány, és a humanista örökség ekkor társadalmiasult.⁵²

A XVII–XVIII. századi barokk könyvtár már méreteinél, anyagának univerzalitásánál fogva is összetett üzenetet hordozott. Nyilvánvalóvá vált az, hogy csak közös használattal ismerhető meg az ott őrzött örökség. Ráadásul a hatalom világi oldala már felismerte, hogy a feudális vazallusi rendszer mellett jelentős közösség-összetartó erő az azonos nyelv és kultúra. Ezért is kezdődött el a kötelespéldány-rendeletek sora, vagyis programok indultak az egy-egy királyságban kiadott könyvek tervezett és rendszeres összegyűjtésére, megőrzésére (már a XVI. század első felétől – ez a „nemzeti könyvtár” típus kialakulásának a bölcsője). Bizonyos értelemben egy nemes verseny kezdődött abban, hogy ki az, aki ezt az örökséget közkinccsé, hozzáférhetővé teszi. Az uralkodó, a tudós társaságok vagy az egyház egy-egy vezetője, avagy – ahogy Közép-Európában sok helyen – maga az egyház?

Aharmadik rend, a polgárság hatalmi helyzetbe való emelkedése az *ancien régime* összeomlásával mindenütt megteremtette a kultúra polgári nyilvánosságát, vagyis a közösségi könyvtárak rendjét is. Európa egyes területein másként-másként, hiszen az úgynevezett „porosz-utas” hagyományban a könyvtár a katalóguson keresztül férhető hozzá (ehhez tudni kell, hogy mit akarunk olvasni vagy kérdezni, mi lenne jó), az „angolszász” hagyományban pedig a szabadpolcos rendszer társult a közkönyvtárak kialakításához, vagyis az olvasó láthatta, mit őriz a könyvtár, és maga dönthetett arról, melyik könyv érdekli. A teljes nyilvánossághoz a legfőbb korlátot a szabadpolcon elhelyezhető

50 PERALDUS 1567. Tractatus 6.: *De superbia librorum*, Szent Hieronymusra hivatkozva ezt írja: „*Habeant qui volunt veteres libros, vel in membranis purpureis auro argenteoque descriptos, vel uncialibus ut vulgo aiunt litteris, onera magis exarata quam codices, dummodo mihi meisque permittant pauperes habere schedulas, et non tam pulchros codices, quam emendatos*”.

51 Nem találtam nyomát annak, hogy a XV–XVI. századi humanisták – akik egyébként számos arabból latinra fordított szöveget ismertek és építettek az európai hagyományba – ismerték al-Jāhiz (776–868, *Kitāb al-Hayawān*, I, 61) vagy al-Mas’ūdī (896–956, *Prairies d’Or*, II, 374) szövegeit. Ezekben ők arról írnak, hogy a bölcsesség éjszakája a nagyszámú könyv, mert a gyűjtőt a mennyiség érdekli, nem a tartalom (idézi ezeket TOUATI 2003, 143).

52 STAIKOS 2004–2013.

könyvek mennyisége jelentette, és a könyvtáros ízlése és véleménye, hiszen ő döntötte el, hogy mi kerüljön a rendelkezésre álló helyre.

Az internet elvileg a leginkább nyilvános könyvtár. Az lesz valóban, ha válogatás nélkül, a teljes európai írásbeli örökséget el lehet érni. Kérdés, hogy mindenki akarja-e ezt, aki nem, miként válogatna? Az is kérdés továbbá, hogy az elektronikus információ áruként való kezelése nem rombolja-e le a kultúra polgári nyilvánosságának elvét, és teszi elérhetővé az örökséget azok számára, akik meg tudják fizetni?

A könyvtár demokratikus intézmény, az európaiság alapvető értékéhez tehát közvetlenül kötődik. Egy-egy ország könyvtári rendszere – a *patrioticum*okat tekintve – az általa képviselt nyelvi és kulturális közösség írott öröksége teljességét akarja megőrizni. Sem erkölcsi, sem politikai, sem semmilyen más szempontot nem érvényesíthet a gyűjtemény építésében és megőrzésében. Nem volt azonban ez mindig így. A teljességben való megőrzés gondolata a XVI. században született (I. Ferenc, francia király kötelezpéldány-rendelete, 1537), de a nyugati kereszténység területén csak a XIX. század elejétől vált általánossá.

A könyvtár megtestesíti egy-egy nyelvi és kulturális közösség identitását. Éppen ezért az egyes közösségek, csoportok konfliktusai mentén sor kerülhet a könyvtárak tudatos *rombolására*, vagy éppen *elbirtoklására*. Az említett Szerapeion könyvtárának lerombolása (391) a keresztény közösségnek azt a szándékát fejezte ki, hogy a nem keresztény írások ne öröklődjenek tovább. Egyes vélemények szerint ehhez hasonló módon pusztult el az alexandriai Muszeion könyvtárának a maradványa a muszlim hódítás során (640–642). Az egyes kulturális vagy politikai csoportok a másik emlékezetének elpusztítására gyakran égettek könyveket, könyvtárakat (a náci könyvégetés vagy a kommunista „könyvtár-tisztítás” is ilyen volt). Vannak a történelemben olyan esetek is, amikor kifejezetten egy közösség teljes emlékezetét akarja egy másik megsemmisíteni. A közelmúltban ilyen volt a Bosnyák Nemzeti Könyvtár tervezett és módszeres elégetése a szerb hadsereg által, majd ezt követte a Bosnyák Levéltár elpusztítása a horvát hadsereg által.

Sok esetben azonban egy-egy könyvtár mint anyagi értékkel bíró gyűjtemény került elhurcolásra valamely idegen csoport által (jelentős részben ilyenek voltak a svéd akciók a harmincéves háborúban, a második világháborúban a

szovjet vagy éppen az amerikai hadsereg tevékenysége, az iráni könyvtárak és múzeumok kirablása az amerikaiak által a XXI. század elején stb.). Mások a könyvtár szellemi tartalma miatt akarták elbirtokolni a könyvtárba zárt hagyományt. Gondoljunk a lengyel arisztokrata könyvtárak Szentpétervárra hurcolására a XVIII. században, vagy éppen a Ceaușescu Romániája idején az erdélyi magyar és szász könyvtárak anyagának Bukarestbe telepítésére (mindez azért, hogy azt a hamis látszatot keltsék, hogy Bukarest már a kora újkorban is Nyugat-Európára figyelt).

Külön gondot jelenthet a digitális könyvtári világban az, hogy a digitalizálás nem együttműködések mentén halad. Az a kulturális közösség, amelyik előbb jeleníti meg a honlapjain a múlt írásos emlékeit, úgy tűnik fel, mintha az valóban csak az övé lenne. Jóllehet, kevés olyan kulturális csoport él ma Európában, akinek írott emlékezete csak hozzá köthető. A Kárpát-medence írott emlékei biztosan a német, az olasz és az ezen a földrajzi területen élő népek közös emlékezete, ahogy nehéz lenne azt állítani Elzász könyves világáról, hogy az csak a francia emlékezet része.

A könyvtár rendje (*ordo librorum*) jellemzi azt a kort, amelyben kialakult.⁵³ A kora középkori könyvtárak összeírásai élén a *Patres* (egyházatyák) állnak, a XV. században már általános, hogy a *Biblia*-kiadások felsorolásával kezdődnek ezek a katalógusok. A humanista magánkönyvtárak első tematikus csoportja a „*grammaticae*”. A könyvek mennyisége is közrejátszott, de komoly szemléletváltás kellett ahhoz, hogy cédulakatalógust építsenek a könyvtárak, a szerzők alfabetikus rendjében, amelyben bárki megelőzhetett egy szentet, egy királyt, akinek a neve az „a”-hoz közelebb betűvel kezdődik.⁵⁴ A polgári nyilvánosság korszakának kezdetén történt ez utóbbi váltás. De nemcsak a könyveket elrendezésére volt szükség, hanem számba kellett venni azt is, ami hiányzik a könyvtárból: a tudást kellett elrendezni kezdetben biobibliográfiákban, majd bibliográfiákban. A bibliográfiatörténet első nagy alakja egy bencés apát, Johannes Trithemius (1462–1516),⁵⁵ a könyvtáros munkájában az ilyen tevékenység helyét először az első szakszerű könyvtártan (*bibliothconomia*) szerzője, Gabriel Naudé (1600–1653),⁵⁶ Mazarin bíboros könyvtárosa jelölte ki. Naudé nem azokkal a szavakkal, mint amelyeket

53 CHARTIER 1996.

54 Lásd például PETSCHAR–STROUHAL–ZOBERNIG 1999.

55 ARNOLD 1971, 56–73., BEHRENDT 1959.

56 NAUDÉ 1627; NAUDÉ 1644.

emblemikus történetében Umberto Eco (1932–2016) idéz, de lényegében elmondja, hogy a könyvtáros a „rózsa nevével” foglalkozik, és nem a „rózsával”, vagyis a könyv tartalmával. Már ő is utal arra, hogy a rózsa nevének a megállapítása sokszor csak a rózsa megismerésével lehetséges.

A könyvtárak története egyben anyagiasult európai eszmetörténet (*histoire matérielle de la pensée* (Frédéric Barbier)).⁵⁷ A könyvtárban felhalmozott anyag tematikus vagy nyelvi összetételének változása követi a könyvtárat birtokló közösség szellemi orientációjának alakulását. Nem véletlen, hogy a közép-európai könyvtárakban jellemzően a német és az olasz kiadóknál megjelent könyvek találhatók a XVII. század végéig, ekkor megjelennek a francia nyelvű könyvek, majd a XIX. század közepén az angol könyvpiac termékei is.

A könyvtárak, mint anyagiasult eszmei termékeket őrző intézmények, tehát az európai emlékezet bástyái. Alapításuk, gyűjteményük gazdagítása, a megsemmisítésükre irányuló törekvések története mentén az egész kontinens históriája elmondható. A bennük őrzött anyag elrendezésének, hozzáférhetővé tételének krónikája nyomán követhető azoknak az értékeknek a története, amelyeket joggal és elsődlegesen – sokkal megelőzve a szabad vállalkozás, a tőke szabad mozgásának és a szabad versenynek az értékét – európai értékeknek nevezünk.

Napjainkban az egyik legfontosabb beszédtema az európai értelmiség körében az, hogy vajon miért nem tudott az Európai Unió közössége mindeddig egy olyan definíciót alkotni, mit jelent az, hogy „európai”, mit jelentenek az „európai értékek”. A politikai álláshelyeket betöltő személyektől – politikusnak a legtöbbjük nem nevezhető – nem lehet ezt várni. Ők nem értelmiségiek, hiszen alapvetően érdekeket képviselnek. (Szemben azokkal, akik valóban értelmiségiek, és nem csupán értelmiségi állásokat töltenek be.) Egy politikus akkor képvisel értékeket, ha az az általa képviselt gazdasági csoportoknak érdekükben áll. Természetesen számtalan esetben áll érdekében értéket alkotni a vállalkozónak, és értéket képviselni az ő képviselőjének. A politikus kiindulópontja azonban az érdek, és nem az érték. Így az Európai Unió is egy Közös Piacra degradált intézmény, még akkor is degradáció ez, ha a közös piac egyébként nagy érték. Az európai Közös Piac ma olyan, amely fél szembenézni a saját múltjával, saját örökségével. Fél, mert az örökség teljességének áttekintése által kiderülne, hogy az elmúlt fél évszázadban

57 BARBIER 2013.

egy erőteljes amerikanizálódás zajlott le Európában, alapvetően abból a tragikus és téves feltevésből kiindulva, hogy a ma élőknek nem tudásra, nem kultúrára van szükségük, hanem „használható ismeretek”-re (ez nem melleleg iszlamizálódás is, ami nem önmagában jelent gondot). Közhelyszerű állítás – mert annyian bizonyították már –, hogy újító erővel nem rendelkezhet az, aki nem tud magának rengeteg nem használható ismeretet. Az innovatív elmék a történelemben, kivétel nélkül, mind széles körű humán műveltséggel – haszontalan tudással – rendelkeztek a szűk, szakmaspecifikus ismeretek teljes ismerete mellett. De mi köze van ennek a könyvtárakhoz?

Ha elfogadjuk azt az egyre inkább konszenzussal hangoztatott tételt, hogy az európai abban tér el a nem európaiktól, hogy egy sajátos, az ókori görög, a latin és a zsidó hagyományra alapozottan másfajta hagyományközvetítő rendszert alakított ki magának, mint a más kulturális körökben élők, akkor a könyvtár az európaiság lelke. A hagyomány megismerhetőségének egyik legfontosabb záloga. A nyugati kereszténységben, művelődéstörténetünk minden fontos fordulópontján a teljes örökséget tekintettük át. Minden egyes korszakban újraolvasták eleink a teljes szövegkorpuszt, és mindig találtak benne olyan elemeket, amelyekre addig nem figyeltek, figyelhettek – mert a technikai civilizáció nem tette lehetővé egyes tételeknek az adott korban „modern”-nek tekinthető megmérését, igazolását –, és mindig rádöbbentek arra, hogy az előző generációk alkotói tulajdonképpen minden olyan dologra gondoltak már, amire a legújabb generáció éppen csak a választ keresi. Más kulturális körök – akár a hinduk, a buddhisták vagy a muszlimok – nem olyan szövegközpontú ismeret-átörökítési rendszert alkottak maguknak, mint ahogyan azt a nyugati kereszténység tette. A kultikus alapszöveg és az alkalmazható ismeretek közt nincsen olyan folyamatosság, mint azoknál a kultúráknál, amelyeket európainak nevezhetünk.

ÁLLANDÓ ÉS VÁLTOZÓ KÖNYVTÁRI FELADATOK

*Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus*⁵⁸

Bernard de Morlaix († 1140)

A Bernard de Morlaix *De contemptu mundi* című munkájából származó idézet (I,952) jelentése összetett, többféleképpen értelmezhető.⁵⁹ Szerintem a könyvtárak, de tágabb értelemben a közgyűjtemények mindenkori, örök értelme fogalmazódik meg benne. Ahogy Umberto Eco is a könyvtárról, a könyvtárosról szóló művének címéül – ezen idézet alapján – „A rózsa neve”-t választotta.

Az írás és az olvasás kettős gyökerű. Egyrészt az egyéneknek és a közösségeknek az a vágya vált valóra megjelenésükkel, hogy emlékezetük maradjon a következő generációk számára, másrészt a közösség életét szabályozó megállapodások (törvények) kihirdetésére találtak ezzel módot. A könyvtárak létrejötte nem egyszerűen a megőrzendő írott emlékek mennyiségi növekedése miatt történt. Ahogy a törvények és gazdasági feljegyzések megőrzése intézményesült, az írott kulturális emlékek összegyűjtése is elkezdődött, és ezt a gyűjteményt olyan kifejezésekkel illették, amelyet hol „levéltár”, hol „könyvtár” szavakkal fejezünk ki napjainkban. A két intézmény csak akkor vált külön, amikor a levéltári feladat (iratok megőrzése) kiegészült jövedelemszerző jogi tevékenységgel is (hiteleshelyek, közjegyzőségek). A könyvtár ettől kezdve lett önálló, és lassan már tárgyak is kerültek a könyvek mellé (*studiolo*, kuriózum-kamra). Ez utóbbiak önállósodásával létesültek az első múzeumok, majd a múzeumoknak szintén lett könyvtárak.

Az oktatás a kezdetektől igényelte az írást és a könyvet, a felgyülemlett ismeretekben való eligazodás helye is a könyvtár lett. Tudománykedvelő uralkodók pedig szerették volna könyvtáraikban a teljes hagyományt magukénak tudni. Az első univerzális nagy könyvtár, az alexandriai is ezzel a szándékkal jött létre. De vajon mi volt a szándéka azoknak, akik 2002-ben újra megalapították az alexandriai könyvtárat? Miként valósították meg céljukat? Van-e különbség az eredeti és a modern alapítás között? Van-e különbség szándékokban, célokban az alexandriai és a nemzeti könyvtárak megalakítása között?

Nem egyetlen könyvtár vagy egyetlen ország könyvtárosai gondolkoztak az

⁵⁸ Az egykori rózsa már csak név, pusztán a nevét tudhatjuk magunkénak.

⁵⁹ Lásd például TAKÁCS 2015, 9–10., ahol a szerző az államok elnevezéséről szóló alapvető értekezéséhez használja az idézetet könyve tartalmi bevezetésében.

új gyűjtemény stratégiai elképzeléseinek kidolgozásán.⁶⁰ Áttekintve azokat a vitákat, amelyek az új alexandriai könyvtár létrehozása körül zajlottak, képet kaphatunk arról, hogy a harmadik évezred küszöbén hogyan gondolkodik a könyvtáros, a politikus, illetve általában az értelmiségi körök képviselője a könyvtárak szerepéről. Elöljáróban annyit erről, hogy távolról sem szűkül le a könyvtár tevékenysége ezekben az elképzelésekben az információs központok technikai szerepére. A viták négy nagyobb kérdés körül forogtak: mi az alapítás célja (alapítani – *constituere, condere; fundatio*); milyen legyen a könyvtár mint megvalósult épület és munkahely, és mint munkafolyamat (összegyűjteni/egybefogni – *coalescere, miscere; integratio, incorruptus*); hogyan gondoskodjanak a dokumentumok megőrzéséről (megőrizni – *asservare, condere, servare, preservare*); és miként legyen hasznosítható az összegyűjtött hagyomány (alkotni – *creare; fecunditas, ingeniositas*). A latin szavakkal az egyes tevékenységének tartalmára utaltam.

Alapítás (constitutio, fundatio)

Az ókori Alexandria egy ambiciózus uralkodónak és a körülötte lévő tudósoknak azt az elképzelését valósította meg, hogy az akkor ismert világban keletkezett írott emlékek egyetlen könyvtárba kerüljenek, és az így felhalmozott ismeret egy szűk tudós réteg számára használhatóvá váljon. Uralkodói reprezentációt is szolgált persze az intézmény. Az új Alexandria látótere ennél tágabb a térben és magától értetődően az időben. A zsidó és a keresztény Biblia, a Védák, a klasszikus ókor, a konfuciánus klasszikusok és a Korán szöveges hagyományának emlékeit gyűjtik össze. Kialakulásuk történetét, a szövegek belső elrendezését, a kanonizálásuk folyamatát, vallási, társadalmi, politikai és szellemi hatástörténetüket dokumentálják. A 4 milliós alapító állomány tehát enciklopédikus jellegű (nem Egyiptom nemzeti könyvtára). Az alapításnak természetesen komoly politikai üzenete is van. A különböző kulturális közösségekhez tartozó országok politikai távolodásával szemben az egységes, sokszor egymásra épülő hagyomány felmutatása.

Széchenyi Ferenc, amikor könyvtárát, benne múzeumi jellegű gyűjteményeivel a nemzeti kultúra céljaira ajánlotta fel, pontosan meghatározta annak célját is: a magyar vonatkozású kézzel írott vagy nyomtatott kulturális emlékek összegyűjtése ettől kezdődően könyvtárunk alapvető feladata.

Az alapításnak akkor is megvolt a politikai üzenete, és ezt nemcsak a

⁶⁰ Lásd az egyik első összefoglaló tanulmánykötetet: GIARD–JACOB, sous la dir. de, *Des Alexandries*, 2001.

huszadik század történészei érzékelték, hanem a kortársak is pontosan tudták. A könyvtár- és olvasmánytörténeti kutatás még adós azzal, hogy bemutassa azokat a különbözőségeket, amelyek a nyugat-európai és a magyarországi könyvgyűjtési szokásokban léteztek, illetve azokat, amelyek az egyes gyűjtemények küldetésében álltak. Pedig ezek a különbségek magyarázzák, hogy a magyar nemzeti könyvtárat miért éppen olyan formában alapították, ahogyan az történt.

A nemzeti királyi udvar hiánya a mohácsi vész után csaknem lehetetlenné tette a kulturális és egyházi élet intézményeinek működését. A magyarországi arisztokrácia vállalta magára a feladatot, és felelősséggel teljesítették is azt. Hosszan sorolhatnánk a családok neveit, akik ebben a munkában részt vettek. Erdélyben az 1658. évi tatárdúlás – vagyis a központi fejedelmi udvar *de facto* megszűnése – után erősödött meg az ottani hagyományosan „előkelő” családok (Bethlen, Teleki, Apafi stb.) szerepe. Az iskolák, a nyomdák és a könyvtárak létrehozása és folyamatos támogatása mellett fontos szerepet játszottak a civilizatorikus változások irányításában is. A XVI. század vallási változásaiban ugyanerre a körre számíthattak az új egyházak képviselői is. A protestánsra lett főurak segítségével létrejött Magyarországon egy teljes kulturális intézményrendszer, amelyik – ahol erős gyülekezetek vették át a fenntartását (pl. Lőcse vagy más városok) – elég tartósnak bizonyult ahhoz, hogy a katolikus belső reform jegyében megerősített katolikus intézmények konkurenciájának ellenálljon, illetve ahhoz, hogy az ellenreformáció erőszakosabb eszközei se tudják kikezdeni. A rekatolizáló arisztokrata családok birtokain működő iskolák, nyomdák és egyházak támaszukat veszítették, így a XVIII. század elején – két évszázadon belül immár másodszor – újra kellett építeni a kulturális és művelődési intézményrendszer jelentős részét.⁶¹

A magyar nemesség a XVIII. században szembesült a Habsburg-kormányzatnak azzal a törekvésével, hogy a birodalmon belül érvényesüljön az egyes államigazgatási ágak egységessége, és ezzel párhuzamosan tapasztalhatták a németesítési törekvések jeleit is. A protestáns főuraknak a legnagyobb feladatként a saját egyházuk intézményeinek támogatása maradt. Akár Erdélyben (Telekiek, Bethlenek stb.), akár Magyarországon (Rádayak,

61 A magyar könyvtártörténet nagyobb összefoglalásai a középkori és a kora újkori szakaszt illetően: SZARVASI 1939; GULYÁS P. 1960–1961; KOVÁCS M., szerk., *A könyv és könyvtár...*, 1963; CSAPODI–TÓTH–VÉRTESY 1987; KELECSÉNYI 1988; MADAS–MONOK 2003; BERLÁSZ 1974a; BERLÁSZ 1974b; BERLÁSZ 1976; BERLÁSZ 1981.

Radvánszkyak stb.) ez a támogatás mindig összekötődött a könyvtárak fejlesztésével. A XVIII. századi bibliofil főurakban, főpapokban tudatosodott az is, hogy könyvtáraik nem csupán a kincsképzés eszközei, nem csupán tudós műhelyek, és nem csupán művelődésszervező központok, hanem a nemzeti kultúra írott emlékeinek a tárházai is. Olyanok, amelyek sokszor egyetlen megmaradt példányban vagy az azt pótló másolatban őrizték meg elődeik gondolatait. Könyvtártörténetünknek az 1802. év akár korszakhatára is lehetne, hiszen a megelőző két évszázad alatt a főúri udvarok, a történelmi egyházak jó példát adtak a hiányzó királyi udvar művelődésszervező erejének pótlásából, és megteremtették a modern XIX. századi központi (nemzeti)-, illetve a nyilvános könyvtári hálózat alapjait. A magyar nemzeti könyvtár megalapításának gondolata a nemzeti tudós társaság, egy tudományos akadémia megalapításának szándékával párhuzamosan alakult ki. Nemzeti uralkodó hiányában egy ilyen feladatot természetesen vállalták fel a magyar arisztokrata családok. Egyesek felsőfokú iskolát (mint Festetich), nyilvános könyvtárat (mint Klimó), mások akadémiai könyvtárat (mint Teleki) alapítottak.⁶²

A „magyar vonatkozású” dokumentum (*hungaricum*) Széchényi és kortársai számára is azt jelentette, hogy a mindenkori történelmi Magyarország területét illető kézíratos vagy nyomtatott forrás. Ezért az Országos Széchényi Könyvtár a Kárpát-medence népeinek központi gyűjteményévé vált, így is nevezték eredetileg: *Bibliotheca Regnicolaris*.⁶³ Ez még akkor is igaz, ha a XIX. század első felében a magyarországi nemzetiségek is sorra alakították központi gyűjteményeiket (könyvtárak, múzeumok) a nemzeti kulturális öntudat olyan háttérintézményeiként, amelyek az elmúlt másfél-két évszázadban be is töltötték szerepüket. Az erdélyi románok Balázsfalván, a szászok Nagyszebenben (Brukenthal Múzeum), a szerbek Újvidéken, a horvátok Zágrábban, a szlovákok Turócszentmártonban.

A mai Országos Széchényi Könyvtár számára nem lehet kérdés, hogy a *hungaricum* fogalma⁶⁴ mit takar, így továbbra is arra törekszik, hogy a teljes Kárpát-medencére vonatkozó történeti irodalmat gyűjtse. Szervezett formában

62 Ezekről a folyamatokról lásd MONOK 2004; MONOK 2017a; MOLNÁR A., szerk., *Teleki József*, 2019.

63 Vö. DEÁK–ZVARA 2012.

64 *Területi hungaricum* a mindenkori történeti Magyarországon keletkezett dokumentum; *személyi hungaricum* a magyarországi (és nem csak a magyar) származású személy műve; *nyelvi hungaricum*, ami magyarul íródott; *tartalmi hungaricum*, ami Magyarországról (és nem csak a magyarokról) szól.

kutatja a külföldi könyvtárakban és levéltárakban megőrzött magyar vonatkozású dokumentumokat, és intézményi partnereivel közösen ki is adja azokat.

Az *alapítás*, már eddig is láttuk, sokféle – nemzeti, tudományos könyvtár – szempontból történt. A főegyházmegyei és egyházmegyei könyvtárak eredendően magánkönyvtárak voltak, az alapító főpapok egyház-, illetve kulturális politikai szándéka szerinti tematikus arculattal. A főpapok sora – hiszen minden gyűjtemény sokgenerációs gyűjtés eredménye –, ha nem is tette egyetemes tartalmúvá ezeket a gyűjteményeket, mindenkor és mindenütt a tartalmi sokféleségre törekedett. Az eleve intézményi könyvtárként alapított könyvtárak (szemináriumi vagy más iskolai bibliotékák) ismét másfajta arculatúak. A XIX. században újjáalapított szerzetesi közösségek könyvtárai pedig már az „*orate*” és a „*docete*” – lásd a Pannonhalmi Főtemplom tímpanonját – alapfeladatbeli bővülés jegyében tartalmilag új összetételben jöttek létre. Konfesszionális hovatartozástól függetlenül tehát át kell gondolni, hogy ma, a XXI. század első felében maga a tulajdonos milyen feladatokkal bír, amelyek teljesítésében a könyvtár segíteni tud, azon túlmenően, hogy köteles ezt tenni. Egyáltalán nem biztos ugyanis, hogy a tulajdonos, a fenntartó gondol arra, hogy a könyvtárakban jelen van az a tudás, amely a feladat megoldására alkalmas, vagy legalább segítő. De az is fontos, ha ez a kompetencia nincsen jelen a könyvtárban, akkor létre kell hozni, mert az adott feladat jobban teljesíthető éppen a könyvtárban. Ez utóbbi dolog távolról sem magától értetődő. Csak előrevetítetten – hiszen majd a modernizáció irányainak sejtetésében több helyen részletesebben szólok erről –: ha egy egyházszerkezeti egység (mondjuk egy egyházmegye) létrehoz egy egyháztörténeti kutatócsoportot – ahogy ez hál’ Istennek jellemző –, és ennek a közösségnek folyóiratot, könyvsorozatot indít, akkor helytelen volna hagyni, hogy ezt a könyvtár nélkül tegye. A modern könyvtári szolgálat része az *Open Journal System* (OJS) üzemeltetése, ami aztán az egyháztörténeti bibliográfia összeállításában, az egyház kutatói munkájának az értékelésében jelentős segítséget tud adni, munkaerőt takarít meg, az országos és a nemzetközi rendszerek részévé teszi az egyházmegyéről létrehozott tudást. Az *alapítás* tehát nem egy statikus, soha nem változó szempont a könyvtár feladatainak a számbavételében, hanem történetileg változó. A *constitutio* is benne foglaltatik a jelentésében, a könyvtár alkotmánya, vagyis alapító okirata, ami nem csupán a bürokrácia formalitásörületének a kiszolgálási kötelezettsége, hanem az újabb és újabb alapítóokirat-változatokra azért van szükség, hogy ezt a változást alapidokumentumokban is követni lehessen, *ab bibliotheca condita*, vagyis a jogi alapítástól kezdve. A *constitutio*

ugyanakkor 'alkat' jelentéssel is bír. Ami arra utal, hogy egy közös egyházi könyvtári stratégia jövőképeben és a könyvtári világ nézőpontjából ideálisnak megrajzolt 'egyházi könyvtár' saját stratégiájában ezt az utóbbi értelmet sokkal inkább figyelembe kell hogy vegye. Vagy azért, mert a fenntartó nem akarja, hogy olyan legyen (nem fogadja el a könyvtári világ nézőpontját), vagy azért, mert a szükséges és elengedhetetlen feltételek megteremtése egy ilyen vízió valóra váltásához középtávon is hiányoznak.

Összegyűjtés (integratio)

Az ókori könyvtár épülete elbeszélő forrásokból ismert, tudjuk azt is, hogy a tudós alkotó munka műhelye volt, ahol tudósok és tanítványaik együtt éltek. A mostani alexandriai épületet (80 ezer négyzetméter) és berendezését úgy tervezték és kivitelezték, hogy a könyvtár valóban a munka helyeként jelenhessen meg. Könyvtárosok, kutatók munkahelyeként, ahol doktori iskola működik (könyvtörténeti és információs technológiák témakörökben). A tájékozódást az elektronikus katalógusok, bibliográfiák és az informatikai eszközökkel létrehozott szakértői rendszerek biztosítják. Az újraalapítók hite szerint a könyvtár a szövegekkel dolgozik a szövegekről, az olvasásért. A könyvtár az olvastatás műhelye, annak ma már tágabb értelmében (másolás, kiadás, mikrofilmezés, digitalizálás). Lényege változatlan, ami koronként változó, az a mennyiség és a technológia. A megvalósult új Alexandria bevallása annak is, hogy a könyvtári nyilvánosság történetében eljutottunk odáig, hogy a legtágabb nyilvánosság biztosítását az internetre bízák, a könyvtár mint épület és műhely, könyv-múzeummá, tudományos képzőhellyé és kutató műhellyé válik. A könyvtár tehát a hagyomány őrzési helye, a családi, dinasztikus, intézményi vagy éppen nemzeti kultúra folyamatosságának jelképe. Alexandria éppen az egyetemes kultúra folyamatosságának szimbóluma.

Nézzünk magyarországi könyvtártípusokat! A magyar nemzeti könyvtár a magyar nemzeti kultúra folyamatosságának őrző helye és jelképe is. Széchényi Ferenc ezzel a szándékkal alapította. Nyilvánossága, az összegyűlt könyvanyag tudományos célú használatása szervesen illeszkedik abba a folyamatba, ahogy a magyarországi nyilvános könyvtári rendszer kialakult. Tulajdonképpen teljes egészében a nyugat-európai mintákat követtük, persze sajátosságokat ebben a kérdésben elengedhetetlen figyelembe venni. A nyugat-európai modell a humanista kezdeményezésben, a reformáció művelődési programjában, illetve az egyes uralkodók nemzeti kultúra támogatási programjának hármasságában

foglalható össze. Az olvasókörok, illetve a kölcsönkönyvtárak Nyugat-Európában is csak a XVIII. század végén, a XIX. század első felében alakultak ki.

Az Országos Széchényi Könyvtár immár közel 220 éves történetében a nyilvánosság lényegesen akkor változott, amikor elhelyezési viszonyai megengedték, tehát a Nemzeti Múzeummal közös épületbe költözéssel (1846). A tudós közönség által igazán látogatottá Mátray Gábor vezetése idején (1846–1875) lett. A Múzeumtól való intézményi különválás is a nyitottságának növekedését hozta magával (1949), de nagyobb változás csak a budavári épületbe költözéssel (1985), illetve a politikai és gazdasági rendszerváltás (1989) utáni felsőoktatási reform mentén következett be használatában. Azt hiszem, hogy a könyvmúzeummá válás és az ezzel párhuzamos elektronikus könyvtári szolgáltatások bővítése a nemzetközi tendenciákkal hasonló ütemben fog majd bekövetkezni. A felsőoktatási és akadémiai intézményekkel való együttműködés bővítése elhatározott cél. Több akadémiai kutatócsoport működik a könyvtárban, és több anyagrész részletes feldolgozásába vonunk be doktori képzésben résztvevő hallgatókat. Könyvtörténeti és könyvtártudományi műhellyé vált abban a szellemben, amelyet az új alexandriai gyűjtemény is hirdet.

Lássuk, hogyan néz ki az *összegyűjtés* szempontrendszer az egyházi könyvtárak esetében! Ez nagyon soktényezős szempont. Nem azért, mert a XXI. század első felének információs-technológiai megoldásai sokféle tevékenység eredményének egyben tartását, keresését, kezelését teszik lehetővé, sőt, az informatikai (IT) világ az intézmények rendszerszintű átalakítását is lehetővé, sokak szerint pedig szükségessé teszi – attól függ, ki milyen mértékig technokrata hevületű, és ki mennyire hagyja figyelmen kívül azt a szempontot és erőt, amelyet az egyes intézmény kialakulása, története jelent. Ez utóbbi jelenség nem új, hiszen könyvtárnyi szakirodalma van a levéltár könyvtára/múzeuma, a könyvtár levéltára/múzeuma, a múzeum levéltára/könyvtára kérdésnek. A kérdés persze inkább csak olyan, amelyet felesleges feltenni, a leggyakoribb válasz az, hogy „így alakult” a történelemben. Ez az igazság azonban nem teszi „eleve elvetendővé” a technológiai változások mentén történő „egybefogásokat”. Az egyházi könyvtárak mostani kihívásai közt szerepel azonban egy másfajta összefogás is. Egy-egy egyházmegyei gyűjtemény felelős azokért a plébániai, parókiális könyvtárakért is, amelyek az egyházi közigazgatási egység területén találhatók, katalógus és másfajta

védelem nélkül. A fizikai rendbetétel, a nyilvántartás elkészítése, szükség esetén egy központi gyűjtemény építése olyan feladatok, amelyek alól a szakszeméllyel bíró egyházi könyvtár nem bújhat ki. De az *összegyűjtés* eredetileg nem ilyen jelentéssel bírt a könyvtárakkal kapcsolatosan. Az ókori alexandriai könyvtárban, csakúgy, mint a XXI. században, működik másolóműhely (nyomda, digitalizáló eszközök), doktori iskola (egyes tudósok iskolái), tudományos kutató műhelyek (filozófiai iskolák). És persze továbblépve a gyűjtemény anyagának az összefogásáról is szó van ez alatt a kifejezés alatt. A gyűjtőkör kialakítása, és annak következetes képviselése azzal együtt, hogy a fenntartó funkcióváltásával párhuzamosan mindig adódnak „vegyesülések”, egy tematikailag összetett gyűjtemény kialakulását is lehetővé teszi. Az ezzel kapcsolatos feladatokat, a megőrzésen túlmenően, természetesen a még érvényes feladatokhoz igazodva kell szervezni (részletes feltáró munka, tematikus digitalizálás stb.). A gyűjtemény így megőrzi egységét, és „nem szemetesedik” – ez ugyanis a hagyományos értékrendben dolgozó könyvtáros számára féltve őrzött érték.

Megőrzés (conservatio, preservatio)

Az írásbeliségen alapuló társadalmak kulturális öröksége – többé-kevésbé – folyamatos. A kulcsszereplői a folyamat biztosításának a *scriptorok* (nyomdászok, kiadók), a mögöttük álló alkotók és ezek műveinek értelmezői, illetve a könyvtárosok. És itt utalnék vissza e fejezet mottójára (Bernard de Morlaix). A könyvtáros szerepe a kulturális folytonosság biztosításában elsősorban azért jelentős, mert a rábízott dokumentumokat „nevük alapján” (*nomina nuda*), értékelés nélkül kell megőriznie. A szöveg tartalmát könyvtárosként nem értékelik, nem foglalkoznak enigmatikus értelmének megfejtésével, nem vitatkoznak tartalmával sem tudományos, sem politikai, sem erkölcsi szempontból.

A könyvtárak történetében – így Magyarországon is – a kötelespéldányszolgáltatás bevezetése volt az az időpont, amelytől kezdve a válogatás nélküli megőrzés elvileg lehetővé vált. A dokumentumot magát és a „nevét” megőrizzük. A megőrzés persze ennél összetettebb feladat. A fizikai konzerválás önmagában is elmélyült tudást, folyamatosan fejlesztett technológiát és anyagi ráfordítást igényel. A „név” megőrzése – vagyis a katalógusok és a bibliográfiák építése – a klasszikus könyvtáros feladatok egyike. Emellett a *megőrzés* feladategyüttesbe tartozik az áthagyományozás is. Ma már – az egyes dokumentumok számossága miatt – nincsen olyan

nagy szerepe ez utóbbinak, de a múltban jelentős mennyiségű szöveg csak ilyen formában maradt meg. A dokumentum „névének” megállapítása sokszor nem egyszerű, és önmagában tudományos felkészültséget igényel. Vagy költői leleményt. Csak a példa kedvéért: a Párizsi Magyar Műhely verseskötet-sorozatában van olyan képvers-publikáció, ahol a címlap (maga is képvers) a kötetben az aranymetszés szabályai szerint került elhelyezésre. A címleíró kollégák nem kis tudására (vagy sűgőra) van tehát szükség a látszólag egyszerű művelet (címleírás) megvalósításához. A *megőrzés* minden könyvtártípusban a nyilvántartásokkal kezdődik. Több gyűjtemény – keleti nyelvű dokumentumok együttese, ősnymtatvány vagy kézírathalmazok stb. – anyagát azonban jelentős mértékben speciális ismeretekkel bíró szakemberek tudják csak leírni. Stratégiaileg azért fontos az együttműködés egymással és a könyvtári rendszer más tagjaival, mert a humán erőforrás hiánya a XXI. századi könyvtárak legnagyobb gondja. A példány részletes és pontos leírása már része a dokumentum védelmének, hiszen azonosíthatóvá teszi, akár büneseti kérdésekben is. A fizikai megőrzés összetettsége ismét olyan terület, amelynek elemei mentén egy új stratégia több fejezete megírható: a könyvtárak fizikai (kubaturális) elhelyezésének átalakítása kezdődően a berendezések modernizálása, a raktári körülmények (klímától a tűzvédelemig, a katasztrófa esetén az előre biztosított menekítési útvonalak és cselekvésfajták).

A megőrzés napjainkban technikailag a technikát birtoklók haszonvágának megfelelően egyre nehezebb, a könyvtáraknak drágább. A *Méző család* című rajzfilm⁶⁵ Kőb-üki alakja (MZ/X) a saját ómagyar nyelvtudására mondta, hogy „*elfelejttem olykor-olykor... ez az atom-ókor*”. Valóban, ha összehasonlítjuk a becsléseket, hogy a görög vagy a latin ókorban mennyi írott dokumentum (levéltári és könyvtári) lehetett, és mennyit ismerünk ebből, arányaiban ma lényegesen nagyobb a veszteség a digitálisan keletkezett írott örökség megőrzése tekintetében. Eltekintve a tudatos emlékezetrombolástól – például kormányváltás idején a hivatali iratok megsemmisítése –, a csak a könyvtári dokumentumokat tekintve sem jutottunk el a középkorig (ekkor azért egy-egy viking vagy éppen magyar portya után nem sok őrizni való maradt a kolostorokban). 2020-ban még fontos lenne minden könyvet – a szakkönyveket is – papír formában is kiadni, a piac igényei mellett gondolva a megőrzés, a fennmaradás lehetőségére. Mindent a titkosszolgálati digitális mentésekből sem fognak visszakereshetővé tenni. Talán a tudós – és nem tudós állampolgári

65 NEPP József, TERNOVSZKY Béla, GÉMES József, JANKOVICS Marcell, ROMHÁNYI József, DEÁK Tamás és a Pannónia Filmstúdió alkotása (1968–1978).

– levelezéseket azért megőrzi, ki tudja, kit, miért kell majd zsarolni. Egy idő után esetleg ezek lehetnek kézírattári anyagok. Az internet-mentések elindultak, a Magyar Internet Archívum (MIA) program is ígéretesnek látszik, bár a könyvtárosokon és az éppen megbízott informatikai cégeken kívül még senki sem tartja nagyon fontosnak. Nem eladható a tartalom, így nem érdemes privatizálni. Az állam meg most a gazdasági szereplők megmentésével, az eredeti tőkefelhalmozás folyamatának továbbvitelével van elfoglalva.

Alkotás (creatio; fecunditas, ingeniositas)

Az ókori alexandriai könyvtár számára komoly másolótevékenység folyt, és a könyvtárban is létrehoztak számos új szöveget, amelynek sokszorosításáról is gondoskodtak. A XXI. századi alexandriai könyvtár is tudományos műhelyként szándékozik magát felmutatni, és az említett szakterületeken kiadói tevékenységet is kifejteni.

A történeti jellegű alapkutatásoknak a közgyűjtemények nem egyszerűen csak a helyszínei. A közgyűjteményi tudományos igényű feltárás teljes körű, a feltárás szintjén nem értékelő jellegű (*nomina nuda tenemus*). Az eredmény ezért használható mások és bárki számára. A közgyűjteményi tudományos kutatás elvileg fel kellene hogy értékelődjön napjainkban, amikor egyrészt az alapkutatások elméleti irányban tolódnak el, másrészt a humán kutatások technológiai lehetőségei nagyon nagy gyorsasággal változnak. A technológiai lehetőségek azonban tartalom nélkül még csak nem is kipróbálhatóak. Alapkutatás és tartalomszolgáltatás tehát szorosan összefüggő területek. Egységüket a közgyűjtemények garantálni tudják. Azért, mert a tartalom teljességének a felmutatására kötelezettek, és azért, mert technikailag képesek rá. Az alkotási tevékenységnek újabb kori része a gyűjtemény értékeinek társadalmi disszeminálása is, vagyis kiállítások szervezése, szakszerű katalógusok összeállítása, illetve értő vezetések a gyűjteményben.

Az előző gondolati körre visszautalva (*megőrzés*) hadd említsem meg a palimpszeszt kutatások legújabb fejezetét. Ma már létezik olyan digitális technológia, amely a kivakart szövegrészeket hat rétegig képes rekonstruálni. A kései antikvitás és a korai középkor szövegei közül sok most válik igazán megismerhetővé. Ez a munka azonban csak a könyvtárakban elvégezhető tudományos állomány-feltárás eredményeként lehetséges.

Az egyes közgyűjteményi típusok mögött kialakult diszciplína (tudományszak) és ennek nemzetközileg is jól szervezett intézményrendszere tevékenykedik (muzeológia, levéltártudomány, könyvtártudomány). Ezen tudományok művelése is alapvetően az egyes közgyűjteményekben zajló tudományos tevékenység.

A megyei könyvtáraknak törvényben leírt *helyismereti feladataik* vannak, ugyanúgy az egyháztörténeti kutatások mintegy helyismereti része az egyházi könyvtárak feladata. Szerintem. Az egyházi közigazgatási egység történeti bibliográfiájának létrehozása és naprakész nyomon követése mellett az egyházi terület tudományos kutatóit abban is támogatni kellene, hogy ők is szerves részévé válhassanak a magyar tudományos teljesítményt (kibocsátást) nyilvántartó rendszereknek. A Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) – az akadémiai törvény – ugyan a kutatók számára teszi kötelezettséggé a közleményeik bibliográfiai adatainak rögzítését és a publikációk digitális változatának egységes repozitóriumba történő elhelyezését, de a feladat végrehajtásában a legnagyobb munkát a könyvtárak végzik. Képzett adminisztrátorokká válnak a könyvtárosok – a divatot követve mondjuk őket *data manager*nek, amely „szakma”, ugye a *digital curators*ág része. Mondjuk ezeket persze magyarul: legyenek könyvtárosok, a XXI. századi értelemben.

A könyvtárosok maguk is kutatók. Akkor is azok, ha alkalmazotti besorolásuk munkajogilag nem az. A már említett szempontokon túlmenően fontosnak látom, hogy a könyvtáros a saját állományának elmélyült feltárása révén, vagy a saját környezete (intézménye, egyházmegyéje, kerülete, gyülekezete stb.) történetének forrásai feltárásán keresztül legyen kutató. Megfelelő tapasztalat után persze kalandozhat elméleti irányba is, sőt, alapvetően fontos, hogy a saját tudását el tudja helyezni országos és nemzetközi összefüggésrendszerbe is. Hasonlóan tisztában kell lennie diszciplínája elméleti alapjaival, és a vonatkozó elméleti iskolák eredményeivel is. Mindezen képességek és gyakorlat közben sajnos nem fog megbecsülést kapni, vagy csak ritkán, azonban van esélye arra, hogy „kész” kutató könyvtárosként komoly elismerést is szerezhessen magának. Egy-egy könyvtári ágazat stratégiai tervében azonban a tudományos kutató tevékenységnek látható részt kell elfoglalnia, azért is, mert a valóságban kutatóként is dolgozunk.

A legtöbb könyvtár a történelemben *kiadói tevékenységet* is végzett, és végez ma is. Való igaz, legtöbbször professzionális kiadókkal közösen végzik ezt a

feladatot, annál is inkább, mert a modern időkben a könyvterjesztés külön szakmává vált, így a könyvtár, mint kiadó, nem tudja a teljes könyvkiadási folyamatot végigvinni, amennyiben annak a végső célja a könyveknek az olvasókhoz történő eljuttatása. A könyvtár a terjesztésben gyenge, ugyanakkor, a XIX. század második felétől lényegében a XX. század végéig a könyvtárak közötti csere komoly terjesztő erővel bírt. A kisebb, befogadó kultúrák könyvtermése jelentős arányban ennek révén jutott el a nagyobb, kibocsátó kultúrák könyvtáraiig. A legújabb időszakban, a XXI. század elején a tudományos eredmények nyílt hozzáféréssel (mivel közpénzből finanszírozott tevékenységről van szó) kapcsolatban is feladatot nyerhetnek a könyvtárak (igaz, ez hatalmi kérdés, mint az előző fejezetben láttuk). Vannak jó példák is ebben a folyamatban (*open access*, *open science*). A londoni egyetem könyvtára alakított ki egy olyan modellt a tudományos könyvkiadásban, amely, azt hiszem, jó gyakorlatnak (*best practice*) minősülhet. A *University College London* nem csupán a saját – egyetemi és könyvtári – dolgozóinak a könyveit adja ki, hanem bárkiét, aki a közzétételi költségeket kifizeti (de nem többet; *BPC: Book Processing Charges*, *APC: Article Processing Charges*). Magyarországon ilyen példát nem egy könyvtár, hanem egykor az MTA, ma az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet alakított ki *Reciti Kiadó* elnevezéssel. A legújabb alkotói tevékenység, amelyben a könyvtárak részvétele, sőt, kezdeményezésük megkívánt, az úgynevezett közösségi tudomány (*citizen science*) szervezése.⁶⁶

A fejezet befejezéseként szeretnék ismételtlen a rózsa nevére utalni: „*Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus*” – a könyvtárak csak akkor tudják az alapításuk óta rájuk rótt változatlan feladatokat teljesíteni, ha a rájuk bízott dokumentumok teljességének megőrzését úgy vállalják, hogy elfogulatlanul részt vesznek azok tágabb értelmű áthagyományozásában. Könyvtárosként nem akarnak írók, vitatkozó filozófusok lenni, vagy, ne adj’ Isten, politikusok. Az örökség áthagyományozásának munkamegosztásában a saját helyükön teljesítik feladataikat. Az információt (a rózsa nevét) a modern eszközökkel válogatás nélkül, szabadon teszik hozzáférhetővé, és feltárás (a megnevezés) minőségében egyre nagyobb tudományos igénnyel lépnek fel magukkal szemben.

66 A legújabb alkotói tevékenységformákról összefoglalóan lásd GAÁLNÉ KALYDY 2018.; GAÁLNÉ KALYDY 2019., de leginkább GAÁLNÉ KALYDY 2020.; HOLL A. 2020.

A BÉCSI CSÁSZÁRI UDVARI KÖNYVTÁR MINT MAGYAR NEMZETI KÖNYVTÁR

Bármennyire meglepő lehet ennek a fejezetnek a címe, számos szempontból magától értetődőnek is lehet minősíteni.⁶⁷ Nem azért, mert a XXI. századi kérdésfeltevések merőben mások (kellene, hogy legyenek), mint a XIX. században. Egy olyan megközelítés, amelyet Andrea Seidler képvisel a *Wem gehört der Autor?*⁶⁸ című tanulmányában, száz éve nehezen védhető lett volna. Ha a XX–XXI. századi *Österreichische Nationalbibliothek* (ÖNB) és a magyar írott kultúra viszonyát tekintjük, akkor is számos olyan jelenséget kell rögzítenünk, amelyek azt mutatják, hogy az Osztrák Nemzeti Könyvtár jelentős részben Magyar Nemzeti Könyvtár is. Kiindulhatunk Trianontól, és attól a kérdésfelvetéstől, amely szerint nem tudható, hogy az első világháború után Bécsben maradt magyarok vajon exulánsok voltak-e, vagy egyszerűen olyan polgárok,⁶⁹ akik a fővárosban maradtak? És feltehetjük kérdésünket napjaink modern könyvtári szolgáltatásainak nézőpontjából is: vajon nem a legnagyobb Magyar Elektronikus Könyvtár az ÖNB digitális gyűjteménye? Márpedig ha igaz az, hogy a nemzeti könyvtár az a gyűjtemény, amely egy kulturális csoporttal kapcsolatosan a legtöbb dokumentumot őrzi és bocsátja rendelkezésre, akkor az ÖNB bizony Magyar Nemzeti Könyvtár.

Természetesen tudom, hogy egy könyvtár tematikai összetételének alakulásában, de főként ennek a tematikus összetételnek a megítélésében nem csupán egy tudatos gyarapítási stratégia játszik szerepet. Különösen az olyan kultúrák, amelyeknek kis mennyiségű az írott örökségük – és ilyen valamennyi közép-európai közösség, a magyar is –, tűnhetnek fel egy-egy nagyobb gyűjteményben, mintha az illető kulturális csoport a gyűjteményt alakító kulturális látókörének központjában lett volna. Ha mondjuk a XVI. században megjelent néhány száz magyar nyelvű könyv fele megtalálható egy európai könyvtárban, nem jelenti azt, hogy valakik figyeltek a magyar könyvek beszerzésére. A magyar vagy magyarországi anyag számát érdemes tehát mindig a teljes gyűjteményhez, és nem az összes ismert magyar, vagy magyarországi dokumentumhoz arányítani.

Félretéve azonban a bizonyos keserűséget sem nélkülöző XXI. század eleji kérdésfeltevéseinket – ezeket a sorokat Trianon századik évfordulóján írom –, térjünk vissza azokba az időkbe, amikor a Szent Német-római Birodalom

67 Vö. GYÁNI 2015, 11–20.; POLLAK 1994a, 33–37.

68 Kié a szerző? SEIDLER 2014, 108–119.

69 Vö. TÖRÖK D., szerk., *Bécs...*, 2011.

császárai Bécsben építették udvari könyvtárukat. Abban az időben, amikor az osztrák *ancien régime* véget ért, egy magyar gróf, és nem a magyar király, megalapította a Magyar Királyság könyvtárát. Ő maga nevezte így, *Bibliotheca Regnicolaris*.⁷⁰ Majd csak 1808-ban, amikor az Országgyűlés törvényt alkotott egy Magyar Nemzeti Múzeum megalapításáról (Széchényi Ferenc gyűjteménye ezen intézmény, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára lett), akkor került a „nemzeti” az elnevezésbe.

Az *Augustissima Bibliotheca Caesarea* sem a mai, vagy éppen a XIX. századi szemlélettel vizsgálándó, mint olyan gyűjtemény, amely a Magyar Királyságra és a magyarokra vonatkozó ismeretek tárháza is volt. Azt hiszem, hogy sokat elmond Michael Denis – az udvari könyvtár vezetője – előszava, amelyet Széchényi Ferenc soproni könyvtárának katalógusához írt.⁷¹ Denis számára világos volt Széchényi szándéka, ezért külön kitért arra, hogy ő a birodalmi központból hogyan látja egy ilyen, a Birodalom egy királysága (a Magyar Királyság) írott emlékeit teljességgel összegyűjteni szándékozó könyvtár létrehozását. Denis *expressis verbis* kiemeli, hogy *Hungaria* és *Transylvania* bizony *Austria* része. Denis számára tehát *Austria* szempontjából fontos a *Bibliotheca Regnicolaris Hungariae* (amellett, hogy a *historia litteraria* művelőjeként külön is érdekelte a magyar írásbeliség, főként az irodalom története). Széchényi Ferenc gyűjtő tevékenysége nem öncélú, ahogy a többi könyvtáralapítóé sem, mondja Denis. Szolgálniuk kell ezzel a gyűjtőszennvedéllyel a *patriát*. A *patria*, maga a Birodalom (= *Austria*), és annak minden nemzetiségű lakója. Denis, Széchényi Ferenchez szólva, a Varróhoz beszélő Cicerót parafrázálja annyiban, hogy tőle idéz, a Rómát jelentő *Urbs* szót kicserélve *Patriára*: „*Nos in nostra Patria peregrinantes, errantesque, tamquam hospites, Tui Libri quasi domum deduxerunt.*”⁷²

70 Vö. SOMKUTI–MONOK, *Litterae foundationis...*, 2002.

71 SZÉCHÉNYI, *Catalogi* 1799.

72 Az előszó szövegösszefüggésébe helyezve: „Primum inde gratulabimur Hungariae de Cive tam illustribus argumentis suum in eam amorem comprobante; dein Ipsi de egregiis in Patriam meritis; tum vota faciemus ut quae felicibus adeo coepit auspiciis, in commune Literatorum bonum ad apicem perfectionis educat. Ii vero Popularium suorum, quibus aut mens, aut opportunitatis rerum domesticarum penitus cognoscendarum hactenus defuit, ad Excellentissimum Széchényium grato animi sensu illis Tulli ad Varronem verbis uti poterunt: *Nos in nostra Patria peregrinantes, errantesque, tamquam hospites, Tui Libri quasi domum deduxerunt.*” CICERO, *Academica posteriora* I. 9.; vö. AUGUSTINUS, *De Civitate Dei*, 6, Caput II.

Ha megvizsgáljuk azt a könyvtártörténeti jelenséget, hogy a Magyar Királyság és Erdély könyvtáraiban mikor, kinél jelentkezik tematikus egységként, különszedve a „*libri Hungarici*” vagy „*Transylvanica*”, amikor a „*hungarici*” már nemcsak a magyar nyelvű, hanem a magyar témájú könyveket is jelentette, akkor a XVII. század második feléig kell visszalépnünk.⁷³ Nádasdy Ferenc országbíró, – aki ismereteink szerint elsőként érdeklődött a Magyar Királyságban a magyarok lehetséges finnugor ősei iránt – Pottendorfbán kialakított könyvtárára kell először figyelni.⁷⁴ A XVIII. század elejétől az arisztokrata bibliotékák mellett a tudós könyvtárak (*Gelehrtenbibliothek*) sora jelzi azt, hogy a Magyar Királyság és Erdély népei kezdenek nemzetiségben gondolkodni.⁷⁵

A Michael Denisszel kortárs magyar értelmiségiek egy hosszú ideig tartó időszak, a magyar tudományos társaságról, illetve egy magyar nemzeti könyvtárról szőtt álmok, illetve kidolgozott tervezetek kudarca után a nemzeti király hiányában látták a legnagyobb akadályt egy ilyen intézményi rendszer létrejöttéhez. Ezzel kapcsolatban a magyar szakírók jellemzően Aranka Györgyöt idézik: „Azt szokták köz példa beszédben mondani: Meghólt Mátyás király, és elmúlt az hazai vagy nemzeti tudományról való reményiségünk. Az a születése felett fennjáró elméjű ritka fejedelem kezdett volt egy királyi bibliotékát állítani fel Nagy Magyarországon, a' prédává lett; ami megmaradt is nintsen egy nemzeti ezt a nevet érdemlő gyűjtemény. Ideje volna már egyszer hozzá kezdeni, és a sok drága mojjal és porral imitt amott küszködő darabokat, melyek hazánknak mintegy megannyi elásott kincsei, az haza hasznára napfényre hozni, s egybe gyűjteni, magyar és más közönséges bibliotékát állítani.”⁷⁶

És ez az idézet vissza is vezet bennünket a Bécsi Udvari Könyvtár történetének egy meghatározó korszakához. Hunyadi Mátyás ambiciózus és sikeres uralkodóként szeretett volna császári rangot magának. 1485-ben elfoglalta Bécset, és ez a tett bátorította arra, hogy a várost országa központjának tekintse.⁷⁷ Ismerünk olyan adatokat, amelyek arra utalnak, hogy élete végén, a hatalmi reprezentációja részeként, Bécsben is könyvtárat szándékozott kialakítani. Jelenlegi ismereteink szerint Bartolomeo Fonzio ezért is vásárolta meg a Manfrediek faenzai gyűjteményének számos kódexét.⁷⁸ Nem tudunk

73 MONOK 2013b.

74 VISKOLCZ 2006; VISKOLCZ 2008; VISKOLCZ 2009; KKK VIII, 2013, 237–239.; VISKOLCZ 2016.

75 MONOK 2018b, 137–214.

76 ARANKA 1983, 191.

77 NEHRING 1989.

78 Vö.: GENTILINI 2002, 95–103.

ugyanakkor arról, hogy az egész budai gyűjteményt Bécsbe akarta volna helyezni. Mostani nézőpontunk szempontjából ez mindegy is.

Magam a *Bibliotheca Corvina* történetét olvasmánytörténeti, illetve művelődéstörténeti szempontból kutatom. Ez azt jelenti, hogy azt a „corvina” definíciót vallom, hogy „corvina az a könyv, amely bizonyíthatóan Hunyadi Mátyás udvarának kulturális és tudományos látókörébe került”. A király, udvari alkalmazottai, udvari tudósai, udvari papsága könyvei.⁷⁹ És minden olyan könyv, amely valaha a Magyar Királyság területén használatban volt, valaki dokumentálhatóan birtokolta vagy olvasta, számomra „magyar vonatkozású dokumentum”, vagyis *hungaricum*. Az olyan könyvek gyűjteménye pedig, ahol ezeket ma őrzik, számomra *hungaricum*-gyűjtemény. Európa csak mostantól (2020) számítva száz év múlva lesz olyan, mint a Magyar Királyság részei 150 év török uralom után: lelakott, intézményi rendszere átalakított, nagyobb része fizikailag is romokban.⁸⁰ A magyarság IX–XVI. századi írott öröksége ezért nem Magyarországon kereshető. A magyar középkor emlékei, a *Bibliotheca Corvina* darabjai vagy éppen a budai királyi kápolna, 1686-ban még Budán megtalált kódexei az Osztrák Nemzeti Könyvtár állományában maradtak fenn, és kutathatók.

Az *Österreichische Nationalbibliothek* 650 éves jubileumi ünnepségének programját hirdető honlapja is megemlékezik két magyar vonatkozású nagyobb hagyatékáról, amelyeket a császári udvari könyvtár számára megvettek. Hans Dernschwam⁸¹ és Johannes Sambucus⁸² könyvtárát Hugo Blotius integrálta az udvari gyűjteménybe. Nem azért vásárolta meg őket a könyvtár számára, mintha *hungaricum*-gyűjtő lett volna, hanem Zsámboky görög és latin kódexei egyedi volta miatt, nem is beszélve a kiváló humanista szakkönyvtárról. A Fugger-alkalmazott Hans Dernschwam gazdag gyűjteményét az özvegytől talán annak *turcica* vonatkozásai miatt szerezte meg, hiszen már készítette a császár számára a török diplomáciát megalapozó ismerettár katalógusát, vagyis az udvari könyvtár török vonatkozású anyagát leíró tájékoztató eszközt. Blotius utóda, Sebastian Tegnagel is figyelte, hogy milyen nagyobb hagyatékokat lehet a gyűjtemény számára megszerezni, igaz, Zsámboky

79 MONOK 2004a, 45–63.

80 A XVI. századi állapotokra lásd KALNICZAY T. 1991, 319–338.

81 BERLÁSZ 1964.; BERLÁSZ–KEVEHÁZI K.–MONOK, ADATTÁR 12/1, 1984.

82 GULYÁS P. 1941.; GULYÁS–MONOK–ÖTVÖS–VARGA, ADATTÁR 12/2, 1992.

könyvei közül ő inkább a saját könyvtárába helyezett nem kevés darabot.⁸³ A XVII. században a legnagyobb magyar vonatkozású állományi egység kétségkívül Nádasdy Ferenc pottendorfi könyvtárának a Peter Lambeck által válogatott része.⁸⁴ Természetesen ő sem a *hungaricum*okat vadászta, hanem olyan köteteket, amelyekből még nem volt példánya a császár könyvtárának.

Bécsben állandó volt a magyar értelmiségi jelenlét. Nem csupán (1) a felsőoktatási intézményeket látogató fiatalok okán, hanem azért is, mert a császári adminisztráció részeként (2) állandó magyar hivatalnokgárda is tartózkodott az udvari környezetben. Kiemelkedő jelentőségű a Magyar Udvari Kamara intézménye. Olyan vezetői és alkalmazottai voltak, akik a magyar művelődés- és tudományszervezésnek is jelentős alakjai.⁸⁵ Ha a XVI–XVIII. században megjelent könyvek ajánlásait vizsgáljuk, számos alkalommal találkozunk a nevükkel. Vagy közvetlenül támogatták a könyvek megjelenését, vagy csupán közvetítettek a szerző és a mecénás urak, asszonyok között. A városban (3) a jelentősebb magyar és erdélyi arisztokratáknak házai voltak. A családok tagjai, udvari alkalmazottaik gyarapították azok számát, akik egyrészt a bécsi magyar irodalmi és tudományos életet támogatták, másrészt ezt az udvari szokást a Magyar Királyságban és Erdélyben is meghonosították. Az Udvari Könyvtár szempontjából tehát három társadalmi csoport szokásai is figyelembe veendők akkor, ha az oda kerülő magyar vagy magyar vonatkozású könyvek gyarapodását vizsgáljuk.

A bécsi nyomdászok, akik a könyveket kiadták, érdekeltek voltak abban, hogy produktumuk az udvarhoz eljusson – kivéve, ha éppen udvarellenes kiadványt adtak ki, akkor pedig a hatóság juttatta el a kiadványt. A mecénás urak, bizonyítandó, hogy a modern udvari szellem rájuk is hatott, dicsekvésként vagy pusztán udvariasságból is megőriztették hírnevüket az intézményben történő megőrzés által. De a legérdekesebb mindig a szerző. Az értelmiség szeret a hatalom – akár a gyűlölt hatalom – közelében élni (ezért is alakultak ki Európa vízfejei, a fővárosok). Ha megnézzük az ÖNB XVI. századi könyveinek katalógusát, jól látható, a Birodalom legkisebb nyomdahelyeiből is fontosnak tartotta a szerző vagy a kiadó azt, hogy az Udvar kapjon egy

83 Egy jegyzék ezekről Bajáki–Bujdosó–Monok–Viskolcz–Zvara, Adattár 13/4, 2009, 11–18.

84 Viskolcz, KKK VIII, 2013, 444–542.

85 Vö. a legutóbbi összefoglaló jellegű, de tanulmányokat közlő kötet: Fundárková–Fazekas, hrsg., *Die weltliche...*, 2013.

példányt a műből. Akkor is, ha az éppen egy kis protestáns pamflet, vagy ha a császár dicsérete. A szerző, a kiadó, ismert akar lenni, és látókörben szeret élni (akár attól szenvedve is). Ez utóbbi gondolatok persze előfeltevések, az ÖNB magyar vonatkozású anyagának vizsgálatában egy ilyen kutatás *desideratum*.

A XVIII. század sok ponton változást hozott abban is, ahogy a magyar királyságbeli és erdélyi könyvek az Udvari Könyvtárba kerülhettek. Erdély a Birodalom része lett, nagyhercegség, kialakították az udvari intézményi rendszerét. Az udvar, a török kiűzése után két új országban rendezkedett be úgy, hogy annak adminisztratív rendszerét is megváltoztatta, és a területet, ahogy az ott élőket is integrálni akarta a Birodalomba (amelynek immár része volt a Dél-Németalföld is, vagyis Belgium). Szükség volt a területek megismerésére, illetve az ott élő népek feletti uralomnak olyan biztosítására is, amely azok kultúrájának megismerésén keresztül megerősíthető. Egymás vitáinak ismerete, az azokba való taktikus, politikai beavatkozás alaposabb ismereteket is igényelt. Az Udvari Könyvtár tehát azért is gyarapodott az ezekre a területekre vonatkozó könyvekkel, hogy potenciálisan szolgálhassa a császár törekvéseit.

De a kulturális mintát ezek a népcsoportok ugyanakkor a fővárosból vették. Dívatot is, de a kulturális intézményrendszert és az adminisztratív szokásokat ugyancsak. Bécs valóban fővárossá vált, olyanná, ahol érdeke volt az egyes kulturális csoportoknak, tudományos iskoláknak a jelenlét. És nem szabad azt sem elfeledni, hogy – különösen a *vitam et sanguinem* után – a jelentősebb, a kulturális életet, az oktatási intézményrendszert, a tudományos életet modernizálni akarók helyet kaptak Bécsben. Itt indultak el a magyar nyelvű lapok, illetve innen szerveződött a magyar királyságbeli német nyelvű irodalmi élet is. Voltak magyarok, akik a császári család nevelői köréhez tartozhattak, komoly befolyást szerezve, és komoly magyar irodalomszervezői lehetőségekhez jutva (lásd például Görög Demeter személyét⁸⁶). Ezek a változások a bécsi, az osztrák nemesi és értelmiségi körök magyar, illetve magyar királyságbeli, vagy éppen erdélyi kapcsolatrendszerét is jelentősen megnövelték. Ez a gyűjteményi szempontból azt is jelenti, hogy nem csupán az olyan hagyatékok érdekesek az ÖNB-ben, mint Wallaszky János orvosé, hanem az osztrák hagyatékok is egyre inkább megőrizhettek magyar vonatkozású anyagokat.

Egy külön fejezet az ÖNB könyvtári állomány történetében az egyházi gyűjtemények idekerülése II. József abolíciós rendelete következményeként.

86 ZVARA 2016.

Ne feledjük azonban a tényt, hogy a török kiűzése, illetve Erdélynek a Birodalomhoz csatolása után a katolikus egyházak újjászervezése is Bécsből történt, illetve az Örökös Tartományok rendházaiból. Több, újra a Magyar Királyságba települő rendház leányegyházként kezdte meg működését. A kapcsolati háló tehát ismét sűrűbbé vált Bécs, illetve *Austria* és *Hungaria–Transylvania* között.

Az ÖNB, benne a Császári Udvari Könyvtár anyagának magyarországi kutatása folyamatos történet Magyarországról is. Azonban a látványos témák egy kicsit háttérbe szorították a rendszerességet. A *Bibliotheca Corvina*, Sambucus, Dernschwam vagy akár Wallaszky János ismert fejezetek a történetben. Újabban Bécs mint központ szerepének az akár elméleti szintű vizsgálata is megtörtént. Volt időszak, amikor külön magyar referense is volt az ÖNB-nek, a Bécsi Egyetemen működik a legaktívabb hungarológiai kutatóműhely, és természetesen a bécsi Collegium Hungaricum is az itteni anyag intenzív kutatására született.

A levéltári delegátus mintájára azonban az ÖNB-be sohasem került magyar alkalmazott kiküldésre, illetve alkalmazásra. Pedig számos olyan alapkutatási jellegű tevékenységet el tudna látni, amely egyrészt a magyar-osztrák kulturális kapcsolatok fehér foltjait tüntetné el, másrészt azonban aktívan hozzájárulna osztrák alapkutatásokhoz, amelyek az osztrák kulturális és tudományos élet kapcsolati rendszerét XXI. századi módon és eszközökkel kívánnák feltárni.

NEMZETI ÖRÖKSÉG, NEMZETEK ÖRÖKSÉGE – A KÖZÖS MÚLT

2000. április 5–6-án Budapesten az Országos Széchényi Könyvtár megszervezte „A Kárpát-medence jelentős *hungaricum*-állományt őrző könyvtárainak első találkozója”-t. Ma, 20 évvel később erre gondolva – a trianoni békeszerződés centenáriumi emlékezései közepette – vegyes érzések fogják el az embert. Nem csak akkor, ha magyar. De miért is volt szükség egy ilyen találkozó megszervezésére?

A nemzetközi kapcsolatok építésének sokféle logikája lehet. Mondhatja bármelyik könyvtár vezetője, hogy a nemzetközi könyvtáros szervezetek megfelelő keretet biztosítanak a kapcsolatok ápolására, amelyhez a különböző országok közötti kétoldalú kulturális egyezmények és esetenként a könyvtárak közti bilaterális megállapodások is hozzáadódnak, mint együttműködési lehetőség. Így is van ez. Számos olyan együttműködési terület létezik a könyvtári világban, amellyel kapcsolatosan értelmetlen a regionális együttműködés (nemzetközi szabványok, adatcsere-formátumok, fogalomtárak stb.) A *patrioticum*-kutatás, mint az egyes könyvtárak feladata, ugyancsak nem igényelne kerekasztal megbeszélést, hiszen kétoldalú kapcsolatok kérdése a végrehajtás segítése, nem pedig beszélgetni kell róla. Mindez a munka, az együttműködés nem regionális, de nemzetközi formája, csakúgy, mint az egyes könyvtárakkal való szilárd kapcsolattartás, eddig is létezett. Mi tehát az új?

A Kárpát-medence régió közös és elválaszthatatlan történeti és kulturális múltja. Az együttműködés szempontjai tehát nem lehetnek könyvtári szempontok, a végrehajtás rendezettsége pedig nem lehet más, mint könyvtáros, vagyis értékelés nélküli, teljességre törekvő, rendszeres és az eredmények nyilvántartásában rendezett. Nagyon érdekes dolog, hogy az európai népek közül a régi vitás kapcsolataik rendezésében a leginkább látványos eredményeket felmutatni tudó francia és német viszonylatban fel sem merül ugyanez a terület. A XV–XVII. századi francia „nemzeti bibliográfia” rendszerébe nem is veszik bele az Elzászban megjelent könyveket, ahogy természetesen részévé váltak a német retrospektív nemzeti bibliográfiának (VD 16, VD 17). Nem beszélnek erről a kérdésről, akik foglalkoznak az elzászi könyvkultúra XIV. Lajos előtti – 1681-ben foglalta el Strassburgot – időszakával, azok vagy német nyelvterületen, vagy Alsace-ban publikálnak. Az egykori francia területén lévő tudományos műhelyek szemérmesen(?), a politikai korrektség (= hallgassuk el, amit gondolunk, még önmagunk feladása árán is) jegyében nem adnak ki ilyen témájú munkákat.

A magyar kulturális örökség jelentős része – Kárpát-medencei történelmünk első évezredét tekintve túlnyomó többsége – nem a mai Magyarország területén őriztetik. 1920-ig minden *transylvanicumot hungaricumnak* tekintünk, ahogy a *slovacica* is *hungarica*, és lehetne sorolni az egymást átfedő jelentésű kifejezéseket. Különbözőségek mutatkoznak abban, hogy a Magyarországot övező országok lakói, az ottani többségi nemzetet alkotók, mennyire tekintik sajátjuknak azt, ami magyar, német, örmény vagy másfajta emlék, de mint országok, a saját örökségük részének tudják, és teljes joggal tartanak igényt rá. Különösen akkor, ha felelősen dolgoznak *összegyűjtésén, megőrzésén, kutatásán és felmutatásán*, avagy *közzétételén*. Komoly szakember Szlovákiában nem gondolja, hogy a szlovák nemzeti bibliográfia összeállítható a mai Magyarország szakemberei nélkül, és viszont, nálunk csak a hóbortos gondolatkalandorok hiszik, hogy a szlovák szaktudás nélkülözhető a magyar nemzeti bibliográfia teljessé tételére törekvéskor.

Közös könyvtári feladataink áttekintésére hívtunk mindenkit, aki részt kívánt venni a rendezvényen, céljaink közösen megfogalmazott írásbeli formáját mindenki alá szándékozott írni. Aki nem jött el, nem az egyet nem értés miatt tette ezt. Romániából hívtuk a nagyszebeni Brukenthal Könyvtár, a marosvásárhelyi Teleki Téka, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára vezetőjét, illetve (a könyvtári feladatok szervezésének módja miatt is) a bukaresti Dokumentációs Központ képviselőjét. Szerbiából a Matica Szerbszka szabadkai könyvtára és a Szabadkai Városi Könyvtár vezetőjét, Horvátországból a Nemzeti Könyvtár, Burgenlandból a Tartományi Könyvtár, Szlovákiából a Pozsonyi Egyetemi Könyvtár és a turócszentmártoni Matica Szlovenszka Könyvtárának igazgatóit. Szerettük volna, ha az aláírt egyezményhez csatlakoznak azok az intézetek, akik a Kárpát-medencéből elüldözött, kitelepített, illetve kitelepült németiség múltját intézményesen is kutatják Németországban.

Rögtön meg kell említeni egy olyan szempontot, amely akkor, húsz évvel ezelőtt nem merült fel. Az elmúlt évtizedekben ugyanis az ausztriai, illetve több németországi kutatócsoport birodalmi szempontokat vetett fel a könyvtörténeti kutatásokban is. Alappal, hiszen a Habsburg Birodalomnak – ide értem a Német-római Birodalom Habsburg-befolyású területeit is – számos központi intézkedése volt, amely az írásbeliség elterjesztését vagy a könyvtári rendszert, az olvasmányokat alapjaiban határozták meg. Történetileg tehát

joggal vethető fel egy „*Könyves ügyek a Habsburg Birodalomban*” keretprogram. Napjainkban (2020) úgy tűnik, az egymást alapvetően gyanakvással figyelő népek szakemberei mintha ezen a közös alapon együttműködőbbnek mutatkoznának, mint akkor, amikor a Kárpát-medencei együttes munkát szorgalmaztuk.

Akkor a tanácskozás nyelve, mint a régió természetes közös nyelve, a német volt. 2020-ban szomorúan kell leírnom, hogy az elkezdődött munkát – Európai Unió vagy éppen V4 együttműködés ide vagy oda – néhány év múlva már csak lelkes és eltökélt magánemberek folytatták. Ilyen jelleggel azért mindig is volt együttműködés szakmán belül. Milyen munkákat határoztunk el akkor mint közösen elvégzendő feladatot?

A Kárpát-medence könyvtörténeti bibliográfiája 1000–1920

Aszakemberek régóta álmodoztak egy ilyen közösen megvalósítandó adatbázis és kiadott bibliográfia szükségességéről. Ugyanarról a könyvtörténeti, nyomdászattörténeti vagy bármely kérdésről adott esetben magyar, szlovák, horvát, román, német stb. nyelvű szakirodalom is létezik, csak kölcsönösen nem ismerjük egymását, és nem csak a nyelvi korlátok miatt van ez így. A legtöbb szakirodalom igenis használható nyelvtől függetlenül. A leendő bibliográfia közös nyelvének akkor a németet vizionáltuk, vagyis az egyes kis nemzeti nyelveken kiadott munkák címeit is lefordítottuk volna németre. A közben eltelt húsz év alatt felnőtt egy jó képességekkel bíró új generáció, amely tagjainak nagyobb része úgy kutatja a történelmi múltat, hogy épp csak a forrásokat nem tudja elolvasni, lévén azok németül (vagy latinul) íródtak.

Clavis Typographorum Regionis Carpathicae 1473–1948

Borsa Gedeon, aki a *Clavis Typographorum Italiae*⁸⁷ alkotója, joggal vetette fel egy ilyen nyomdahely és nyomdász kataszter szükségességét. Az ötlet teljes tetszéssel találkozott. Nem csupán egymás között tisztázódik végre, hogy melyik városban, mikor, melyik nyomdász működött, azt melyik nyelven hogyan hívják, hanem szerencsétlen nyugat-európai kollégáink is eligazodhatnak végre a különféle nemzetiségű szerzők világnyelven kiadott munkáinak névváltozatduszongelében. A munka végül külön-külön folytatódott, bár az Országos Széchényi Könyvtár megteremtette a közös munka keretrendszerét, de csak ők maguk írtak bele (http://typographia.oszk.hu/html_clavis/hun/nyito.htm).

87 BORSÁ 1980.

Figyelemre méltó, hogy a cseh szakemberek a birodalmi keretet fogadták el, és egy nagyszerű prosopográfiai művet hoztak létre.⁸⁸

A retrospektív nemzeti bibliográfiák munkálatainak összehangolása

Mindegyik nemzetnek vannak olyan tervei, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfiát *online* elérhető formában, a lehetőségekhez mérten digitalizálva (az egyes munkákat tekintve) szolgáltatja. Miután az RMK, az RMNy vagy a PETRIK mindannyiunk nemzeti bibliográfiája,⁸⁹ felesleges volna minden országban külön-külön dolgozni ennek adatbázisba szervezésén. A kiegészítés pedig folyhat munkamegosztásban. Például a szlovák kalendáriumok bibliográfiája⁹⁰ hallatlan mértékben gyarapítja ismereteinket a XIX. századi nyomdai termésről. Ezt a munkát még egyszer itt Budapesten felesleges volna elvégezni. Vagy a román fél már digitalizálta az erdélyi román nyelvű kiadványokat, nemzeti bibliográfiai szintű feldolgozásuk meg is jelent.⁹¹ Felesleges munka lenne nekünk is elvégezni, hiszen a kapcsolt tétellel megoldható a bemutatásuk – és sorolhatnánk még a példákat.

A retrospektív patrioticum-kutatás szervezetté és rendszerezetté tétele

Ezen a területen komoly együttműködés volt eddig is, de csak a rendszerváltás után lehetett volna a retrospektív beszerzéseket szervezetté tenni. Mindenki tudta eddig is, hogy hol vannak például azok az iskolai értesítő vagy száz aprónyomtatvány lerakatok, amelyekben az OSZK állományából hiányzó darabok sokasága rejtőzik, de a beszerzésnek nem könyvtári akadályai is voltak. Amikor ezek elhárultak, nem nagyon gondoltunk arra, hogy eljött az idő az e területen való cselekvésre is. Ha nem megy eredeti dokumentumok formájában, a szervezett kutatást akkor is fel tudjuk lendíteni, és a digitalizálási programokat is fel lehet futtatni.

A kurrens patrioticum-információ szervezettebbé tétele

Mindannyiunk számára értékes az a munka, amelyet az országainkban élő nemzetiségi intézmények és mozgalmoszerűen a lelkes emberek végeznek a nemzetekre vonatkozó információk felderítésében, a dokumentumok cseréjében. Ennek fenntartása mellett szükséges azonban a nagyobb könyvtárak tudatos és szervezett információcseréje. Ezen a téren volt eddig

88 MADL–WÖGERBAUER–PÍŠA 2019.

89 Ha összehasonlítjuk a szlovák nemzeti bibliográfia XVIII. századra vonatkozó kötetével, találunk számunkra új tételeket a martini kiadványban, de természetesen ők alapvetően a magyar bibliográfiát másolják: KLIMEKOVÁ–AUGUSTÍNOVÁ–ONDROUŠKOVÁ, sost., *Bibliografia územne...*, 2008.

90 KIPSOVÁ–VÁNCOVÁ–GESKOVÁ, zost., *Bibliografia slovenských...*, 1984.

91 CRV 2016.

a leginkább jó együttműködés, most csak az Internet nyújtotta lehetőségek közös kihasználása irányába mutató feladatok megoldása a teendő.

Akkor, amikor a szakirodalom arról ír, hogy az internet talán történelmi görcsöket is oldhat, az egymás megismerésének lehetőségeit szinte határtalanná bővíti, gondolnunk kell arra, hogy ezt az internetet meg kell tanítani arra, hogyan tegye. Adatok, közös projektumok eredményei nélkül bizonyára nem tudja majd tenni. Ezért volt az említett találkozó, és ezért szerettük volna évente megtartani. Sajnos, a történelmi idő ránk kacagott, ami nem sikerült az eddigi álmodóknak, akár Kossuthnak, akár Jászi Oszkárnak, nekünk sem ment. Bízunk azonban a jövő generációk bölcsességében.

EGY KONKRÉT PÉLDA: A KÁRPÁT-MEDENCE KÖNYVTÁRAINAK RÉGI KÖNYVEI ÉS A MUZEÁLIS KÖNYVTÁRI DOKUMENTUMOK NYILVÁNTARTÁSA

Induljunk ki annak a kérdésnek a megválaszolásából, hogy miért kell egyáltalán nyilvántartani a muzeális könyvtári dokumentumokat? Sokféle szempontból adható válasz. A könyvkereskedő, illetve a könyvgyűjtők egy része is azt mondja, azért, mert anyagi értéke van, kincsképző, értékőrző. Jó befektetés, és emellett szép, tartalmilag érdekes. Ha csak ez lenne a válasz, akkor azt is mondhatnánk, hogy szervezzék meg, és végezzék el ők a nyilvántartást, nem kell ehhez közpénzeket felhasználni. A könyvtári, a közgyűjteményi válasz az, hogy azért, mert nem közgyűjtemény az, amelynek nincsen nyilvántartása (katalógusa), ha nem tudjuk, mit őrzünk, nem is létezik a gyűjtemény. Ez a válasz ugyancsak belterjesnek mondható. A katalógus ugyanis jobb akkor, ha tudjuk, miért állítjuk össze. Több, illetve sok gyűjtemény közös nyilvántartásának létrehozásához pedig több érvet tudunk felsorolni, mint azt, hogy a közgyűjtemény akkor válik közössé, ha nem csupán a dokumentumok kezelői tudják, hogy mit őriznek, hanem a kutatók, olvasók, érdeklődők is (nyilvános nyilvántartások).

Az Európai Unió kulturális és tudományos intézményeinek dolgozói – dacára annak, hogy az EU politikusai és főleg a nagyszerű vállalkozói világa csak közös piacot kívánnak építeni – komolyan gondolják, hogy létezik (de mindenképpen létezett) egy kulturális Európa. Az itt élt, sokféle kulturális csoport közös jellemzőkkel is bírt, és ezeknek a közös jellemzőknek a felmutatásával talán közelebb léphetünk a *consensus Europaeus*ra alapozott, és nagyon is kívánatos *conscientia Europeana* kialakulásához (pontosabban visszanyeréséhez). Európának, a nyugati kereszténység által kialakított kulturális hagyományörökítési modell szerint élt Európának, ugyanis van közös öröksége. Olyannyira, hogy ez az örökség sok ponton tagadja a nemzeti örökségek létezését. Ebben az Európában alkották – írták, fordították, kiadták, kommentálták, díszítették, illusztrálták, kötötték – azokat a szövegeket, amelyek fizikai megőrzésének feladatát ma már nemcsak Európa, hanem a világ köz- és magángyűjteményei látják el. A szövegeket számtalan kis és nagyobb gyűjteményben szedték össze, amelyek aztán szétszóródtak, újabbakat alakítottak ki. Sajnálatos módon nagy arányban el is pusztultak dokumentumok, ezekre vonatkozóan vannak azonban levéltári források. A leginkább kívánatos tehát, hogy a muzeális könyvtári dokumentumokra vonatkozóan ne csupán magukat a dokumentumokat tartsuk nyilván, hanem a történetükre vonatkozó levéltári dokumentumokat is.

Európa szintjén több ilyen nagy vállalkozást indítottak el, a feladatokat pragmatikusan szétválasztva. Egyelőre. Hiszen – az emberrel ellentétben –, a technológia fejlődik. Már ma is, de a jövőben biztosan, együttesen lehet majd kezelni azokat az adatbázisokat, amelyek az egykor volt gyűjtemények anyagát írják le, illetve azokat, amelyek a sok helyen a világban szerteszét fennmaradt gyűjteményi darabokat dokumentálják. Az európai „ernyő-vállalkozások” az *Incunabula Short Title Catalogue* (ISTC) és a *Consortium of European Research Libraries* (CERL) szervezte adatbázis. Említhetők specializált közös nyilvántartások is (könyvkötés, nyomdászjelvény stb.). Persze ezek is olyanok, mint az egyes országok országos, illetve regionális közös katalógusai, és az ezekhez viszonyított intézményi nyilvántartások: egyik közös adatbázis sem teljes, az ISTC példánynyilvántartásában a *proveniencia* adatok nincsenek meg, és sok más hiányosságot is fel lehet sorolni, ha az ideális elképzeléshez viszonyítjuk. E hiányosságok okait vizsgálva közelebb jutunk ahhoz a kérdéshez, hogy miért kell országos szinten kiküszöbölni a hibákat, vagy legalábbis erre törekedni.

Mit jelent azonban az „országos”, a régi könyvek és kéziratok közös kezelésében? Ez az a kérdés, amelyben a mai országok közt nézeteltérés lehet, és van is sok helyen. Hogy ne legyen, azért kezdtem a mondandómat az európai dimenzióval. Ma a kulturális örökség *appropriálása* létező jelenség, és hiba lenne azt gondolni, hogy csak a szélsőséges politikusok fejében létezik. Ők általában nehezen olvasnak, vagyis ilyen gondolataik sincsenek nagyon, hacsak valamelyik szakmai olvasottsággal bíró tanácsadó nem adja a szájukba a mondókát. A politikusoknak azonban rá kellene ébredniük arra, hogy nem mindegy, ki, mikor, milyen nyelvű keresőfelülettel, milyen teljességgel helyezi a világhálóra a nemzetinek gondolt kulturális örökséget dokumentáló leíró adatokat, illetve a teljes dokumentum digitális másolatát.

Szakmai szempontból teljesen mindegynek mondható, hogy mondjuk Dudith András könyveit melyik honlapon érjük el (32 könyvtárban maradtak fenn a könyvtár ismert darabjai),⁹² de ha ez egy horvát-angol kereső felületen érhető el együtt, akkor más az üzenete, mintha mondjuk, magyar-angol lenne ez. Vagy mondjuk lengyel-angol, jelezve, hogy Dudith Wrocław kulturális múltjához tartozik – dacára annak, hogy a sziléziai város akkor éppen inkább Breslau volt, mint Wrocław. Ideális az lenne, ha a szakemberek egyszerre, minden lehetséges helyen hoznák nyilvánosságra az ilyen rekonstruált állományokat

92 JANKOVICS–MONOK, ADATTÁR 12/3, 1993.

bemutató adatbázisokat. Az 1652-ben elhunyt Czobor Imre könyvtára, ma már tudjuk, Mnichovo Hradiště (Münchengrätz) kastélyában (Wallenstein család), Csehországban maradt fenn.⁹³ Ez a könyvtár méltán érdekli a magyar, a szlovák, a cseh és az osztrák kollégákat. Hogy melyik ország öröksége? Mindegyiké, no, meg még azoké, ahonnan a könyvek származtak, ahol a könyveket író szerzők éltek, és még sorolhatók a szempontok, amelyek szerint ez a könyvtár is egyszerűen európai örökség.

Magától értetődik, mondanánk sokan, de legalább ennyien vannak, akik mégis szándékoznak hangsúlyokat tenni, meg persze olyanok is, akik – még a szakemberek is – szeretnének dokumentumokat inkább nem elővenni, semmint hogy azok egy másik kultúrára emlékeztessenek, vagy másik, esetleg jelentősebb kulturális jelenlétre mutassanak rá. A sok ősnymtatvány vagy XVI–XVII. századi könyv Bukarestben eszköz arra is, hogy a Valachia nyugati orientációjáról alkotott képet időben jóval előbbre helyezze. Aktuálpolitikai célként szolgál tehát az olyan katalógus, amely ezt összegzi, és mondjuk – sok minden indokra hivatkozva – a *proveniencia* adatokat nem közlik a kötetben/adatbázisban.⁹⁴

A mai magyarországi *Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása* (MKD Ny) tehát csak törvényszerint (*de jure*) korlátozódhat a mai Magyarország területén lévő, nyilvános gyűjteményben őrzött 1851 előtti dokumentumokra (és még azokra, amelyeket muzeálisnak nyilvánítanak), *de facto* mégis a MOKKA R és MOKKA MS rendszert kell építeni. Itt kell összegyűjteni azokat az adatokat is, amelyek bármely katalógusban/adatbázisban előforduló *hungaricumot* dokumentálnak. Olyan gyűjteményekről is, amelyek ma már nem léteznek, amelyekről biztosan tudjuk, hogy elégték, megsemmisültek. Mert egy kulturális közösségnek a tudományos és kulturális horizontját dokumentálja. A MOKKA R és MOKKA MS rendszer tehát a retrospektív nemzeti bibliográfiai adatbázisra alapozódik (ez az egyik nézet, ideértve a nyelvi, a területi, a szerzői és a tematikus *hungaricumokat*), és a rekordok másolata mellé minden egyes fennmaradt vagy valaha pontosan ismert (dokumentálhatóan létezett) példány leírását is oda kell helyezni. A MOKKA R és MOKKA MS az egész Magyar Királyság és Erdély művelődéstörténetének könyvtörténeti részét kell hogy dokumentálja. Ez egyben a szlovák, a román, a szerb, a horvát, az osztrák stb. művelődéstörténetnek és Szlovákia, Románia, Szerbia,

93 HÁJEK–MAŠEK–HÁJKOVÁ, red., *Tisky 16. století...*, 2015.

94 SCHATZ–STOICA 2007.

Horvátország, Ausztria stb. művelődéstörténetének is adatbázisa. És mert európai kulturális közösségekről van szó, az európai nyilvántartásokban is fel kellene tűnniük a rekordoknak.

Azért is, mert a nemzeti bibliográfiai rekordokon túl a bárhonnan származó nem *hungaricum*okat is számba veszi; lehetőséget kínálva arra, hogy az egyes kulturális közösségek egymásra gyakorolt szellemi hatását, a könyvek keveredésének történetét is mutathassa. A közös cél tehát a közös örökség nyilvántartása. Ezért kell közösen dolgozni, nem csupán országon belül, és nem csak a magyarokkal együttműködve.

A *Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei* katalogizálási program tehát ebbe a gondolatmenetbe illeszkedően indult. Több intézmény fogott össze az induláskor. Az Országos Széchényi Könyvtár, a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem régi magyarosai, a Szegedi Tudományegyetem könyvtörténészei, az egri Eszterházy Károly Főiskola/Egyetem könyvtárosai és határon túli intézmények. Az igazat megvallva, inkább csak személyek, szakemberek fogtak össze, az intézményi együttműködés addig tartott, ameddig a személyek lelkesedtek.

A cél olyan régikönyv- és kéziratállományok rendezése, katalogizálása, a leírások adatbázisba szervezése és kötetkatalógusban történő kiadása, amely gyűjteményekben nincsen, vagy csak kevés szakember dolgozik velük. A munka során – mivel jellemzően fiatalok, egyetemi hallgatók vagy doktori képzésben résztvevők, illetve könyvtárosok végzik – megismerkednek egymással, a történelmi ország helyszíneivel, a területre vonatkozó szakirodalommal. A helyszíneken – és ezért is kell az intézményes keret – nem egyszerűen könyvtárrendezés folyik. Könyvtárak létrehozása is. A kis falvakból, elnéptelenedett gyülekezetektől az egyházi központba hordják a könyveket, és ott egy újabb könyvtárat hoznak létre.

Programszerűen a Partiumban és Erdélyben folyt a munka. Emődi András a két partiumi római katolikus püspökségben (Szatmár és Nagyvárad) fizikailag rendezte a könyveket, majd kisebb segítséggel le is írta azokat.⁹⁵ A terület szerzetesi közösségeinek is rendeztük a könyvtárait (ferencesek Kaplonyban,⁹⁶

95 EMŐDI 2005; EMŐDI 2008; EMŐDI 2010.

96 MAGYAR Á.–ZVARA 2009.

a máramarosi és nagykárolyi piaristák Nagykárolyban). Emődi András ma a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben végzi hasonló munkáját.

Erdélyben az örmény örökség feltárásába bekapcsolódott a lipcsei *Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa* (GWZO), vagyis Erzsébetváros,⁹⁷ Csíkszépvíz,⁹⁸ Gyergyószentmiklós és Szamosújvár egykori örmény gyülekezeteinek könyvtárait rendeztük és katalogizáljuk. A római katolikus Főegyházmegye legnagyobb gyűjteménye, a Batthyaneum Gyulafehérvárt ma még román állami gyűjtemény, a román nemzeti könyvtár része. Türelemmel dolgozunk az együttműködés lehetőségének megteremtésén. A gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán azonban létrejött egy, Fejér megyéből összehordott régi könyvanyag.⁹⁹ Nem csupán az egyes plébániák múltját lehet ezzel dokumentálni, hanem az alvinci bulgarita ferencesek és a tövisi pálosok könyvtár-maradványa is itt került megőrzésre. A dési ferences könyvtár még a Bukarestbe vitt ősymotatványait is visszakapta, az ott őrzött könyvtár rendezése megtörtént.¹⁰⁰ A gyulafehérvárihoz hasonló, több plébánia könyveit őrző könyvtár jött létre Székelyudvarhelyen, Gyergyószentmiklóson és Karcfalván. A református egyház nagy gyűjteményei Kolozsvárt¹⁰¹ kapnak tőlünk katalogizálási segítséget, hasonlóan a dél-erdélyi szórványból összeszedett, Nagyenyeden kialakított könyvtár is.

A román állami intézmények anyagának feldolgozása nem a mi feladatunk, törekszünk azonban az együttműködésre. Jó példa erre a kolozsvári Egyetemi Könyvtár anyagában őrzött egykori nagyenyedi minorita anyag katalógusa.¹⁰² Kolozsvárt a Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Marosvásárhelyt a Teleki Téka, Csíkszeredán a Megyei Múzeum vagy Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum olyan hatalmas anyagot őriz, amelynek feldolgozása nagyobb kapacitást igényel. Fontos lenne azonban, hogy a teljes erdélyi anyag leírása másolatban a MOKKA R és MOKKA MS rendszerbe is bekerüljön. A százszok hatalmas könyvtáraié is. A kisebb százsz gyűjtemények, amelyek ma a lutheránus egyház kezelésében vannak, kértek és kaptak is segítséget tőlünk. Brassóban a Honter Gyülekezet, külön a Trausch Gyűjtemény katalógusa el is készült. De lenne munka Nagyszebenben, Segesvárt, Medgyesen és Nagydisznódon is. Délvidéken kevés egyben maradt régi könyvállományt ismerünk. A zombori

97 DROST-ABGARJAN–KOVÁCS B.–MARTÍ 2011.

98 HORVÁTH M.–LUPTÁK–MONOK–NAGY Kornél 2018.

99 SZÜGYI-SZŰCS–VERES 2019.

100 GORDÁN 2019.

101 KURTA 2015.

102 RÁCZ E. 2009.

karmeliták rendházában rendeztük a könyvtárat, és a katalógus meg is jelent.¹⁰³

Külön nehézséget okoz a szlovákiai munkában az ottani állami szereplők idegenkedése a közreműködésünkkel kapcsolatosan. Füleken a ferences anyag leírása elkészült,¹⁰⁴ de a rimaszombati református egyházi bibliotéka anyagának rekonstrukcióját nem tudtuk befejezni. A Kassai Püspöki Könyvtár anyagát – XV–XVII. század – katalogizáltuk ugyan, de megjelentetéséhez nem kaptunk engedélyt. Az olyan nagy könyvtárak, mint a jászói premontrei vagy a szepesi káptalani, reménytelenül sok szervezési és végrehajtó munkát igényelnének. Nem lennénk azonban igazságosak, ha nem jeleznénk rögtön, anélkül, hogy felsorolni kívánnánk szlovák kollégáink katalógusait, hogy Szlovákiában az ősnymtatványok és a XVI. századi kiadványok modern katalogizálása tervszerűen folyik. Erről kisebb közleményekben beszámoltunk, csakúgy, mint a romániai, a szerbiai, a horvátországi és az ausztriai helyzetről is.¹⁰⁵

Jól állunk a régi nyomtatványok számbavételével Burgenlandban. Németújvár a legnagyobb, nem a fővárosban, Kismartonban lévő gyűjtemény. Itt a katalogizálást már a ferences atya, Theodor Tabernigg elvégezte, a maga szempontjai szerint. Munkájára alapozva azonban be tudtuk fejezni a munkát. Hasonlóan a ma már Grácban őrzött kismartoni ferences anyagot pater Michael Weiss rendezőmunkája után katalogizáltuk. Burgenlandban a nagy kérdés és nagy feladat a kismartoni Esterházy Kastélykönyvtár anyagának megismerése. Sok munkát elvégeztünk, részkatalógusokkal jelentkeztünk a közeli jövőben.

Annak ellenére, hogy a legjelentősebb állami és egyházi gyűjtemények sporadikusan megjelentetnek ősnymtatvány- és XVI. századi kiadvány-katalógusokat, néha XVII–XIX. századi anyagok modern nyilvántartásait is,¹⁰⁶ a legfőbb hiány mégis a magunk háza táján mutatkozik. A falusi plébániákon, parókiákon számos kisebb gyűjtemény található, sokszor rendezetlenül, és mindig katalógus nélkül. A régi könyves könyvtárosok képzésének újjászervezése mentén fontos lenne egy, az egyházakkal egyeztetett program elindítása. Részben, ahol ez indokolt, és a helyi gyülekezet szándékával nem ellenkezik, az egyházmegyei, egyházkerületi könyvtárakba kellene behordani az anyagot, részben helyben katalogizálni.

Van jó hírünk is ez utóbbi kérdéskörrel kapcsolatban, akár esettanulmánynak

103 CSESZNEGI–STOHL 2015.

104 MARTÍ 2012.

105 MONOK 1999. A szlovákiai újabb katalógusokról: MONOK 2020a.

106 Összefoglalóan ezekről MONOK 2017b.

is elfogadhatók. Ha Sárospatak és Sátoraljaújhely régi állományait látó körünkbe vonjuk – ez meg is történt –, akkor jól látszik az, hogy a Tiszáninnen Református Egyházkerület Nagykönyvtára mellett figyelmet kell fordítani a pataki Szent Erzsébet Házra, a Magyar Nemzeti Múzeum Sárospataki Vármúzeum könyvgyűjteményére, a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnáziumra, és ne feledjük el a Központi Piarista Könyvtárat sem. Nem tudjuk persze, hogy mit rejt a Tokaji Városi Múzeum Könyvtára, illetve azt sem, hogy a Sárospataki Zrínyi Ilona Városi Könyvtár, illetve az Egri Eszterházy Károly Egyetem Sárospataki Comenius Campus Könyvtára mennyi régi könyvet szedett össze, és honnan. Ha összességében nézzük az így kapott adatbázist, akkor kiadható (1) az egyes mai gyűjtemények állománykatalógusa, (2) rekonstruálható a XVII. századi sárospataki jezsuita könyvtár (van kiegészítő levéltári forrás), (3) a tokaji-sátoraljaújhelyi piarista könyvtár (van korabeli katalógus, 1798), (4) a pataki Trautsohn- és Bretzenheim-könyvtár, (5) adalékokat nyerhetünk a sátoraljaújhelyi pálos gyűjtemény, illetve (6) a pataki Református Kollégium Könyvtára történetéhez. És ezzel nem érintettük a terület vallási összetételének illusztrálásához nyerhető adalékokat, egy régió olvasmány-, vagy éppen mecenatúratörténetének fontos pillanatait stb, stb.

Az állami fenntartású levéltárak, múzeumok és gimnáziumok régi könyvtárait egy kérdőívvel felmérte az Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartását fontosnak tartó MOKKA R Egyesület és az OSZK. Az országos könyvtári nyilvántartások kérdése körül azonban 2020 tavaszán káosz uralkodik. A feladatért felelős intézmény (OSZK) politikai vezetés alá került, és a terveket titkosan kezelik. A szakmai körökkel a tényleges és a tartalmi párbeszéd megszűnt.

A katalogizálási program jelzésszerű bemutatása visszavezet az alapvető kérdéshez. A fenntartót kell valamilyen formában meggyőzni arról, hogy a muzeális állomány katalogizálása, a katalógus nyilvánossá tétele, integrálása az országos, regionális és európai szintű nyilvántartásokba nem öncélú könyvtárszakmai érdek, hanem arról van szó, hogy vagyunk, mint a kő, vagy léteünk, mint az ember. Ha előbbi, akkor nem kell katalogizálni, imitálni kell a munkát, az életet, enni, inni, szaporodni, anyagcserélni és meghalni, közben magunkat jól érezni. Ha meg utóbbi, és tudni akarjuk, hogy kik vagyunk mi, és miért vagyunk, akkor ennek a munkának az elvégzése egy fontos adalék céljaink eléréséhez.

EGY KONKRÉT TERVEZET: A KÖTELESPÉLDÁNYRÓL SZÓLÓ TÖBBSZÖRI PÁRBESZÉD
KAPCSÁN – VÉLEMÉNY ÉS TERVEZET

Bármennyire is gondolhatja bárki azt, hogy nem kell visszatérni az őskorba, de akárhogy is, a kötelezpéldányok rendszere az európai, és ennek mintájára a világ könyvkiadás- és könyvtári rendszerében összefügg azzal a szándékkal, ami alapján maga az írás megszületett. Az emberiségre – bár azt hiszem, így van ez az állatvilágban általában – jellemző, hogy egy-egy generáció a tapasztalatát, az alkotását (bármilyen legyen az) a következő generációra hagyományozza. Ezért alakult ki az írás, a nyomtatás és egy adott történelmi ponton a köteles-szolgáltatás. Az igénylő válasz számos könyv tárgya, sokan, sokféleképpen megírták, ezeket el kell olvasni.

Madách Imre örök érvénnyel állást foglal az alkotás értelméről szóló elmélkedésekben. Lucifer veti Isten szemére *Az ember tragédiájában*, hogy a Teremtéssel csupán a maga dicsőségére írt költeményt („*Dicsőségedre írtál költeményt*”). Azért alkotunk, hogy *csupán önmagunkat* dicsőítsük? Ezért is, nem tagadható. Az alkotásban és az ismeretek elterjesztésében *nem pusztán azért* vettek részt eleink, hogy ebből a tevékenységből éljenek (persze ezért is, és utóbbi esetben ez az „is” hangsúlyosabb magánál az alkotásnál). A hagyomány teremtése és minden, annak áthagyományozásával kapcsolatos tevékenység egyre tudatosabb hozzáállást feltételez. Ez nem zárja ki a megélhetési, az üzleti kérdéseket, de nem is engedheti azokat túlsúlyba jutni. A kultúra áru, de ha ezt csak akként szemléljük, és ezt tartjuk gondolkodásunk homlokterében, amikor róla gondolkodunk, akkor elpusztítjuk.

A kötelezpéldány-szolgáltatás rendszere a XVI. századtól kezdve (I. Ferenc francia, majd II. Fülöp spanyol király kezdte el) alakult ki. A célja nem egyszerűen az volt, hogy a királyok nagy könyvgyűjteményt tudhassanak a magukénak. A nemzetállamok kialakulása folyamatának hangsúlyos jelensége a kulturális közösségek múltjára vonatkozó dokumentumok összegyűjtése, a kortárs alkotás támogatása, az eredmények megőrzése. A közösségeket ugyanis nemcsak a közös kultusz és a közös nyelv tartja össze, hanem általában vett közös hagyományai is. (II. Fülöp például az akkor már elszakadt észak-németalföldi területekről a középkori flamand szövegeket is felvásárolta, a frissen pragmatikus és hatékony Hollandia derék polgárai meg örömmel el is adták ezeket az ügynökeinek. Ma ezért járnak a hollandok az Escorialba és Simancasba saját múltjukért, és felejtették el közben, hogy ők kicsodák.)

A kötelespéldány-szolgáltatás magyarországi történetének összefoglalását mellőzőm, az eddigiekkel is csupán arra szerettem volna utalni, hogy azok, akik a „kinek éri meg”, „kinek mennyi haszna van belőle” kérdéseket egyáltalán felvetik, nem a dolog meritumáról, lényegéről beszélnek.

Ma Magyarországon a hatályos kötelespéldány-jogszabály egyértelmű. Minden sokszorosított termékből (ideértve a digitális terméket is) kötelespéldányokat kell a nemzeti könyvtárba juttatni. Ezekre alapozva készül a nemzeti bibliográfia, és ezeken alapul a szervezett (és intézmények között elosztott) megőrzés. A megőrzésben résztvevők ezeket felhasználják a dokumentumok közreadásában is (különbözőképpen, aszerint, hogy mihez van joguk, és milyen az intézményi feladatrendszerük).

A papír alapú dokumentumok köteles-szolgáltatásáról is többeknek az a véleménye, hogy felesleges, fizessen érte a könyvtár. Nekem erről van véleményem magánemberként, és van intézményvezetőként. Az intézmény maga ugyanis nem vitatkozhat, nem értékelhet, végre kell hajtania a törvényeket. Magánemberként az a véleményem, hogy a kötelesként beküldött anyag jelentős részét kiadásra méltónak sem találom. Az is a véleményem, hogy ha valaki *csak azért* ír könyvet, cikket, akármit, hogy azért pénzt kapjon, az inkább ne írjon. Ha *valaki csak azért* „kiadói vállalkozás üzemeltetője”, hogy nyeresége legyen, annak sok sikert kívánok szívéből, de nem tartom kiadónak, és nem fáj a szívem, ha nem sikerül ezen a területen boldogulnia. A szerző alkotó, a kiadók alkotók, az állam, vagy egyéb mecénás alkotó, és az alkotók sorába tartoznak azok az intézmények is, amelyek az áthagyományozást (a kortárs és a történeti áthagyományozást) biztosítják: kereskedők, könyvtárak, levéltárak, múzeumok, színházak, képtárak stb., stb. Az alkotói és az áthagyományozói folyamat minden résztvevőjének felelős magatartást illik tanúsítani. *Erkölcsei alapon*. Nem azért, mert az állam (és itt nem a mecénás, alkotó államot értem) ezt elrendeli a törvényalkotásban. Vannak olyan törvények, amelyek erkölcsi értelemben lopást legalizálnak (így jogilag nem tolvaj a tolvaj), és az emberek még mindig sok olyan cselekedetet hajtanak végre, amelyek alapja egyszerűen az erkölcs, és nem valamiféle paragrafus. Nem szabad keverni a legalitást a legitimitással. Nagyon sokan azért küldik a kötelest, mert tudatosan törekszenek arra, hogy a közösségtől kapott értékekre alapozott alkotásukkal valamit visszaadjanak a társadalomnak. Ma senki nem él az országban anélkül, hogy a ma Magyarországon élőknek ne tartozna ezzel (ki érzi ezt, ki nem, ki tudja ezt, ki nem).

Mit ad a közösség ahhoz, amit ma egy alkotó létrehoz, egy kiadó kiad? Rengeteget, pénzben kifejezve olyan sokat, hogy biztosan nem éri meg napjaink álpragmatikus könyvelői szemléletével. A WC-papír minőségű anyagra kinyomtatott gagyi szövegek tömege a közösség számára hallatlan kiadást eredményez: számba veszik, feldolgozzák, ide-oda elraktározzák, ha kéri, rendelkezésre bocsátják. Ezután, amikor elkezdí a pusztulást: laponként kimossák, anyagában megerősítik, újra bekötik (ha könyv), mikrofilmezik, digitalizálják. Mindezt azért, mert szégyelljük vagy nem, büszkék vagyunk rá vagy nem, a XXI. századi Magyarország emlékezetének a része. Ugyanígy a hirdetések tömege, amellyel zseni vagy bunkó emberek a kiváló vagy szemét termékeiket az arcunkba ordítják, megőrzésre ítélt. Aki elkövette, az sem gondolta egy jelentős részét komolyan. Ugyanakkor zseniális alkotások is szép számmal vannak köztük. A műszaki efemer: egy vasaló, vagy más használati eszközkészleési útmutatója, műszaki leírása. Ma rengetegen azt mondják, minek ezzel törődni. Ugyanezek közül sokan egy-egy XIX. századi műszaki berendezés leírásáért szép summát hagynak az antikváriumban. Pornó vagy imakönyv, antiszemita vagy cionista, szélsőjobb vagy szélsőbal – a gyűjtemény számára teljesen mindegy. (Az nem mindegy, hogy megszületnek ezek az „alkotások” vagy sem.)

A ma papíron érkező köteles jelentős részéről nem tudjuk, hogy meddig tarthatóak életben, meddig őrizhető meg fizikai valójában, műtárgyként. Ahogy nem tudjuk, hogy 500 év múlva hogyan lehet olvasni egy mai digitális szöveget. Gondolom, azt nem savtalanítani kell és újra bekötni – vagy dobozban tartani laponkénti vákuumfólia-csomagolásban –, hanem többször (biztosan adatvesztéssel) konvertálni, és konvertálni, és konvertálni – mert egy idő után nem lesz mit szkennelni (szkenner sem lesz) és szövegfelismerettni (OCR), mert OCR sem lesz.

A számbavétel fontossága akkor tűnik ki, ha nincsen. Bosznia-Hercegovinát – már említettem is – a szerbek és a horvátok el akarták törölni a föld színéről, és a történelemből is. Ezért égették el a nemzeti könyvtárat és a nemzeti levéltárat. Nem bírtokolni akarták, hanem eltörölni. Ha nem lett volna nemzeti bibliográfia, ma nem lenne mi alapján keresni a dokumentumokat a világban, és kérni, hogy bárha csak másolatban, de adjanak valamit, ami létüket mutatja. Az új államok (nincsen messze egy példa: Szlovákia, a Magyarországtól északra lévő kis állam) akkurátusan, történetileg visszamenően is összeállítják nemzeti bibliográfiájukat. Ezt lehet anakronisztikusnak mondani (hiszen akkor nem

létezett ilyen állam, Magyar Királyságnak hívták), de butaság és méltánytalan lenne tagadni, hogy valóban a szlovákok emlékezetének is a része, amit így bemutatnak a világnak. Az a múlt, amiből jöttek, amire alapozódnak (minden gesztusukban, gondolatukban). Persze, ez a magyar nemzeti bibliográfiának is a része (mi előbb kiadtuk, mint ők), és az is természetes, hogy mi is tettük.

A digitálisan született emlékezet (alkotás, csevegés stb.) is megőrzendő múlt és jelen. A világ népei, országai még csak kísérleteznek az összegyűjtéssel és megőréssel, ahogy mi is. Mi késésben vagyunk az európai átlaghoz képest (nem annyira vagyunk hátrább, mint egyéb mutatókban). Lehet a feladat végrehajtását privatizálni, de a felelősség a közösség felelőssége. A közösséget pedig a kormány, az ágazatért felelős miniszter és az illetékes nemzeti intézmény képviseli ebben az esetben. Ha valaki magánvagyonát erre a feladatra (vagy bármely közfeladatra) szánja, azt vagy mecénásnak hívják, vagy olyan befektető, aki kihasználva az állam képviselőinek felelőtlenségét vagy az állam kényszerhelyzetét, a köz pénzből közép- és hosszú távon többet akar kivenni, mint amibe az állami feladatvállalással kerülne. Vagy a közösség tagjainak kerül majd pénzbe a saját örökségükhöz (az általuk finanszírozott alkotás kapcsán keletkezett örökségükhöz) való hozzájárulás.

A szakkönyvkiadás támogatása összhangban a könyvtári rendszer és a nemzetpolitika céljaival

Tények

A szakkönyvek kiadása önmagában véve (mint üzlet) a történelemben soha, sehol nem nyereségtermelő vállalkozás. Ugyanez mondható el a kortárs irodalomról, a pályakezdő alkotók tekintetében. A szerzőn, a kiadón kívül a mecénás állandó szereplője a történetnek. Ma, a XXI. században a legfőbb mecénás mindenütt az állam. – A magyar nyelvű könyvek felvevő piaca szűk, a magyar nyelven kiadók különösen nehéz helyzetben vannak, ha a könyvkiadással gondolják hasznukat megtermelni. A magyarnyelvűség fenntartása ugyanakkor nemzetpolitikai, illetve szakmapolitikai cél (magyarul tudunk versenyképesen alkotni). A magyar nyelvű szakkönyvek, illetve a pályakezdők irodalmi műveinek megjelenési száma folyamatosan csökken, a megjelenő címek arányában kritikus szintre süllyedt.

A nemzeti emlékezet megőrzésének egyik záloga az írott örökség vonatkozásában a kötelezpéldány-rendelet. Betartatása napjainkban nehéz. Ugyancsak számos nehézséggel küzd a nemzeti bibliográfiai számbavétel (ez az alapja a megőrzésnek, ennek alapján tudjuk, mit kell megőrizni). Pusztán jogszabállyal és

kötelezettség előírásával ezek a gondok nem megoldhatók. A kiadókat és a nyomdákat érdekeltté kell tenni a megoldásban.

Nemzetpolitikai cél a világban bárhol élő magyarok kulturális együvé tartozásának erősítése. Ugyancsak az a negatív magyarság-, illetve Magyarország-kép megváltoztatása a világban. A cél tehát az, hogy az ebből a szempontból fontosnak tartott helyekre *eljussanak a magyar könyvek*, elsősorban a szakkönyvek, és a magyar irodalom. Férjenek hozzá *digitális formában*, és tudják megőrizni azokat *fizikailag* is (hosszú távú megőrzés garanciája).

Ugyancsak fontos, hogy a *világban megjelent magyar vonatkozású* nyomtatott korpusz (hungaricum) a magyar nemzeti könyvtárba, a tudományos művek, kortárs módon is, a magyarországi tudományos könyvtárakba is eljussanak.

A kötelezpéldányok

Nemzetstratégiailag alapvető *fontosságú* az, hogy a magyarok kulturális egységét megőrizzük. Ennek egyik eszköze az, hogy a különböző országokban alkotók szellemi termékeit mindenütt megismerhetővé váljanak. A könyvtermésnek a teljes, magyarok lakta területen, illetve a magyarsággal foglalkozó műhelyekben való jelenléte akkor is elengedhetetlen, ha nagyon sok sajtótermék a világhálón is elérhető. Sajnos, ez utóbbi körből a legfrissebb irodalom, a szakkönyvek maradnak ki, így a magyarság olvasmányízlésbeli konzervativizmusa erősödik akkor, ha a papír hordozón megjelent könyvek nem kerülnek a környezetükbe.

Mely könyvtárakba jusson köteles, vagy rendszerességgel magyarországi magyar könyv? Nem lehet csak a tudományos célú felhasználást tekinteni. Az ismeretterjesztés, a tankönyvek, az életmód-kiadványok, illetve a szépirodalom hasonlóan fontos. Nem lehet csonka olvasmányanyagot kínálni.

Vajdaság: Zenta, Szabadka (városi könyvtárak), Újvidék (Egyetem, Magyar Tanszék)

Kárpátalja: Beregszász (II. Rákóczi Ferenc Főiskola), Ungvár (Egyetem, Magyar Intézet)

Szlovákia: Somorja (Forum Intézet), Komárom (Egyetem), Pozsony (Egyetem, Magyar Tanszék), Nyitra (Magyar Tanszék), Eperjes (Magyar Tanszék) – megfontolandó még valamelyik Kelet-Szlovákiában lévő CSEMADOK intézmény könyvtára (pl. Kassa)

Szlovénia: Alsólendva (Városi Könyvtár), Maribor (Egyetem, Magyar Tanszék)

Horvátország: valamelyik Magyar Szövetség által fenntartott könyvtár (pl. Csáktornya), Eszék (Magyar Tanszék), Zágráb (Egyetem, Magyar Tanszék)
Románia: Csíkszereda (Partium Egyetem), Sepsiszentgyörgy (Városi Könyvtár), Marosvásárhely (Partium Egyetem), Kolozsvár (EME), Nagyvárada (Partium Egyetem), valamelyik bánáti magyar egyesület könyvtára
Burgenland: Kismarton, Tartományi Könyvtár (a helyi *patrioticum* korpusz), Felsőőr (Városi Könyvtár)
Minden olyan egyetem a világban, amelyiken Magyar Tanszék van, a magyar kultúra egyetemi oktatása folyik.
Megfontolandó a könyvtári kör bővítése külföldi szemináriumai (pap/lelkészképző intézmények) és jelentősebb középiskolai gyűjteményekkel.

A könyvek eljuttatásának a módja: könyvtárszakmai kérdés, nem politikai feladat, és nem kell külön vállalkozásokat alapítani erre a célra. Az *Országos Széchényi Könyvtár* alapfeladata kell, hogy legyen (az érdekeltekkel egyeztetett tematikus elosztás; ki kell számolni, hogy posta vagy olcsóbb plusz egy sofőr és egy mikrobusz, amely körbe-körbe jár a Kárpát-medencében (benyomásom szerint ez utóbbi az olcsóbb, ráadásul nem kallódik el a könyv). Ez a megoldás segítené a személyes kapcsolatok ápolását, egymás megismerését és a szakmai tapasztalatcserét is.

A külföldi magyar kulturális intézeteknek, illetve a nem magyar fenntartású egyetemek magyar tanszékeinek a Balassi Intézet juttassa el a könyveket.

A kiadók szempontjából az emelt számú köteles olyan, amely biztosan komoly botrányjal jár. Nem is lehet elvárni, hogy korlátlan számmal adjanak könyvet. A közpénzből támogatott könyvek esetében a támogatás arányában (és nem egyenpéldányszerűen!) lehet többet elkérni.

A történelem (mások tapasztalatára utalok ismét): I. Ferenc francia király is a párizsi nyomdákra kiadott kötelespéldány-rendelkezésében, csakúgy, mint II. Fülöp spanyol királynak a délnémetalföldi nyomdákat illető rendeletében az áll, hogy kettő példányt köteles a királyi könyvtárnak küldeni: egyet ingyen, egyszerű, kiadói kötésben, a másikat bőrbe kötve, a király költségére. Ez volt az első kettő kötelespéldány-rendelet.

A magyarországi kiadók haldokolnak. Szakkönyvet, szépirodalmat kiadni egy ilyen kis piacnak kódolt veszteség és gagyisodás, ha meg akarnak élni. Gesztust is várhatnak, joggal, a kormánytól. A gesztusok:

Egyszeri támogatással mentse meg a kormány az *Alexandra-botrány* miatt csődbemenőket, károsultakat, illetve váltsa meg veszteségeiket.

Egyszeri támogatással a kormány hozassa létre a *books in print* (a piacon lévő könyvek) adatbázisát, olyan feltétellel, hogy az a könyvtári szabványokat kövesse adatszerkezetében, és legyen a kiinduló pontja az ISBN, ISSN számok kérésének, illetve a köteleespéldánnyal együtt a kiadó legyen köteles az egyszerű leírását a könyvnek szabványosan az OSZK rendszerébe küldeni, a tanulmánykötetek esetében a tartalmi analitikával (tartalomjegyzékkel) együtt. Ez utóbbi reklám a kiadónak, segítség a könyvtárosoknak és a felhasználóknak. Az OSZK legyen köteles a tudományos művek adatait, analitikával együtt a Magyar Tudományos Művek Tárának automatikusan átküldeni.

Magyarországon legyen a köteleespéldányok száma tíz. Ezt küldje a nyomda/kiadó. A kormány pedig garantálja, hogy *a külföldre küldendő példányokat a kiadótól megveszi.* A példányszámokat kiadványcsoportokként egy szakértői testület mondja meg, tekintetbe véve az érdekelt könyvtárak, illetve egyetemi tanszékek számát. A fix vásárlással a kormány jelentősen támogatná a kiadói világot.

A digitális köteles megőrzési, és nem szolgáltatási célú legyen. Az OSZK mindent, az MTMT (MTA KIK REAL) a tudományos korpuszt őrizze másolati és helyi használati példányban. *Szolgáltatásuk* a magyar írott örökség digitális szolgáltatására vonatkozó koncepciónak legyen a része.

A könyvtámogatási rendszer és a köteles elosztási rendszer szakértői csoportjai össze kell hogy hangolják a munkájukat. A megvásárolandó könyveket kiválasztó bizottságoknak legyenek tagjai könyvtárosok, a külföldi magyar oktatással, a határokon túli magyar tudománnyal foglalkozó szakemberek, államigazgatási szakemberek.

A köteleespéldány-rendelet kapcsán fontos lenne a *kamarai törvények* vonatkozó passzusait is *változtatni*: ne kaphasson sokszorosító vállalkozói engedélyt az, aki nem írja alá, hogy megismerte a köteles rendeleteket.

A határon túli magyar kiadókat pedig nem egyszerűen támogatni kell, és a támogatásért cserébe példányokat kérni, hanem erkölcsi nyomás alá is kell helyezni őket. Ha már magyarok, akkor legyen annyi kötelességérzetük, hogy az OSZK kapjon minden kiadványukból egy erkölcsi-kötelest, és minden tudományos könyvből az MTA KIK ugyancsak egyet.

A MÚZEUMMÁ ÉS KUTATÓMŰHELYYÉ VÁLÓ KÖNYVTÁR

A KÖNYVTÁR MÚZEUMA, VAGY A MÚZEUM KÖNYVTÁRA?

A könyvtár múzeuma, vagy a múzeum könyvtára? A kérdés nem egyszerű szójáték. Nem is arról van szó, hogy napjainkban, amikor minden kulturális tartalmat mellőz az uralkodástechnológia, és a közgyűjtemények irányítását egyszerű államigazgatási, vagy éppen információtechnológiai kérdésként értelmezik a döntéshozók, akkor az adminisztratív alapon összevont könyvtár, levéltár és múzeum vezetését vajon egy könyvtárosra, egy muzeológusra vagy egy levéltárosra bízák? A gordiuszi megoldás persze adott: kiválasztanak egy jó elvtársat, esetleg komisszárt, a nyugatibb „demokráciák”-ban – politikailag ez így korrekt – pedig egy irányítástechnológiai szakembert, menedzsert, de lehetőleg olyan valakit, aki egyik területhez sem ért. Ez a megoldástípus mélyen összefügg azzal, hogy nem közös Európát építünk a XXI. század elején, hanem a közös Európa adminisztratív vízfeje biztosítja – nagyon demokratikusan, és nagyon toleránsan, hiszen ez így illik – a Közös Piac kiterjesztését és a gazdasági dominanciát immáron egy nagyobb terület felett. Nem kizárt, hogy egy összevont intézmény jól működik, főleg akkor, ha alapos gyűjteménytörténeti kutatások után határozzák meg annak stratégiai céljait, elemzik, hogy melyik történelemi korszakban, melyik földrajzi területen, milyen vallási-kulturális környezetben keletkeztek, hogyan alakult a viszonyuk, és miként kapcsolódott létük az adott kor társadalmához. Ha így közelítünk a kérdéshez, akkor kirajzolódnak modellek, amelynek mentén a – levéltári, könyvtári és a múzeumi – gyűjtés története alakult, és létrejöttek a közgyűjtemények. Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy hasonlóan a gazdasági és politikai hatalom gyakorlásának a modelljeihez, három európai régióról beszélhetünk. Ezek közül a közép-európai területekről néhány jelenséget említenék, rögtön kiemelve azt, hogy ez az a terület, amely kultúrájában alapvetően befogadó jellegű, a nyugati és déli európai szellemi áramlatok hatása alatt alakult az itteni közösségek művelődéstörténete. Főként az állandó német befolyás alatt, illetve – történelmi korszakonként változó intenzitással – az itáliai hatást kell még kiemeltnek tekintenünk. A balti államok területén, vagy éppen a mai lengyel és litván, ugyanígy a cseh területeken a német hatás konstans, Dalmácia, Horvátország vagy éppen Magyarország összetettebb hatás alatt változott. Nem lehet persze elfeledni az állandó keleti hatásokat sem (bizánci, orosz, török, szovjet stb.).

A levéltárak története a használati írásbeliség mentén kissé másként alakult, mint a könyvtáraké vagy múzeumoké.¹⁰⁷ A levéltárakban persze mindig is voltak, és ma is vannak kéziratgyűjtemények, ahogy a könyvtárnak és múzeumnak is van levéltára, gyakran szaklevéltára. (Csak egyetlen példaként említem, hogy a legtöbb nemzeti könyvtárban ott van az intézmény levéltára is (nem egyszerűen az irattára), önálló, a nemzeti levéltár szakmai felügyelete alá tartozó gyűjteményként, de így van ez a nemzeti akadémiák esetében is.)

Kiindulópontul a gyűjtés fogalmainak alakulását választottam.¹⁰⁸ A középkortól kezdődően a XVIII. századig sokféleképpen nevezték a gyűjtött (mű)tárgyak őrzési helyét: *kincstár*, *studiolo*, *Kunstkammer*,¹⁰⁹ *galéria* és *múzeum*. A földrajzi felfedezések hatására a XVI. században elkezdődött az ókori tudományos rendszerek átalakítása, a logikától a növényrendszertanig. A gondolkodás történetének XVI. század végi szkeptikus korszaka után, egy – az Isten és az ember közti – barokk kompromisszum mentén alakultak ki az új rendszerek,¹¹⁰ és közben minden részterületnek, a könyvtáraknak vagy a gyűjtésnek is elmélete született. A gyűjtés-elméletek által használt fogalmakat idéztem az előbb. A közép-európai régióban Samuel Quiccheberg,¹¹¹ Gabriel Kaltemarckt,¹¹² Caspar Friedrich Neickel¹¹³ neve ismert leginkább a kora újkorból. Nem jelenti ez azt, hogy a gyűjtés gyakorlata¹¹⁴ ezeket az elveket

107 Alapvető írás, a még meg nem jelent mű: VISKOLCZ 2017. Ez előtt magyar nyelven a legteljesebb összefoglalás VÁRKONYI Á. 2003, 9–41.

108 A legáltalánosabban, elméletileg természetesen az esztétika történetének alapszövegeiben is felvetődik a kérdés (a gyűjtemény darabjai, mint 'szép' tárgyak), de a Kant előtti gondolkodókat a legtöbb mai elmélet „előzménynek” tekinti. Vö. SHEEHAN 2002.

109 A korban *Kunstkammer*nek hívták a ma *Kunst- und Wunderkammer*nek mondott teremsort, amelyben a ritkaságokat, adott esetben a rájuk vonatkozó könyvet is, tartották. A ma használt kifejezés 1908-tól terjedt el Julius von Schlosser könyve alapján (SCHLOSSER 1908). A német *terminus technicus* több európai nyelvben változatlanul, németül volt, illetve van használatban.

110 SUTTER 1981, 153–240.

111 QUICCHEBERG 1565. – Kulcsszöveg, magyar vonatkozással (Zsámboky János könyvtárát is említi). Vö. ROTH HARRIET 1998, 193–210. (Quiccheberg *Tractatus*át elemzi: *Text-Objekt-Bild* – a könyvtár rendjét követi a *Kunstkammer* is.); ROTH HARRIET–QUICCHEBERG 2000; MEADOW–ROBERTSON–QUICCHEBERG 2013.

112 MÜLLER J. 2007, 129–141.

113 KANOLD 1717.

114 MARX B.–REHBERG–MAYER, hrsg., *Sammeln als Institution*, 2006 (I: *Modell Italien: Sammlungspraxis in Renaissance und Barock*; II: *Dresden: Paradigmen des Sammelns*; III: *Kunstsammler und Museen im 18. Jahrhundert*; IV: *Institutionalisierung des Sammelns im 19. Jahrhunderts*; V: *Staatspatronage und Künstlersammlung im 20. Jahrhundert*).

követte a korban magában, nagyon ritka az a – akár főúri – könyvgyűjtemény, amelyben az említettek elméleti művei előfordultak. Az egyes gazdag gyűjtők környezetében élő tudósok azonban ismerhették ezeket a munkákat is.

A *kincstár* és a *studiolo* olyan gyűjtéssel kapcsolatos fogalmak, amelyeket mostani vizsgálódásunkból ki kell zárni, hiszen ezek a magán – intézményi (egyház) vagy természetes személy – gyűjtéshez kötődnek, és nem határozottan változtak a nyilvánosság irányában (a barátok előtt persze egy *studiolo* is nyitott lehetett, vagy egy humanista, felszámolva a gyűjteményét, és a *studiolo* könyvtárát a helyi közösségnek ajándékozta). A *Kunstammer* azonban a vizsgálendő körbe tartozik, még akkor is, ha a gyűjteménytípus – ma úgy mondanánk: enciklopédikus gyűjtőkörű múzeum – alapításának a korszaka Nyugat-Európában a XVIII. század közepére lejárt. A *galéria* a XVI–XVII. században terjedt el, főként képgyűjteményekre értették, szentek, vagy a humanista szemlélet terjedésével egyre inkább a család, az ősök ábrázolásait gyűjtötték össze. A közép-európai késétség egyik jó példája, hogy ismereteink szerint a Magyar Királyságban először 1664-ben, Esterházy Pál herceg, nádor végrendeletében szerepel a kifejezés.¹¹⁵ A nemzeti galériák – amikor az egyes országokban élő festők és szobrászok műveinek a gyűjtése intézményesül – a XIX. század második felétől jöttek létre Közép-Európában.¹¹⁶

A *múzeum* kifejezés története sokkal összetettebb.¹¹⁷ Európában mindenütt tudták az antik értelmét – a Múzsák lakhelye –, de ismerték az alexandriai *Museiont* mint intézményt is.¹¹⁸ Ez utóbbi egyrészt gyűjtemény, másrészt az erre épülő iskolák és kutatóintézet együttese volt. (A kutatóintézetek történetileg elkerültek a közgyűjteményekből (*Societas eruditorum, Academia*), de ha már napjainkban sok szó esik az intézmények összevonásáról, az egyik, történetileg megalapozott, és tartalmilag, szakmailag alátámasztható megoldás a kutatóknak a közgyűjteményekbe kerülése lehetne. Az anyag teljességét mindig a könyvtáros, a levéltáros vagy a muzeológus ismeri, az úgynevezett *kutató* a katalógusokból válogat.¹¹⁹ Anyilvántartások szakszerűségét tartalmilag javítaná egy ilyen összevonás, amely ráadásul a társadalmi disszemináció folyamatát is jól szolgálná. (Ennyit arról, hogy mit kell összevonni és mivel.)

115 MERÉNYI 1911, 598–619. Ezt korrigálja, egészíti ki Kiss E. 2015, 161.

116 HOLLÓ–GALI, kiad., *Múzsák kertje*, 2002.

117 FINDLEN 1989, 59–78.; FINDLEN 2013, 3–28.

118 IMPEY–MACGREGOR, eds., *Origins of Museums*, 1985.

119 POMIAN 1994, 107–126.

A *musaeum* szó tudományos, „az elmélyült kutatások helye” jelentését a reneszánsz idején elevenítették fel (gondoljunk Paolo Giovio borgovicói házára, Federigo da Montefeltro urbinói *studiolójára*, vagy éppen arra, hogy Alessandro Maggi a XVI. században már múzeumnak nevezte Pietro Bembo könyvtárát (és nem azért, mintha a mai értelemben múzeum lett volna). Az írott emlékek és a korból fennmaradt tárgyak együttes kutatása jelentheti a teljes elmélyülést, az igazi *eruditus* nem csak a könyvek címét ismeri. Erre utal a *Romanum Museum* címmel 1690-ben megjelent katalógus címe is: *Romanum Museum sive Thesaurus eruditae antiquitatis, in quo gemmae, idola, insignia sacerdotalia, instrumenta sacrificiis inservientia, lucernae, vasa, bullae, armillae, fibulae, claves, annuli, tesserae, styli, strigiles, gutti, phialae lacrymatoriae, vota, signa militaria, etc., Centum et septuaginta tabulis aeneis incisa referuntur, ac dilucidantur.*¹²⁰ Az idézett kötet, ahogy említettem, 1690-ben jelent meg, de a XVI. század eleji humanisták és e között az időszak között, a könyves műfaj, a *musaeum*, vitte közelebb a kifejezést a mai értelméhez. Emlékeztetek a *Museum Hermeticum*,¹²¹ a *Museum philologicum et historicum*¹²² vagy a *Museum Historico-Philologico-Theologicum*¹²³ cím-típusokra. A *museum* kifejezés használata „a szellemi értékek tárháza” értelemben még sokáig élt, itt csak egy kései példát említek, egy – mai kifejezéssel élve – szakirodalmi bibliográfiát, amelyet ugyancsak *museum*nak hívtak: *Museum Helveticum, ad juvendas litteras in publicos usus apertum.*¹²⁴

A XVII. század második felétől a magánkönyvtárak katalógusai, olyanokéi, amelyek a teljes *studiolót* bemutatták, már tartalmilag a mai értelemben vett múzeum intézmény felé vitték el a szó értelmezését, viszont ezeknek a nyilvánossághoz csak nagyon kevés közük volt. Példaként említem Olaus Worm (1655),¹²⁵ Fredericus Ruysch (1691),¹²⁶ Johannes van Westrenen (1692)¹²⁷ és Jacob Spener (1693)¹²⁸ *museumának* katalógusait (tudom, persze, számtalan tudós hagyatékának a katalógusát is citálhatnám, de nem gyakran fordul elő a *catalogus* mellett a *museum* kifejezés a címlapokon). Ugyancsak *museum*

120 LA CHAUSSE 1690.

121 *Musaeum Hermeticum* 1625.

122 CRENIUS, coll., *Museum philologicum...*, 1699.

123 HASE–NONNEN, ed., *Museum...*, 1728–1732.

124 BREITINGER–ZIMMERMANN, ed., *Museum Helveticum*, 1746–1753.

125 WORM *Museum* 1765.

126 RUYSCH *Museum Anatomicum* 1691.

127 WESTRENNEN, *Catalogus Bibliothecae*, 1692.

128 MICHAEL, ed., *Museum Spenerianum*, 1693.

címmel jelent meg azután több királyi gyűjtemény katalógusa is, és ezek a gyűjtemények váltak sok helyütt a leendő országos/nemzeti könyvtárak/múzeumok alapjaivá.¹²⁹ A nyilvánosság felé való elmozdulás már jól érezhető a XVII. század második felében, és nemcsak a világi uralkodók, hanem a főpapság körében is. Az idézett dán példa címében az is jól látható, hogy a tárgyak *in Basilica Bibliothecae* voltak elhelyezve, mai értelemben tehát itt *a könyvtár múzeumáról* van szó.

A Közép-Európa mai területén a XVI. század elején létezett királyságok (Svéd Királyság, Litván Nagyfejedelemség, Lengyel Királyság, Cseh Királyság, Magyar Királyság, ide értve az ennek részeként *regnum associatum*ként élő Horvát Királyságot is) megteremtették a nyugat-európaival konform intézményi hálózatot. Nem állítom azt, hogy az egyházi, iskolai intézmények sűrűsége, vagy éppen a levéltárak (hiteleshelyek), könyvtárak száma megközelítette a tőlük nyugatra eső területekét, azonban az említett királyságok hatalmi tényezők voltak és integrálódtak a nyugati keresztény Európába. A XVI. századtól azonban – hasonlóan a XIII. századi tatár inváziók korához – ezek az államok elvesztették önállóságukat, a Német-római Birodalom királyságainak hadműveleti, védelmi zónája lettek a kelet felől érkező orosz, tatár, kozák, oszmán török hatalmi törekvésekkel szemben. A gyakran idézett mondás, *inter armas silent Musae*, nem teljesen igazolható a terület könyvtártörténetét tekintve, de az bizonyos, hogy az anyagi terhek elsődlegesen az itt lakókra nehezedtek a keleti hatalmak visszatartásában.

A Magyar Királyság arisztokrata családjai körében – különösen a XVII. század második felétől, és különösen azok esetében, akik összeházasodtak a Birodalom nyugatibb királyságaiban élő családok tagjaival – a családi, az udvari könyvtár mellett a kincstár bővítése idővel már nemcsak vagyonfelhalmozást szolgált, hanem ennek alárendelten ugyan, de esztétikai szempontok is megjelentek a gyűjtésben. Az ősök galériáját egyre inkább kvalitásos művészekkel festetik meg, megrendeléseket adnak bécsi, velencei vagy éppen prágai művészeknek.

129 Vö. JACOBI–LAURENTZEN, ed., *Museum Regium*, 1710.

Így a könyvtár mellett „kincses kamra” (*Schatzkammer*), nagyon elvétve „ritkaság kamra” (*Kuriositätenkammer*) is megjelent, majd, ahogy említettem, 1664-ben a „galéria” is önálló összeírási tétel a vagyonleltárban.

Közben a társadalom többi rétege, ha korlátozottan, de részt vesz az európai mobilitásban. A külföldi egyetemeket látogató peregrinus diákok – az 1526 és az 1800 közötti időszakból közel 32.000 nevet ismerünk, aki külföldi egyetemre beiratkozott a Magyar Királyságból és Erdélyből – naplói tanúskodnak arról, hogy nemcsak a neves tudósok, uralkodók könyvtárai nyűgözték le őket, hanem a ritkasággyűjtemények is.¹³⁰ A kereskedők – ezek többsége német anyanyelvű városlakó volt – látták a kortárs nyugati otthonokat, és a hagyatéki inventáriumok tanúsága szerint az ékszerek, díszes tárgyak és könyvek mellett képeket is beszereztek, ügyeltek bútoraik minőségére. A logikai rendszerek megváltozását követő pedagógiai reform az európai gondolkodásban, azzal, hogy az új *orbis pictus*-gondolat rendszerbe foglalója, Johannes Comenius a Magyar Királyságban is élt, a protestáns iskolákban elindította az iskolai szertárak fejlesztését, amely gondolatot a katolikus oldalon a XVII. század második felétől elterjedt piarista rendi intézmények is terjesztettek, sorra alapítva a fizikai és az anatómiai szertárakat.

A török kiűzését követően az osztrák, a bajor és észak-italiai családokkal összeházasodott arisztokrata familiák (Nádasdyak, Batthyányak, Esterházyak, Pálffyak stb.), illetve a főleg az ő köreikből kikerülő főpapság, elkezdték a Magyar Királyság modernizálását. Erdélyben, a protestáns többségű arisztokrácia (kálvinista) és a városi polgárság (lutheránus) körében – ahogy a Magyar Királyságban élők többségében is – az a félelem élt, hogy a „modernizáció” egyben a Habsburg-család köreinek a megerősödését is jelenti majd, így ez az – ahogy ma mondanánk – „európaizálódás” Janus-arcú módon zajlott le. (A XXI. század eleji Magyarország viszonya az EU nyugatibb feléhez nagyban hasonlít azokra az időkre.)

A közgyűjtemények története szempontjából ezt azt jelentette, hogy azok az országos gyűjtemények, amelyeknek a megalapítását sok országban az uralkodói könyvtárra és ritkaságtárra alapozták, itt nem valósulhatott meg. Gazdagságban pedig ezek a főúri, főpapi gyűjtemények nem összehasonlíthatóak a nyugatibb párhuzamos gyűjteményekkel. Ráadásul a *patrioticum* gyűjtése a

130 Csak példaként: Pápai Páriz Ferenc: Drezda, 1672, Bazel, 1673 (NAGY GÉZA, kiad., *Pápai Páriz...*, 1977, 146–148., 155–156.); ifj. Bethlen Mihály, Oxford, 1694 (JANKOVICS, sajtó alá rend., *Bethlen Mihály...* 1981, 93.); vö. még MONOK 2020, 307–324.

Magyar Királyságban és Erdélyben csak a XVIII. századtól kezdődik tudatosan. A császári gyűjteménybe – vallási hovatartozástól függetlenül – azért nagyon sok értelmiségi csaknem „kötelespéldány”-szerűen elküldte a könyvecskéjét. Hasonlóan gondolkodtak egy-egy terület nyomdászai, kiadói is, vagyis az uralkodói gyűjtemények nem egyszerűen vásárlással gyarapodtak. Egy új megrendelést remélve, a képzőművészek is szívesen ajándékoztak a gazdagabb családoknak. Így a majdan központi múzeumok gyűjteménye csaknem szervesen gyarapodott.

A XVIII. század elején a Magyar Királyságban Széchényi Ferenc gróf adományával megalakult a *Bibliotheca Regnicolaris* (1802). Az alapító levélből¹³¹ is kitűnik, hogy nem csupán könyvgyűjtemény: érmek, kőzetek, festmények és más tárgyak is tartoztak hozzá. Az Országgyűlés 1808-ban alkotott törvényt arról, hogy a gyűjtemény fenntartását és gyarapítását az ország vállalja. Ekkor ők már *Nemzeti Múzeum*ról és annak *Országos Könyvtáráról* beszéltek. 1846-ban készült el az az épület, amelyben a mai napig a Nemzeti Múzeum látogatható. 1949-ig a Könyvtár a Múzeum Könyvtára volt, közös igazgatással. Ekkor választották szét a két intézményt, majd 1985-ben a Könyvtár el is költözött a mai helyére, a Budai Várba (Országos Széchényi Könyvtár). A Nemzeti Múzeum 1927-ig gyűjtött családi levéltárakat is, ekkor ezt a gyűjteményt a közben létrehozott Országos Levéltárnak adták át. A Könyvtár azonban tovább gyűjtötte a hagyatékokat, immár intézményi levéltárakat nem. De így is, a mai napon az Országos Széchényi Könyvtárnak van egy új múzeuma és egy levéltára is. A *Bibliotheca Regnicolaris* megalapítását hamarosan követte a *Magyar Tudományos Akadémia* megalapítása (1825), amelynek 1826-ban létrejött a könyvtára, a Teleki család alapítványi gyűjteményeinek köszönhetően.¹³² Ez alapvetően adományokból gazdagodott,¹³³ és létrejött az a gyűjtemény, amely ma könyvtár, ennek szervezeti egységeként levéltár, és a Művészettörténeti Kutatóintézethez kötött egy múzeum.

A Magyar Királyságban élő más népcsoportok a XIX. század folyamán sorra alapították kulturális egyesületeiket, önálló gyűjteményekkel. Ezek elsősorban múzeumi jellegűek voltak, de a könyvtári állomány egyre jelentősebb lett. Olyan kéziratárakkal, amelyben keveredett a kéziratári és a levéltári anyag. Az első világháború után ezek a gyűjtemények szolgáltak alapjául – egyenként más és más történelmet írva – a mostani államok (Szlovákia, Szerbia, Horvátország)

131 SOMKUTI–MONOK, *Litterae foundationis...* 2002.

132 CSANAK 1974, 401–444.; MOLNÁR A., szerk., *Teleki József*, 2019.

133 FEKETE GÉZÁNÉ, szerk., *Örökségünk...*, 2001.

nemzeti gyűjteményeinek. (Miután Burgenland a magyarországi megyék nyugati részeiből jött létre, ott ez a gyűjtemény nem alakulhatott ki, ők 1920 után kezdték el az országos intézmények szervezését.)

Erdélyben merőben másként alakult a gyűjtemények története. Akkor, amikor a Magyar Királyságban megalakult a *Nemzeti Könyvtár* (1802),¹³⁴ az erdélyi katolikusok már külön országos gyűjteményt tudhattak magukénak, a püspök, Batthyány Ignác jóvoltából (1798).¹³⁵ Ő könyvtárat, múzeumot és levéltárat hagyott az ország katolikus hívóire. 1802-ben Teleki Sámuel, a kálvinista magyar főúr, felajánlotta könyvtárát és annak múzeumi gyűjteményeit a reformátusoknak.¹³⁶ 1803-ban Samuel Brukenthal, Erdély szász helytartója, a szász Nemzeti Múzeumot hozta létre,¹³⁷ ám az ő gyűjteménye is elsősorban a könyvtári oldalról volt gazdagabb. A közgyűjtemények ügye tehát Erdélyben felekezeti alapon szerveződött, így maradt a mai napig, de az ország törekedett egy tudományos akadémia, vagyis kutatóintézet megalapítására is. Erre azonban csak Erdély önállóságának megszűntetése után került sor. 1848-ban a Magyar Királyság re-integrálta az ekkor Erdélyi Nagyhercegségnek hívott államot, amely 1541 óta volt jogilag független. Az 1859-ben létrejött Erdélyi Múzeum Egyesület ugyan elsősorban kutatóintézet volt, de nagyon hamar kialakította könyvtárát, levéltárát és múzeumát. Ezeket még a Román Királyságban is megtarthatta, csak 1950-ben kobozta el tőle a kommunista román állam, és a „demokratikus” Román Köztársaság sem adta vissza.

A történet tehát sokkal összetettebb, mint *A könyvtár múzeuma, vagy a múzeum könyvtára* kérdésfeltevés. Manapság inkább az emlékezetkultúra beszédmóddal közelítünk a problémához.¹³⁸ A történeti tanulság az, hogy az összevont vagy szétválasztott közgyűjtemények akkor működnek jól, ha ezek az adminisztratív változások a belső, szakmai logikát és a történelmileg kialakított kereteket követik. Ha a dolog fordított, és államigazgatási, gazdálkodási, jogtechnikai vagy ügyintézési kérdéssé degradálódnak az ilyen kérdések, akkor nagyobb részt a leépülés, a rombolás következik, a szerves építkezés helyett. Ezt az igazságot a technológiai változások sem írják felül.

134 BERLÁSZ 1981.

135 JAKÓ 1991, 353–375.

136 DEÉ NAGY 1997.

137 GÖLLNER 1977.

138 Ez egyébként ugyancsak nem új jelenség, hiszen az *ars memoriae* kapcsán a kora újkorban is sokan elemezték a gyűjtemények szerepét. Vö. BOLZONI 1994, 129–168.

A MAGYAR KÖNYVTÁRAK JÖVŐJE

2002-ben a magyarországi gyűjtemények történetében számos kerekévfordulót ünnepelhettünk. A Nemzeti Könyvtár és a Nemzeti Múzeum alapításának 200. évfordulója mellett az erdélyi magyarság egyik központi könyvtárának, a Teleki Tékának bicentenáriumát, de a magyar megyei könyvtári hálózat születésének 50. évfordulóját is. A Pulszky Társaság, a Budapest Történeti Múzeummal és az Országos Széchényi Könyvtárral közösen rendezte azt a kiállítást, amely a magyarországi múzeumok születését követte nyomon.¹³⁹ A XIX. század első felében – szerencsétlenebb sorsú nemzeteknél később (például bolgárok, majd a jóval később német királyt kapó románok, vagy a XX. század legvégén államot alkotó szlovákok – az európai nemzetek sorra alakították központi gyűjteményeiket (könyvtárak, múzeumok), a nemzeti kulturális öntudat olyan háttérintézményeiként, amelyek az elmúlt másfél-két évszázadban be is töltötték szerepüket. Az olyan soknemzetiségű országban, mint amilyen Magyarország volt, az egyes nemzetiségek is hasonlóan cselekedtek. Az erdélyi uniált románok Balázsfalván, majd a Román Királyság megszületésekor már ambiciózus, és Trianonnal valóra vált tervekkel Nagyszebenben (Astra), a szászok az előbbinél fél évszázaddal korábban Nagyszebenben (Brukenthal Múzeum), a szerbek Újvidéken, a horvátok Zágrábban, a szlovákok Turócszentmártonban. Küldetésük volt ezeknek a gyűjteményeknek, és nem véletlen, hogy akkor, és éppen ezen a módon történt a megalapításuk.¹⁴⁰

Gyűjteményeink évfordulójának ünneplésekor azonban nem csupán a múltat kell tanulási szándékkal vallatnunk. Olyan korszakfordulóhoz érkezett ugyanis a magyar kultúra, és ezért a magyar közgyűjtemények is, amelynek hatásaival szembe kell néznünk, és ki kell alakítani azt a stratégiát, amellyel a közgyűjtemények megtalálják és betöltik szerepüket az új kulturális (vagy ha valakinek jobban tetszik: új technikai) korszakban.

Anélkül, hogy hosszú történeti kirándulást tennék – ami azért nem áll túl távol tőlem –, röviden elmondom, hogy a nemzetközi olvasás-, illetve

139 HOLLÓ–GALI, kiad., *Múzsák kertje*, 2002.

140 A könyvtárnyi szakirodalom idézése helyett csak egy konferenciakötetre utalok a központi gyűjtemények közösségi identitást képző és erősítő szerepéről: BARBIER–MONOK, eds., *Les bibliothèques centrales...*, 2005.

kommunikációtörténeti szakirodalom ma már egyetért a következőkben:¹⁴¹ a könyvnyomtatás feltalálása olyan technológiai újítás volt, amelyet két évszázaddal megelőzött egy olvasási forradalom. Ennek a következménye volt részben a kéziratos könyvelőállítási technikák változása (*exemplar* és *pecia* rendszer, majd a raktárra termelés megkezdése), illetve Gutenberg találmánya is. Az a tény, hogy Európában ez a technika nem ment feledésbe, mint Kínában, annak köszönhető, hogy a találmány a gazdasági élet részévé vált, anyagi érdek állt mögéje, szakmai csoportok érdeke lett a fenntartás, fejlesztés és az eredmények elterjesztése.¹⁴² A XVIII–XIX. század fordulóján a könyvelőállítási technológiai forradalom egybeesett az olvasás forradalmával, az úgynevezett intenzív olvasási korszakba való átlépéssel. Kölcsönös érdekek – gazdasági és kulturális – erősítették egymást. Kulturális érdeken ez esetben azt értem, hogy az értelmiségnek mindig érdekében áll a hagyománynak a következő generáció számára való áthagyományozása, illetve az erre való törekvés. Nem olvastam még olyan tanulmányt, amely e logika mentén gondolta volna tovább azt a változást, amelyet a XX. század végének technikai forradalma hozott.¹⁴³ Annak ellenére sem, hogy a XV. század közepe és napjaink párhuzamba állítása divattá vált. Azt gondolom, hogy most a technológiai forradalom megelőzte az olvasását, többféle módon a technológia meghatározza az olvasási – és tegyük hozzá rögtön, a művelődési – szokások változásait. A technológia birtokosainak az érdekei azonban nem egyeznek meg azokéival, akik a médiumot ténylegesen és pusztán eszközként szeretnék tulajdonképpen nagyon hagyományos céljaik elérésében, feladataik végrehajtásában használni. Kihasználva persze az eszköz nyújtotta eddig nem ismert lehetőségeket az oktatás, illetve a hagyomány átörökítésének folyamatában.

Visszatérve a bevezető gondolathoz – azt hiszem – a legjobb stratégia megtalálásához szükség van annak a végiggondolására, hogy melyek voltak a gyűjtemények alapításakor a legfontosabb céljaik az alapítóknak, és mennyiben változott ez a célrendszer napjainkra. A világ ugyanezt teszi napjainkban, amikor két évtizede újraalapították az Alexandriai Könyvtárat. Azt a könyvtárat, amelyről mindannyian azt tanultuk, hogy egy őrző könyvtár volt, archiváló szándékkal, amely csak a tudományos célú felhasználást segítette,

141 Az egyik legnépszerűbb tanulmánykötet már magyarul is olvasható: CHARTIER–CAVALLO, szerk., *Az olvasás...*, 2000.

142 Összefoglalóan lásd BARBIER 2006. Magyarul BARBIER 2010.

143 BARBIER–BERTHO–LAVENIR 1996–2009. Magyarul: BARBIER–BERTHO–LAVENIR 2004.

azt is szűk körben. A könyvtár megálmodói 1998 novemberében konferenciát rendeztek, hogy közösen gondolkodjanak a feladatokról. Már a szekciók elnevezései is tanulságosak: alapítás, összegyűjtés, megőrzés, rendezett szolgáltatás.¹⁴⁴ Úgy tűnik tehát, semmi új a régi Alexandriától a nemzeti kultúrák lerakatain át az új Alexandriához vezető úton. De hogyan történt ez a folyamat nálunk, és melyek az aktuális gondjaink, feladataink?

Széchenyi Ferenc, amikor könyvtárát, benne múzeumi jellegű gyűjteményeivel (ásványok, érmek) a nemzeti kultúra céljaira ajánlotta fel, pontosan ismerte az ország könyvtári és múzeumi viszonyait. A kérdés az, hogy miért nem volt elég számára a XVI–XVIII. század folyamán kialakított könyvtári nyilvánosság, illetve az, hogy kezdeményezése mennyiben más, mint a többi említett példa.¹⁴⁵

Az utóbbi négy évtized könyvtár- és olvasmánytörténeti alap kutatásai nagyon sok új forrásanyagot hoztak felszínre az 1750-et megelőző időszakból, és lassan látjuk azt is, hogy a XVIII. század második felének forrástömege más kutatási módszertant igényel. Emellett persze megalapozott képünk alakulhatott ki arról, hogy miként változott a könyvkiadás és a könyvkereskedelem, illetve ezek ellenőrzési rendszere a XVIII. század végére.¹⁴⁶ Ugyanígy jól nyomon követhető az is, hogy a könyvgyűjtés, az olvasás és a könyvhasználat történetében milyen változások voltak az 1730–1750 körüli időszakban. Nem mutattuk be ugyanakkor azokat a különbségeket, amelyek léteztek a nyugat-európai és a magyarországi könyvgyűjtési szokásokban, illetve azokat, amelyek az egyes gyűjtemények küldetésében állt. Pedig ezek a különbségek magyarázzák, hogy a magyar nemzeti könyvtár miért éppen olyan formában alapított, ahogyan történt. Tegyük hozzá rögtön: a Magyar Tudós Társaság könyvtára kapcsán hasonlóak mondhatók el.¹⁴⁷

Feltétlenül figyelemmel kell lennünk arra a tényre, hogy a Kárpát-medence térségében a XVI–XVII. század folyamán nem alakulhatott ki olyan gyűjtemény, amely a német választófejedelmek vagy az európai uralkodók bibliotékájával egyenrangú lett volna anyagának gazdagságában, a képviselt szellemi áramlatok frissességében, illetve a környezetére gyakorolt hatásában.

144 GIARD–JACOB, sous la dir. de, *Des Alexandries*, 2001.

145 Mérföldkő a könyvtár történetírásában: BERLÁSZ 1981.

146 MADAS–MONOK 2003.; GRANASZTÓI O. 2011.; DÓBÉK, szerk., *Magánkönyvtárak 1770–1820*, 2020.

147 Lásd legújabban MOLNÁR A., szerk., *Teleki József*, 2019.

Összehasonlítható viszont a magyarországi főrangú családok egyes tagjainak olvasmányműveltsége a kortárs Európa grófi rétegével.¹⁴⁸ Fontos hangsúlyozni azt a tényt is, hogy a magyarországi arisztokrácia és főpapság tagjai nem alakíthatták életmódjukat, gyűjteményeik arculatát csupán a saját maguk ízlése szerint. A könyvek megvásárlásának lehetősége nagyon is korlátozott volt: a belföldi könyvtermelés nem volt számottevő; a könyvkereskedelem szervezettsége kezdetleges volt (néhány felvidéki és erdélyi kereskedőről tudunk csupán, aki könyvek közvetítésével is foglalkozott, de ők is alapvetően a polgári közönséget célozták meg tevékenységükkel). A külföldi (főként bécsi, dél-németországi és észak-italiai) könyvkiadók ügynökei, ha megkísérelték is rendszeres kapcsolat kiépítését a magyarországi főúri családokkal, igyekeztek a saját kiadói környezetükben megjelent könyveket eladni, s nem volt tényleges konkurenciájuk. Az egyes családok költségén Európában tanuló alumnusok pedig, mint a családi bibliotéka gyarapítói, jól működtek ugyan, de ízlésük, tanulmányaik, s így olvasmányműveltségük jellege óhatatlanul is éreztette hatását a patrónus könyvtárán. Ez a helyzet csak a XVIII. század második felében változott meg lényegesen.¹⁴⁹

Mindez szorosan összefügg azzal, ahogyan a magyarországi kora újkori közösségi használatú könyvtárak kialakultak. Tulajdonképpen teljes egészében a nyugat-európai mintákat követték, persze a sajátosságokat ebben a kérdésben kötelező figyelembe venni. A nyugat-európai modell a humanista kezdeményezésben, a reformáció művelődési programjában, illetve az egyes uralkodók nemzeti kultúra támogatási programjának hármasságában foglalható össze. Az olvasókörök, illetve a kölcsönkönyvtárak Nyugat-Európában is csak a XVIII. század végén, a XIX. század első felében alakultak ki.

A nyugat-európai és a magyar királyságbéli és erdélyi udvarok művelődéstörténeti szerepvállalásában számos különbség mutatkozik. Tegyük hozzá rögtön, hogy a XVIII. században különbség van már a nyugat-magyarországi és az erdélyi udvarok szerepében is. A nemzeti királyi udvar hiánya a mohácsi vész után komoly terhet rakott a magyarországi arisztokrácia vállára, és ezt a terhet felelősséggel viselték. A Nádasdy, a Bánffy, a Zrínyi, a Thurzó, az Esterházy, a Rákóczi családok (a sor persze folytatható) magukra

148 Vö. MONOK 2012. A XVIII. századbéli változásokról: MONOK 2018, 95–136.

149 A könyvkereskedelem mechanizmusai nem eléggé ismertek, a nagy összefoglalások csak érintik: KÓKAY 1997.; PAVERCSEK 1999. Legújabban a *Société Typographique de Neuchâtel* példáján Granasztói Olga sok részletet megvilágított ebben a kérdésben: GRANASZTÓI O. 2003.; GRANASZTÓI O. 2005.; GRANASZTÓI O. 2009.; GRANASZTÓI O. 2009a.

vállalták azt a művelődésszervező szerepet, amelyet boldogabb népeknél a király játszott. Erdélyben az 1658. évi tatárdúlás – vagyis a központi fejedelmi udvar megszűnése – után erősödött meg a Telekiek, az Apafiak, illetve a Bethlenek szerepe. Az iskolák, a nyomdák és a könyvtárak létrehozása és folyamatos támogatása mellett fontos szerepet játszottak a civilizatórikus változások irányításában is (higiénia, viselkedéskultúra stb.). A XVI. század vallási változásaiban ugyanerre a körre számíthattak az új egyházak képviselői is. A protestánssá lett főurak segítségével létrejött Magyarországon egy teljes kulturális intézményrendszer, amelyik – ahol erős gyülekezetek vették át a fenntartását (például Lőcse, Brassó vagy más városok) – elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a katolikus belső reform jegyében megerősített katolikus intézmények konkurenciájának ellenálljon legalább a XVII. század végéig. A rekatolizáló arisztokrata családok birtokain működő iskolák, nyomdák és egyházak támaszokat veszítettek, így a XVIII. század elején – két évszázadon belül immár másodszor – újra kellett építeni a kulturális és művelődési intézményrendszer jelentős részét.

A kisebbségbe szorult protestáns egyházakat támogató arisztokrata családok feladatrendszere archaizálódott, vagyis már elavultnak mondható funkciókat kellett továbbra is ellátnia. Az említett példa a református Telekiekkel kapcsolatban – könyvkölcsönzés – is erre a jelenségre utal. Az állami támogatást is élvező katolikus egyház gyorsan tudta stabilizálni intézményeit még akkor is, ha a jezsuita rend tevékenységének betiltása, majd II. József türelmi rendelete kétségtelenül gyengítette azokat. A világi egyház intézményei, illetve a piarista rend persze megerősödött ezzel a lépéssel, a rendek újraalapítása pedig – a rendelet visszavonása után – a nyilvános szerepvállalás erősítése mentén történt. Jó példa erre a bencés rend két „alapító” oklevelének felszólító módú igehasználata: *orate – docete*.

A magyar nemesség a XVIII. században szembesült a Habsburg-kormányzatnak azzal a törekvéssel, hogy a birodalmon belül érvényesüljön az egyes állami igazgatási ágak egységessége, és ezzel párhuzamosan tapasztalhatták a németesítési törekvések jeleit is. (A magyar művelődés történetében a latin nyelv kényszerű választása számos hátrányt okozott.) A katolikus arisztokrácia egy része azokat a szerzetesi közösségeket támogatta, amelyeknek függetlensége az osztrák tartományoktól szervezetileg is biztosított volt. Jó példa e magatartásra Esterházy Pál választása: a jezsuiták favorizálása helyett a ferenceseket támogatta, illetve komoly erőfeszítéseket

tett a magyarországi Mária-kultusz felerősítéséért. Közösen a katolikus főpapság képviselőivel – akik személy szerint gyakran ugyanabból a családból kerültek ki –, és a nem katolikus főurakkal, tudósokkal támogatták egy magyar tudományos intézményrendszer kialakítását. A protestáns főuraknak a legnagyobb feladatként a saját egyházuk intézményeinek támogatása maradt. Akár Erdélyben (Telekiek, Bethlenek stb.), akár Magyarországon (Rádayak, Radvánszkyak stb.) ez a támogatás mindig összekötődött a könyvtárak fejlesztésével.

A XVIII. század folyamán kialakultak a bibliofil főúri gyűjtemények, amelyek közül a *Batthyány*, a *Bethlen*, az *Esterházy*, a *Festetich*, az *Illésházy*, a *Jankovich*, a *Nádasdy*, a *Ráday* és a *Reviczky* családokéi a legjelentősebbek. Az arisztokrata és a főpapi könyvgyűjtés eredményeként létrejött modern könyvtári kultúra kialakítóiban ekkor tudatosodott az, hogy könyvtáraik nem csupán a kincsképzés eszközei, nem csupán tudós műhelyek és nem csupán művelődésszervező központok, hanem a nemzeti kultúra írott emlékeinek a lerakatai is.¹⁵⁰ Olyanok, amelyek sokszor egyetlen megmaradt példányban vagy az azt pótló másolatban őrizték meg elődeik gondolatát. A központi könyvtár, az egyes kultúrák nemzeti könyvtárának alapítási gondolata ekkor érte el a Kárpát-medencét. Ekkor jött létre *Széchenyi Ferenc* adományából a magyarországi *Bibliotheca Regnicolaris*; az erdélyi magyar nemzeti könyvtárként ránk maradt *Teleki-könyvtár* és a Nagyszebenben szász nemzeti könyvtárat (és múzeumot) alapító *Brukenthal-könyvtár*. Könyvtártörténetünknek az 1802. év akár korszakhatára is lehetne, hiszen a megelőző két évszázad alatt a főúri udvarok, a történelmi egyházak jó példát adtak a hiányzó királyi udvar művelődésszervező erejének pótlásából, és megteremtették a modern XIX. századi központi (nemzeti), illetve a nyilvános könyvtári hálózat alapjait. A magyar nemzeti könyvtár megalapításának gondolata a nemzeti tudós társaság, egy tudományos akadémia megalapításának szándékával párhuzamosan alakult ki. Nemzeti uralkodó hiányában egy ilyen feladatot természetesen vállalták fel a magyar arisztokrata családok. Egyesek felsőfokú iskolát (mint *Festetich*), nyilvános könyvtárat (mint *Klimó*), mások akadémiai könyvtárat (mint *Teleki*) alapítottak.

A talán túl részletes történeti bemutatással az volt a célom, hogy rámutassak: a nyugat-európai és a magyarországi gyűjtemény-alapítások minden hasonlóságuk ellenére különbözőek. Nem elég ugyanis azt figyelembe

150 SZARVASI 1939.; BERLÁSZ 1974a.; BERLÁSZ 1974b.; KELECSÉNYI 1988.

venni, hogy ezeknek a gyűjteményeknek a nemzeti kulturális örökség tárgyi és írott emlékeinek feltárása, nyilvántartása, feldolgozása, megőrzése és szolgáltatása a feladatuk. Ezekben az alapvető feladatokban ugyanis nincsen különbözőség. Abban sincsen, hogy az információs technológiák XX. század végi változása kísérőjelenségeinek sorában számos átmeneti negatív hatással is számolnunk kell. Az is közös jelenség a világ valamennyi táján, hogy a múzeumok inkább a látványteremtés, az újabban örvendetesen fejlődő képi kultúra igényeinek kielégítése irányába kell hogy elmozduljanak, a könyvtárak ezzel párhuzamosan egyre inkább adatszerű információk szolgáltatóivá válnak. Azt is állíthatjuk, hogy a könyvtárak mindenütt a világon egyre inkább múzeummá is válnak. Nem csupán a középkori kódexanyag bemutatása megy ma már eseményszámba, de a fotógyűjtemények vagy a plakátok, díszlettervek, zeneművek kéziratai is olyan műtárgyaknak minősülnek, amelyek megőrzése, bemutatása múzeumi eszközöket igényel. De ahogy nemzetenként másként-másként alakult a gyűjtemények létrejöttének története, ugyanúgy más-más válasz kell, hogy legyen a modern korszak kihívásaira is.

A továbbiakban két területet érintek ebből az utóbbi szempontból:

- a digitális eszközök alkalmazásának szükségessége, az internet tartalommal való gyors feltöltésének stratégiai fontossága mint a nemzeti kulturális örökség tovább hagyományozásának csaknem egyetlen lehetősége;
- a felsőoktatás és a tudományos kutatás elméleti irányba való eltolódásának következményei, a közgyűjtemények szerepvállalása ebben a helyzetben.

Kultúra és civilizáció

Azokkal az eszközökkel, amelyek a hálózathoz való hozzáférést biztosítják (gépek és programok) ma már együtt élünk. Már az általános iskolások szert tesznek egyfajta rutinra egyes programok használatában, magabiztosságuk, amely természetes velejárója életkoruknak, megerősödik. A középiskolák legtöbbször kitérnek az új információs technológia eszköztárára vonatkozó ismereteiket. A felsőoktatási intézménybe érkezve már gyakran ma is a többlet tudás hitének biztonságával tekintenek azokra a tanáraikra, akik az ezen civilizációs vívmány kínálta lehetőségekkel nem, vagy csak részben élnek. Az oktatás folyamatában nem látszanak azok a pontok, ahol a hálózat tartalmi kérdéseivel ismerkedhetnének meg az azt használók. Ez a helyzet kicsiben országon belül, generációk közt reprodukálja azt a jelenséget, amelyet a fejlett

nyugati államok, elsősorban az Egyesült Államok civilizáltsága, és a nagy hagyományú műveltséggel rendelkező európai országok kulturáltsága között megfigyelhetünk.

Magyarországon, de számos más közép-európai országban is, ez a jelenség tényleges problémákat okozhat. Elsősorban azért, mert ezen országok lakosainak műveltsége alapvetően, sokszor csaknem egyedülállóan eruditív jellegű, vagyis az olvasmányműveltségen alapszik. Gondoljunk akár csak a 80-as évek Romániájára: a televízió adásainak többsége nézhetetlen volt, a mozíműsorok, a színházi és a művészeti élet sem tudott ténylegesen vonzóvá válni. Az olvasmányok világa azonban nagyjából ellenőrizhetően tudott maradni, és sokak számára a megmaradást jelentette. Más körülmények között, de Magyarországon is megőrizte alapvető ismeretközvetítő szerepét az olvasás. Elég, ha csupán azokra a felmérésekre utalok, amelyeket 1976-ban, 1986-ban, illetve 1996-ban végeztek a középiskolai tanárok olvasási szokásaival kapcsolatban, vagy a Nagy Könyv kiválasztására 2005-ben.

Az elektronikus hálózat adta lehetőségek, az ismeretszerzés látványos, de még nem nagyon tartalmas, illetve mindenképpen alapvetően szűk alapú módja azt a veszélyt hordozza magában – és ez elsősorban a középiskolás és a ma felsőfokú tanulmányokat folytató generációkat érinti –, hogy az említett generációk elszakadnak a hagyományos kultúrától, de nem válnak civilizáltakká. Olyanokká, akik az új lehetőségekben elsősorban eszközt látnak. Eszközt, amely ha megfelelően nagy mennyiségű hagyományos kulturális értéket tárol, rendez és közvetít, akkor annak tartalmát újfajta megvilágításba is tudja helyezni, vagyis maga az eszköz is ennek a kultúrának részévé válik.

Hallatlanul fontosnak tartjuk tehát, hogy az új információs technológia eszközei a felsőoktatás szerves részévé tudjanak válni, mégpedig úgy, hogy ne a hagyományos ismeretszerzési módok alternatíváját jelentsék, hanem egészítsék ki azokat. Ahogy a szak módszertani tárgyak a tanárképzésben nem válhatnak el a szaktárgyaktól, ugyanúgy egyes szakok proszemináriumi foglalkozásai nem tagozódhatnak hagyományos és új ismeretszerzési forrásokra, mert az új ismeretszerzési forrás (az új médium) ma még a hagyományosnak egy új eszközzel való megmutatása (ami természetesen lehetővé teszi újfajta tartalmak megjelenítését is). A hálózat adta lehetőségeket ebben a szellemben (is) megismerő hallgatók tanárként, vagy más értelmiségiként már talán inkább képesek lesznek a hagyományos kulturális értékek megőrzésére, értékként való

bemutatásukra. Szomorú azonban az, hogy a hallgatói szabadság jegyében az egyetemi kötelező órák megszűntek a proszemináriumi foglalkozásokkal együtt, anélkül, hogy az azok által adott kutatás- és tanulás-módszertani alapokat bárhol megszereznék a leendő értelmiségiek.

Az ismeretek teljes körének továbbadása

Sajnálatosan létező jelenség a fiatalok körében, hogy számukra csak az az információ, ami az interneten vagy elektronikus formában elérhető. A szakdolgozatban, doktori értekezésben csak ezekre hivatkoznak, ezen a dokumentumkörön kívül nem is nagyon ismernek mást. Ez a jelenség persze optimistán is értelmezhető. Maga az eszköz ugyanis – és a multimédia, a 3D alkalmazás ebben a tekintetben különösen fontossá válhat – jelentős motiváció a hallgatók számára az ismeretszerzésben. Ráadásul az emberiség kulturális produktumának válogatás nélküli rögzítése és hozzáférhetővé tétele ma már csak mennyiségi kérdés. (A „csak” természetesen idézőjelben értendő.) A pedagógia örök dilemmája – mely ismereteket kell átadni, melyek az elhagyhatók – a jövőben megszűnhet, legalábbis a kérdésfeltevés átalakul. Ma azonban, és még néhány generációra biztosan igaz az állítás, a hálózatra való feljutás, egyes ismeretköröknek ezen eszközökkel való megjelenítése magukat az ismereteket is felértékeli. Azonban sem a kultúrpolitikának, sem a pedagógusoknak, sem a tudományos köröknek nincsen erkölcsi joguk visszaélni ezzel az átmeneti helyzettel, sőt, nagyon is komoly feladatuk van azzal kapcsolatban, hogy az ismeretek minél teljesebb köre nyilvánosan hozzáférhetővé váljon a hálózaton. A válogatás joga senkinek sem adatott meg. Még a magabiztos, kétharmaddal bíró kormányzati szereplőknek és a nekik sugó, magukat értelmiséginek tekintő személyeknek sem.

Gyakran hallani olyan véleményeket, hogy a kéziratosságból a nyomtatott könyv korszakába való átmenet idején is történt szelekció, sok szövegemlék egy kortárs értékítélet alapján maradt kéziratban, sohasem látott nyomdafestéket; ma is lehetséges tehát a válogatás, illetve szükség is van rá. Azt gondolom azonban, hogy a történelem nem így ismétli önmagát, a história, mint mások – megfontolandó – tapasztalata nem ezt az analógiát kínálja.

A könyvnyomtatás feltalálása utáni első humanista generációk soraiban sokan hangoztatták azt a véleményüket, hogy immáron eljött az az idő, amikor egy-egy szöveget – köztük a legfontosabbat, a Bibliát – immár helyesen, az általuk értelmezett helyességgel ki kell adni, és azután nem lesz majd szövegromlás

(mint ahogy az a másolással mindig előfordult). Mások azért örültek a könyvnyomtatás adta lehetőségnek, mert ritka, csak kevesek által hozzáférhető szövegek most „közkinccsé” válhattak.

Kijelentett állításunk szempontjából azonban, tudniillik, hogy senkinek sincsen joga a hálózaton nyilvánossá teendő információk körét korlátozni, sokkal nagyobb veszélyt rejt magában az – és ez a veszély elsősorban ismét csak a mostani ifjú generációkat fenyegeti –, ha a hálózathoz való hozzáférést korlátozza valaki valamilyen szempont szerint. Jól látszik ugyanis már ma is, hogy ha valamely intézmény vagy magánszemély elindult abba az irányba, hogy tevékenységét a hálózat adta és szabta lehetőségekhez köti, akkor visszalépni már nem tud. Vagy lemond működéséről, önmaga választotta tevékenységéről, vagy továbbmegy a médium jelölte úton (ami reményeink szerint persze kényelmes, és a munkát segítő eszközökkel kirakott).

A történeti analógia itt is magától adódik. Közép-Európa keleti felében még a XVIII. században is a kéziratos kópia jelentette a könyvkiadás jelentős százalékát. Ismerünk például olyan erdélyi historikust – Cserei Mihályt –, akinek történeti munkája a XVIII. század végén több mint 300 példányban volt ismert.¹⁵¹ Valamennyi kéziratos másolat volt, nyomtatásban először a XIX. század második felében jelent meg. A 300 példány egy korabeli átlagos példányszám volt nyomdatermékek esetén is. A mű megjelenését sem politikai, sem vallási szándék nem akadályozta, anyagi és technikai okai voltak annak, hogy nem jelent meg nyomtatásban. Ugyanígy Széchenyi István *Stádiuma* vagy más művei sorra megtalálhatók az erdélyi reformkori hagyatékokban, mint egy nyomtatott példányról készített kéziratos másolat.¹⁵² A terjesztési hálózat hiányát próbálták – kis hatékonysággal – pótolni ezzel a másolással. Európának azok a területei, ahol a könyvnyomtatás elterjedésének és tartós működésének megteremtették az anyagi alapjait, és az akkor új médium tartalommal is telítődhetett, ma a legfejlettebbek.

Nagyon fontos szempont volt azonban mindenkor az, hogy a könyvkiadás tartalmát miként ellenőrizhetik, egy-egy kiadványkör megszabásával egész népek kulturális arculatát szabták újjá. A XVI. századi Tirolban a protestantizmus terjedését Ferdinánd főherceg nagyon kíméletesen állította

151 BARICZ 1998.

152 Jó példa erre a szegedi Klebelsberg Kuno Egyetemi Könyvtárban őrzött torockószentgyörgyi család, a Demények hagyatéka.

le: az általa kinevezett „könyvlátogató bizottság” tagjai sorra járták a polgárok lakását számos településen, és ahol protestáns könyvet találtak, azt elkobozták, s ajándékoztak helyette egy jó katolikus munkát.¹⁵³ Egyetlen generációnyi idő alatt rekatolizálták így az országot. A módszert lényegét tekintve átvették Csehországban a fehérhegyi csata után, csak éppen az elkobzott könyvek helyett nem adtak másikat. A könyvlátogatás intézménye ott több mint egy évszázadig fennállt, de végül ma Csehország többségi katolikus.

A problémafelvetésünk alapjául szolgáló példa – a fiatal generációk ismeretszerzési forrásai – is mutatja, maga az új médium is arra indítja használóit, hogy csak egy kiválasztott, nagyon szűk ismeretkört tekintsenek megismerendőnek. Ebben a helyzetben egy olyan irányú törekvés, amely akármilyen elvek szerint korlátozná a hálózaton hozzáférhetővé teendő ismertek körét, többszörös hatású lenne, éppen ezért megengedhetetlen.

A médium technikai oldalának és tartalmának *egységes* fejlesztése tehát kiemelt feladata a közgyűjteményeknek rövid- és középtávon. Hosszútávra tervezni ebben a kérdésben már késő. Az pedig, hogy a legtöbb közpénzt a technikai fejlesztésre – kis programozó, vagy kereskedőcégek támogatására – fordítanak, kifejezetten zsákutcsás fejlesztés a társadalmon kulturáltsági szintjének – nagyon is szükséges – emelése munkájában.

Tudományos kutatás a közgyűjteményekben

Az egyes szaktudományok (különösen a közgyűjteményi kört alapvetően érintő humán terület) az elmúlt évtizedekben erőteljesen elméleti irányban tájékozódnak. A nyugat-európai és az amerikai elméleti iskolák eredményei szabadon hozzáférhetőek, egy-egy részeredmény megismerése és magyarországi megismertetése királyi útnak tűnhet sokak számára (különösen veszélyes ez az alapkutatási tapasztalat híján dolgozó fiatal kutatóknak). A hetvenes és nyolcvanas években elkezdődött újpozitivisták korszaka a humán tudományoknak így nem folytatódik (ennek intézményi háttere sem biztosított – lásd például az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) program megszüntetését).

A közgyűjtemények azonban alapvetően a magyarországi tudománytörténet e ténylegesen soha nem volt pozitivisták korszakát hivatottak beteljesíteni: a saját

153 Ötvös P. 1998.

dokumentumállomány feltárása, tudományos igényű bemutatása és a további kutatás számára való hozzáférhetővé tétele a feladatuk, küldetésük.

I. A történeti jellegű alap kutatásoknak tehát a közgyűjtemények nem egyszerűen a helyszínei. Per analogiam: ha egy közgyűjtemény informatikai feladatainak megoldásakor nincsen olyan muzeológus, művészettörténész, levéltáros vagy könyvtáros szakember, akinek informatika tájékozottsága nem olyan mély, hogy pontosan ismeri az informatikus szakma szókincsét, logikáját stb., akkor az informatikus szakembernek nem lehet elmondani, hogy mi a tényleges feladat. Ha tehát egy történész, egy régész, egy művészettörténész stb. nem talál hasonló szintű partnert a közgyűjteményben, akkor a közgyűjteményi anyag feldolgozása csak egyszerű, formai elvek szerint mechanikussá tett módszerekre alapul. Végso soron tehát nem szolgálja a tudományos kutatást.

A közgyűjteményben dolgozóknak kell tehát tudományos igényrel feltárni a saját anyagukat. Más nem fogja ezt megtenni. A humán kutató műhelyek kapacitás, érdeklődés és felkészültség híján sem fogják ezt megtenni. Vagy csak részlegesen teszik meg, ráadásul úgy, hogy az eredmény mások számára nem értékeléstől függetlenül lesz hozzáférhető. *A közgyűjteményi tudományos igényű feltárás ugyanis teljes körű, a feltárás szintjén nem értékelő jellegű. Az eredmény ezért használható mások és bárki számára.*

Az egyes közgyűjteményi típusoknak természetesen – a jogszabályok szintjén is – más-más a feladatuk. Az önkormányzati fenntartású intézményeknek az önkormányzati célkitűzéseket is kell támogatniuk. A helytörténeti, helyismereti alap kutatásaikkal azonban végso soron az egyetemes tudományt szolgálják. Ráadásul ezen tevékenység *conditio sine qua non* jellege magától értetődő. Amíg nem ismerjük az egyes helytörténeti kutatási eredményeket, nehezen lehet szintézist teremteni.

A nemzeti intézményeknek más konkrét feladataik vannak, de jellegükben nem térnek el a városi, megyei intézményekétől.

II. A közgyűjteményi tudományos kutatás elvileg fel kellene hogy értékelődjön napjainkban, amikor a humán kutatások technológiai lehetőségei nagyon nagy gyorsasággal változnak. A technológiai lehetőségek azonban tartalom nélkül még csak nem is kipróbálhatóak. Alap kutatás és tartalom szolgáltatás tehát szorosan összefüggő területek. Az egységüket a közgyűjtemények garantálni

tudják. Azért, mert a tartalom teljességének a felmutatására kötelezettek, és azért, mert technikailag képesek rá. Az állítás ez utóbbi része természetesen *mutatis mutandis* értendő, hiszen intézményi típusonként és intézményenként is változó mértékű a felszereltség. A fenntartóknak azonban elemi érdekük a felszereltség, és ezzel a tudományos kutatás eredményei felmutatása lehetőségének a biztosítása.

III. *A szaktudományok:* Az egyes közgyűjteményi típusok mögött kialakult diszciplína (tudományszak) és ennek nemzetközileg is jól szervezett intézményrendszere tevékenykedik (muzeológia, levéltártudomány, könyvtártudomány). Ezen tudományok művelése is alapvetően az egyes közgyűjteményekben zajló tudományos tevékenység. Ha egy tanszéken művelik ezt, a kiképzett jövőbeli szakember csak elméleti tudással bír, nem igazán használható közgyűjteményi ismeretekkel.

Sajnálatos módon – a források és a lehetőségek szűkössége folytán – feszültség is regisztrálható a szaktudományok művelői és az egyes közintézményekben folyó anyagfeltáró jellegű és anyagelemző tevékenység művelői között. Ezek a feszültségek néha intézményi problémává is kinőhetnek magukat.

A közgyűjtemények azonban nem mondhatnak le arról, hogy a saját szakmájuk tudományát elsődlegesen ezekben az intézményekben, anyag- és tevékenységközelben műveljék. Nem hihetünk olyan könyvtártudósban, aki nem ismeri gyakorlatban a könyvtárat, levéltártudósban, aki nem dolgozott levéltárban, muzeológusban, aki a muzeológiáról csak olvasott.

Befejezésként szeretném megismételni e könyvfejezet két, a jövőre vonatkozó gondolatát: a múzeumok, a levéltárak és a könyvtárak csak akkor tudják az alapításuk óta rájuk rótt változatlan feladatokat – feltárás, nyilvántartás, feldolgozás, megőrzés, szolgáltatás – teljesíteni, ha eszköztárukban megújulnak, az információkat a modern eszközökkel válogatás nélkül szabadon teszik hozzáférhetővé, és akkor, ha a feltárás minőségében egyre inkább tudományos igényvel lépnek fel magukkal szemben.

KUTATÁS, ÁLLOMÁNYFELTÁRÁS, SZERZŐVÉ VÁLÁS

Az előző fejezet utolsó részében a közgyűteményi kutatás jellegét általánosságban jellemeztem. Az ott elindított gondolatmenetet folytatom ebben a fejezetben, részletezve is azt. A könyvtárak, de általában a közgyűtemények alapfeladatai sorába ugyan beletartoznak azok, amelyek elvégzése mentén az ott dolgozók könyvek, tanulmányok szerzőivé válhatnak, ám ezek az intézmények általában a tudománypolitika oldaláról nem tudományos műhelyként tartatnak számon. Tanulmányomban megkísérlem számba venni azokat a jelenségeket, amelyek kialakították bennem azt a meggyőződést, miszerint a mai könyvtáraknak hallatlanul megnőtt az esélyük arra, hogy intézményként – és hangsúlyoznám az intézményes jelleget – olyan tudományterületekre, jobb esetben oktatási területekre léphessenek, amelyek kikerültek a kutatómunkát alapfeladatként végző intézmények, illetve főállásban ilyen tevékenységet folytatók tevékenységi köréből, és sok esetben látóköreből is. Annak ellenére, hogy a közgyűteményekből elmennek a tudományosan minősítettek, a humán szakmákban jelentkező újpозitivista szemlélet felértékeli a könyv-, kézirat- és levéltári alapkutatásokat, amelyek elvégzéséhez több generációnak már hiányoznak az alapismeretei. Az említett számbavétel során a humán tudományok, a felsőoktatás, a könyvtárosok képzése, illetve a könyvtári munka egyes területein mutatkozó jelenségekre térnék ki azzal a céllal, hogy felvessem a könyvtári napi feladatok és a tudományos kutatómunka összekapcsolásának a lehetőségét.

A *könyvtárosok*, illetve a könyvtárban dolgozók *társadalmi megítélésének* változására az elmúlt fél évszázadból számos érdekes példát emelhetnénk ki. Azért nem akarok most – a régebbi korokig visszalépve – történeti példákat idézni, mert a közelebbi idő s jelenünk éppen elég, mindenki által megtapasztalt jelenséget eredményezett.

Az 1950-es és 1960-as években – bár példa akad az ezt követő korszakból is – a könyvtárak (levéltárak és múzeumok) számos kiváló tudóst fogadtak be, a maguk részéről örömmel, a befogadott részéről nyilván vegyes érzelmekkel. Azért, mert az illetők tudósként vagy éppen íróként való szereplése, alkotása a politikai rendszer irányítói által nemkívánatosnak minősült. Róluk könyvünk könyvtárosokról szóló fejezetében még szó lesz. Számos közismert példa említhető Iványi Bélától Kosáry Domokoson, Antall Józsefen át Fried Istvánig. „Ellesz a könyvtárban”, „jó lesz könyvtárosnak”. Értéktétele volt ez, s negatív,

csakúgy, ahogy az is, hogy a könyvtárak a feleségek és barátnők, lecsúszott káderek világává válhattak. Ez előbbi csoport azonban, a könyvtárba politikai okokból száműzöttek a legjobb könyvtáros hagyományokat folytatva, részben újjáélesztve, karöltve az azért mindig meglévő jó könyvtáros szakembergárdával, komoly értékeket teremtett azzal, hogy alapvető bibliográfiák készültek el, azzal, hogy az olvasókat valóban azok szellemi partnereként tudta szolgálni. A nagyobb gyűjtemények évkönyvei rangos tudományos periodikumokká tudtak válni.

A 1980-as évekre, amikor a magyarországi kutatás-finanszírozási rendszer részben pályázati pályára állt át, sok könyvtár szellemi műhelyként is fel tudta magát mutatni, alapvetően olyan témákkal, amelyek alapja a saját állományuk feltárása, de ennél tágabb horizontot is célba tudtak venni. A tudományos élet demokratizálódása azonban *elvonta a tudósokat* a közgyűjteményekből, amelyek így sok esetben csak a személyes karrier első állomásai maradtak, ugródeszkák. Ez a jelenség alapvetően az 1990-es években gyorsult fel, amikor a gomba módra szaporodó egyetemek és főiskolák imponálóbbr karriert és ténylegesen jobb munkakörülményeket kínáltak a könyvtárakban dolgozóknak, főleg azoknak, akik tudományos minősítéssel is rendelkeztek, hiszen a felsőoktatási intézmények hiányt szenvedtek az ilyen alkalmazottakból.

Az említett demokratizálódás, amellyel együtt járt a nyugat-európai és amerikai második világháború utáni szellemi áramlatok kései recepciója, elnyújtotta a *humán diszciplínák elméletiesedésének folyamatát*. Különösen a történeti diszciplínák háttérbe szorulása, a forrásfeltárás és forráselemzés elmaradása elfogadhatatlan sokunk számára. A felsőoktatásban lezajlott tömegesítés és színvonalcsökkenés következtében megtörtént a képzés elméleti irányú elmozdítása, az óraszám csökkentése, a proszemináriumi foglalkozások megszüntetése. Ez a könyvtárak és a könyvtárosok számára komoly feladatot jelent, hiszen még az értelmiségi olvasók jelentős része sincsen tisztában a saját szakmája könyvészeti alapismeretivel. A könyvtáros megítélésében ez a helyzet olyan változást eredményezett, hogy immár az a személy, akinek ezeket az ismereteket produkálnia kell, hiszen ezekkel az alapismeretekkel a – rosszul értelmezett – felsőfokon már nem méltó foglalkozni. *Ha nem is deklaratív módon – sőt gyakran a lenéző attitűd megtartásával –, ebben az összefüggésben a könyvtáros szerepe felértékelődött.*

A könyvtáros világban a fentiekkel párhuzamosan két alapvető változás zajlott le: egyrészt a *könyvtártudomány* zárt, önmagában túl *bonyolult világgá* alakította a diszciplínát, másrészt az *informatikai eszközök* olyan *médiumot* ajánlottak fel, amely képessé teheti a könyvtárost a lassan elfeledett múlt számbavételére, illetve arról az alapismeretek szakszerű szolgáltatására. Nem gondolom természetesen, hogy az eddigiekben didaktikusan kiemelt változások felemlítése mentén élesen és leegyszerűsítve megfogalmazott problémák megoldásában a könyvtárosok egyedül maradtak, és ez lesz a mi nagyszerű kultúramentő harcunk. A legtöbb komoly tudományos- és oktatóműhely tagjai pontosan érzékelik ezeket a problémákat, a szükséges és elégséges történeti ismeret átadásának meghatározását azonban ezek is csak együttműködésben, és alapvetően a könyvtárakkal és a könyvtárosokkal közös munkában képzelik el.

Ezért is lenne fontos a könyvtártudomány művelésében azt a nyelvet használni, amelyet a felhasználó külön képzés nélkül is megért. A könyvtárak és a bibliográfia történetében a *tudós* és a *könyvtáros*, vagy a – valamely diszciplínát tudományos szinten művelő – *tudós könyvtáros* alakította ki a tudományok és a bibliográfiák rendszerét, nem a *könyvtárt használó tudós*, és nem is a *könyvtártudós*. A továbbiakban nem foglalkoznék azzal a részben ide tartozó témával, hogy az említett proszemináriumok hiányát miként lehetne az alsóbb iskolákba „könyvtárhasználat” címen részben visszahelyezni – mindannyian ismerjük Fülöp Géza, Homor Tivadar és Kokas Károly a 6–18 éves korosztály számára írt könyveit –, és azzal sem, hogy valóban van-e különbség a pedagógus könyvtáros, illetve a könyvtáros pedagógus között, s hogyan lehet ez utóbbiakat képezni.

A könyvtárosok képzésével kapcsolatosan azonban fontosnak tartok itt közölni néhány gondolatot, másként fogalmazva a következő fejezetekben megírni szándékozottakat. A könyvtár, illetve a könyvtáros szerzővé, alkotó, könyveket szerkesztő és kiadó szakemberré válásához az alapokat a képzés folyamán kell leraknunk. Nem pusztán arról van szó, hogy a könyvtár ne legyen önálló szak – az egyszakosság általában is a műveletlenség záloga, pusztán állami, fiskális szempontból van előnye, ami azért az értelmiség képzésében mégsem lehet szempont –, és nem is csak arról, hogy a képzésen belül a tájékoztatás tárgy milyen hangsúllyal szerepeljen (ideértve a számítógépes lehetőségeket is). Egy szemlélet kialakítása sokkal fontosabb: olyan szemléleté, amely a könyvtáros öntudatot úgy erősíti, hogy a könyvtáros szakma korlátait is pontosan megmutatja. A *sztoikus könyvtáros szemléletről*

lenne az olvasatomban szó. Ez ugyanis alapja a könyvtáros aktivitásának, és biztosítja a szükséges együttműködésre törekvést is egyrészt egymás közt (más könyvtárakkal/könyvtárosokkal), másrészt azokkal a tudományos intézményekkel, azokkal a *tudósokkal*, akik a *könyvtáros tudományos munkájának felhasználói és egyben konzulensei is*. Természetesen nem szeretném azt állítani, hogy a könyvtáros tudományos munkája feltétlenül és kötelezően a könyvtár mint intézmény kutatási feladatainak teljesítésében kell, hogy megnyilvánuljon – bárki lehet bármely tudományterület művelője magánemberként, s számos példa hozható arra, hogy valaki könyvtárosként komoly elméleti munkásságot tudhat magáénak – de azt sem tartom szerencsésnek, hogy a könyvtár (mint intézmény) tudományos eredménye az ott dolgozó tudós könyvtárosok éves teljesítményének utólagos adminisztrációjában merüljön ki.

Az eddigiekből szervesen következik az a gondolat, hogy amellet, hogy a könyvtári munka bármely területén dolgozó könyvtáros a *könyvtártudomány* aktív művelője lehet, a könyvtár tudományos teljesítményének lehetőségét elsődlegesen a *saját állomány feltárásában, a bibliográfiák és a repertóriumok összeállításának területén* látom. Könyvtártípustól függetlenül igaz tehát az állítás, hogy *valamennyi könyvtár könyvtörténeti kutatóműhely is*. Bármely leíró katalógus, bármely szempontú bibliográfia, bármely kiadvány repertórium, bármely kiállítás – a megjelenés könyv vagy elektronikus formájától függetlenül – a magyarországi írott kultúra egy fejezete.

A könyvtárakon belüli feszültség egyik forrása az, hogy a munkatársak egyik csoportja olyan munkaterületen dolgozik, amely közelebb esik a kutatómunkához, az egyes dokumentumok feltárásában valamilyen formában mélyebbre kell jutnia a napi könyvtári munkában. Ez feloldhatatlan ellentét ugyan, ám a kurrens anyagok leírásával, a bibliográfiai adatbázisok építésével – ilyen munkát pedig minden könyvtáros végez – azt az alapot teremtik meg, amely nélkül a szakmai, illetve a tematikus elv szerint felépülő bibliográfiák sem léteznek. A közeli jövőben a könyvtáraknak és a tudományos műhelyeknek meg kell valósítaniuk azokat a terveket, amelyek régebben még illúzióknak tűntek, nevezetesen egy egységes nemzeti bibliográfiai adatbázist.¹⁵⁴

Ennek alapja természetesen a Nemzeti Bibliográfia adatbázis lesz, amelyeket használva *készülhetnének* a kurrens szaktudományi, helyismereti stb. bibliográfiák. A kiegészítések az ingyenesség fejében válnának a központi

154 A szakirodalomból itt csak Vajda Erik nagyszerű tanulmányát említem: Vajda 1994.

adatbázis részévé. Ebben a munkában elsődlegesen könyvtárosok vesznek majd részt, az egyes szakmai bibliográfiák szerkesztési elveit azonban meghagynánk a szorosan együttműködő könyvtáros/tudós munkakapcsolatnak.

A saját állomány feltárásában végezhető tudományos kutatómunka azonban vitán felül főképpen azok számára adott, akik olyan területen dolgoznak, ahol a bibliográfiai elemek megismeréséhez mélyebb, egy-egy korszakra, régióra, szakterületre vonatkozó ismeretek kellenek. Olyan ismeretek, amelyek már az illető szakterület aktív művelését is jelentik. Az ilyen adatok megszerzése, sok esetben felkutatása mentén sok forrásközlés, tanulmány, esetenként könyv jelent már meg. Külön ki kell emelni a könyvtáraknak a helytörténeti kutatásokban betöltött és betöltendő szerepét. A levéltárakkal és múzeumokkal közösen a kutatás, a nyilvántartás és a kiadás motorjai a könyvtárak, így a tudományos munkájuk kiegészül a lokálpatrióta közönség által megbecsült tudományos szervező tevékenységgel.

Napjainkban egyre nagyobb igény mutatkozik arra, hogy az eddigi tudományos eredményekről szóló alapinformációk – bibliográfia, katalógus – elektronikus formában elérhetőek legyenek. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy az ilyen formán nem elérhető adatokat az újabb értelmiségi generációk tagjai nem tekintik információknak. Az ismeretek áthagyományozásának folyamatában tehát valamennyi szakma alapvetően a könyvtárosok gyors és szakszerű reagálására vár. Nem csupán vár: a szakmák illetékes fórumai készek az együttműködésre. A könyvtárosok renoméja tehát várhatóan meg fog növekedni. Egyrészt az előbbi értelemben, másrészt viszont úgy, hogy a nyugat-európai példát követve a magyarországi humán kutatásokban is feléledőben van egy újpозitivista szemlélet. A pontos, adatszerű feltárás, a kritikai elemzések háttéranyagául szolgáló forrásanyag nyilvántartása és egyszerű – nem kritikai – kiadása egyre elismertebb, tudományosnak minősülő tevékenység. A már említett helytörténetírás, a régiók történetének feltárása ugyancsak olyan terület, amelynek jelentőség-emelkedése a könyvtárosok számára is újabb lehetőséget kínál, és feladatot jelent.

Fontosnak véljük azt a jelenséget is, hogy a kezdő humán kutatók közt egyre többen vannak újak, akik felismerik a könyvészeti ismeretek súlyát, akik egy-egy levél- és kézirattári vagy könyvtári egység feltárására alapozzák írásaikat, hosszabb távon karrierjüket. A könyvtáros a kezdő szakember formálásában, képzésében vesz tehát részt akkor, amikor ezeket az olvasókat a saját állomány feltárásának

folyamatába is bevonja. Ennél is fontosabb azonban az a tény, hogy egyre több azon pályázati lehetőségeknek a száma, amelyek az előbb említett cél – a saját állomány feltárása, gyors, informatikai eszközökkel is elérhető feldolgozása – mentén keletkeztek. A könyvtárosok számára mindez tulajdonképpen azt jelenti, hogy mindennapi munkájuk tudományos perspektívát kapott. Azt hiszem, hogy ezzel a lehetőséggel élni személyes és intézményi érdek is.

Tudom, ma már az összes tudományterület kutatási adatainak megőrzése is a könyvtárak látókörébe került. Külön szakmai szervezet is alakult arra, hogy a világban ezen a téren zajló eseményekről és a kialakuló elméletekről a magyar szakmákat is tájékoztassák (HRDA). A gyorsaság persze e kérdésben is, meg az egész eddigiekben jelzett bibliográfiai tevékenység kapcsán azért is megkívánt, mert a tudományos információ napjaink legnagyobb üzlete. És ami üzlet, ott tőkemozgás, és az ezzel járó hatékonyság, professzionalizmus. No, meg a közpénzek magánosítása, hiszen amit ilyen jól csinálnak – nem úgy, mint a könyvtárosok tudnák –, „azt meg kell fizetni”.

EGY KONKRÉT PÉLDA: KÖNYVTÖRTÉNETI ADATBÁZIS AZ IRODALOMTÖRTÉNET
KUTATÓINAK

CLAVIS TYPOGRAPHORUM REGIONIS CARPATICAE 1473–1948

A magyarországi nyomdászattörténet-írás kezdetei a *historia litteraria* legkorábbi időszakára nyúlnak vissza, hiszen a legelső nyomdászok az országban egyben írók is voltak, és így mint magyarországi szerzőket vették számba munkásságukat a lexikonokban. Az első ilyen jellegű, még latin nyelvű összefoglalás Czvittinger Dávidé volt, és 1711-ben Lipcsében jelent meg.¹⁵⁵ Ezt már a XVIII. században több hasonló vállalkozás követte, az első magyar nyelvű 1766-ban Bod Péter tollából jelent meg Erdélyben, Szebenben.¹⁵⁶ A XVIII. század végén, a XIX. század elején elkezdődtek a nemzeti bibliográfia munkálatai párhuzamosan a nemzeti könyvtár megalapításával (1802). Sándor István 1803-ban megjelent Magyar könyvesház¹⁵⁷ című munkáját tekintjük Magyarországon az első olyan bibliográfiának, amelynek célja az ország területén megjelent valamennyi könyv számbavétele volt. Külön kiemelni Németh János könyvét, amely már az egész Magyar Királyság és Erdély nyomdászattörténetét szándékozott összefoglalni 1818-ban.¹⁵⁸ Ez utóbbi munka során a nyomdászokat már külön is felsorolta a szerző. A részben ma is használt retrospektív nemzeti bibliográfia a XV–XVII. századi korszakot (1473–1711) tekintve a XIX. század végén, Szabó Károly munkájaként jelent meg,¹⁵⁹ a folytatás (a XVIII–XIX. század: 1712–1860, illetve 1861–1912), Petrik Géza összeállításában 1888-tól az első világháborúig.¹⁶⁰ Ezek részben időrendes (Szabó), részben szerzői alfabetikus rendű bibliográfiák (Petrik), és sajnos egyikben sem szerepelt külön nyomdászok és kiadók mutatója. A magyar nemzeti könyvtárban az 1960-as évektől dolgoztak a retrospektív nemzeti bibliográfia összeállításán, és ezzel párhuzamosan az egyes korszakokban aktív nyomdászok és más könyves emberek nyilvántartásán. E munkák eredményként – egy új korszakolásban: 1473–1700, 1701–1800, 1801–1920, 1921–(1944)–1952 – jelennek meg a retrospektív nemzeti bibliográfia kötetei. Elkészült és megjelent az 1473–1670 közötti időszak részletes bibliográfiája, az egyes kiadások történetével, valamennyi nyomdász rövid életrajzával.¹⁶¹ A kutatási szakasz befejeződött az 1671–1700 közötti korszakra nézve is, a

155 CZVITTINGER 1711.

156 BOD P. 1766.

157 SÁNDOR I. 1803.

158 NÉMETH JÁNOS 1818. Magyarul NÉMETH JÁNOS 1977.

159 RMK I–III; RMK Pótlások..., 1990–1996.

160 PETRIK I–IV, 1888–1892.

161 Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy).

kötetek szerkesztése folyik. A XVIII. századi bibliográfia kiegészült újabb hat kötettel,¹⁶² de ennél is fontosabb, hogy megjelent az összevont mutató-kötet is, külön a nyomdászok és a kiadók indexével. Az 1801-gyel kezdődő időszak bibliográfiájának pótlása most folyik, igazán ez a hosszú XIX. század (1801–1920) a magyarországi kutatás fehér foltja. Az 1921-től napjainkig tartó időszaknak nem csupán a bibliográfia¹⁶³ jelent meg, hanem az egyes kiadók és nyomdászok névadatbázisa – még távolról sem prosopográfiai adatbázisa! – is rendelkezésre áll. Mielőtt ezen adatbázisok részletesebb bemutatására térnék, meg kell említeni, hogy a magyar történelem alakulása miatt öröndetes módon több nem magyar is foglalkozik az egykori Magyarországon megjelent könyvek bibliografizálásával, az itt működő nyomdászok, kereskedők, könyvkötők számbavételével, az egyes családok történetének kutatásával. A magyar nemzeti bibliográfia ugyanis 1920-ig magában foglalja a teljes mai szlovákiai, részben a romániai (Erdély, Partium, Temesköz, Bánát), a szerbiai (Vajdaság), a szlovéniai (Muraköz oda eső része), a horvátországi (Muraköz), illetve az ausztriai (Burgenland) könyvtermést is. Meg kell jegyezni, hogy a mai horvátországi területekről csak azokat a nyomdákat vesszük ma Magyarországon számba, amelyek a mai Magyarországhoz tartozó területen is aktívak voltak (Eszék, Varasd, Csáktornya városok jönnek itt számításba). A legtöbb nyomdász ugyanis egykor több helyen dolgozott, így a különböző országokban folyó kutatások eredményei összeadódnak, a levéltári források egy része pedig az első világháború után alakult államok területén található.

A Magyarországon *utódállamok*ként emlegetett országok közül Szlovákiában fordítanak a legnagyobb gondot az ilyen kutatásokra, ahol számos komoly kötettel gazdagították a nyomdászattörténeti szakirodalmat. Mivel összefoglalóan ezekről a munkákról már beszámoltunk a francia szakközönség előtt,¹⁶⁴ most csak a legfontosabb köteteket emelném ki. A szlovák nemzeti bibliográfiát a Martinban lévő nemzeti könyvtárban gondozzák, de a jelentős munkákat több más könyvtárral együttműködve végzik (Bratislava, Egyetemi Könyvtár; Košice, Megyei Könyvtár). A leginkább használt kézikönyv az úgynevezett Čaplovič, vagyis az 1700 előtt a mai Szlovákia területén megjelent könyvek bibliográfiája.¹⁶⁵ Ebben mást alig találhatunk, mint a magyar

162 PETRIK V–X, 1971–2018.

163 KOMJÁTHY–KÉGLI, szerk., *Magyar könyvészet 1921–1944, 1980–2005*.

164 MONOK 2001, 199–222.

165 ČAPLOVIČ 1972–1984.

retrospektív nemzeti bibliográfiában,¹⁶⁶ viszont a XVII. és XIX. századot tekintve egyes szlovák bibliográfiák előbbre tartanak, mint a magyarországiak. Megjelent már az egyházi énekek és röplapok,¹⁶⁷ továbbá a kalendáriumok¹⁶⁸ kiváló bibliográfiája, és folyamatosan jelennek meg a plakátokat bemutató kötetek is. Több nyomdász gyakorlatilag csak ilyeneket adott ki. Romániában a retrospektív nemzeti bibliográfiát a XX. század elején a Román Tudományos Akadémia gondozásában állították össze, de az erdélyi könyvanyagból csak a román kiadványokat vették ebben számba,¹⁶⁹ ahogy az erdélyi századok is, akik a magyar retrospektív nemzeti bibliográfiát fordították németre.¹⁷⁰ A szerb, a horvát és a szlovén nemzeti bibliográfia korábbi korszakokra vonatkozó kötetei még nem jelentek meg új feldolgozásban, a korai délszláv nyomtatványok bibliográfiája azonban igen.¹⁷¹ Az Ausztriához tartozó Burgenlandban pedig külön csak a horvát nyelvű kiadványokat vették számba.¹⁷²

A nyomdászattörténetre vonatkozó szakirodalom bibliográfiája minden országban a kurrens szakmai bibliográfiák része. A Kárpát-medence nagyobb könyvtárainak vezetői évente találkoznak a közös feladatokból adódó munkák szervezésére. Így határozták el 2002-ben, hogy egy közös könyvtörténeti adatbázist hoznak létre. Az adatbázis megvalósítási tanulmánya 2007 májusára készült el, reméljük, hogy megkezdődhetnek a közös munkák ezen a területen is. Szükségesnek látom, hogy a szakirodalom néhány kiemelkedő kötetét ismertessem, azokat, amelyek közvetlenül a nyomdászokra, illetve a kiadókra vonatkoznak, és összefoglaló jellegűek. A szlovákiai helytörténetírás könyvtárnyi szakirodalmat eredményezett, amelyben egy-egy város nyomdászainak életútja és tevékenységük története is feldolgozásra került. Két összefoglaló kötet azonban különösképpen kiemelésre méltó, hiszen mutatói már-már csaknem teljes nyomdásznévsort adnak. Josef Repčák monográfiája 1948-ban jelent meg¹⁷³ komoly előtanulmányok után (könyv

166 Az RMK I–II. után számos újonnan felfedezett nyomtatványt kellett számbavenni, az adatokat pontosítani. A ČAPLOVIČ az RMNy első kötete után egy évvel jelent meg, de gyakorlatilag együtt készült.

167 KLIMEKOVÁ–ONDROUŠKOVÁ–AUGUSTÍNOVÁ–DOMOVÁ, sost., *Bibliografia jarmočnych...*, 1996.; KLIMEKOVÁ–AUGUSTÍNOVÁ–ONDROUŠKOVÁ, sost., *Bibliografia územne...*, 2008.

168 KIPSOVÁ–VANCOVÁ–GESKOVÁ, zost., *Bibliografia slovenských...*, 1984.

169 BIANU–HODOȘ 1903–1910. A legújabb, teljes nemzeti bibliográfia: CRV 2016.

170 BORSA 1996a.

171 BADALIĆ 1966.

172 KUZMICH 1992.

173 REPČÁK 1948.

David Gutgesellről, Kassa könyvkiadásáról stb.), legfrissebben pedig Vojtech Breza foglalta össze a szlovákiai könyvkiadás történetét.¹⁷⁴ A román történetírásban érthetően az erdélyi román nyelvű könyvkiadás volt mindig az előtérbe állítva. Az első jelentősebb összefoglalás 1838-ban készült Vasile Popp tollából, de kéziratban maradt 1995-ig.¹⁷⁵ Megjelent viszont Timotei Cipariu adatgyűjtése 1855-ben.¹⁷⁶ Modern feldolgozás csak a XVI. századi román könyvkiadásról született a bukaresti magyar Demény házaspár munkájaként.¹⁷⁷ Az erdélyi szász történetírás nagyon gazdag, jól szervezett, és kiváló bibliográfiákkal elérhető. A nyomdásztörténeti munkák közül az egyik utolsó összefoglalás, Hans Meschendörferé is felsorolja a legfontosabb szakirodalmat.¹⁷⁸ A mai Horvátország, Szlovénia, Burgenland területén működött nyomdákrol meglelténénk az 1986-os celjei nemzetközii kongresszus anyagát,¹⁷⁹ illetve Karl Semmelweis monográfiáját, mint elindulási alapot a tanulmányozáshoz.¹⁸⁰ A magyarországi nyomdászat történetére vonatkozó kutatásoknak – csakúgy, mint a retrospektív nemzeti bibliográfia esetében – a XIX–XX. század a fehér foltja. Számos nyomdászat-, könyvkereskedelemtörténeti monográfia készült, amely a könyvnyomtatás- és a kereskedelem kézműipari korszakának történetét mutatja be (Gulyás Pál, Iványi Béla, Fitz József, Scher Tibor, Fülöp Géza, Kókay György), de az utóbbi két évszázad története csak az egyes nagyobb nyomdákra vagy kiadókra vonatkozó kutatásokból ismerhető meg. A legfrissebb összefoglalások Ecsedy Judit és Pavercsik Ilona munkájaként láttak napvilágot,¹⁸¹ és az újabb-kori történeti összefoglalás módszertanáról, a forrásokról is tartottak konferenciákat,¹⁸² illetve Lipták Dorottya kiadott egy modern szemléletű monográfiát a XIX. század utolsó harmadának újságkiadóiról, és ezek közönségéről.¹⁸³ Külön megemlítem, hogy Halász Margit elkészítette a könyvkötő mesterek és inasok névjegyzékét az 1550–1850 közötti időszakra nézve.¹⁸⁴ 2020-ban pedig

174 BREZA 1977.

175 POPP–MÁRZA E.–MÁRZA I. 1838–1995.

176 CIPARIU 1855.

177 DEMÉNY L.–DEMÉNY LI. 1986.

178 MESCHENDÖRFER 1979.

179 RAJH, ed., *Vpliv in ucinki tiskarstva...*, 1988.

180 SEMMELWEIS 1972.

181 ECSÉDY–PAVERCSIK 1999.

182 TÓTH Béla–DANKÓ 1986.

183 LIPTÁK D. 2002.

184 HALÁSZ M. 2002.

Rozsondai Marianne könyvkötés-történeti monográfiáját ünnepelhette a könyves világ.¹⁸⁵

A számítógép nyújtotta lehetőségek felismerésével Magyarországon egy kutató (Pelbárt Jenő) elkezdett építeni egy vízzel adatbázist, ám ehhez a munkához egyelőre hiányzik az intézményi háttér. A nemzeti könyvtár szerette volna biztosítani ezt a háttérrel, ennek azonban anyagi akadályai vannak. A magyar nemzeti könyvtárban a retrospektív nemzeti bibliográfiai munkálatok során számos alkalommal felmerült kétfajta adatbázis létrehozásának szükségessége. Az egyik a nyomtatvány-töredékek, illetve ritka kiadványok azonosítását megkönnyítő betű- és nyomdadísz adatbank, a másik a Kárpát-medence nyomdászainak és kiadóinak az adatbázisa (*Clavis typographorum regionis Carpaticae*). A szellemi kezdeményező Borsa Gedeon volt, akinek nemzetközi tekintélyt kivívó munkássága az itáliai XVI. századi nyomdák repertóriumának¹⁸⁶ az összeállításával is megalapozódott. Több tanulmányt is közölt ezekkel a szükséges adatbázisokkal kapcsolatosan.¹⁸⁷ A betűtípusok és nyomdai díszek feldolgozása és adatbázisba rendezése Ecsedy Judit és Pavercsik Ilona vezetésével folyik, az 1473–1600 közötti időszak anyaga nyomtatásban is megjelent.¹⁸⁸ Ezzel párhuzamosan elkezdődött a nyomdászok, a kiadók, a könyvkereskedők és a könyvkötők adatbázisának építése is. 2001-től a magyar nemzeti könyvtár erre állandó munkaerőt biztosít, de az adatok összegyűjtése a könyvtárakkal és a történeti kutató műhelyekkel közösen történik. A munka elkezdése nem előzmények nélküli, hiszen Peter R. Frank már 1998-ban bemutatta azt a tervezett adatbázist,¹⁸⁹ amelynek a magyarországi könyves emberek is tagjai lesznek. A *Topographie der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger in der österreichischen Monarchie 1750–1850* nagyszabású vállalkozás, de csak egy meghatározott időszakot céloz meg a feldolgozásban. Az adatbázis adattartalmát a vonatkozó források megmaradása, egyáltalán létezése, azok feltártsága és feldolgozottsági szintje határozza meg.

185 ROZSONDAI 2020.

186 BORSA 1980.

187 BORSA 1971, 165–170.; BORSA 1986, 33–46. Az elindult *Clavis* munkálatokról: BORSA 2004, 237–241.

188 ECSÉDY 2004.

189 Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte 8(1998), 327–332.; röviden: Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich, 1999. Nr. 1, 13–14. A munkák állásáról lásd Christian BALLUCH és Johannes FRIMMEL jelentéseit: Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich, 2001, Nr. 2, 11–15.

Ideális lenne követni az osztrák adatszerkezetet, de ezt alapvetően a források hiánya teszi lehetetlenné.

Az 1700-ig tartó időszak esetében a szervezett levéltári kutatás is lezárható, nem valószínű, hogy még számottevő levéltári anyag kerül elő a magyarországi könyves kultúra történetét illetően. A XVIII. századra nézve előnyösebb helyzetben vagyunk, hiszen a Magyarországra a török kiűzése után települt, elsősorban német származású nyomdászok iratkezelése fegyelmezett volt, több család hagyatéki anyagát ismerjük, így több esetben a család kapcsolatrendszere is rekonstruálható. Ez a helyzet lényegében a XIX. század közepéig.

A XIX. század második felétől kezdődő korszak nagyon minimális mértékben kutatott, annak ellenére, hogy a nagyszámú frissen alakult kiadó, nyomda levéltári anyagának jelentős része fennmaradt. A könyvkiadás és könyvkereskedelem államigazgatási szabályozása azonban Magyarországon más volt, mint az osztrák örökös tartományokban, így hiányoznak olyan központi nyilvántartások, amelyek viszonylagos részletességgel bemutatják a nyomdát, illetve kiadót és annak személyzetét.

A *Clavis* adatbázisunk mostani állapotában könyvtáros adatbázis. Ez azt jelenti, hogy a XIX–XX. századra nézve a kötelespéldány-rendeleteknek köszönhetően keletkezett dokumentumanyagot dolgozzák fel (nyomdák és kiadók nyilvántartása, a velük való levelezés, a kötelespéldányok érkeztetési naplói, maguk a megjelent kiadványok). Jól tudjuk, hogy ez csak a kiinduló forrásanyag, szervezett kutatásokkal a levéltári dokumentumok adatait is be kell építenünk a rendszerbe.¹⁹⁰

190 BÁNFI 2003, 151–157.; BÁNFI 2005, 449–463.; BÁNFI 2006, 76–78.

EGY TANULSÁGOS ESET: EMLÉKHELY VAGY KUTATÓMŰHELY

LUKÁCS GYÖRGY HAGYATÉKA AZ MTA KÖNYVTÁRÁBAN

Azért gondolom tanulságos esetnek az MTA Könyvtárába került Lukács György-hagyatékot, mert körülötte olyan viták zajlottak nyilvánosan is, amelyben a könyvtáros mellett véleményt mondott a filozófus, és sajnos, a politikus is. Pontosabban szólva olyanok is, akik saját, önző érdekeik mentén azt hitték, jobb, ha politikai üggyé emelik a párbeszédet. Így egy állatorvosi ló kerekedett ki belőle, amelyen megmutatkozott a XXI. század eleji, magát szabad sajtónak mondó jelenség (és a mögötte és belőle – jól – élő anyagilag érdekeltek) természete éppen úgy, mint az internet demokratizmusa (gondolva itt a magyar nyelvű Wikipédia – a szabadságot tekintve – ambivalens voltára). Az alábbi szöveget magam kisebb eltérésekkel közöltem a Magyar Tudományban 2017-ben.¹⁹¹ A Lukács Archívum egykori dolgozói, akik magukat találva érezték, az Élet és Irodalomban véleménycikket jelentettek meg.¹⁹² Én magam ezek után számtalan diplomátával tárgyaltam, magyaráztam el, hogy mit jelent Lukács György hagyatéka a Könyvtárnak, és miként szemléljük, mit teszünk érte. A hagyaték könyvtári megőrzésével kapcsolatban írt véleményemet közöltem

191 MONOK 2017c.

192 AGÁRDI Péter–KARDOS András–MESTERHÁZI Miklós, *Érted jöttök, nem ellened, Az MTA és a Lukács Archívum*, Élet és Irodalom, LXI(2017), Nr. 36. (2017. szeptember 8.) – Véleményem az, hogy a szerzők nem vették maguknak a fáradságot, hogy elolvassák írásomat, és valóban „publicisztikát” írtak, annak rosszabb hagyományait követve. Ha pedig elolvasták, akkor nem értették meg, illetve nem akarták megérteni a mondandómat. Mindenáron az MTA vezetése szintjére akarták emelni a vitát, illetve ki akarták erőszakolni, hogy az MTA ismét költsön rájuk közpénzeket, mert sértve érzik magukat, hogy ezt már többé nem teszi. Amikor ez nem sikerült, akkor lejárató cikket írtak (és egy haver nevén közölték) a Frankfurter Allgemeine Zeitungban (Rüdiger DANNEMANN, *Bittere Wahrheit über Orbán Kulturpolitik*, FAZ, 1. 3. 2018), és telesírták a haveri kört széles e világon, miszerint az MTA nem becsüli meg a nagy filozófus emlékét, mert az Orbán-rezsim kiszolgálója lett. Történt ez azzal párhuzamosan, hogy az MTA elveszítette intézeteit, nyilván mint az Orbán-rezsim kiszolgálója – ennyit a hozzászólók politikai bölcsességéről, és arról, mennyire hajlandók egy ügyet ügyként kezelni, és tudomásul venni, hogy Lukács György nem azért élt és alkotott, hogy hagyatékából ők megélhessenek. Dannemann úr pedig kifogásolja, hogy egy akadémia és egy könyvtár nem fogadja meg az ő (és persze a világ minden sarkában élő tudósok) intelmeit, és dacol azzal a bölcsességgel, amellyel ő megáldott (és a szokással, hogy megszokta, az van, amit ő akar). A világ tudósai közt volt, aki azt hitte, hogy Georg Lukács azonos George Lucasszal, és kifogásolta, hogy az MTA miért nem tiszteli a *Star Wars* nagy alkotóját (a Lukács Archívum munkatársai is hasonló figyelmességgel olvashatták az én véleményemet).

németül¹⁹³ és brazil-portugálul is,¹⁹⁴ annál inkább, mert a mai német országokban és Brazíliában is valódi érdeklődés él Lukács munkássága, így hagyatéka iránt. Lukács György könyvtárának elkészült a katalógusa (<http://real-ms.mtak.hu/22693/>) – könyvtáros katalógus, nem elemző, értelmező jegyzetekkel kísért. Kéziratainak digitalizálása folyamatosan halad és kerül nyilvánosságra,¹⁹⁵ levelezése pedig külön gyűjteményt képez,¹⁹⁶ és teljes nyilvánossággal elérhető, ahogy nem lett az hozzátétőleg 250 kutatóév munkájával sem – nagyjából ennyit töltöttek el a Lukács Archívum munkatársai a kutatással, és hoztak létre vitathatatlanul komoly értékeket is (lásd a Lukács Archívum kiadványait, és a munkatársak egyéb írásait). A hagyaték közkinccsé tételéért – ez két évet vett igénybe – számos köszönő üzenetet kapunk a világnak azokból a sarkaiból, ahol még komolyan vesznek szocialista gondolatokat (és azokat nem az ilyen elnevezésű pártok képviselik).

Térjünk vissza azonban ahhoz a kérdéshez, hogy a könyvtáros miként válik kutatóvá, és milyen értelemben az!

Tények Lukács György könyvtári hagyatéka kapcsán

1. Lukács György könyvtárát végrendeletileg az MTA Filozófiatörténeti Intézetére, kéziratait az MTA Kézirattárára, bútorait családi örököseire hagyta. Lakása Budapest V. kerületének a tulajdona. A lakás bérlője 2024-ig az MTA KIK.
2. A végrendeletet nem hajtották végre, hanem a filozófus utolsó lakhelyén tartották a könyvtárat, a kéziratokat, illetve az eredeti bútorokat. Kutatói állásokat is rendeltek a hagyaték ápolására, hol három, hol több főállású munkatárs tevékenykedett a lakásban, emellett a tudományos kutatási alap külön is támogatta az ott folyó tevékenységet.
3. A Lukács-lakásban tevékenykedők jogi státusza 1971 és 2020 között többször változott, hol a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetéhez, hol az MTA Könyvtárhoz tartoztak.
4. A magyar állam a filozófus halála után közel 250 kutatóévet finanszírozott a Lukács-hagyaték gondozása kapcsán.
5. A hagyatékot bővítették a Lukács életművét kutató szakemberek kézíratos és könyvtári adományaival. A bővítésről dokumentáció nem készült.

193 MONOK 2018c.

194 MONOK 2019a.

195 http://real-ms.mtak.hu/view/collection/Luk=Elcs_Gy=F6rgy.html

196 http://real-ms.mtak.hu/view/collection/Luk=Elcs_Gy=F6rgy_levelez=E9s.html

6. A könyvekről leltárkönyvet vezettek, a gyarapodást nem különítették el a hagyatéki anyagtól. A kéziratokról kézíratos és gépiratos jegyzékek készültek. Szakszerű katalógust sem a könyvekről, sem a kéziratokról nem állítottak össze.
7. A könyvek és a kéziratok használatáról semmiféle dokumentáció nem áll rendelkezésre.
8. A Lukács Archívum és Könyvtár intézményszerű működésének sporadikus irattári nyoma van. Az MTA elnöke 2008-ban egy főállást hagyott a Lukács-lakásban, akinek feladata a helyszíni tájékoztatás volt, és a dokumentumok katalogizálása. Négy kutatót pedig az MTA Könyvtárába helyezett könyvtárosi beosztásban.
9. Az MTA Könyvtár és Információs Központ mostani vezetője 2013-tól (1) két kutatói állást visszaadott a Filozófiai Intézetnek, az ezeket az álláshelyeket elfoglaló kutatók azóta sem foglalkoznak Lukács Györggyel (Kant- és Heidegger-kutatások művelői). (2) Két alkalmazottat visszahelyezett a Lukács-lakásba, utasítva őket, hogy immár hárman, az ott állásban lévő könyvtárossal együtt, készítsenek modern katalógust a könyvekről és a kéziratokról. Ezt a munkát bojkottálták, érdemi kutatómunkát sem végeztek.
10. A Lukács-lakásban alkalmazott három könyvtáros 2016-ban, 2017-ben és 2018-ban nyugdíjba ment.
11. Az MTA Könyvtára a Lukács-lakásban lévő kéziratokat 2018 tavaszán a Kézírtárba szállította, alkalmaz egy könyvtárost ezek rendezésére, a feldolgozott kéziratok digitalizálása és világhálóra helyezése folyamatos. A Lukács-hagyatékhöz nem legálisan került kéziratok tulajdonosait felkutatják, és megállapodnak velük arról, hogy milyen formában lehetnek kutathatók ezek az iratok. A Lukács-hagyatékek kézirateinak katalógusát adatbázisban és kötetben is publikálják.
12. 2018. januártól a Lukács-könyvtárról leválasztották a nem hagyatéki könyvállományt, a könyvekről modern katalógus készült, adatbázis és kötetes katalógus. Az MTA Filozófia Intézete nyilatkozott arról, hogy nem tart igényt a könyvekre, azokat az MTA KIK leltári állományába veszi (köztestületi vagyonná teszi).
13. Lukács György egykori lakását az MTA nem tudta felújíttatni, noha tervezte, az eredeti bútorokat és a könyvtárat visszaszállították. Az MTA KIK egy könyvtárost alkalmaz tájékoztatásra. A lakás további hasznosításáról (emlékhely, szemináriumok, kisebb konferenciák stb.) a későbbiekben döntenek.

14. A lakásban a Lukács-hagyatéki könyvtáron kívül Lukács György műveinek kiadásai és a róla szóló szakirodalom került elhelyezésre, katalogizáltan. A kéziratok digitális formában lesznek kutathatók bárhol a világból (indokolt esetben, eredeti dokumentumként az MTA KIK Kézirattárban).

Jegyzet a Lukács György-hagyaték közgyűjteményi megőrzése kapcsán

A művelődéstörténet folyamán számtalanszor, sokan másként és másként fogalmazták meg azt a gondolatot, amelyet Umberto Eco tett széles körben nyilvánvalóvá könyvben és filmen is *A rózsza neve* című művével. A könyvünkben már idézett XII. századi Bernard de Morlaix a könyvtáros munka legfontosabb elemére így utal: *Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus*. A XXI. századi szakmai leképezése ennek a gondolatnak a könyvtárak és a könyvtárosok világszervezete (International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA) 2002-ben Glasgow-ban elfogadott nyilatkozata. A könyvtáros ugyanis semmiféle erkölcsi, politikai, tudományos iskolai szemléletbeli, sem egyéb korlátozást nem tehet akkor, amikor egy, a gyűjteményben őrzött dokumentumot leír (megnevez), vagyis – ahogy az idézetben áll – „a pusztá nevet” kell megjelölni. Egy további kérdés persze, hogy ki milyen dokumentumot tud „megnevezni”, mikor, milyen mélységű leírás készül egy könyvtárban, közgyűjteményben. Erről kötetünkben külön fejezet szól.

Azt hiszem, hogy a tudományos kutatás, a tudományos gondolkodás is – az emberi természet határain ugyan túllépni sohasem tudva – ezt az elvet kell vagy kellene, hogy kövesse. Legalább a XVII. század eleje óta, amikor Giordano Bruno megégetése után ezekről a kérdésekről nyíltan, nemzetközi polémia folyt, nevezetesen arról, hogy egyházi kánon, világi törvény korlátozhatja-e a tudományos kérdésfeltevés szabadságát? Egészítsük ki 2017-ben a kérdést azzal, hogy vajon a modern médiumoknak van-e joguk ezt korlátozni, autodafét rendezni azok felett, akik nem az általuk, tulajdonosaik, a bennük megtestesülő érdekkörök által kialakított „politikailag korrekt” beszédmódtól, kérdésfeltevéstől eltérnek? A középkori inkvizíciót fontos a mai szempontok szerint elítélni, történetileg, kellő forráselemzés és forráskritika mellett bemutatni, de soha nem szabad elfeledni, hogy az akkori inkvizítorok hamiskás mosolygással szájuk sarkában figyelik jelenkori utódaikat, irigykednek a mostani inkvizítori fegyvertár adta lehetőségeikért a véleményalkotás befolyásolásában. A Lukács Archívum körüli „nyilvános”

beszéd sem nélkülözött olyan vonásokat, amelyek nem méltók azokhoz, akik filológusoknak vagy éppen filozófusoknak tarthatják magukat. Azoktól persze nem meglepő, akik csak annak szeretnék tudni magukat.

Lukács György (1885–1971) halálát megelőzően, maga is gondolt az emlékezetére. Közgyűjteményi emlékezetére is, nem csupán arra, hogy életműve a tanítványokban, írásai, gondolatai, azok értelmezőiben él majd tovább. Így bútorait családi örököseire hagyta, könyvtárának megmaradt részét – hiszen sem a heidelbergi könyvtárát nem ismerjük, sem a moszkvait, sem másutt használt könyveit (kizárólag a halálakor Budapesten, a lakásában található könyvekre vonatkozott végakarata) – az MTA Filozófiai Intézetére, maradék kézíratait pedig az MTA Könyvtár Kézirattárára testálta. Nem tudjuk, miért így tette. Talán, mert ez utóbbi helyen őrzik Balázs Béla és más kortársak kézíratait, és tudta, még többeké kerül majd ide, ahogy például Aczél György kézíratai, levelezése is. Talán tudta azt is, hogy a filozófus tanítványokra bízni a kéziratok formális feltárását, aranypecséttel való diótörésnek minősülhet.

A végrendeletet a hetvenes évek elején, az akkori állami, illetve szakmai érdekeltek felemás módon hajtották végre. Létrehoztak egy olyan emlékhelyet, közgyűjteményt, kutatóintézetet, amelynek feladata lett volna Lukács György írott és szellemi örökségének ápolása: feltárása, az újabb Lukács-irodalom beszerzése, közgyűjteményi és tartalmi feldolgozása, továbbá használatása. Elnevezték archívumnak, jóllehet a legkevésbé sem volt az, de a névadás igazán mellékes kérdés. Ennek az intézménynek a sorsa – függetlenül a politikai változásoktól – szakmailag kódoltan hányattatásra lett ezzel ítélve. A munkatársak közül a filozófusi életmű mentén – idővel attól függetlenül – gondolkodó filozófusok remek filozófiai műveket alkottak, kiváló fordítások születtek, Lukács György összes műveinek kiadásához fontos adalékokat közvetítettek.

Abban az időben, amikor a politikai vezető réteg politikai hatalmát veszítette, és kárpótlásul a gazdasági hatalmat kapta meg (az úgynevezett „rendszer-váltás” idején), a Lukács Archívum és Lukács György szellemi örökségének ügye elszakítható lett volna a politikumtól, legalább eltávolítható, ha fenntartásának és működtetésének kérdéseit bárki is átgondolta volna. Így belesodródott abba a helyzetbe, amely a „nem fontos” kategóriaként kezeltetett minden politikai szereplő részéről. Tudomány, oktatás, kultúra – a gazdasági hatalomszerzéshez ezek marginális kérdések, ezek a területek megmaradtak a politikai retorika

szóvirágainak. Akkor válnak fontossá, amikor valaki botrányt kíván kelteni, farkast kiáltani akkor is, ha a bárányok éppen nyugodtan legelésznek, meg persze akkor, amikor a pásztornak nem akarózik dolgozni.

A Lukács Archívum szakmai munkája támogatására létrehoztak egy alapítványt, számomra megfoghatatlan módon, pártalapítványként (a Magyar Szocialista Párt alapítványaként).¹⁹⁷ A működésképtelenséget garantáló körülmények sora tehát tovább bővült, a szakmai képtelenséget politikai dimenzióba is helyezték. Az intézményben dolgozó, változó létszámú munkatársi gárda munkakörülményeinek bizonytalansága erősödött. A gyűjteményeknek helyet adó lakás a Főváros V. kerületének tulajdona, tőle bérelte és bérli a mai napig az MTA valamely, a feladattal megbízott szervezeti egysége. A lakás állapota mára olyan mértékig romlott, hogy nem egyszerűen méltatlanná vált egy nemzetközileg elismert filozófus emlékéhez, hanem veszélyezteti az ott őrzött dokumentumok épségét (beázás, hőmérsékletváltozások, savasodás, rendezetlenség). Ezeknek a körülményeknek a kialakulásáért nem az MTA KIK a felelős, hiszen a hagyaték gondozatlansága, szakszerűtlen tárolása – a feldolgozásban addig sem jutottak el, hogy a leveleket a borítékból kiszedjék, és ne összehajtva tárolják, garantálva a papírlap széttörését – az ott, az archívumból élők dolga lett volna.

A közgyűjteményi emlékezetőrzés alapja a *pontos nyilvántartás*. Tudni kell, hogy az emlékezetnek milyen tárgyi elemei vannak. Magyarul: fel kell dolgozni a könyv- és kéziratállományt, meg kell nevezni ezeket (a rózsa neve). Olyan rendszerben, hogy az a személy, aki megismerte a dokumentumokat, ne csupán magának ismerje meg azokat, hanem, ha bármi történik vele, bárki tudja, mit tartalmaz a gyűjtemény. Az egyes dokumentumok tartalmi megismerése ezt a munkát követheti (a rózsa illata). A tartalmi feltárás, kutatás mentén kell majd javítani a nyilvántartásokon is, de ez utóbbiak megléte alapvető feltétele a tartalmi munkának.

Amásik fontos, nem megkerülhető közgyűjteményi szempont a *teljesség* kérdése. Nem elég megismerni egy dokumentumcsoport néhány elemét, megállni egy-egy fontos vagy annak tartott darabnál, azt úgy dolgozni fel tartalmilag, hogy

197 A Lukács György Alapítvány 1990-től 2010-ig rendszeresen, majd 2017-ben Lukács György-díjat is adományozott. E szervezet nem keverendő össze sem a Lukács Alapítvánnyal, sem a 2017-ben alapított Lukács György Nemzetközi Alapítvánnyal.

fogalmunk sincsen az „érdekes” darab szövegkörnyezetéről. Lukács György esetében ez különösen fontos, hiszen kéziratai közül alig maradt fenn valami. Nem kell túlozni, „Archívumot” emlegetni, amikor a filozófus életének csak utolsó korszaka dokumentálható alapvetően a megmaradt kéziratok anyaggal, könyvekkel. Ennek a töredéknek a teljességét áttekinteni tehát különösen fontos.

Ma, fél évszázaddal a hagyatéktevés után elmondhatjuk, hogy az MTA KIK munkatársainak köszönhetően tudjuk, milyen darabjai vannak Lukács György könyvtári és kéziratok hagyatékának. 2018-tól kezdve (addig nem) elkészült a teljes katalógus a könyvekről, csaknem kész a kéziratokról. Persze, többen – nem túl sokan – jól ismerik az anyagot, és ők sokat tettek a tartalmi feldolgozásért, sokat segítve azoknak, akik egy-egy speciális kérdésben adalékokat kerestek a Lukács-életmű megítéléséhez.

És itt kell beszélni a közgyűjteményi emlékezetőrzés újabb alapkövetelményéről, *anyilvánosságáról*. Egy közgyűjtemény nem hitbizomány. Nincsenek *stopptolt* témák.¹⁹⁸ Minden dokumentum hozzáférhető mindenki számára. Az ír róluk, aki akar, akár még a kérdéskör sarlatánjai is. A Lukács Archívum pedig 2018-ban még nem volt nyilvános, a könyvtárosok teszik azzá 2020 végére.

Személyes véleményem szerint, ahogy fontos és jó dolog, ha egy-egy kiváló író, költő, színész, általában szólva egy-egy alkotó értelmiségi, de még akár egy politikus életterét is az emlékezet részévé tesszük, ezek közt lehet, és legyen is, egy-egy filozófus. Lukács György életműve ismert, vitatottsága mellett is elismert, magyar filozófusként a legismertebb a világon. A történelem mások tapasztalata, így az is kiváló tapasztalat, ha bemutatjuk, miként válik egy szakértelmiségi politikussá, miként viselkedik tudósként, köztisztviselőként, politikusként, köznap emberként. És emellett az emlékezet megőrzését nem másoktól kell várni, főleg nem elvárni. Közösén kell tenni érte.

Az MTA Könyvtár Kézirattára, mint örökös, feldolgozta Lukács György kéziratok hagyatékát, jóllehet nem tudtuk, hogy mit hagyott ránk, hiszen

198 Az MTA KIK Keleti Gyűjteménye körüli viták is pontosan ilyenek. Többen kifogásolták, miért adtunk ki katalógust az anyagról, és miért engedünk be olyan kutatókat is, akik nem kértek engedélyt az egyes tudományterületek magyarországi meghatározó egyéniségeitől.

2017-ig a tételes jegyzéke sem készült el a kéziratoknak. A feldolgozás könyvtári jellegű, a rózsa neve szintű. Ezzel párhuzamosan digitalizáljuk a teljes anyagot, és kitesszük a világhálóra, az MTA KIK szándéka szerint teljesen nyílt hozzáféréssel: bárki, bárhol a világon olvashatja, kutathatja az egyes kéziratokat, a könyvek közül pedig azokat mutatjuk meg képként is, amelyekbe Lukács maga beleírt valamit, és persze a szerzői ajánlásokat, amelyek Lukácshoz szólnak. Ezek után, ha valaki tud jobb katalógust készíteni, az is szabadságában áll, és lehetősége is lesz rá (elvárjuk persze, hogy az új katalógusból küldjön példányokat a könyvtárnak).

A Lukács-emlékezet megőrzése nem pusztán elméleti kérdés, természetesen fontos az emlékezés elméleti alapjairól is beszélni. Arról azonban nem szép elmélkedni, hogy kinek, mit kellene megcsinálnia helyettünk. Gyakorlati lépései vannak: nyilvántartás, nyilvánosságra hozatal, a Lukács-életmű kiadásainak számba vétele, ugyancsak a Lukács-szakirodalom világszintű követése, bibliográfiai adatbázis építése, a szakirodalmi tételek digitalizálása, közzététele. A tartalmi feltárás, Lukács szellemi örökségének ápolása ezzel párhuzamosan folyik, az ehhez képest mechanikus – könyvtári, bibliográfusi – tevékenységet erről az oldalról is segítve. Fontos azonban, hogy elfogadjuk: egyik tevékenység nincsen a másik nélkül, a munkának egymásra épülőnek kell lennie, mert az emlékezet őrzésének ez a jellemzője.

Mindazok, akik aggódnak Lukács György hagyatéka sorsáért, hozzanak áldozatokat. Az MTA gazdag örökséget kapott, ehhez mérten sokat vállalt eddig, és – legjobb tudásom szerint – nincsen szándéka sorsára hagyni az ügyet. Egyedül azonban nem tudja, és – véleményem szerint – ne is akarja megoldani az emlékezet őrzését. Minden örökösnek van dolga a hagyatékkal, a családi örökösöknek is, a tanítványoknak, szellemi utódoknak éppen úgy, mint a magyar filozófiatörténet dokumentálásért közpénzből működő Filozófiai Intézetnek, és az MTA Könyvtárnak is.

A MŰVELŐDÉSI ESZMÉNYEK ÉS A KÖNYVTÁROS VÁLTOZÁSAI

A TUDÁS MINTÁZATAINAK VÁLTOZÁSAI

A XXI. század eleji Magyarország közgondolkodásában és közbeszédében számos olyan állandó elem található, amely történetileg toposznak tekinthető. Ezek a toposzok történelmünk különböző korszakaiban alakultak ki, és a mindenkori intézményi rendszer nehézkedésének, a mindig aktuális anyagi és ebből következően politikai érdekeknek megfelelően megerősítést nyertek vagy éppen gyengítették ezek hatását. Az egyik ilyen, sokak által hangoztatott népi, bibliai eredetű bölcsesség által is megerősített („Senki sem lehet próféta a maga hazájában”) állítás, hogy a Magyarországról elszármazott értelmiségiek példa nélküli módon sikeresek új környezetükben külföldön. Soroljuk a Nobel-díjasokat, akik magyarországi iskolázottsággal, itteni alapokkal lettek világhírűvé, hozzuk a példákat, ahogy a magyarországi falusi orvosok kiváló diagnosztaként a műszerezettség tekintetében a világ élvonalába tartozó helyeken nemzetközi rangot vívnak ki maguknak, és még említhetünk hasonló példákat.

Mi az oka ennek a sikernek, valóban a szegény szakmai környezet (a könyvek, a műszerek, a megbecsültség hiánya, egymást visszahúzó nemzeti karakter) felváltása ad energiát az országot elhagyóknak, vagy a bizonyítási és megélhetési kényszer? A kora újkori Magyar Királyság és Erdély értelmiségijeinek, de általában lakosságának olvasottságát vizsgálva azt gondolom, hogy az olvasmánytörténet is tud egyfajta választ adni a külföldi sikerességre. Természetesen nem a kizárólagos okot vélem felfedezni, ahogy nincsen olyan elemzési szempont, amely erre képes lenne, mert nincsen kizárólagos ok. A válasz azonban, úgy vélem, tanulságokat hordoz a ma élőknek is, itthon maradottaknak, elvándorlóknak, elszármazottaknak egyaránt.

Néhány kiváló történész magánkutatásai után, amelyek rámutattak a kérdés fontosságára, lassan négy évtizede (1979-ben) kezdődött el a kora újkori értelmiség olvasmányai forrásainak szervezett, intézményesített feltárása.¹⁹⁹ Ennek eredményeként ma több mint kettőezer magán- és intézményi könyvtár anyagát tudjuk dokumentálni a Mohács utáni két évszázadból, és közel ennyit a XVIII. századból. A könyvjegyzékeket csaknem teljes egészében közreadtuk,

199 KEVEHÁZI K. 1985, 68–77.; MONOK 1985, 15–20.; MONOK 1988, 78–82.; MONOK 1996a, 23–29.; MONOK 1998, 114–116.

már ami a XVI–XVII. századiakat illeti, a XVIII. századi dokumentumok csak válogatottan férhetők hozzá.²⁰⁰ A nyugat-európai kulturális közösségek képviselővel összehasonlítva válik igazán sokatmondóvá ez a forrásanyag.²⁰¹

Az első megfigyelés a magyarországi és az erdélyi könyvkiadás állapotából következik. Nevezetesen abból a tényből, hogy a korszakban a Kárpát-medencében nagyon kevés könyvet adtak ki. Csak az arányokat érzékeltetendő említék néhány számot. A XVI. században a német nyelvterületen megjelent közel 150 ezer cím, hasonlóan az olasz és a francia nyelvterületekhez. Ez a szám nálunk (Erdélyt is ideértve) nem érte el az egyezret. Az európai összes könyvcím száma ebben a században a félmillió körül mozgott (német nyelvterület 150 ezer, francia 140 ezer, Itália 160 ezer, angol 8 ezer(!) (ennyit az angol kultúra meghatározó voltáról)). A XVII. században az európai össztermés már másfél millió körüli volt, a miénk 5 ezres mennyiségű, amely szám a XVIII. században látványosan emelkedett, elérte a 30 ezret. Ezekből az arányokból nagyon szomorú következtetések adódhatnak, de ha az említett alap kutatás eredményeképpen képződött adatbázis számait is tekintjük, vigasztaló tényeket is említhetünk. A korabeli könyvjegyzékek és könyvtári katalógusok tanúsága szerint ugyanis a XVI. században az európai könyvtermés 7–8%-a jelen volt a Kárpát-medencében, igaz, ez az arány jelentősen csökkent már a XVIII. század végéig is, azóta pedig nem számottevő az a könyvmennyiség, amely az európai könyvkiadásból eljutott a Magyar Királyságba, illetve 1946 után, Magyarországra.²⁰² Ha a XVI–XVIII. századi viszonylagos jó arányszámhoz azt is hozzátesszük, hogy a XVII. század első harmadáig a könyvek megjelenésüket követően egy-két év alatt feltűntek Magyarországon, akkor megállapíthatjuk, hogy az Európára figyelés a fegyverek árnyékában sem szűnt meg az itteni értelmiség körében. (Ne feledjük, a Magyar Királyság és Erdély folyamatosan hadban állt a XVI–XVII. században, többször az országok teljes egésze hadműveleti terület volt.) A befogadástörténetben a naprakészség sokat változott a XVII., de főként a XVIII. században. A nyugat-európai szellemi áramlatok termékei egyre késettbben jutottak el a Német-római Birodalom keleti országaiig. Ennek okait vizsgálva is sok érdekes

200 Az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemei mozgalmaink történetéhez* sorozat 11–20. számot viselő, 28 kötetében.

201 MONOK 2008, 23–43.

202 Korszakonként voltak felívelő tendenciák is, például a kiegyezést (1867) követő évtizedekben, vagy a klebelsbergi kultúrpolitika időszakában, és – talán meglepő módon – az ötvenes években. Rögtön tegyük hozzá, az utóbbi időszakban sok könyvet behoztak Nyugatról, de a könyveket csak kiválasztott egyének egy szűk rétege olvashatta.

megfigyelést tehetünk, de ezek taglalása eltérítene eredeti kérdésfeltevésünk megválaszolásától.

Az eddigi állításokból következik, hogy az olvasmánytörténet forrásai egyértelműsítették, tartalommal töltötték meg az oktatási intézményhálózat történetének ismeretéből adódó következtetéseket, miszerint a magyarországi és erdélyi – de tágabban tekintve, a közép-európai népek – kultúrája alapvetően befogadó (receptív) jellegű volt. Ez, a középkorban, azt gondolom – a kereszténység kései felvételéből is adódóan –, magától értetődően kialakult jelenség a kora újkorban csak felerősödött. Azzal, hogy a Mátyás- és a Jagelló-kor utáni Magyar Királyság elveszítette európai hatalmi szerepét, az esélye sem maradt meg annak, hogy az európai művelődés történetében egy hatalmi helyzethez illő intézményi szerkezet alakuljon ki, amely megteremthette volna a lehetőségét annak, hogy az itteni értelmiségiek olyan szellemi teljesítményt nyújtsanak, amely nem csak Európa nyugati felének követését tette volna lehetővé. Szándékosan mondok „itteni” értelmiséget, és nem „magyar” értelmiséget, hiszen a budai Mátyás- és a Jagelló-kori királyi udvar európai léptékű tudományos, művelődésszervező teljesítményei is alapvetően nem magyar, sőt, még csak nem is magyarországi humanistáknak voltak köszönhetők.

A magyar történelemben, így a művelődéstörténetben is, az a tény, hogy a XVI–XVII. században a Magyar Királyság darabjaira hullott, nem volt olyan királyunk, aki az országban élt volna, vagyis nem volt királyi udvar (egészen a királyság politikai intézményének végéig, 1924-ig), gazdasági és politikai függetlensége az országnak lényegében napjainkig nem létezett. A XXI. század globalizált világában pedig egy kis ország önállósága nagyon viszonylagos jelenség.

Ugyanakkor kultúránk receptív jellege biztosított egyfajta nyitottságot is. A más kulturális csoportok (ekkor még nem nemzetek) eredményeinek megismerésében, illetve, *a nem csupán a tanult szakma* diszciplináris ismereteinek elsajátításában. Az interdiszciplinaritás tehát kódolt volt, olyan alapérték, amelyre részben kényszerűségből – a könyvek számának hiánya, az új könyvek ritka volta – tettek szert a magyarországi értelmiségiek.

A kutatás jelenlegi állása szerint alapos, hosszú, a forrásokat feltáró és elemző munka csak a XVI–XVII. századra vonatkozóan létezik, a XVIII–XX. századi

olvasmánytörténetet tekintve sporadikusak az alapkutatások, mélyfúrás jellegűek (eset szintűek). Éppen ezért veszem sorra azokat az általános megállapításokat, amelyek a mohácsi csatavesztést követő két évszázadra vonatkoznak, és az azon a forrásbázison kialakított következtetések érvényességét szembesítem az ezt követő korszakokra vonatkozó ismeretekkel.

A könyvkiadás volumenének minuszkuláris voltát említettem, ugyanakkor sok következtetés vonható le a kisszámú könyvanyag tartalmi és nyelvi összetételének változásaiból. A retrospektív nemzeti bibliográfia (Régi magyarországi nyomtatványok) kötetét vizsgálva (Hervay Ferenc,²⁰³ Borsa Gedeon,²⁰⁴ Péter Katalin,²⁰⁵ Holl Béla,²⁰⁶ Tarnóc Márton,²⁰⁷ V. Ecsedy Judit,²⁰⁸ Heltai János,²⁰⁹ Csapodi Csaba²¹⁰) megfigyelhető egy világiasodási tendencia a XVI. század második felében. Az ezt követő negyedszázad szinten marad a világi tematika arányát tekintve, de a tizenöt éves háború pusztításai nyomán, illetve a szervezett rekatolizáció miatt védekező helyzetbe kényszerült protestáns egyházak ortodoxsá válása mentén a XVII. században reteologizálódási folyamat figyelhető meg. Ezt a tendenciát igazolta a feltárt olvasmánytörténeti forráshalmaz is. Ráadásul az európai szellemi áramlatok befogadástörténetét tekintve állíthatjuk, hogy az a XVII. század első évtizedében még naprakész, a XVII. század végére már harmincéves késettséget mutat. Egyes kiemelkedő értelmiségiektől és kiemelkedő arisztokrata politikusoktól eltekintve a XVIII. századra még nagyobb ez a késés, arról nem is beszélve, hogy a naprakész recepcióról is jobbára csak a latin nyelvű munkák esetében beszélhetünk. Ezek pedig, ha a kérdéses mű nem valamilyen teológiai traktátus, akkor régebbi munkák kései, XVIII. századi fordítása, hiszen a friss műveket a legtöbb alkotó már nemzeti nyelven írta.

Hasonló folyamatról számolhatunk be a Magyar Királyságban és Erdélyben kiadott könyvek nyelvi összetételét vizsgálva is.²¹¹ Igaz, Erdélyben a latin nyelvű művek kiadásának aránya kisebb volt, mint a Magyar Királyságban

203 HERVAY 1966, 63–66.

204 BORSA 1973, 249–269. (Hervay Ferenc és Csapodi Csaba hozzászólásával.)

205 PÉTER K. 1984, 80–102.

206 HOLL 1980, 639–649.

207 TARNÓC 1973, 315–331.

208 ECSÉDY 2001, 37–55.; ECSÉDY 2012, 11–33.

209 HELTAI 2008.

210 CSAPODI 1942, 393–398. Legújabbán a XVIII. századról: ECSÉDY 2007, 64–68.

211 CSAPODI 1946, 393–398.; MONOK 1996, 393–401.; MONOK 2013, 65–72.

(itt a hivatalos nyelv is a latin maradt 1844-ig). A két országba behozott könyvanyagban is a XVII. század második felétől ismét a latin nyelvűek aránya nőtt meg, és ez, tekintve a már említett tényt, hogy a legfrissebb tudományos felfedezések ekkor már inkább nemzeti nyelveken kerültek közreadásra, azt is jelenti, hogy egyre inkább a régebbi könyveket vásárolták. Olcsóbbak is voltak, és latinul jelentek meg.

Más tekintetben is archaikussá vált az olvasmányanyag: a magyar nyelven megjelenő művek a XVIII. században is még ókori szerzők, vagy XVI., néha XVII. századi szerzők művei, illetve a napi vallásgyakorlathoz kötődő esetlegesen kurrens teológiai alkotások. Aki tehát magyarul olvasott, nem feltétlenül korszerűt tanult. Jelzés értékű, hogy Antonio Guevara fejedelemtükrét lefordították a XVII. század elején (ez akkor korszerűnek mondható), ezt „elkísérte” számos kortárs mű fordítása (Justus Lipsius, Jakab király, Georg Ziegler stb.), de ugyanezeket fordították a XVIII. század elején, és a reformkori politikusaink is ezeket idézték országgyűlési vitáikban. A magyar parlamentben a XIX. század második felében, a XX. században, de még 1989-et követően is, gyakran hangzottak el veretes történelmi előadások (Szabad György), rengeteg antik, moralizáló idézettel – általában persze történeti értelemben nem tudományos beszédmódban vagy pontossággal. Kivéve talán azokat a képviselőket – és ilyenek nem kevesen voltak –, akik maguk is egyetemi katedráról, vagy éppen akadémiai közegből kerültek a politikai életbe. Ne gondoljuk azonban, hogy mára úgy modernizálódott a parlamenti felszólalások tartalma, hogy a jól felkészült, intelligens politikusok az *ars politica* fortélyait megtanulva, pragmatikus alapállásból képviselik megbízóik érdekeit. Mára eltűnt az archaikusság, de nem jelent meg a modern politikai gondolkodás. A politikai életet azok uralják – és a politikai beszédmód is így változott –, akik semmilyen formában nem kényszerültek még arra sem, hogy a tanult ismereteik segítségével kelljen megélhetést biztosítaniuk maguknak vagy családjuknak. Politikai karrierjük az egyetem után magas beosztásban, pusztán a kapcsolati tőke alapján kezdődik.

De ne szaladjunk ennyire előre az időben, és térjünk vissza az egyes olvasmánytörténeti fordulópontok körüli művelődési eszmények változásaira! A kora újkor elejére, vagyis a XVI. század első évtizedében, a Magyar Királyságban egy, a nyugat-európaival konform intézményi rendszer alakult ki. Persze, ennek a sűrűsége nem érte el a nyugatibb országokét. A plébániai iskolák száma látványosan megnőtt, sőt, olyan példák is vannak

(Székesfehérvár, Buda), ahol egyetemet végzett plébánost tudtak alkalmazni. A városokban elkezdődött az úgynevezett *humanista iskola* kialakulása,²¹² szép emléke ennek a Szalkai-kódex (Sárospataki iskola).²¹³ A középpapság egyre jelentősebb része akademitá volt,²¹⁴ egyes káptalanok személyzete többségében Itáliát járt tagokból állt (például a gyulafehérvári káptalan). Az európai hagyomány írott részének felhalmozására könyvtárak alakultak, olyanok is, amelyek a korban nagyon modernnek számítottak. Gondoljunk arra, hogy a XIV. század végén alakult XXIV Szepesi Plébánia Testvérülete (*Fraternitas XXIV plebanorum civitatum regalium*) már akkor közös könyvtárat hozott létre,²¹⁵ amely Lőcse város nyilvános könyvtárává vált a XVI. század elején, vagy arra, hogy a Magyar Királyságban is létesült városi közös használatú könyvtár, Handó György felajánlásából (Pécs, 1477).²¹⁶ 1473-ban rendezte be nyomdáját Andreas Hess Budán, a XV. században, Pozsonyban dolgozott még egy mester és bár a következő officina csak 1525-ben települt Brassóba, a köztes időben a magyar mecénás főpapok és arisztokraták számos könyvet rendeltek meg Velencében, Augsburgban, Bázelen, vagy éppen Hagenauban, de másutt is.²¹⁷ A bibliofília átmeneti formái is ismertek voltak: az ősnymtatványokat és korai kiadványokat szívesen fogadták, de az igazi értéknek a kézzel másolt, díszesebb könyveket tartották.²¹⁸

A művelődés eszménye a korban – a XV–XVI. század fordulóján – az elmélyült, személyes vallásosság (ha másként fogalmazzuk, Szent Ágoston vallomásainak, Szent Bernátnak, Szent Ferencnek és Szent Klárának, és a XIV–XV. századi testvérületi mozgalomnak a hagyománya, egy *Imitatio Christi*-hagyomány – a *confraternitas* hagyománya a Magyar Királyságban a protestáns eszmék terjesztése kapcsán is élő volt²¹⁹) és a humanizmus, annak nyelvi, filológiai üzenete éppen úgy, mint a keresztény filozófia (Erasmus) volt. A magyar nyelv is ebben a kettős összefüggésben értékelődött fel (nyilván nem függetlenül a Husz János- és nem éppen a huszita – hatástól sem.

212 MÉSZÁROS 1981.

213 MÉSZÁROS 1972.; SARBÁK, sajtó alá rend., *Szalkai-kódex*, 2019.

214 KÖBLÖS 1994.

215 VIZKELETY 2008, 327–338.

216 Erről a könyvtárról újabban lásd BODA 2012, 25–34.; Pócs D. 2016, 309–338.

217 Jó áttekintést ad BORSA–DÖRNYEI, sajtó alá rend., *A budai könyvtárak...*, 1996, 249–282.; Vö: BORSA 1988, 170–181.

218 Összefoglalóan: CSAPODI 2003, 68–90.

219 Vö. KUBINYI 1998, 123–134.; CSEPREGI 2016, 147–168.

A protestáns fordulat a XVI. században azért is ment végbe olyan gyorsasággal, ahogy, mert a protestáns hitelvek, a Martin Luther *Sendbriefjei* és Philipp Melanchthon egyetemi *szűzbeszéde*²²⁰ által felvázolt iskolai és művelődési intézményi rendszer is az említett kettős hagyományra épített. A gyors elterjedéshez kellett persze az egyház hierarchikus erejének az összeroppanása azzal, hogy a mohácsi csatamezőn maradt a felsőpapság nem kis része.

A továbbiakban a Magyar Királyságban és Erdélyben, az olyan szellemi áramlatok, amelyek a különféle felekezeti békés együttélést segítették, az Oszmán Birodalom elleni összefogást célozták, mindig népszerűek voltak. Feltűnő a XVI–XVII. század naprakészsége az európai szellemi áramlatok jelenlétében: az irénikus gondolatok a teológiában, a keresztény újsztoicizmus a filozófiában, az *Unio Christiana* gondolat a politikai elméletben és a török kiűzésének tervei a politikai gyakorlatban, mind olyanok, amelyek az arisztokrata, az értelmiségi pályákon mozgó közép- és kisnemes, illetve a városlakó polgár számára is elfogadható, sőt vágyott ideákat fogalmaztak meg. A nyugat-európai tudományos válság,²²¹ a szkeptikus felfogások megjelenése annak a jelenségnek a mentén, hogy a felfedezett Világ jelenségei nem rendezhetők el a hagyományos ókori és középkori kategóriákban – vagyis kell egy új tudomány, új rendszerek, egy *Új Organon* –, a tudományos diszkurzusok szintén csak sporadikusan jelentek meg a Kárpát-medencében. Nem így a logikai rendszer megváltozása, az új ramista retorika, dialektika, a keckermanni alkalmazott logika, amely főként az oktatásban, az iskolai ismeretek elrendezésének változásában figyelhető meg. És ezt tetőzte be Jan Amos Komenský, a maga személyes jelenlétével, iskolai és oktatási programjával (*Orbis pictus*).

A főbb európai gondolkodás- és mentalitástörténeti fordulópontok a Magyar Királyságban és Erdélyben, a XVII. század közepétől jól megfigyelhetően, nem a „szellemi atya” (egy Erasmus, egy Melanchthon, egy Justus Lipsius vagy egy David Pareus) tanításának közvetlen átadásában jelentek meg, hanem a második vonal, a közvetlen tanítványok, egyetemi oktatók hatása a jellemző. Elég egyetlen példa erre nézve: Horst Dreitzel a protestáns etika kulcsszereplőinek tanításait elemezve alkotott egy tipológiát Melanchthontól Pufendorfig.²²² A késő-humanista protestáns etikától a kora felvilágosodás mély és tudott vallásosságáig, az arisztotelianus és a platonista hagyomány

220 KEVEHÁZI K. 1986.

221 Lásd SUTTER 1981, 153–240.

222 DREITZEL 2009, 321–398.

végigkísérésével. Az említett szerzők neveit ellenőrizve a Magyar Királyság és Erdély olvasmányait összegző adatbázisban nagyon kevés találatot kapunk. Nem így ezen filozófusok tanítványai, követői vagy ellenzői neve esetében.

Az a változás pedig, amelyet az európai tudománytörténet az 1670 körüli fordulatként ismer,²²³ a recepció szemszögéből már fél évszázadot késett, és együtt jelentkezett a korai felvilágosodás német közvetítettségű eszméivel. Történetileg ez a két nagy európai hatalmi rendezés – a vesztfáliai béke és a spanyol örökösödési háború lezárása – közti időszak. Ez a Magyar Királyságban és Erdélyben az ország etnikai összetételét is megváltoztató²²⁴ tatár inváziók (1658–1717), a török kiűzését elhozó háborúk (1664–1699), a Thököly-felkelés, a Rákóczi-szabadságharc időszaka. A történelem itt is fordult, de az oktatási és művelődési intézményi hálózat jelentős részét ismét lerombolták.

Fontos eleme a művelődési eszmények változásának a poszt-tridentinus katolikus egyház eredményes önreformja, illetve a katolikus iskolai hálózat felépítése (jezsuiták, piaristák), és ez utóbbi olyannyira sikeres volt, hogy egy máig működő egyetemet is sikerült, a magyar történelemben először, alapítani (1635). A piaristákkal ugyanakkor megjelent, iskolai szinten, az a modern fordulat, amely Nyugat-Európában a felsőbb tudományokban lezajlott, nevezetesen az új természettudományos alaprendszerek megszületésével párhuzamosan ezen diszciplínák jelentőségének megnövekedése, a teológia helyett a filozófia hangsúlyozása, a történelem, a földrajz és a modern nyelvek mélyebb ismerete. A racionális, természettudományos gondolkodás előtérbe kerülése a hagyományosnak mondható hit, vallás és teológia kiindulópontú művelődésszempény fenntartóiban olyan válaszokat eredményezett, amelyek a különféle ortodoxiák kialakulásához vezettek. Ismét csak a *személyes vallásosság* – *humanista típusú gondolat* kettősége mentén, úgy, hogy az olyan szellemi áramlatok is megerősödtek, mint a pietizmus vagy a janzenizmus. A másik

223 Vö. FREEDMAN, hrsg., *Die Zeit um 1670*, 2016. – Ebben: FREEDMAN 2016, 7–74., fontos még itt Jan Schröder írása a jogtudomány változó alapelveiről (SCHRÖDER 2016, 213–230). Továbbá DÖRING 2016, 135–162. Aztán az új világismeret és a gyűjtés/dokumentálás, iskolai bemutatás átalakulása: BUJOK 2016, 75–97. Ez a tanulmány egy kicsit az etnográfiai gondolat születéstörténete is.

224 A románok nagy tömegeit ekkor hívták be Moldvából és Havaselveből a Kárpát-medencébe, nagy tömegben, hiszen a magyar uraknak szükségük volt munkaerőre. Aztán kis idő (250 év) múltán elvették a földjeiket. Ha napjaink európai Közös Piacára gondolok, nem nehéz kitalálni a jövőt.

oldalon (mondjuk, a *ráció* oldalán) a természettudományos gondolkodás. (Ezt a fordulatot gyorsan követte a lutheránus iskola, főleg Bél Mátyás tevékenységének köszönhetően, a pozsonyi evangélikus líceumban, majd a debreceni református kollégium a XVIII. század negyvenes éveiben.)

Ezek az utóbbi területeken a tudomány laicizálódásának folyamata is előrehaladt,²²⁵ de ez a Magyar Királyságban, és még inkább Erdélyben nem túlzottan jelentkezhetett. A szegény lakosság, szegény könyves környezetben, nem létező könyvkereskedelmi rendszer mellett, jobban ráutalt volt az intézményi (iskolai, különféle rendi és világi egyházi) gyűjtemények anyagára, illetve – Erdélyben akár a XIX. század elejéig is²²⁶ – a terület földesurainak udvari könyvtáaira.

Egy további faktor, amelyet a művelődési eszmények mentén figyelembe kell venni, a nyelv. Vagyis a nyugati-keresztény Európa *lingva francája*, illetve a Magyar Királyság és Erdély kulturális közösségeinek anyanyelve (vernakularitás). A latin nyelv, ahogy a keresztényég, az európai kultúra alapszövetét jelentette a Római Birodalom összeomlásától, de mindenképpen az egyházi és a világi hatalom kompromisszuma megteremtésének a pillanatától, vagyis 800-tól. Ezen az alapon tudott felépülni az iskolai szövet, amelyben megjelent a XI. század végén az *universitas*, ugyanígy a könyves kultúra intézményeinek a hálózata (másoló műhelyek, könyvtárak, majd könyvkiadók, könyvkereskedelem).

A kulcs-konfliktus a kereszténység elmélyítésében, nevezetesen az, hogy az elmélyült hívő igényelte az anyanyelvet imáihoz, a vallásról való ismeretek elsajátításában, szemben az egyház mint intézmény latinnyelvűségével. Ez az igény kikezdte a nyugati kereszténység egységes (latin) nyelvi szövetét. A városi lakosok, majd az uralkodók is rájöttek, hogy nem csupán az azonos vallási közösséghez tartozás ad összetartó erőt, hanem a nyelv és az anyanyelvi kultúra is. Egyes uralkodók határozott anyanyelvi kultúra fejlesztési programjai katolikus egyházellenes céllal is keletkeztek (VIII. Henrik Angliában). A folyamat vége a francia forradalom, de ez a folyamat sokféleképpen zajlott le.

225 Lásd egyetlen példaként: POTT–DANNEBERG–SCHÖNERT–VOLLHARDT, hrsg. *Säkularisierung in den Wissenschaften...*, 2002–2003.

226 Lásd DANKANITS 1983.

A Magyar Királyságban és Erdélyben, de általában a közép-európai (Köztes-Európa) régióban is, az egyháznak a kora újkorban egészen másfajta szerep jutott, mint nyugaton. A művelődési eszmények alakításából így az egyházat a francia forradalom (híre) nem tudta kizárni. Az egyházak tartották össze a közösségeket, sokszor elégtelen személyzettel (lásd a licenciátus intézményét, vagy Tóth István György képét a papi analfabétizmusról²²⁷). Az evangélikus egyház összetartotta a lutheránus magyarokat és szlovákokat,²²⁸ és voltak, ha nem is nagy számban, szlovák kálvinisták is.²²⁹ Erdélyben a nyelvi különbségek jobban kötődtek az etnikai elkülönüléshez, a XIX. századig nagyon kevés magyar lutheránusról tudunk, ahogy a kálvinisták közt is kevés a szász, vagy éppen román.²³⁰ A XVIII. századi magyar katolikus egyházi vezetőknek meg kellett felelniük egyetemes keresztény elveknek, a – többnyire arisztokrata – család hagyományainak, a nemzeti elvárásoknak, de a király iránti hűségnek is. Szerepük, ahogy az egyházak szerepe is, sokarcú volt.

És így a társadalom megítélése is azzal kapcsolatosan, amit az egyházak képviseltek. A tudomány vagy a művelődési eszmény laicizálódásáról – lényegében a XIX. század közepéig – tehát csak nagyon óvatosan lehet beszélni.

A nyugat-európai kulturális eszmék változásaiban mindig ott volt egy, az ókori, a korai keresztény gyökerekhez való visszanyúlás. A zsidó kultúra „beemelése” ebbe a hagyományba ott is csak későn – Johann Reuchlin és harcostársai életműve, vagy a *collegium trilingve* intézményének a léte ellenére –, a XVIII. század második felében történt (Gotthold Ephraim Lessing, Moses Mendelssohn). Ez az újraolvasás mindig az ókori szerzők szövegeinek, illetve az egyházatyák szövegkorpuszának új, mindig kritikainak gondolt kiadásában is testet öltött. A Magyar Királyság és Erdély könyvtáraiban ezek az újabb és újabb kiadások rendre megjelentek, sőt, a – sajnos nem túl sok – magyar fordítás szövegfilológiai vizsgálatának tanulsága szerint, használták is mindig az új kiadásokat.

A magyar nyelv értékei mint a művelődési eszmény része, kis késéssel a nyugati példák után megjelentek; a kolostori magyar nyelvhasználat és fordítói tevékenység mellett, a humanisták körében, tudunk erazmiánus indíttatású

227 Összefoglalóan: TÓTH I. GY. 1996.

228 Vö. CSEPREGI 2016, 91–106.

229 KÓNYA A.–KÓNYA 2013.

230 Összefoglalóan lásd JUHÁSZ 1940.

nyelvvizsgálatokról. A protestáns nyelvhasználat alapvetően vernakuláris orientáltságú, a XVI–XVII. század fordulójának, a klasszikus szerzők műveinek magyarra fordítási programja pedig²³¹ – az említett naprakészséggel, az európai szellemi áramlatok recepciójában – a nyugatibb nemzetekhez való e szempontú felzárkózást is célozta. A XVII. század azonban ebben a tekintetben is visszafordulást hozott. Az anyanyelvi program újra majd csak a XVIII. század utolsó harmadában mondható tervezettnek, és valamelyest eredményeket hozónak. Erdélyben persze, ahol az államigazgatás nyelve a latin helyett a magyar lett, ez a folyamat másként zajlott le, de anyagi erő híján ugyancsak kis hatékonysággal. A könyvtárak magyar nyelvű anyaga azonban, viszonyítva a Magyar Királyságból ismertekéhez, láthatóan nagyobb arányú.

A XVIII–XIX. század fordulója újabb jelentős fordulatot hozott. Itt is egy újraolvasási korszakról beszélhetünk. Most nem azért, mert sok új szövegvariáns került elő, mint ahogy ez a XVI. század első felében volt. Nem azért, mert az új felfedezések széttörték az ókorból magunkkal hozott kereteket, mint a XVI–XVII. század fordulóján. Az új szembenézés az antik örökséggel immáron a kultúra és a civilizáció – emberi és tudományos – ellentmondásai feloldását célzandó történt (a folyamat itt is hosszú, Bartolomé de las Casastól, Voltaire-en át Schelling esztétikájáig, illetve a romantikus *távoli tájig*). Az újraolvasás aztán meghatározta több generáció kulturális ízlését – Lessingtől, Schilleren, Novalison át a Schlegel testvérekig –, és ahhoz is hozzájárult, hogy az Ottó-kori bizánci emlékek felfedezése nyomában a görög hatás a XVIII. század végi *Kulturheimat* szerves részévé váljon.

Nagyon fontosnak látom hangsúlyozni, hogy minden újraolvasás tartalmi, mély hatást gyakorolt az adott korszakra, és nem egyszerűen újraértelmezték a múltat, hanem az szervesült a jelenük művelődési ideái közé.²³²

A magyar művelődés eszményeit jellemezve Kornis Gyula, korszakos művében,²³³ tipologizál. Emellett megrajzolja az ízlések – no, és a gazdasági érdekek menti politikai érdekek – ellentéteit. A társadalmat modernizálni akarás – a feudális kötöttségek lazítása, használati írásbeliség kiterjesztése,

231 Ezt programszerűen Baranyai Decsi János fogalmazta meg a Sallustius-fordításának ajánlásában (1596: BARANYAI DECSI–KURCZ, *Az Caius Crispus Salvstiusnac...*, 1979). Jól mutatja a programszerű munka megkésetttségét az ilyen törekvések szöveggyűjteményének tartalomjegyzéke is: JÓZAN, szerk., *A műfordítás...*, 2008.

232 A Magyar Királyságot tekintve lásd: KULCSÁR A. 1943.; FÜLÖP 1978.; HOLL 1982, 211–224.

233 KORNIS 1927.

államigazgatási reformok stb. – jelentkeztek a Habsburg-udvar környezete részéről, háttérbe szorítva a vernakuláris műveltséget erősíteni vágyók értékeit és érdekeit. Ez utóbbiak közt voltak arisztokrata családok, egyházak vezetői, ahogy városlakók, vagy éppen olvasott középnemesek is. A deákos, latinos műveltség értékeit hangsúlyozók is, ha nem is élesen, de az értékeket féltve kritizálták az új, nemzeti nyelveken született nyugati szellemi áramlatok gyors befogadását, vagy éppen ezek fordítását akkor, amikor a klasszikus értékek hordozói még nem olvashatók magyarul. Fontos azonban, hogy ezek mellett a technikai tudás, a természetismeret, sőt, a természettudományok is teret hódítottak maguknak. Kornis ezt újhumanizmusnak nevezi, hiszen találkozunk ebben az ízlésben a német és a magyar neohumanizmus a természettudományok felé fordulással. Ez a korszak megerősítette a természettudományos, műszaki, technológiai gondolkodással kapcsolatban azt a hitet, amely a másik, nem racionális, humán oldal helyettesíthetőségének a felvetését eredményezte. (Ez a gondolat végletesen csak a XX. század végén, illetve a XXI. század elején jelent meg, sokszor. Sőt veszélyessé is vált, hiszen a politikai elit helyét betöltő személyek a műveletlenségük elfedésére álpragmatikus, álmodernista retorikába fordultak.)

A könyvkiadás volumenét tekintve a XVIII. század második felétől – viszonylagos – gyors növekedésről beszélhetünk; és a kiadott korpusz egyre jelentősebb része vernakuláris, és ezen belül jelentősen magyar. Az olvasott anyagot tekintve azonban az olvasni tudó társadalom egyes rétegeinek eltávolodásáról beszélhetünk. Az arisztokrata könyvtárak nyelvi és tematikai változásai az 1750–1830 közti időben – amennyiben a nyugati modell az előremutató – modernnek mondhatók, ám ha a falusi iskolai tanítókat szemléljük, akár a katolikus Vas,²³⁴ Veszprém-Zala,²³⁵ Győr-Moson²³⁶ vagy Bihar²³⁷ megyében, illetve a kálvinista Beregben²³⁸ és Délvidéken,²³⁹ sok újszerűt nem mutat. A kisebb iskolai intézmények könyvtárai szegényesek, elavultak, egy-egy nevesebb egyéniség halála utáni hagyatéka emelte a könyvanyag nagyságát és tartalmi színvonalát, de naprakészséget a hagyatékok soha nem tud eredményezni. (Így vannak a mai magyarországi könyvtárak is.)

234 TÓTH I. GY. 1985, 258–271.; TÓTH I. GY. 1986, 373–384.; TÓTH I. GY. 1987, 143–165.; TÓTH I. GY. 1987a, 293–300.; TÓTH I. GY. 2002, 31–37.

235 HERMANN–EBERHARDT 1942.

236 FAZEKAS 2014, 147–162.; HORVÁTH JÓZSEF 2020.

237 EMŐDI, ADATTÁR 19/4, 2014.

238 OLÁH R. 2012, 151–238.

239 HEGYI 2020.

A több könyv, a több magyar könyv és az olvasni tudó réteg (ugyan nagyon-nagyon lassú) bővülése a hagyományos értékeket féltők körében gondokat okozott a Magyar Királyságban is. Nem egyszerűen az egyház félelméről volt szó amiatt, hogy a művelődési eszmények befolyásolásában gyengülnek. Szerzője válogatja persze, azonban az a tény, hogy már 1792-ben a „szabados” olvasás veszélyeiről magyarul könyvet jelentetett meg Alexovics Vazul, pálos szerzetes, egyetemi tanár, majd kicsit később, 1832-ben Laszkalner Antal, veszprémi kanonok értekezett erről,²⁴⁰ jelzi a folyamatot. Ezen utóbbi tanulmányának második, jelentősen kibővített kiadása (1848)²⁴¹ a magyarországi filozófiatörténet egyik, még nem értékelt darabja, hiszen láthatóan a közel-kortárs német lét- és megismerés-elméleteket is ismerte. Olvasási iránymutatása, a nem körültekintően megválasztott olvasnivaló iránti kritikája tehát nem egyszerűen az „ellenőr egyház” szempontjait mondja el. Ezt a hagyományt folytatja – ha nem hivatkozik is Laszkalnerre – Palágyi Menyhért.²⁴² A XX. század elején alkotó magyar filozófus komolyan figyelmeztet az olvasás tanítási módszerének nem kísérletező, a hagyományokon nyugvó megválasztása fontosságára (ezt nagyon figyelmen kívül hagyták napjaink oktatásméleti szakemberei). A félanalfabéta tömeg kialakulása a világban és Magyarországon a XX. század nyolcvanas éveinek megalapozatlan olvasástanítási kísérleteinek egyenes következménye. Palágyi 1904-ben így fogalmaz: „A halk olvasás ügyességét csak úgy szerezhettük meg, ha előbb megtanultunk hangosan olvasni, azon módon a halk gondolkodás csodálatos mesterségére csak úgy tehetünk szert, hogy előbb megtanultunk hangosan gondolkodni, hallható vagy látható jelekbe értelmet helyezni. Ha tehát gyermekkorunkban nem tanultunk volna meg hangos jelekbe értelmet helyezni, akkor nem következhetnének be azok az életszakaszok sem, amikor magunkba merülve, látszólag minden jelalkotás nélkül, tudunk gondolkodni.”²⁴³ A természetben nincsenek ugrások, és a robotok korában sem lesznek. Nem véletlen a hangoskönyv megjelenése és népszerűsége, elsősorban nem a gyengén látók körében. De térjünk vissza a XVIII–XIX. század fordulójához!

240 LASZKALNER 1832, 49–108.

241 LASZKALNER 1848.

242 PALÁGYI 1904, 28–30. (olvasás tanulása, szótagolás, hangos, halk olvasás és a megismerés, illetve az absztrakt tudás összefüggései); Vö. DEMETER T. 2006, 208–212.; DEMETER T. 2011 (Palágyiról 44–56., különösen 48–49.: Palágyi Humboldt, Herder és Hegel hivatkozásai az olvasással, írással, a gondolkodás mechanizmusával kapcsolatban); KOVÁCS B. L. 2007, 55–57.; NEUMER 2013, 323–324.

243 PALÁGYI 1904, 30.

A hagyományos – a pápa és a császár hatalmi kompromisszumán nyugvó – kulturális Európa kora véget ért a napóleoni időkkel. A művelődés eszményének meghatározásából, irányításából fokozatosan kiszorult az egyház, a XX. század közepére a közép-európai régióban is. A magyar művelődési eszmény hordozója a magyar nyelv lett, de a klasszikus, ókori értékorientáció a kommunista időkig megmaradt. A nem humán iskolai karriert befutók körében is. A rövid ideig a *lingua franca* szerepét betöltő francia nyelv nem tudott társadalmiasulni, vagyis az arisztokrácia és az elit értelmiség körében rekedt. A német nyelv azonban megőrizte, sőt, a XIX–XX. században meg is erősítette azt a szerepét, hogy a technikai civilizáció eredményei mellett a főbb európai szellemi áramlatok közvetítő nyelve volt. Az angol civilizáció eredményeire Bölöni Farkas Sándor, illetve Széchenyi István óta egyre többen figyeltek, a nagy nemzeti klasszikusok (Vörösmarty Mihály, Arany János) körében megfigyelhető egy határozott Shakespeare-kultusz is,²⁴⁴ a közvetlen angol kulturális hatás azonban elmaradt a Magyar Királyságban és Magyarországon is, lényegében a mai napig. (Persze az angol oldali érdektelenség is szerepet játszott ebben.)

A könyvkiadás gépesítése nagyban hozzájárult a kultúra polgári nyitottsága elvének megvalósításához. Nagy példányszámban, immáron olcsóbban nyomtattak. Ez a változás is Janus-arcú volt, és meg is őrződött ez a jellege. A technológiai lehetőségekkel lehet élni, és lehet visszaélni. A *jus usi et abusi* feudális jogi elve – a jog a valamivel való élésre és visszaélésre – tehát tovább élt (és él a mai napig), csak demokratikus, nyitott társadalmi jelzőkkel elfedjük. A XIX. század közepétől, a Magyar Királyságban a kiegyezéstől (és ekkor ez már Erdély is egyben) a sajtó egyre inkább szerepet vállalt a művelődési eszmények változtatásában. Ha egy értelmiségi körnek szándéka volt a saját minőség-elvét érvényesíteni, megtehetette. Egy ilyen példa a *Jó könyvek* könyvsorozat, amellyel első vonalbeli írók (Jókai Mór, Mikszáth Kálmán stb.), a ponyvairodalom hatását próbálták fékezni (amellett természetesen, hogy ez nekik is, kiadóiknak is jó üzlet volt).²⁴⁵

244 „Miután az Akadémia 1830-ban ténylegesen megkezdte működését, egyik első lépésként bizottságot alapított, amely 1831. május 16-i ülésén a magyar színpadi repertoár és a magyar nyelv gazdagítása érdekében 71 lefordítandó színjátékot sorolt fel. Ebből huszonkettő Shakespeare-darab volt.” Lásd BABUS 2016, 25. Az is igaz, hogy Vörösmarty még németből fordította Shakespeare-t. Vö. *A Magyar Tudományos Társaság évkönyvei, Első kötet*, Pest, Trattner-Károlyi, 1831, 73.

245 CSÁSZTVAY 1997, 60–68.; CSÁSZTVAY 1997a, 243–264.

A sajtó (médiumok összessége, a média) mint intézmény, megerősödve a rádióval, majd a televízióval, részben az internet adta lehetőségekkel, sajnálatos módon, a hatalom szövetségese lett. Végül az egyház helyére lépett. Lemondott a szabadságáról, már ha egyáltalán volt valaha tényleg, *szabad, a tulajdonostól is független sajtó*. Ma a magyarországi könyvkiadók egybehangozva állítják, hogy az olvasási ízlést a sajtó alakítja. Komoly befektetéssel lehet csak ellensúlyozni hatását, és ez igen ritkán rentábilis vállalkozás. Márpedig a könyvkiadás is csak egy vállalkozás. Ha az európai értelmiség valóban Európát félti olyan jelenségektől, amelyek Európa „égető emlékezete” (*mémoires brûlées*) körébe tartoznak,²⁴⁶ gondot kellene fordítani a sajtónak a tulajdonosoktól való szabadságára is, és nem kiszolgáltatni – még ha jó privilegizálnak lenni a társadalomban, akkor sem – a megbízókat.

Az internet-korszak, háttérben a gazdaságilag globalizálódó világgal, sokféle lehetőséget ajánl egy újfajta művelődési eszmény kialakításához, és sokféle veszélyt és csapdát is hordoz. „Amerika ígéret volt”, sokan ismerjük Archibald MacLeish könyvét, amely magyarul egy másik élethelyzetben jelent meg, mint amikor maga a szöveg született, és bizonyára másféleképpen olvastuk kiadásakor, 1972-ben (*„De capu lectoris habent sua fata libelli”*). Azt hiszem mára, a világban nagyon sokaknak jelent gondot az, amiben egykor az egyes (kis)emberek Amerikában hittek, és nagy tömegekben csalódniuk kellett. Az internet is ilyen *ígéret*. Hatalmi eszköz. Műveltségesezményt rá alapozni meglehetősen kockázatos. Talán, ha egy újabb *újraolvasási korszakra* lenne időnk: az antikvitástól kezdve az összes szövegemlék új kritikai kiadása a világhálón, szép víziója keveseknek. Közben azért szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a világháló hangsúlyosabban üzlet egyfelől, alakítói pedig szakmai, információtechnológiai öncélként fejlesztik, másfelől a hatalom gyakorlásának egyre fontosabb eszköze. Az induló eszme, az *ígéret*, hogy az internet demokratikus és demokratizál, történetének rövid, negyedszázados korszakában is megcáfoltatott.

Visszatérve azonban a művelődési eszmények változásának olvasmánytörténeti aspektusához. Ha megnézzük a XIX. század második felének, vagy akár a két világháború közti értelmiségieknek a könyvtárait, akkor azt mondhatjuk, hogy Magyarországon még mindig tematikusan összetettebbek, mint mondjuk egy párizsi jogászé a XVI. században. Ő, akkor, a *rue Saint Jacques*-on talált magának olyan könyvesboltot, amelyik jogi szakkönyvekre specializálódott. (Ilyen a mai Magyarországon is kevés van.) Vagyis tudott magának szakkönyvtárat építeni.

246 Vö. FRANÇOIS–SERRIER, sous la dir. de, *Europa*, 2017.

Kulturális látóköre túlságosan koncentrált lett, igaz, kiváló szakemberré vált. Nem csupán a XVI. századi magyar kortársa, de még az 1930-as évekbeli kollégája sem tudott ilyet egyszerűen megvalósítani. Igaz, sok könyv híján, sokfélét olvasunk. A XVII. század második felétől kezdve ilyen példákat be tudunk mutatni orvosokat, vagy éppen fizikusokat, csillagászokat tekintve is.

A magyar társadalmat nézve, figyelemre méltónak tartom az olvasási szokások felméréseinek eredményét. Sajnos, az utóbbi időben ilyen nem készült, pedig – ahogy az oktatás hatékonyságának jelzésére a PISA felmérés létezik –, be kellene ezt is vezetni. 1976-ban, majd tízévente *A Nagy Könyv* programig elvégzett kutatás jól mutatja azt, hogy nem vagyunk felkészültek egy újfajta műveltség-eszmény befogadására. A váltások ebben a tekintetben ugyanis évszázadokat igényelnek. Technológiai fejlődés van, nagyon gyors, túl gyors, a mögöttes profitérdekeltiségek háborúba sodorják az emberiséget. Az ember nem fejlődik, ahogy a társadalom sem. Változnak, de sokkal lassabban, mint a technológia. 2005-ben *A Nagy Könyv* szonda-eredménye az lett, hogy Magyarországon a legnépszerűbb olvasmány az *Egri csillagok*. Akkor több, *modernsége hajló*, a sajtó által a közszerepléshez engedett értelmiségi fanyalgott nyilvánosan. Pedig, azt hiszem, ez inkább megnyugtató, mint nyugtalanító. Azt jelzi, van mire építeni. Az első száz kedvelt szerző közt nagyon kevés kortárs magyar író volt 2005-ben. Ha kézbe vesszük a népszerűségi listán szereplő regényeket, az üzenet egyértelmű: az értelmiségnek nem szabad a szép eszmék kedvéért elszakadni attól a társadalomtól, amelyben él. Az irodalomelmélet (és a kortárs kritika) ma jobbára az elmélet elmélete, és nem az irodalomé, ezért az írók is az elméletíróknak írnak (és talán még maguknak). A történetírás is, a források helyett, a véleményekre alapozódik lassan (tudom, a forrás egykori vélemény IS), és megszületett az igazoló elmélet is: *memory history*.²⁴⁷ A gazdasági elméletek is az elméletek elméletei lesznek lassan, ahogy a közgazdászok mondják, nem vonatkoznak a *valós gazdaságra*. A *pedagógia tudománya* is olyan, amely önmagára reflektál jobbára, és nem az oktatás és nevelés hétköznapi gondjaira, jóllehet segíteni akkor tudna, ha *ezt sem* felejtene el (sőt, a művelődéstörténetre jobban figyelne, netán alapozna). A sajtó, *sajtóforrásra* (=önmagára) hivatkozva szervez autodafékat, hurcol meg embereket, kegyetlenebbül, mint ahogy azt az inkvizítor egyház valaha

247 Félreértés ne essék, nem az elmélet kidolgozójával van a baj, hanem azokkal, akik lustaságukat igazolják azzal, hogy csak az elméletet ismerik, nem a történelmet, és modernként tetszelegnek a kortárs elméleti iskolák alapművei címeinek emlegetésével (*memory history, lieu de mémoires, etc*).

is tette, ahelyett, hogy forrásokat keresne, és próbálna olyan utánpótlást nevelni, akiknek legalább egy része meg is érti a forrást. Abban a világban, amelyben minden információ-, igazgatás- és hatalomtechnikává aljasul, az értelmiségnek kellene *újraolvasni* azt, ami alapján eljutottunk a XXI. századig. Azok a közösségek megszűnnek, amelyeket elhagy az értelmiség (a pap és a tanár), Európa népeit pedig elhagyta. 2005-ben a magyar társadalom jelet adott azzal, hogy neki a Vicuska és a Gergő sorsáért aggódó Gárdonyi Géza, az édesapjával latinul beszélő humanista Szabó Magda, az Ábel elmenetelét (kivándorlását) sirató Tamási Áron kell. Nem lenne baj, ha megértenénk ezt az üzenetet.

A tanulmány abból a kérdésfeltevésből indul ki, hogy milyen okai lehetnek a magyarországi iskolázottsággal nyugatra távozott értelmiségiek sikerének. A szerző a lehetséges válaszok közül egyet vizsgált, nevezetesen azt, hogy valóban igaz-e a magyarországi oktatás és olvasottság szerteágazóbb jellege egy-egy adott korszak nyugat-európai adottságaihoz viszonyítva.

A kora újkori magyarországi olvasmánytörténeti alapkutatások eredményeiből kiindulva elmondható, hogy az itteni szakértelmiség műveltsége heterogénabb, a hagyományt folyamatosan megismerő és számon tartó, ugyanakkor a szakmai tudás mélysége, egy-egy szakterületre koncentráltsága elmarad a nyugat-európai szak- és kortársakétól. Ennek a helyzetnek az eredménye kettős: a magyarországi szakemberek hagyománytisztelete erősebb, a szakmai gyakorlat technikai környezetének hiánya – ide értve a szakirodalmi ellátottságot is – az átmeneti megoldásokat kereső kényszerrel terhelt. Kiszakadva ebből a környezetből azonban a tudásuk többféle kötődésének köszönhetően kiemelkedő teljesítményt tudhatnak magukénak.

A mostani gondolatmenetem tanulsága végül egy mondatban összegezhető: nem létezik alkotó tudás széles körű, *nem szakmai jellegű* tájékozottság nélkül, vagy ez a tudás csak egy-egy fellángolásra elég, folyamatos megújulásra nem. Az emberi természetben sincsenek ugrások (ahogy láttuk: a szótagolva olvasni tanulásnak is megvan a mély értelme), vagyis az elégséges tényanyag aktív ismerete nélkül – hiába tudja valaki, hogy hol keresse a tényeket – a gondolkodása beszűkül, újító gondolatai kevésbé lesznek. Az eddigiekben, korszakonként újra és újra felvetett «humán alapú *ortodoxia* – természettudományos alapú *modernitás*» ellenpontozás napjainkra, ahogy ez az európai értelmiségben felvetődik, egy hatalmi körök diktálta, mesterségesen

fenntartott ellenségeskedéssé vált. A művelődési eszményt tekintve utóbbi, a globális kultúra kialakulásának jelszavával szövetkezett, akkor, amikor egy kis félsziget-kontinens (Európa) arra is képtelen, hogy megalapozza a *consensus europaeus*t, vagy éppen – hogy egy másik kultúrkörből is mondjuk példát – az iszlám népei és népeinek egyes társadalmi rétegei sem képesek egymással semmilyen közös gondolati formát, műveltségi ízlést kialakítani. A különféle kulturális hagyományú embertömegek alkotóerejű szervesülése, összeolvadása, nagyjából ennyi eséllyel bír, vagyis semmilyenel. De legyünk optimisták: az emberiség megoldja ezt a gondját is.

A MÚLT KÖNYVTÁROSA A BIBLIOTHECARIUS DOCTUS

A hagyomány megőrzésének egy lehetősége, a művelt könyvtáros

Hagyományőrzés és modern szolgáltatás: látszólagos ellentmondás és valós feszültségek. Pedig a könyvtáros szerepe a történelem folyamán valójában semmit sem változott. A legfontosabb feladata mindig az volt, hogy a saját korát megelőző időszak írott kulturális örökségének emlékeit összegyűjtse, nyilvántartsa, és őrizze meg a jövő generációk számára. A tevékenysége eredményeként létrejött gyűjtemények anyagát annak megismerése, formai és tartalmi feltárása után a könyvtár típusától függően a tulajdonos, a fenntartó vagy az érdeklődő olvasó rendelkezésére kellett bocsátania, mai kifejezéssel könyvtári szolgálatot/szolgáltatást kellett végeznie. Munkáját mindig a könyves szakma valamennyi résztvevőjével, illetve a könyvek szellemi előállításával együttesen végezte.

Gondolatban visszamehetünk azokba az időkbe, amikor a szerzői autográf kézirat ismeretlen volt, vagyis a ma is haszonnal olvasott művek írásbeli rögzítése diktálással történt, és a másoló személy alkalmasint rabszolgaként a szerző magánkönyvtárának kezelője is volt. A könyvkiadó a diktálás után javított példányt – sokszor ugyancsak diktálással – sokszorosított. Az ókori közösségi használatú könyvtárak kialakulásának és működésének folyamata kevésbé ismert történet, bizonyos azonban, hogy ezekben a könyvtárakban a kéziratok gyarapítása gyakran helybéli kiadói (másolói) tevékenységhez kötődött. A legnagyobb, legismertebb ókori könyvtárakra (Pergamon, Alexandria) vonatkozó legfrissebb szakirodalom²⁴⁸ azonban egyértelműen az akkori könyvtárak gyűjteményszervező, a hagyományt számba vevő és átmentő szerepét hangsúlyozzák (tehát nem az összegyűjtött anyag használatását).

Rendszeres ismereteink azonban a Római Birodalom összeomlását követő időktől kezdve vannak arra nézve, hogy miként alakult a könyvtáros szerepe a bevezető gondolatban említett hagyomány-átörökítő folyamatban. Az első regulákban a szerzetesi közösség vezetője is feltűnik könyvtáros szerepkörben, majd a könyvtár, a levéltár és a másoló műhely vezetője azonos személy. A szerepek a középkor folyamán egyértelműen elkülönültek, a könyvkiadás és a könyvkereskedelem intézményei is elváltak egymástól, a XV. században megjelent a kézíratos könyvkiadásban is a raktárra való termelés. Az alkotó, a művek szerzője ebben a változás-sorozatban egyre távolabb

²⁴⁸ Vö. LEHMAN Y., sous la dir. de, *Savoir/Pouvoir*, 2018.

került a kiadói és a könyvtáros világtól.²⁴⁹ A XV. századi médiumváltozás, a nyomtatott könyv megjelenése okozott ebben a kérdésben (a könyves szakmák elkülönült működése) zavart. A zavar persze nem adekvát kifejezés. A médium ugyanis magában hordozott komoly ígéreteket: egy korrigált szövegváltozat változtatás nélküli sokszorosítását, vagyis felvetődött a kulturális hagyomány nyelvi és tartalmi „rendbe tétele” mellett ennek rendezett, tervszerű tovább hagyományozásának lehetősége. Egyik oldalról az *ordo oeconomica* (amely még az első reformátor generáció tagjai körében is – például Philipp Melanchthon – a társadalmi és a családi rend együttesét jelentette), másik oldalról az *ordo scientiarum*, az *ordo librorum*, illetve az *ordo bibliothecae*.²⁵⁰ A humanista tudós tehát kezdetben nem azért fordult a könyvnyomtatás felé, mert annak alkalmazásában üzletet látott, hanem a *furor humanisticus* hajtotta. Nem hitt abban, hogy a könyvkiadók, az általuk keresett és felkért tudósok képesek az új eszköz adta lehetőségeket az előbbi értelemben jól használni. Egy része e humanista nyomdászoknak megmaradt tudósnak, a nyomdai, a kiadói és a terjesztői munkát lassan átengedte az azt professzionálisan művelőknek, ő maga pedig megmaradt a minőség ellenőrének. Persze csak addig, amíg a rendszer ezt igényelte, és nem tudta az üzlet a kezdeményezést a kezébe kaparintani. Más részük a tudós nyomdászoknak megmaradt nyomdásznak. Ez esetben az anyagi érdekek a tudományos meggyőződéssel harcoltak az ilyen műhely tevékenységében.²⁵¹

A XVI. század, a világ felfedezése, az ismeretanyag az addig elképzelhetetlen mértékűvé bővülése hamar eloszlatta az illúziókat a „rendrakás” tekintetében. A humanista tudósok új generációinak tagjait pedig az eredeti feladat mellől pástra szólította az egyházi rend felborulása, a protestáns reformáció kezdete. Az enciklopédiák, a katalógusok, a *bibliotheca universalis* megalkotására új szakma alakult.²⁵² A könyves világban is elkülönült egymástól a kiadó, a nyomda, a terjesztő, és mindegyik kialakította a maga intézményi rendszerét, illetve a kulturális örökség írásban és sokszorosított képben való rögzítésére az értelmiség tovább rétegződött.

249 Vö. BROWNRIGG, ed., *Medieval...*, 1990.; BOZZOLO, réunis par, *La face cachée...*, 1997.; RAPP-EMBACH, hrsg., *Rekonstruktion...*, 2008.; JOHNSTON-VAN DUSSEN, eds., *The medieval...*, 2015.

250 Vö. CHARTIER 1996.

251 MARTIN H.-J.–FEBVRE 1958; magyar kiadása: MARTIN H.-J.–FEBVRE 2006.

252 ZEDELMAIER 1992. Vö. BOEHM 1996.; BRAUNGART 2002.

A XIX. században bekövetkezett ipari forradalom okozta változások a könyvkiadás történetében a könyvtáros szerepére annyiban voltak hatással, hogy a szakma még jobban eltávolodott a kiadói világtól, a könyvtermelés mennyiségi növekedése a számbavétel munkálatában (katalógus, bibliográfiák stb.) más munkamódszert követelt. Az e változásokkal párhuzamosan átalakuló olvasási szokások pedig újfajta könyvtári szolgáltatásokat követeltek ki maguknak.²⁵³

A szakirodalomban a harmadik nagy médium-változásnak bemutatott képi forradalom – fotó, mozgókép, televízió, videó – a könyvtárosnak a hagyomány dokumentumait számba vevő munkáját kevésbé érintette. Az új információhordozó eszköz megjelent a könyvtárban, ugyanakkor sok olvasót elvitt onnan. A hagyomány átörökítésében játszott szerepe a könyvtárosnak ezzel párhuzamosan gyengült, a mozgókép-médium tartalmi alakításában ráadásul szerep sem jutott ennek a szakmai körnek.

Visszatérve azonban mondandóm eredeti gondolatmenetéhez, nehéz lenne fejezetben minősíteni azt, hogy mennyire sikerült a nyomtatott könyv-médium ígéretét beteljesíteni, és talán nem is szükséges. A kortársak tudták a jelentőségét a változásnak, a rendszeres megemlékezések, a „könyvnyomtatás ünnepe” a XVI. századtól a „Gutenberg 2000” mainzi ünnepségekig mutatják, hogy az utódok sem felejtették el. A XX. század végén azonban egy új médium ismét zavart keltett a rendszerben. E médiumnak még nagyobb horderejű az ígérete: a kulturális örökség digitális rögzítésével az egész eddigi ismeretanyag áttekinthetővé válhat. Egy kutató, egy érdeklődő számára egyetlen emberöltő alatt – ha ez még szükséges – bármilyen szempontból megismerhetővé válik az emberiség eddigi kulturális teljesítménye.

Az előző korokra alkalmazott gondolatmenetet követve az sem meglepő, hogy a szerző – akár a szépíró, akár a szakíró, vagy akár a szövegeket kiadó filológus – ma már ugyancsak joggal érezheti annak a pillanatnak az eljöttét, amikor a digitális kézirat vagy a digitális kritikai kiadás elkészítésének feladata rá hárul. A technikai lehetőségeik adottak, a kéziratok csaknem kizárólag digitális eszközökkel készülnek. A tudósok közül többen ismét közvetlenül az új médiumok elterjedése mentén szerveződő kiadói világban keresik és találják meg a helyüket. Néhányan maradnak, mert anyagilag kötődnek immár ehhez a világhoz, a többség azonban – a XVI. századi jelenségekhez hasonlóan – lassan kihátrál, és megtalálja helyét a digitális médiumok által felépített intézményi

253 BARBIER–BERTHO–LAVENIR 1996. Magyar kiadása: BARBIER–BERTHO–LAVENIR 2004.

rendszerben úgy, hogy valóban csak a tudományos kérdésekkel foglalkozik, tudását koncentráltan a minőségi szövegkiadás ellenőrzése és megvalósítása révén kamatoztatja. Alapvető különbség mutatkozik azonban a XV–XVI. századi és a mostani események között abból a szempontból, hogy az üzlet, a gazdasági érdekeltséget elsődlegesnek tartó közösség milyen helyzetben volt akkor, és van ma a tartalmi kérdések meghatározásában. A mostani médium-változást nem a könyv iránti igény kibővülése, nem is az olvasási szokások átalakulása provokálta. Olyan eszközt hozott létre az emberiség a technikai civilizáció fejlesztése kapcsán, amely többek között a kulturális hagyomány átörökítésének folyamatában is használható. Ez az eszköz ráadásul úgy jött létre, hogy technikai oldalról, pusztán önmaga működésének belső logikájával meghatároz olyan megoldásokat, amelyek már tartalmi kérdéseket érintenek. A folyamat résztvevőinek, vagyis az egyes szakmák képviselőinek a hagyományörzés és hagyományozás folyamatában játszott szerepét tehát *ad absurdum* egy technológiai megoldás, az ahhoz való viszony határozza meg.

Mostani írásunk azonban a könyvtárosokról szól. A folytatásban tehát az eddig vázlatosan jelzett történelmi folyamat – médiumváltás, médiumvándorlás, médiumexpánzió – egy-egy pillanatára emlékeztetnék abból a szempontból, hogy az egyes korszakokban hogyan alakult a könyvtáros helyzete a kulturális örökség átörökítésének folyamatában.

A kéziratos könyv jelentősebb változásainak időszakában a könyvtárosság inkább beosztásnak, semmint önálló szakmának tekinthető. Csak emlékeztetőül, olyan változásokra gondolok, mint a Karoling-kor reformjai az íráshasználat és könyvhasználat területén, vagy a XI–XII. századi helyesírás-egységesítés. Ilyenek azok a változások a könyvkiadás, a könyvkereskedelem rendszerében, amelyeket az egyetemek megjelenése okozott, és ilyen nagy változás a könyvek használatát segítő részek (indexek, mutatók, tartalomjegyzékek), továbbá a *summa* műfaj kialakulása, elterjedése.

Függetlenül attól, hogy a középkorból is ismerünk olyan neveket, akik könyvtárosként dolgoztak, a XV. századtól kezdve pedig egyes esetekben hiánytalanul is ismertek a gyűjtemények őreinek névsorai, a legjelentősebb könyvtáros életművek nem a *bibliothecariustól* maradtak ránk. A könyvtárak rendje ugyanis a tudomány rendje mentén alakult. A XVII. század végéig a könyvtárakról való gondolkodás – és ezen belül a kulturális hagyománynak a könyvtárak által való átörökítéséről – nem jelentette a *biblioteconomiát*.

Ismerjük persze azokat a traktátusokat, amelyek a könyvtárak építésének kérdéseiről, a fényviszonyokról, a könyvanyag nedvességtől, rovaroktól, tűztől való védelméről szólnak.²⁵⁴ Az egyes szerzetesrendek reguláiban a könyvek használatának módját, a kölcsönzés és visszaadás rendjét is szabályozták – állományvédelem, állományrevízió. Ugyancsak a hagyomány közvetítésének szándéka húzódik meg azokban a – könyvünkben már idézett – gondolatokban, amelyek az öncélú, pusztán kincsképző szándékkal létrehozott zárt magángyűjteményeket ostromozzák (Seneca,²⁵⁵ Petrarca²⁵⁶), illetve azokban a törekvésekben, amelyek a közösségi használatú könyvtárak rendszerét alakították ki.²⁵⁷ Akár a humanista hagyományra (Lorenzo Medici és köre, Johannes Trithemius, Beatus Rhenanus stb.), akár a protestáns reformáció programjára is gondolhatunk (Luther, *An die Ratsherren aller Stätte*, 1524). A XVI–XVII. század sokak által ismert *De bibliothecis* című elméleti írásait sem gyakorló könyvtárosok írták (Angelo Decembrio,²⁵⁸ Melchior Gerlach,²⁵⁹ Justus Lipsius²⁶⁰). Gyakran a könyvtárakról való gondolkodás igazi kultur-, illetve oktatáspolitikai eszmerendszerben jelent meg (Cyriacus Spangenberg,²⁶¹ Ericus Puteanus,²⁶² Christoph Besold²⁶³). Ezek az elméleti írások részben előkészítették, részben az „ércnél maradandóbb” (*aere perennius*) emléket állítottak annak a művelődéspolitikai gyakorlatnak, amelyik az írott kultúra emlékeinek számbavételét, regisztrálását és megőrzését össze tudta kapcsolni a nemzeti kultúra ápolásával, illetve a háttérben mindig meghatározó hatalmi törekvésekkel (I. Ferenc, VIII. Henrik vagy II. Fülöp jó példaként említhetők).

Azok a tudósok, akik életművük jelentős részét könyvtárosként dolgozva hozták létre, természetes módon fordultak a már a mai értelméhez közelítő *biblioteconomia* tudományához, pontosabban az általuk megfogalmazott gondolatok a mai könyvtártudomány első példáinak tekinthetők. Hugo

254 RAPP–EMBACH, hrsg., *Zur Erforschung...*, 2009.; EMBACH–MOULIN–RAPP, hrsg., *Die Bibliothek des Mittelalters...*, 2012.

255 SENECA, *De tranquillitate animi* 9,4–7.; SENECA, *Epistola ad Lucilium* 1,2.

256 PETRARCHA 1585.

257 VODOSEK, hrsg., *Vorformen...*, 1978.

258 WITTEN–DECEMBRIO 2002.

259 GERLACH 1596.

260 HENDRICKSON–LIPSIVS 2017.

261 SPANGENBERG 1594.

262 PUTEANUS 1639.

263 BESOLD 1626.

Blotius a bécsi Császári Könyvtár őre,²⁶⁴ Szamosközy István levéltáros Gyulafehérváron,²⁶⁵ Gabriel Naudé pedig a Mazarin-könyvtár megszervezője volt.²⁶⁶ A modern szakirodalom azonban a korai újkor információrobbanása, illetve médiumváltása után rendszert teremteni próbáló generációi közül a Gottfried Wilhelm Leibniz²⁶⁷ és Conyers Middleton²⁶⁸ nevével fémjelzettet tartja a ténylegesen már könyvtártudományi munkák megalkotóinak. E munkák meghatározó gondolata a kulturális hagyománynak a könyvtárak által való megőrzése és hagyományozása.

A feltárás és a nyilvántartás szükségessége mentén alakult ki a *historia litteraria* tudománya valamennyi európai országban, így Magyarországon is. Bod Péter egyik feladata Bethlen Kata könyvtárának gondozása volt életének egy szakaszában, de valódi céljává mégiscsak a magyarországi alkotó emberek felmutatása vált, vagyis a *Magyar Athénás* megalkotása.²⁶⁹ A hatalmas dokumentumtömegben való tájékozódásra pedig kialakulnak üzleti oldalról a kiadói, a piaci és az aukció-katalógusok, tartalmi oldalról pedig a szakmai bibliográfiák (Antonio Possevino,²⁷⁰ Martinus Lipenius²⁷¹). A XVIII. század enciklopédista mozgalma így lezárt és összefoglalt egy korszakot. A nemzeti bibliográfiák rendszerének a kialakítása ez után kezdődött. A könyvtárosság története szempontjából ez az a korszak, amikor a szakmánk elindult egy tényleg önálló szakmává válás útján, de még hosszú ideig nem vetette fel azt a manapság sajnos már hangoztatott gondolatot, hogy a könyvtárosság önmagában vett szakma.

Ha a bibliográfia történetét a legtágabb értelemben – ideértve a katalógusok összeállítását, illetve kiadását is – vesszük, akkor ez a történet is az előbb néhány példával jelzett folyamatot követi. Alfredo Serrai közel 12 ezer oldalas összeállítását (*Storia della bibliografia*)²⁷² lapozgatva megerősödik az a meggyőződés, hogy a bibliográfus szakma ugyanúgy nem létezik önmagában véve, mint megannyi más, napjaink szemlélete szerint pusztán vagy alapvetően

264 MOLINO 2009, 23–29.; BARBARICS-HERMANIK 2016, 105–111.

265 JAKÓ 1976a.

266 NAUDÉ 1627, 1644.

267 LEIBNIZ 1966. Vö. PALUMBO 2018.

268 MIDDLETON 1723.

269 TÜSKÉS, szerk., *Bod Péter...*, 2004.

270 POSSEVINO 1593. Lásd még DEKONINCK 2008, 71–80.

271 LIPENIUS 1682.

272 SERRAI 1988–2001.

szakmódszertani ismeretekkel művelhető foglalkozás (*manager*, pedagógus, könyvtáros, levéltáros, bibliográfus stb.) A legkiválóbb bibliográfiák összeállítói olyan szakemberek voltak, akik a bibliográfia tárgyát képező szakterületet jól ismerték, és könyvtárosként dolgoztak. Nemcsak azért, mert a könyvtárban az autopszia alapján történő bibliográfia számbavétel-lehetősége általában adott volt, hanem azért, mert a könyvtáros munka egy meghatározott szemléletet kíván. A humán tudományok és a könyvtáros viszonya kicsit olyan, mint a természettudományok vagy az alkalmazott tudományok és a mérnök viszonya. A jó mérnök, a jó könyvtáros olyan mélységig ismeri az elméletet (és műveli is azt), amennyire az a gyakorlati munkájához szükséges. Az elméletnek a megvalósítást akadályozó hatása még nem érvényesül tevékenységükben, de a jó könyvtáros, a jó mérnök felkészült elméletileg is annyira, hogy a megvalósítás folyamán ne csupán pragmatikus és formális, eredménycentrikus szemléletet alakítson ki magának.

Néhány gondolat a könyvtárosról Dániel Imre kapcsán

Ha azt mondanánk, hogy a könyvtáros szakma történetével keveset foglalkoztak azoknak a tudományterületeknek a képviselői, akik a mai napi cselekvések erkölcsi és szakmai alapjait a történetiségben keresik, akkor nem mondanánk igazat.²⁷³ Való igaz azonban, nem létezik olyan mű, amely „A könyvtáros története” címet viselné. Napjaink társadalma nagyon sok ellentmondással terhelt. Azt hiszik sokan, ők nem hívők (talán még büszkék is rá), aztán áhítattal őrzöngenek egyetlen *celeb* (nem *celebris*!) megjelenésekor – ahogy *Monty Python* hőségnek, Briannek imádják a saruját, tökét –, és agyament kiadásokba verik magukat valamelyik sportoló gatyájáért. Nos, a könyvtáros is sokféle megítéléssel bír: megalázottan végzi a napi aprómunkát, tudva és látva, hogy azok, akik eladják munkájának eredményét, sokszor annyira sötét alakok, hogy nem is tudják, tulajdonképpen tolvajok. Ilyenek lehetnek a könyvtárak körüli döntéshozók haverjai, akik szakértőnek álcázhatják magukat, miközben egyszerűen lemásolják a könyvtárosok gondolatait – de hát őket kérdezik, tőlük veszik –, és ilyenek az egyébként kiválóan működő informatikai cégek is, amelyek azt hiszik, hogy a módszer maga az, ami eladható. Valójában, amit eladnak, az a könyvtáros apró munkája, való igaz, komoly hozzáadott értékkel. Hol itt az ellentmondás? Egyrészt a mély megvetés társadalmi-politikai szinten, a szakbarbár értelmiségiek és tudósok részéről, másrészt a csodálat, amiről nem is tudják, hogy magát a könyvtárost csodálják (hiszen „A titkok

²⁷³ Csak egy példát említek, amikor Lyonban a könyvtárossal külön, tematikus konferencián foglalkoztak: BARBIER–VARRY, sous la dir. de, *Histoire des bibliothécaires*, 2003.

könyvtára” filmsorozat hőse valóban „A Könyvtáros”).

De akkor ki is ez a könyvtáros? Olyan, mint az államférfi, a katona, az orvos vagy bármelyik szakma képviselője. Egy felkészült zseni, aki elkötelezetten dolgozik a szakmája képviselői által a történeti időben kidolgozott erkölcsi, politikai és szakmai elvek mentén. Aztán vannak olyanok is, mint minden szakmában, akik kevésbé felkészültek, de szorgosak, vagy éppen lusták, aztán olyanok, akik pusztán betöltik az álláshelyet, és bizony olyanok is, akik gonosztevők, bűnös emberek, akik lejáratják magát a szakmát is.

Akönyvtáros személyisége is változik az időben, ahogy az eszközök, amelyekkel ugyanazt a munkát végzi, mint az ókori könyvtárakban tevékenykedők. Dániel Imre, Andreea Mârza könyvének hőse,²⁷⁴ olyan történelmi periódusban élt, amikor nagy változások voltak a könyvtáros szakma történetében. Ugyanakkor sok minden hasonló volt azokhoz a körülményekhez, amelyek között elődei az ő életét megelőző fél évezredben dolgoztak. Az állandó elemek közt a legfontosabb az, hogy a könyv, az írott szó, a nyugati kereszténység területén – és Dániel Imre olyan örmény családból származott, amelynek a közössége uniált, vagyis „katolizált” – a legfontosabb közvetítő eszköz volt a generációk között, mind a tudást, mind a kultúrát tekintve. A könyv és a könyvtár tehát minden olyan kérdésben, amely bármilyen kulturális közösséget érintett, megkerülhetetlen volt.

A Dániel Imre előtti könyvtártani gondolkodásban két fontos szemlélet volt jelen. Leegyszerűsítve: az egyik Justus Lipsiust (*De bibliothecis*, 1602) követte, a másik Gabriel Naudét (*Advis pour dresser une bibliothèque*, 1627). Az egyik a könyvtárat alapvetően a tartalmi oldaláról szemlélte, és annak társadalmi szerepét, a másik pedig a könyvtár tartalmát, a tudományok rendszere változásainak tükrében, és ez utóbbi inkább fektetett hangsúly a *bibliothéconomie*ára. Nem mellesleg, szeretném hangsúlyozni, ma is ez a legnagyobb és legmélyebb kérdés a könyvtáros előtt: melyik szemléletet kövessem? – ideális lenne a kettő harmonikus együttese, de személye és annak tehetsége válogatja, ki képes mindkét oldalra rálátni.

Sok minden változóban volt Dániel Imre életében is. Az egyik változássor egyetemes, de mondjuk, az akkori erdélyi kulturális és tudományos látókört tekintve, európai léptékű. A könyvek számának dinamikus emelkedése az

274 MÂRZA A. 2021.

első, amit említhetünk, hiszen ez az erdélyi püspök – Batthyány Ignác – könyvtárosának, aki maga is tanár volt, sőt, oktatási intézményt is vezetett, komoly kihívást jelentett. Az akkori könyvtáros ugyanis még válogathatott a könyvekközt, akárasaját tudományos, kulturális, vallási, erkölcsi meggyőződése szerint is, amellet persze, hogy követnie kellett, legalábbis tekintettel kellett hogy legyen a főnöke ízlésére is. A könyvek számának növekedése mellett a kor alapvető kérdése a modernitás és hagyománykövetés, a civilizáció és a kultúra értékeinek egymás szempontjaiból történő újragondolása – hiszen nem szembeállítás ez – volt. Röviden, a felvilágosodás. Olyan országban élt – Erdélyi Nagyfejedelemség –, ahol a hivatalos nyelv a magyar volt, a tudomány nyelve, a Magyar Királyságot is követve a latin, ugyanakkor az ország adminisztratív, gazdasági, kulturális modernizációjára törekvők alapvetően német nyelvet használtak. Az ő vallási közössége, a római katolikus egyház pedig a latin mellett a modernséget az olasz (szak)irodalomból nyerte, a francia eszmék is olasz, illetve német szűrőn keresztül érkeztek el hozzá. Andreea Mârza említi a *Școala Ardeleană* tudósaival²⁷⁵ való kapcsolatának a hiányát, de ezt a kapcsolati fehér foltot szemléletben bőven ellensúlyozta az a környezet, amelyet kolozsvári jezsuita iskola, a Bécsi Egyetem, illetve a hosszú római tartózkodás jelentett számára. A továbbiakban csupán egyetlen momentumra utalok. A korszak egyik, a könyvtárakról szóló gondolkodásban meghatározó egyénisége Johann Nepomuk Cosmas Michael Denis (1729–1800) volt.²⁷⁶ Maga is jezsuita, aki Pozsonyban és Bécsben élt, a *Theresianum*, majd a Császári Könyvtár *bibliothecarius*a volt. Dániel Imre személyesen ismerte. Denis, aki több magyar arisztokrata tanácsadója volt a könyvtárárpítést illető ügyekben, előszót írt Széchényi Ferenc soproni könyvtára kiadott katalógusához, amelyben kifejtette a „hazáról” (*Patria*) alkotott véleményét, amely számára persze *Austria* volt, amelynek a *Regnum Hungariae* és a *Principatus Transylvaniae* is a része. Dániel Imre *patrioticum* szemlélete, gyűjtése (sokszor csupán másolatban) kötődik ehhez a szemlélethez. Kiegészítve persze azzal, amely a magyar katolikus egyház történetében Pázmány Péter óta jelen volt, hogy a magyar kereszténység nem az osztrák uralkodóknak köszönhető, vagy az ottani egyház függőségében jött létre, hanem egy, a XI. század óta önálló történettel bíró egység. Szent Gellért (Gerardo Sagredo/Morosini da Venezia) *Deliberatiojának* lemásolása és Batthyány Ignác általi kiadása is ebbe a gondolati körbe illik.²⁷⁷

A papnevelés alapvető erdélyi intézményének vezetőjeként Dániel Imre,

275 Vö. STANCIU 2010.

276 DENIS 1777–1778.; WIMMER 2011.; MONOK 2019, 84–88.

277 GERARDUS–BATTHYÁNY 1790.

püspökeivel együttgondolkodva, az alsópapság műveltségi színvonalának emelésén is fáradozott. Könyvtárosként is. A könyvkiadások szervezésével, de a kortárs teológiai áramlatok képviselői műveinek Erdélybe hozatalán munkálkodva is. A könyvbeszerzések, az itáliai könyvtárakban való másolói munkája mentén komoly kapcsolati hálót épített, amelyet nem egyszerűen a saját épülésére hasznosított, hanem az Erdélyi Püspökség, az erdélyi római katolikus közösség javára is. Különösen az után vált igazán potenciális lehetőséggé ez a szellemi gyarapodás, amikor Batthyány Ignác 1798-ban könyvtárát közösségi használatúvá tette.

Dániel Imre a könyvtárosi munkát közismerten kicsit fásultan végezte, szeretett volna a napi adminisztratív, mechanikus teendőitől szabadulni. Azt hiszem, hogy ha a „könyvtáros” fogalmát kiterjesztjük azokra is, akik a tudományok rendszerén gondolkodnak, aktív tudományos vagy irodalmi életet élnek (Leibniz, Lessing is könyvtárosok voltak), és emellett egy olyan könyvtárat építenek, amely a szorosabb és tágabb közösségüket szolgálja, akkor Dániel Imre *par excellence* könyvtáros volt, a jobbak közül.

*Kik lettek könyvtárosok a XVI–XVIII. századi Magyar Királyságban?*²⁷⁸

A magyarországi művelődés történetének kora újkori szakaszáról, vagyis a XVI–XVII. századról a magyar és a nemzetközi szakembergárda által kialakított kép meglehetősen lehangoló. A Hunyadi Mátyás uralkodása alatti (1458–1490) európai nagyhatalom csaknem két évszázadon keresztül három részre szakadt: nagyobb részét a Török Birodalom csatolta magához, Erdély független fejedelemség lett, a török patronátusa alatt élt, a Királyi Magyarország pedig a Bécsben, illetve Prágában székelő Habsburg királyok koronájához tartozott, de ténylegesen a magyar *palatinus* és a horvát bán irányításával élte életét. A kulturális intézményi rendszert nem csupán a folyamatos háborúk, illetve hadi események rombolták szét a XVI–XVIII. században, hanem a Kárpát-medence (az egykori Magyarország) lakossága többségének vallásváltoztatásai is. A magyarok krisztianizációjától (XI. század) a XVI. század elejéig kialakított egyházi, és ezen belül iskolai rendszer a nyugat-európaival azonos szerkezetű volt, csupán a folyamatosan, hosszabb ideig működő egyetem hiányzik erről a palettáról. Ezeknek az intézményeknek természetesen könyvtáraik is voltak, a XVI. századra pedig kialakult a világi könyvbirtokló réteg is, követve a legendává vált király és könyvtára – Hunyadi Mátyás és a *Bibliotheca Corvina* – példáját. A XVI–XVIII. században

278 MONOK 2007b. E fejezet ennek az írásnak kibővített változata.

Magyarországon létrejöttek mindazok a könyvtári típusok, amelyek Európa nyugati felén is. Természetesen a könyvtárak számát, illetve az olvasási kultúra hatását tekintve számos különbség kimutatható csakúgy, mint ahogy az egyes társadalmi rétegek, vallási vagy szakmai csoportok olvasmányai tartalmi összetételében is. A vizsgált időszakban – 1500–1800 – közel 3000 könyvtárat tudunk a könyvek jegyzékével, katalógusával, vagy csak néhány fennmaradt könyvével dokumentálni. Feltűnő jelenség, hogy a korszak alkotó értelmiségije (írók, tudósok, lelkészek, papok, orvosok, patikusok, jogászok stb.) közül csak nagyon kevésnek ismerjük a könyvtárát. Miként jellemezhetjük azokat a személyeket, akik a könyvekkel könyvtárosként foglalkoztak, vagyis megterveztek a vásárlásokat (a gyarapítást), jegyzékekbe foglalták a könyveket, kialakították a könyvtárak rendjét (feldolgozás), illetve segítettek a könyvek használatában?

A XVI. század első harmadától kezdődően a protestáns egyházak a Martin Luther, Johannes Bugenhagen, illetve Philipp Melanchthon által kidolgozott egyházi és iskolai rendszer megvalósításán dolgoztak. A protestáns iskolákban a könyvtárosok a XVIII. század közepéig az idősebb diákok közül kerültek ki. Munkájukat az iskolai *statutumok* szabályozták. Az első ilyen fennmaradt szabályzat 1621-ből való, amely a sárospataki kálvinista kollégium könyvtárhasználatát és a könyvtáros diák feladatait rögzíti.²⁷⁹ Ilyen szabályokat ismerünk a debreceni,²⁸⁰ a kolozsvári²⁸¹ vagy a nagybányai²⁸² kálvinista kollégiumok életéből is. A *bibliothecarius* egy végzős (*senior*) diák volt. Néha még ügyvezető segítsége is volt (*contrascriba*, *vice-bibliothecarius*). Gyakorlatilag a tanári kar tagjának számított, hiszen több tárgy oktatását a középszintű oktatásban is tanársegédekre (*collaborator*, *publicus praeceptor*) bízta, de még a liturgikus vezetőknek is voltak diák segédjeik (*cantores*). Az egyik legismertebb diák-könyvtáros a debreceni Jáнки Péter volt, aki 1738-ban elkészítette a könyvtár új alfabetikus rendű katalógusát.²⁸³ Ezt a XVIII. század végéig használták (kiegészítésekkel persze). Az iskolai rendtartásokat a XVIII. század közepén újították meg, ekkor a könyvtárat kezelő diák fölé felügyelő tanárt helyeztek, aki a *bibliothecae praefectus* címet viselte. Általában a humán tudományok egyikét oktatta, feladata a könyvtár gyarapításának

279 FEKETE–KULCSÁR (= BURA)–MONOK–VARGA A., ADATTÁR 14, 1988, 12–13.

280 BÉKEFI 1899, 62–67.; FEKETE 1994, 95–107.

281 Kolozsvár: MONOK–NÉMETH (VISKOLCZ)–TONK, ADATTÁR 16/2, 1991, 50.

282 Nagybánya: FEKETE–KULCSÁR (= BURA)–MONOK–VARGA A., ADATTÁR 14, 1988, 378–379.

283 FEKETE 1993, 309–331.

tartalmi irányítása, a könyvtári szakrendnek az átalakuló általános tudományrendszernek megfelelő fejlesztése volt elsősorban. A XVIII. század során közülük többen megírták az iskola, illetve az iskolai könyvtár történetét is. Az egyik legismertebb ilyen könyvtáros-tanár a sárospataki Szombathy János volt.²⁸⁴ A protestáns iskolákban a diákok és tanárok könyvtára csak a XIX. század második felében vált szét, ettől kezdve a diákkönyvtár kezelésébe ismét bevonták a diákokat is.

Vannak azonban olyan esetek is, amikor – különösen a könyvtár alapítási periódusában – a protestáns gyülekezet lelkésze, illetve az iskola tanára látta el a könyvtárosi feladatokat. A legjobb példa erre az esetre a soproni lutheránus iskola könyvtára, illetve Matthias Lang személye a XVII. század második felében. Lang maga szervezte a beszerzést, a kötettest és az olvastatást is.²⁸⁵ Gondoskodni kívánt szakszerűségben felkészült utódról is, talán ezért disputált a soproni Adam Gruber a lipcsei egyetemen *De bibliothecis* címmel. Eddigi ismereteink szerint ő az egyetlen olyan magyarországi diák, aki egyetemi tanulmányai befejeztével a könyvtárakról írta szakdolgozatát.²⁸⁶ Maga a munka gondolatilag Justus Lipsiusnak hasonló című munkáját²⁸⁷ követi, de felhasználta Joachim Johann Mader,²⁸⁸ Johann Lomeier²⁸⁹ és Michael Neander²⁹⁰ könyvtárakról írott tanulmányait is. Nincsen azonban információnk arról, hogy Gruber valóban könyvtárosként dolgozott volna a későbbiekben.

A katolikus intézmények könyvtárai közül a különböző rendek a központi rendi előírásoknak megfelelően alakították ki, gyarapították és olvastatták könyvtáraikat. Így rendenként változó módon ugyan, de a könyvtáros mindig a rend tagja volt, a könyvtárak a klauzúra területén voltak, használatuk nagyjából csak a rendház lakóinak volt engedélyezett. Az egyetlen olyan rend, amelyet Magyarországon alapítottak, a pálos rend (*Ordo Eremitarum Sancti Pauli primi Eremitae*). A török terjeszkedés előtt 42 rendházuk volt a

284 BARCZA 1963, 32–44.

285 GRÜLL–KEVEHÁZI–KOKAS–MONOK–ÖTVÖS P.–PRICKLER, ADATTÁR 18/2, 1996, 478–536.

286 GRUBER 1678, (RMK III. 2918).

287 *De bibliothecis syntagma*. Sok kiadás ismert, az *Opera omnia* Vol. III. Antverpiae, 1637, off. Plantiniana, 625–636. lapjain is olvasható. Legújabb, kritikai kiadása angol fordítással: HENDRICKSON–LIPSUS 2017.

288 MADERUS 1666.

289 LOMEIER 1669.

290 NEANDER 1666.

Kárpát-medencében, de a XVI–XVII. században gyakorlatilag csak néhány működött megszakításokkal. A rendi életet a lengyelországi czeszochowai kolostorból és a Horvát Bánság területén lévő Lepoglavából irányították. A XVII. század közepén megreformálták a rendi szabályokat, és elkezdődött a rend újjászervezése. A konstitúciók a könyvtárral és a könyvtáros feladataival is foglalkoztak.²⁹¹ A liturgikus könyveket a kántorra bízták, és a templom sekrestyéjében helyezték el. A többi könyv a könyvtárba került és kineveztek egy könyvtáros testvért. Ennek feladatai voltak: katalógus készítése (külön nyilvántartva az eretnek könyveket) az előírt szakrendnek (*canon librorum*) megfelelően, a könyvek fizikai elhelyezése ugyanebben a tematikus rendben, a könyvekbe be kellett írnia a rendház *possessorbejegyzését*, a rendházon belüli kölcsönzés (ennek jegyzékbe foglalása), a kölcsönzött könyvek visszavétele és beszámoló a priornak a könyvtár állapotáról a húsvét utáni héten. Ugyancsak ő felelt a könyvek fizikai állapotának megőrzéséért, javításáért. A későbbi rendi határozatok újabb feladatokat róttak a könyvtárosra, nevezetesen a rend történetének annales-szerű követését, amely historikus jegyzeteket háromévente összegezve a rend vezetőihez kellett eljuttatnia.²⁹² Láthatjuk tehát, hogy a rendi könyvtárosok feladatai általánosságban megegyeztek a többi rend előírásaiban megtalálhatókkal, és a könyvtáros személy nem lehetett laikus testvér, vagy más világi személy.

A katolikus iskolák többsége a jezsuiták, illetve a piarista rend kezében volt. A XVII. században általában nem tudtak két könyvtárat – rendi könyvtár és iskolai könyvtár – fenntartani, így a diákok is a rend könyveit használhatták, és ugyanaz a könyvtáros szolgálta ki őket, mint a rend tagjait. A XVIII. század elejétől kezdve folyamatosan különvált a két könyvtár, és a diákoknak külön engedély kellett, ha az iskolai gyűjteményben meg nem található könyvet szerettek volna olvasni. Az 1635-ben Nagyszombatban alapított jezsuita egyetem, csakúgy, mint az 1666-tól felsőfokú intézményként működő ugyancsak jezsuita Kassai Gimnázium könyvtárát általában a tanárok közül kinevezett *bibliothecarius* irányította.²⁹³ Nagyszombatban segédkönyvtárosok is voltak (*socius bibliothecarii*). Knapp Éva hosszú kutatómunkával tisztázta az adatokat, és összeállította a nagyszombati könyvtárosok és segédkönyvtárosok

291 *Constitutiones Religionis S. Pauli primi Eremitae...*, 1644, 131–132.: *De officio bibliothecarii* (cap. 24.)

292 KNAPP 1992, 194–195.

293 TÓTH A. 1986.; TÓTH A.–VÉRTESY 1982, 26–39.

névsorát.²⁹⁴ Szellemes összegzésében kifejtette, hogy végül mindenki lehetett könyvtáros, aki megfelelő elkötelezettséggel és fegyelemmel dolgozott a jezsuita rend céljai érdekében, a könyvtári munka eszközeivel.

A XVIII. században ezek a könyvtárosok többnyire történészek voltak, akik az oktatási feladatot lassan elhagyva könyvtárosként (egy-egy segéddel) és kutatóként dolgoztak tovább. A tudományos kutatómunka a könyvtáros természetes teendője lett. Az 1736-ban alapított selmecbányai bányamérnöki főiskola már nem rendi intézmény volt, könyvtárát a történelem előadója irányította.²⁹⁵

A katolikus főpapi gyűjtemények a XVI. században magánkönyvtáraknak értelmezhetők, de 1601-től kezdődően a főpapok kötelesek voltak könyvtárukat a püspökségre, illetve érsekségre hagyni. Így alakult ki a XVII–XVIII. század folyamán az a könyvtári rendszer, amely ma is látogatható műemlékkönyvtárak sorát alakította ki (Nagyszombat-Esztergom, Kalocsa, Eger, Vác, Gyulafehérvár, Szombathely, Eger, Pécs).²⁹⁶ A bibliofil főpapok személyes gyarapító tevékenységét a könyvtáros feladatokkal megbízott, általában kanonoki rangú személy vagy világi tudós látta el. Jó példa erre az esztergomi Batthyány-gyűjtemény története: Batthyány József (1727–1799) könyvtárépítő munkásságának sokat köszönhet a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár is,²⁹⁷ de a legnagyobb érdemei az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár állományának kialakításában vannak. 1769-ben ő vásárolta meg (és dolgoztatta fel Miller Jakab Ferdinánddal) a tudós Bél Mátyás hagyatékát. Esztergomi érseki kinevezése után is Pozsonyban tartotta könyvtárát, benne a talán legértékesebb kéziratgyűjteményt. Pozsonyban könyvtárosai Calovino József és Jordánszky Elek kanonokok voltak. Esztergomba már a rendezett – és az utódoktól gyarapított – könyvtárát szállították át 1820–21-ben.²⁹⁸ Tipikusnak mondható a kalocsai érseki könyvtár gyors újjászervezése: a káptalan könyvtárát egyesítették a kinevezett érsek, Patachich Ádám magánkönyvtárával (1776), s így jött létre a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. Patachich maga is részt vett a szervezőmunkában, több római, bécsi, pesti és bajorországi könyvkereskedővel volt rendszeres kapcsolata, akiknek

294 KNAPP 2017a.

295 ZSÁMBOKI 1978.

296 SZARVASI 1939.; BERLÁSZ 1974a.; BERLÁSZ 1974b.

297 BOROS 1994.

298 SZELESTEI NAGY 1984.; BEKE 1991.

segítségével a bibliotéka gyorsan gyarapodott. A könyvtár bútorzatának kialakítását már Fogarasi András könyvtáros irányította. Később a történetíró könyvtáros, a jezsuita Katona István szakmai irányításával a gyűjteményt megduplázták, és létrehozták a XVIII. századi Magyarország egyik legnagyobb könyvtárát.²⁹⁹

A főpapi könyvtárak közül a Pécsi Püspöki Könyvtár, Klíma György püspöksége idején, 1774-ben nyilvános városi könyvtárrá vált, és ekkor főállású (tudós) könyvtárost kapott Koller József történetíró személyében.³⁰⁰ Az Egeri Püspöki Könyvtárat pedig Eszterházy Károly egyetemi könyvtárrá fejlesztette, hiába remélve, hogy egyetemalapítási engedélyt is kap majd. Az egyetemi könyvtári funkcióra való felkészülés miatt több kanonok, illetve világi személy – a legismertebb Büky József – is könyvtárosi tevékenységet végzett Esterházy felkérésére.³⁰¹

A magánkönyvtárak a XVI–XVII. században többnyire olyan kisszámú könyvet birtokoltak, hogy nem kellett külön könyvtáros személyről gondoskodni. Az egyetlen tudós könyvtár, amelyet maga a tulajdonos katalogizált, Hans Dernschwam könyvtára volt. A katalógus a közel 2000 könyvről 1552-ben készült el, a könyvek leírása egyedülállóan részletes. A címléírásnál rögzített adatelemek (szerző, cím, kiadási hely, év) mellett Dernschwam a kötetek tartalomjegyzékét is leírta, amennyiben több szerzőnek kisebb munkái voltak abban, vagy egy-egy szerzőnek több műve. A Besztercebányán őrzött könyvtár darabjait barátainak kölcsön is adta, és ezeket a kölcsönzéseket is feljegyezte.³⁰²

A magyarországi arisztokráta udvaraiban kialakított könyvtárakban mindig alkalmaztak valakit, aki segített a gyarapítás, az összeírás gondjaiban, vagy éppen a könyvtár rendjének kialakításában. Általában az udvari pap vagy lelkész, néha a jószágigazgató.³⁰³ Mindegyikre tudunk példákat mondani. Az egyik legismertebb könyvtárrendezés 1611-ben, a Thurzók bíccsei udvarházában történt. A könyvtár új bútort kapott, a könyveket egységes jelleggel bekötötték, és elkészült a szerzői, illetve a tematikus összeírás is.

299 HAUER 1911.; WINKLER 1932.; GRÓCZ 2017.

300 BODA–KALÁNYOS–SURJÁN–TÜSKÉS T., szerk., *A könyv- és könyvtárkultúra...*, 2000, 77–133.

301 ANTALÓCZI 1996.; BITSKEY 1997.; LÖFFLER 2012.

302 BERLÁSZ–KEVEHÁZI K.–MONOK, *ADATTÁR* 12/1, 1984, passim

303 MONOK 2005, 11–16., 61–104.

A munkákat a főúr, Magyarország nádora, Thurzó György személyi titkára, Samuel Hamel irányította, illetve végezte el.³⁰⁴ I. Rákóczi György sárospataki könyvtárát a kálvinista lelkész, Tolnai Pap István gondozta Debreceni Tamás jószágigazgatóval. Ismerünk olyan jegyzéket is, amely duplum-jegyzékként készült el az Erdélybe, a fejedelmi könyvtárba küldendő könyvekről.³⁰⁵ A hadvezér és költő Zrínyi Miklós könyvtárát az udvari pap, Mark Forstall rendezte újra egy új tematikus rendet kialakítva 1662-ben, és ez alkalommal katalógust is készített a könyvekről.³⁰⁶ A XVII. században a legnagyobb arisztokrata könyvtárak a pottendorfi Nádasdy-, illetve a kismartoni-fraknoi Esterházy-gyűjtemény voltak. Ezek a családok már alkalmaztak könyvtárost is, akiknek személyét sajnos nem ismerjük.³⁰⁷ Források utalnak azonban arra, hogy ezek az udvari tudós környezetből kerültek ki, és a könyvtárral való foglalkozás nem kizárólagos feladatuk volt.³⁰⁸

A könyvtáros mint önálló foglalkozás a XVIII. században alakult ki Magyarországon, legtöbbször a tudományos tevékenységet is folytató személyi titkárokból, illetőleg az udvarban élő familiárisok közül vált valaki azzá. A XVIII. század végére a főúri család könyvtárosává lenni vonzó volt néhány polgári származású értelmiségi számára is. Az erdélyi magyarság központi gyűjteményének megalapítója, a főúr Teleki Sámuel (1739–1822) hosszú nyugat-európai tanulmányútja során alapozta meg könyvtárát. Útja során módszeresen vásárolta a könyveket, tematikusan törekedve az enciklopédikus teljességre. Marosvásárhelyen 1799 és 1802 között könyvtárat építtetett. Egyike azoknak a keveseknek, aki a könyvtáráról a korban katalógust jelentetett meg (1796 és 1819 között négy kötetben). A könyvtár rendjét, annak ellenére, hogy könyvtárost is alkalmazott (Kelemen Márton), személyesen felügyelte, sőt a család másik ágának könyvbeszerzéseit is segítette. A marosvásárhelyi Teleki Téka még életében, 1802-ben vált nyilvános könyvtárrá.³⁰⁹ A magyar nemzeti könyvtár megalapítója, Széchényi Ferenc (1754–1820) ugyancsak

304 LUDÁNYI 1990, 271–277.

305 MONOK, KKK I, 1996, 3–29.

306 HAUSNER–KLANICZAY–KOVÁCS S. I.–MONOK–ORLOVSZKY, eds., *Bibliotheca Zriniana*, 1992.

307 Az Esterházyaknál első nevek, akiket könyvtárosként említenek, Esterházy Miklós (1714–1790) herceg idejéből ismertek, 1780-tól: Pater Primitivus Niemetz, majd Pater Gabriel Bader (GABRIEL 2001, 123.) A XIX. század elején Esterházy Miklós (1765–1833) már olyan könyvtárost alkalmazott (Gaál György), aki munkaadója kulturális politikáját is motiválni tudta (ZVARA 2014.; ZVARA 2016).

308 MADAS–MONOK 2003, 139–149.

309 DEÉ NAGY 1997.

európai körúton vett részt iskolai tanulmányai után. Csehországba, a német fejedelemségekbe, Hollandiába, Angliába, majd Itáliába látogatott. Hazatérve Sopronhorpácson és a nagycenki kastélyban alakított ki könyvtárat. Könyvtárosai Hajnóczy József (1750–1795), majd Tibolth Mihály (1765–1833) voltak. Könyvtárát 1802-ben ajánlotta fel egy nemzeti könyvtár (*Bibliotheca Regnicolaris*) alapítására. A könyvtár katalógusának kiadását 1799-ben kezdték el, a pótköteteket 1803-ban és 1807-ben nyomtatták.³¹⁰

Az első olyan könyvtáros, aki azért kapott fizetést, mert a könyvtári gyűjteménnyel foglalkozott, a már említett Miller Jakab Ferdinánd volt. Széchényi Ferenc őt nevezte ki a nemzeti könyvtár élére, és adta feladatul neki a gyűjtemény ápolása mellett egy nemzeti múzeum koncepciójának kidolgozását. Miller ezzel 1808-ra készült el. Ezen elképzelés alapján a Magyar Országgyűlés vette át a Magyar Nemzeti Múzeum és Könyvtár fenntartását.

Milyen készségekkel és milyen képességekkel rendelkeztek tehát a régmúlt könyvtárosai? Általánosságban ismét csak Knapp Éva említett véleményét idézném fel. Bárki könyvtáros lehetett, aki lelkes volt, hajlama volt a pontos, aprólékos munkára, és ehhez türelme is volt. A könyvtár fenntartójának, tulajdonosának a bizalmát bírta, és nem utolsósorban, valamilyen tudományterületen komoly jártassággal bírt.

A könyvtárról mint sajátos intézményről való gondolkodás is kialakult az *ancien régime* idején, vagy ha általánosabban akarunk utalni – és nem egy francia történelmi *terminus technicus* használva – erre az időre, mondhatjuk, hogy „a hagyományos világban” (Dankanits Ádám³¹¹ elnevezése). Ettől eltekintve sokféle tudással rendelkező személyekről tudunk, akik „könyvtáros” feladatokat is elláttak, ahogy említettük is. Sokféle céllal végeztek olyan munkát, amelyeket ma „könyvtárosi tevékenység”-nek mondunk. Visszaültek a XVI. századra, Hans Dernschwamra és Hugo Blotiusra. Dernschwam maga katalogizálta a könyveit, ma úgy mondanánk, analitikus feltárást végzett, vagyis leírta az egyes kötetek tartalomjegyzékét is, ha a címlapról nem derült ki az, hogy milyen művek olvashatók még a kézbe vett könyvben. Néha ezt maga a korabeli könyvkiadó a címlap verzőjára nyomtatta, de Dernschwam akkor is kiírta, ha magán a kötetben ez külön nem szerepelt.³¹² Mi volt a célja ezzel?

310 BERLÁSZ 1981.

311 DANKANITS 1983.

312 Vö. BERLÁSZ 1964, ahol a szerző részletesen elemzi Dernschwam katalogizáló módszerét is.

Nem tudjuk. 1552-ben állította össze a katalógust, 1568-ban halt meg. Közben utólagosan is tett bejegyzéseket a katalógusba. Spekuláció lenne azt mondani, hogy a császár diplomáciai követségében tett törökországi útjára készülve – Verancsics Antal vezette ezt, 1553 és 1555 közt – vette számba, mit is tudhat a törökökről, a saját könyvtárából. Azért vetem ezt fel, mert Hugo Blotius, aki filológus, történész végzettséggel volt az *Augustissima Bibliotheca* könyvtárosa, külön jegyzéket – tájékoztató bibliográfiát – készített az udvar számára a könyvtár törökökkel kapcsolatos anyagáról.³¹³ Nem tudjuk persze, hogy az egyes udvari feladatokat ellátó személyek mennyire készültek a munka teljesítésére éppen a könyvtárban, de az figyelemre méltó, hogy Sebastian Tengenel, Blotius utódja folytatta az ilyen tematikus jegyzékek készítésének munkáját.³¹⁴ Ha a mai magyar Országgyűlési Hivatalra gondolunk, akkor látjuk, hogy a Képviselői Információs Szolgálat kikerült az Országgyűlési Könyvtárból (2013-ig része volt). Blotius, majd Tengenel könyvtárosok egyik feladata vélhetően hasonló volt, mint az említett Információs Szolgálat szakemberié. Igaz, a mai hasonlat inkább a Külgazdasági és Külügyminisztérium, Kulturális Diplomáciai Főosztály, Bánffy Miklós Szakkönyvtár könyvtárosaival adekvát, ha éppen a *turcica catalogus* említjük.

A könyvtárosnak szükséges készségek és képességek kapcsán említek még egy történeti példát. Néhány érdekes feljegyzés maradt fenn Sebastian Ferdinand Dobnertől (1685–?), a soproni városi jogásztól, aki Esterházy Pál nádor udvarában a gyermekek nevelésében is részt vett. A Dobner által felsorolt művek jellege – több mint 60 geográfiai és hidrográfiai mű szerepel ezeken³¹⁵ – olyan, amelyek a hercegi udvarban, főleg a kertek és a szökőkutak építésénél lehettek hasznosak. Az is lehet, hogy Dobner csak összeírta azokat a műveket, amelyeket a herceg (Pál, vagy később ennek fia, Mihály) figyelmébe ajánl, vagy egy könyvvásár-katalógusból írta ki a megvásárlásra ajánlott címeket. De még az is lehet, hogy előttünk ismeretlen célból egy hidrográfiai és geográfiai bibliográfiát állított össze magának, vagy másnak az udvarban. Ilyen, könyvvásár-katalógusból jegyzetelt címeket tartalmazó jegyzéket ismerünk Ráday Páltól is,³¹⁶ aki II. Rákóczi Ferenc kancellárja volt. Ebben az esetben sem világos, hogy azokat a műveket meg is vetette

313 BARBARICS-HERMANIK 2016, 105–111.

314 MOLINO 2019, 220–247.

315 Dobner feljegyzése egy kolligátum második részében, két üres lapon található, kiadásuk: GRÜLL–KEVEHÁZI K.–KOKAS–MONOK–ÖTVÖS P.–PRICKLER, ADATTÁR 18/2, 1996, 159–161.

316 BORVÖLGYI, KKK VII, 2004.

magának, vagy csupán felkeltette érdeklődését. Mindkét említett személy jogi ismeretekkel bírt, az egyik ügyvédként is dolgozott, udvari nevelő volt, a másik államigazgatási szakember, művelt köznemes. Mindketten könyvtárosi munkát végeztek, könyvtáros egyik sem volt, felkészültségük azonban olyan, ami egy könyvtárostól mindenképpen elvárható.

Ugorjunk nagyot az időben, és vessünk egy pillantást a második világháború utáni magyar könyvtárak helyzetére! A működésüket szabályozó alapvető törvények 1952-ben és 1997-ben változtak (csak a legfontosabbakra gondolok). Az ötvenes, hatvanas és hetvenes évek érdekes közgyűjteményi változásokat hoztak abban a tekintetben is, hogy a könyvtári, a levéltári és részben a múzeumi szakembergárda milyen képességeket tudhatott a magáénak. Kifejezetten arra a jelenségre gondolok – amit egyébként a nyugat-európai könyvtáros vagy egyetemi oktató kollégáink nem értenek –, hogy a közgyűjtemények ebben az időben kutatóhelyekké váltak. Ez a paradoxnak tűnő jelenség annakköszönhető, hogy a proletárhatalom számára osztályidegen egyetemi oktatókat, akiket nem engedtek a katedrára, „eldugták” a süllyesztőnek gondolt könyvtárakba és levéltárakba. Hasonló sors jutott néhány – egyébként szerencsés (hogy csak ezt kapták, és nem másfajta büntetést) – egyházfinak is, mind a katolikus, mind a protestáns felekezetekből. Néhány név: Kosáry Domokos, Berlász Jenő, Holl Béla, Schulek Tibor. Más jellegű karrier jutott Benda Kálmánnak, aki az ötvenes években „könyvkereskedő”-nek nevezhető tevékenysége révén ismerte meg a magyar helyismereti irodalmat, amihez élete végéig ragaszkodott (túlterhelve ezzel lakását és családjá idegeit). Ő élete végén vált könyvtárossá, mint a Ráday Gyűjtemény igazgatója. Kosáry Domokos többeknek mondta, nekem is, hogy ha nem kényszerítik a könyvtárosi létre, amit ő a bibliográfia készítésére használt, soha nem lett volna jó történész. És tegyük hozzá: a könyvtáros világnak nem lenne egy olyan bibliográfia mintaként a kezében,³¹⁷ amely mutatja, jó könyvtáros, jó bibliográfus akkor válhat valakiből, ha tudja, mit bibliografizál. Berlász Jenő könyvtárosnak pedig Benkő Samu úgy állított emléket,³¹⁸ hogy közben pontosan jellemezte, mi is szükséges ahhoz, hogy valaki ezt a hivatást választhassa.

317 KOSÁRY 1951–1958.

318 BENKŐ S. 2001, 25–36.

A JÖVŐ KÖNYVTÁROSA A BIBLIOTHECARIUS ALITERQUE DOCTUS

Rátérve immár napjaink könyvtáros gondjaira, általánosságban tisztázni kell a hagyomány átörökítésének folyamatában a könyvtáros, a tudós, különösen a filológus, illetve a technológia gyártója és gyakran tulajdonosa viszonyát. A XV. századi információtechnológiai váltás hasonlítása a XX. század végéhez – az analógia minden közhelyszerűsége ellenére – a filológiai munka lehetőségeit és szándékait tekintve is tanulságokat hordoz. A jelenségek párhuzamba állításának abban a dilemmában is mondandója lehet, ami a filológus és a könyvtáros szakember vitáját okozza. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a kulturális emlékezet írott vagy képi anyagának internetre helyezésekor a filológiai szakmák, a vállalkozások, továbbá a könyvtárosok más-más alapelvekből kiindulva teszik a dolgukat. A viták akkor keletkeznek, ha az egyes szempontok keverednek, ha valaki a másik munkáját szeretné elvégezni, és azt rosszul teszi.

Annak ellenére, hogy ebben a könyvben csak a filológusokról és a könyvtárosokról beszélek, megjegyzem, hogy a két szakmai csoport vitája mögött a nevető harmadik, a kiadói és más vállalkozó szakemberek ugyancsak vitatható felelősséggel, vitatható minőséget létrehozva körülbástyázzák magukat olyan jogokkal, amelyek az előző két csoport érdemi munkáját is veszélyeztetik. Veszélyeztetik ugyanakkor azt az alapeszmét, amiért az internet létrejött: a tartalom és a korlátlan hozzáférés szabadságát.

Az internet ugyanis szabad és demokratikus! Egy XVI. századi inkvizítor kevés eszköztől félt volna jobban, mint attól, amelynek segítségével a vizsgálándó személyek szabadon érintkezhetnek, a vizsgálándó eszmék terjedésének pedig nincsenek technikai és technológiai korlátai. De ugyanez az inkvizítor kevés olyan eszköznek örült volna annyira, mint éppen ennek. Jó szervezéssel ugyanis az internethez kötődők kommunikációjának ellenőrzése kiválóan megoldható, az eszközhöz köthető jogok – privilégiumok, amelyek minden korban léteztek – pedig akár az agymosást is lehetővé tehetik.

Éppen ezért napjaink internethez – a modern könyvtári szolgáltatáshoz – kapcsolódó problémáinak egyik legjelentősebbike az, hogy milyen tartalmak válnak hozzáférhetővé, és milyen gyorsan. A kultúrák valóban versenyhelyzetbe kerültek. Elvileg megvan a lehetősége a világ közös technikai civilizációja segítségével egy közös, a nemzeti kultúrákat meg nem

szüntető világkultúra építésének. Kérdés maradt azonban az, hogy a közös kultúra mekkora hányadát képezik az egyes nemzeti hagyományok, illetve a kis (szegény) nemzetek öröksége. Túlzással azt is mondhatnánk, hogy a tényleges történelmi gyökereket nélkülöző civilizációs nagyhatalomnak most eljött az idő, hogy a hagyományos kultúrával bíró nemzetek fölé kerülhessen a maga civilizációs-kultúrájával. Kulturális értelemben is. A versenyhelyzet azonban kisebb térben is létezik. A Kárpát-medence kulturális örökségének megjelenítése terén is óriási a versenyfutás. Képzeljük el, hogy a mai Szlovákia területéről származó történelmi emlékek gyorsan mint a szlovák történelem és kultúra jelennek meg a világhálón. De ugyanez elmondható más magyar kulturális örökséget birtokló területekről is. „*Minden nemzet maga írja történelmét*” – hivatkozott Ceaușescu előszeretettel és vulgarizálva, Marxra. Ma, ha élne a Kárpátok Géniusza, akkor az internetes tartalomszolgáltatásnak is vezére lenne, hiszen most valóban lehet történelmet teremteni. A technológia adott, az eszközök léteznek, a kérdés a mozgósítható pénz mennyisége, illetve a kulturális hagyomány őrzőinek a felkészültsége és gyorsasága. (Csak zárójelben említem, hogy Romániában a világnyelveken megjelenő társadalomtudományi kiadványok száma ma is többszöröse a magyarországiénak, a románok nem gondolják, hogy államtitok a múzeumi évkönyvek bibliográfiája, sőt, fizetnek a nemzetközi adatbázisoknak, hogy vegyék át a rekordjaikat. Így biztosítják, veszik meg maguknak azt, hogy a nagyok – a monopolhelyzetet a háború megnyerésével kialakítók –, akik a sorrendet, a *rankinget* állíthatják össze, „tudományosnak” ismerjék el őket.)

Ugyanígy méltánytalan lenne, ha a magyar szakemberek a teljes Kárpát-medence múltját magyarnak sajátítanák ki, és élve némely területen létező előnyükkel, a világhálón, ebben a szellemben mutatnák meg világnyelven a terület múltját. A kis nemzeti kultúrák esélyei akkor lehetnek valóságok, ha összefogva, együttműködve dolgoznak az internet tartalomszolgáltatása bővítésében, ugyanazt a tartalmat csak egyszer jelenítik meg.

A gyorsaság másik záloga az együttműködés a könyvtárak, illetve a közgyűjtemények, a tudományos intézmények és a vállalkozások között. A könyvtáraknak, illetve a könyvtárosoknak az egységes feldolgozási és leírási szempontokat, és magukat a digitalizálásra váró dokumentumokat kell biztosítani. Továbbá azt a pártatlanságot, amely a válogatásnélküliségben, illetve a bármely adathordozón megjelent dokumentum változatlan digitalizált változatának előállításában áll.

A digitalizált változat előállításához pontosan tisztázni kell a minőségi követelményeket. Ezek a követelmények a szövegállapotra, a kép vagy a hang minőségére, a kutató általi használhatóságra stb. vonatkoznak. Utaljunk vissza e probléma kapcsán egyik előbbi gondolatunkra: amikor a könyvtáros, mint a gyakorlat embere bármilyen internetes tartalomszolgáltatást végez, a maga gyakorlati szempontjait csak akkor tudja jól kialakítani, ha valamilyen szakma elméleti gondoljaival is tisztában van, illetve annak a szakmának az elméleti szakembereivel folyamatosan együtt gondolkodik. A tartalomszolgáltatás tárgyát pedig lehetőleg úgy válassza meg, hogy saját nem könyvtáros szakmai ismereteivel összhangban legyenek. Nagyon egyszerűen: ne akarjon valaki speciális történeti témában összefoglaló webes szolgáltatást nyújtani, ha történész képzettsége nincsen. És ez az állítás igaz bármelyik szakterületre is. Csak példaként: egy folyóirat digitális változata kínálhat bármennyi előnyt a kereshetőség oldaláról, ha nem derül ki a találatok oldalszáma, már ahol az illető találat az eredeti (papírra nyomtatott) dokumentumban szerepel.³¹⁹ Ugyanígy, ha egy irodalmi alkotás digitális változatának helyesírását a mai helyesírás-ellenőrző programokkal kijavítja valaki, akkor az író stílusát is megváltoztatja.

A digitalizálás mellett a kulturális örökség nyilvántartását (katalógusok, bibliográfiák, repertóriumok stb.) kell a könyvtárosoknak gondozniuk, amely akár egy egységes nemzeti bibliográfiai adatbázis formájában is megvalósulhatna. A könyvtárosoknak azonban tudomásul kell venniük azt az alapvető szempontot, hogy a kulturális örökség a számbavétel és a megőrzés mellett azért bízott rájuk, hogy azt a társadalom különböző rétegei, csoportjai különbözően használhassák. A feldolgozás szempontja tehát nem lehet könyvtártudományi belügy. Szerencsésebb, ha az egyes tudományos intézmények, szakmai csoportok határozzák meg a feldolgozás szempontjait.

319 Csak egyetlen példa: a kiváló, komoly múlttal és ellenőrzött tartalommal bíró tudományos helyismereti lap, a *Soproni Szemle* (1937-től jelenik meg) archívuma nagyon fontos, jó dolog, ha elolvashatom a teljes cikkeket, azonban helyes bibliográfiai hivatkozás ennek alapján nem készíthető (<http://soproniszemle.hu/wp/index.php/2015/08/26/archivum/>). Bár az EPA archivált sorozatában találunk olyan tartalomjegyzéket, amelyből az oldalszámok is kiderülnek, maga az archív tartalom a folyóirat hivatkozott archívumából származik, így egy-egy konkrét oldalszámra nem lehet ennek segítségével sem hivatkozni (<https://epa.oszk.hu/01900/01977>). Tetszik, nem tetszik, kézbe kell venni a papírra nyomtatott folyóiratot.

A vállalkozói szférával való együttműködés lényege pedig abban kell hogy álljon, hogy a könyvtárak nem akarnak a technológia kialakításában élen járni, illetve abban, hogy a vállalkozások az egész ügyet nem kizárólag anyagi haszonszerzés eszközének tekintik. Ha ez kölcsönösen megvalósul, akkor az együttműködés zökkenőmentes lehet.

Napjaink hagyományt átörökítő tevékenységében a modern technológia alkalmazásának szükségessége mellett egyre nagyobb szerepet játszik a humán alapkutatások jelentős részének a közgyűjteményekbe (könyvtár, levéltár, múzeum) való áttevődése. Furcsa paradoxon ez: a könyvtáros szakma belső logikája mentén bezárul, túlzottan belterjessé válik, ugyanakkor fel kell tudnia vállalni azokat a hagyományos kutatásokat, amelyek kiszorulnak a történeti diszciplínákból azok el-elméletiesedése miatt. A közgyűjteményi szakmáknak a szolgáltatás modernizációja mentén módszertanilag tökéletesedni kell, emellett a modernség jelszavával a tudományokból kiszoruló, „elavultnak” számító tevékenységet is fel kell vállalniuk. Szerintem jól is van ez. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a dokumentumok leírását kell a szaktudományos ismeretekkel rendelkező könyvtárosoknak a felhasználó szakma által elvárt mélységig, részletességig bővíteni. Ezt követi a szövegkiadások előkészítése. Ez a munka egyrészt filológiai, paleográfiai és szerkesztői, másrészt teljes mélységű szakmai ismereteket (korszakismeret, anyagismeret stb.) igényel. Nem várható el a könyvtárostól mindez, ezért is van szükség a folyamatos együttműködésre a különféle szakmák képviselőivel. Egy dolog azonban vitathatatlan e gondolati körben: a közgyűjtemények tudományos műhely jellegét tagadni botorság, legfeljebb az egyes intézmények személyi feltételeinek állapotáról lehet beszélgetést folytatni. A helytörténet például lassan kizárólag közgyűjteményekben, így könyvtárakban is művelt tevékenység.

Hagyományörzés és modern szolgáltatás. Ennek alapján *elvileg* a könyvtáros szakma becsületének emelkedni kellene. Az információt rejtő dokumentumokat mi, könyvtárosok őrizzük. Annyi derül ki ezekről, amennyit mi a feldolgozás során napvilágra hozunk. Az információs technológia és az eszközpark ugyan nincs a mi kezünkben, de tartalmi gazdagsága nagyban tőlünk is függ. Legyünk erre büszkék. Egy zsákutcába azonban nem szabad bemennünk: nem szabad versenyre kelní sem a technológia gyártóival, sem azokkal a tudományos körökkel, akiket végső soron minőségileg akarunk kiszolgálni. Az előzőek jobbak nálunk a technológia előállításában és

használatában, utóbbiak pedig az információ tartalmát ismerik jobban. A *bibliothecarius doctus* a tanult könyvtáros, a jövőben *aliterque doctus*, másképpen is tanult. Az eszközöket rutinszerűen használja, alkalmazza, de birtokában van azoknak a tartalmi ismereteknek is, amelyek a kulturális hagyományt jelentik. Mindkét nagy ismeretterület olyan, amelyet senki sem képes együttesen átlátni, ugyanakkor a specializálódás soha nem lehet olyan, hogy a könyvtáros a könyvtárat, amelynek az alapját a gyűjtemény jelenti, elfelejti. A gyűjtemény lehet természetesen digitális könyvtömeg, vagy pusztán bibliográfiai leíró rekordok adatbázisa. A mesterséges intelligencia nem azonos módon és azonos mélységben tud segíteni ezeken a tudásterületeken való tájékozódásban. Az általános ismeretek mellett mindig szükség lesz a mély, speciális tudás birtoklására is, ami értelemszerűen csak kis szelet az egész rendszerben. A könyvtárosok képzésében és a továbbképzés rendszerének kialakításában erre nagyon kell figyelnünk.

EGY KONKRÉT PÉLDA: GONDOLATOK A KÖNYVTÁROSOK KÉPZÉSÉRŐL

A vitathatatlan dolgokról

Az informatikus könyvtáros szak ma már nem kizárólag, és sok helyen nem is elsősorban a könyvtári munkatársak utánpótlását biztosítja. A bővülés a könyves szakmák közül a kiadói szakemberek képzése irányába, és az információs társadalom kialakulása mentén keletkező tevékenységformák felé történt meg. Mindkét irány olyan, amelyet a szak jövőképében kell tartani, annak ellenére, hogy a szakra olyan kevesen jelentkeznek napjainkban, hogy a könyvtárak munkaerő-utánpótlás gondokkal küzdenek.

A szak iránti érdeklődés minden képzőhelyen csökkent, és mindenütt a magiszterképzésben látványos ez a csökkenés.

A szakra jelentkező fiatalok a középiskolai maradék, általános műveltségük, világlátásuk sok kívánni valót hagy maga után, szakmai motiváltságuk csak kivételes esetben említhető.

Hallgatóink az oklevél átvétele pillanatában munkavégzésre legfeljebb jogilag képesek, a munkahelyeknek sok, vagy még ennél is több időt kell arra fordítani, hogy tényleges gyakorlati ismereteket és valami műveltséget adjanak át nekik.

A képzőhelyek együttműködése csak elvi szintű, valójában egymással ellenérdekelt műhelyekről beszélhetünk. Az eddigi gyakorlat legalábbis nem mutat mást.

Ez a helyzet senkinek sem jó.

Véleményem

A kétszakosság kötelező visszaállítása a műveltségi hiányok kiküszöbölésében komoly lépés lehetne, de erre az álpragmatikus, a jövőt felélő jelenünkben nincsen esély. Biztató jelek ugyan vannak ebben a kérdésben, de bizonytalan, hogy a könyvtárosképzés önálló szakként való megszüntetését mikor tűzi napirendre a jogalkotó. Márpedig egy jó könyvtárszakos hallgató akkor is műveletlen marad, ha mindent megtanul a szakról, amit kínálunk neki. Ez pedig egy könyvtárban, bármely könyves szakmai műhelyben, vagy az információval foglalkozó munkahelyen való munkavégzéséhez elégtelen ismeret.

A mesterképzés látványos hallgatóhiányának egyik oka az, hogy az alapképzés (BA) és az előbbi (MA) közti különbség nem jól átgondolt. Általánosságban a megcélzott, végzett hallgatóink által betöltendő munkakörök kívánalmai és a képzés rendszere nincsen összehangolva. A könyvtárkezelői tanfolyamok, a könyvtáros-asszisztensek/segédkönyvtárosok képzése, illetve a BA, MA viszonya nem világos, átfedések vannak, emellett a munkajogi és oktatásügyi szempontok nem érvényesülnek harmonikusan. Munkajogi szempontból újra kell gondolni, hogy mit jelent a szakirányú közép/felsőfokú végzettség a bizonyítványok, oklevelek tengerével összevetve. Ez gyakorlatban azt jelenti, hogy egy új táblázatot kell összeállítani, amelynek oszlopai: álláshely, és mellette a szakirányúnak elismert papír (bizonyítvány vagy oklevél), esetleg még egy oszlop: előny, akinek még plusz ilyen és ilyen végzettsége van. Nagyon határozottan az a véleményem, hogy egy közgazdasági vagy jogi végzettséget igazoló papír távolról sem elégséges egy könyvtár irányításához. Ha egy téglagyárat irányít valaki, nem baj, ha tud arról, mi is az a téglá. A könyv meg ugyancsak más, és ráadásul nem egyszerűen áru, a könyvtár pedig nem csupán piaci szereplő.

Az osztott képzés (bolognai rendszer) – amerikanizálódás – romboló hatása abban is megmutatkozik, hogy a 4/5 éves képzések felépített ismeretrendszerét (elvi, általános ismeretek után a konkrét szakmaspecifikus tudás átadása) is szétzörgette. A legtöbb képzőhelyen az alapképzésben sok az elméleti jellegű képzési elem, jóllehet a BA oklevéllel betölthető állások (elvileg) ezt nem kívánják. Helyette sokkal gyakorlatiasabb tudást várnának. Így a magasabb, vezetői állások betöltésére is jogosító mesterképzés az elméletet részben megismétli, a szakmai ismeretekből pedig idő híján ismét kevés jut.

A mindkét képzési szinten megjelenő számtalan szakirány szétaprózza az ismeret egységét, vagyis sem általános képzésben, sem speciális képzésben nem részesül ténylegesen a hallgató.

Érdekek az informatikus könyvtáros szak mentén, amelyeket figyelembe kell venni (a sorrend fontos):

1. *A hallgatóérdeke* az, hogy az életpálya tervezésekor nagymozgásszabadsága legyen. A ma 18–30 éves generációk tagjai többségben még azt sem tudják, hogy mi érdekli őket ténylegesen. Igénylik tehát a pályakorrekciós lehetőségeket. Miután a családok többsége Magyarországon szegény, nem tudnak a gyermekeiknek korlátlan változtatási lehetőséget

biztosítani. A hallgatónak az is érdeke, hogy olyan ismeretei legyenek, amelyek nemcsak a módszerre (pedagógia, andragógia, menedzser, könyvtáros stb.), hanem a tartalomra is vonatkoznak (irodalom, történelem, földrajz, fizika, matematika, informatika, gazdaság, jog stb.). A kettő egysége nélkül csak informális lehetőségek nyílnak az elhelyezkedésre (apuka/anyuka ismerőse, vagy HÖK-tagság és irány valamelyik pártocská).

2. *A könyvtárérdeke* (mert maradjon a legfontosabb, mint leendő munkahely), és a – *nem könyvtári – munkahely érdeke* általában az, hogy valamelyest művelt, és szakmai ismeretekben gazdag munkatársat kapjon.
3. *A képzőhely (tanszék, intézet) érdeke*, hogy legyen sok hallgatója, így a képzők (tanárok, alkalmazottak) megtarthatják munkahelyüket.
4. *A képzőhely befogadó intézményének (egyetem) érdeke* az, hogy az informatikus könyvtáros képzés hozzon minél több hallgatót, mert ebből alkalmasint el tud venni más, szükséges, de nem finanszírozható szakok fenntartására is (a legtöbb helyen még mindig ez a helyzet).

Változtatási javaslatok

1. Az alapképzésben a szakirányok megszüntetése lehetőséget ad arra, hogy a szakmai törzsanyagba olyan ismeretek kerüljenek, amelyek szakmaspecifikusak. Mindez a szakmai-elméleti alapok rovására. Így a könyvtárban, a tájékoztatás, a dokumentum-leírás stb. gyakorlati ismeretei maradnak meg, és ezek – a mesterképzésben fontos – elméleti alapjai háttérbe szorulnak. Cserében a hallgatók alapképzési szinten fontos gyakorlati, illetve alkalmazási ismeretekhez jutnak.
2. A szakirány 40 kreditje helyett kötelező egy bármilyen, de egyéb (nem könyvtáros) minor szak elvégzése ahhoz, hogy valaki könyvtáros informatikus BA oklevélhez jusson. Ezzel
 - a. az általános műveltségi deficit csökken,
 - b. a hallgató egy év után felébredt érdeklődése mentén, eltérhet a választott fő szakja által kínált ismeretekről,
 - c. ráadásul nem egy, hanem két oklevelet kap: BA informatikus könyvtáros, plusz egy minor (bármely karon). A szakkönyvtári vagy külön szakmai jelleggel bíró munkahelyeken az elhelyezkedési esély megnő (pl. fizikai szakkönyvtárban egy könyvtáros informatikus BA, plusz fizika minor, vagy egy műszaki könyvtárnál a könyvtáros informatikus BA, plusz valamely mérnöki minor stb.).

- d. Ehhez járul az az előny, hogy a mesterképzés (MA) választásakor léphet a választott minor irányában is (a minor szak gazdái által meghatározott feltételek teljesítésével).
3. Az egyetem egyéb szakjai így elcsábíthatják az informatikus könyvtáros hallgatókat, vagyis előnyhöz jutnak. Ezt kárpótlandó, bármely karon lévő hallgató a saját alapképzése mellé felveheti a könyvtáros informatikus minor szakot, és ezzel jogot szerez az informatikus könyvtáros MA szakra való pályakorrekcióra (a könyvtáraknak is jobb az olyan mesterképzéses hallgató, akinek egy matematika, egy földrajz vagy történelem BA oklevele már van). Ehhez tanárképpé is kell tenni a könyvtáros informatikus szakot (amit elhanyagoltak a képzőhelyek).
4. A könyvtárak és egyéb munkahelyek így valóban jobb munkaerőt kapnak, a hallgató szabadabban mozoghat a pályaválasztás bizonytalanságai közepette, és a képzőhelyek kockázata is csökken a hallgatók elvesztését tekintve.
5. A képzőhelyeknek meg kell tudniuk állapotodni abban, hogy az értelmetlen versengés helyett együtt kell működni. El kell dönten, ki milyen mesterképzési szakirányt ajánl a könyvtáros informatikus szakon belül. *Sehol sem lesz elegendő hallgató akár csak két szakirányra.*
6. A könyvtáros (és ki tudja még, milyen plusz elnevezésű) tanszékek vegyék rá fenntartó intézményeiket, hogy legyenek közös oklevelek. Magyar betegség az, hogy bármelyik külföldi egyetemmel/főiskolával presztízsnak tartjuk a közös diplomát (még nájmódi angolul – *joint degree* – is mondjuk a magyar helyett), de egymással közösen nem adunk ki hasonlót. Vagyis: ha egy hallgató elkezd a könyvtáros informatikus mesterképzést valahol, fejezhesse be egy másik intézményben, a diplomát meg mindkét szakfelelős aláírja. A hallgatónak így tényleges mozgási lehetősége lenne: példának okáért elkezdi Nyíregyházán a könyvtáros informatikus alapképzést (módszert tanul), mellette elvégez egy minort (tartalmat tanul), mesterképzését elkezdi a szegedi tanszéken, és befejezi Pécsen a szakirányt. Így lesz neki nyíregyházi BA oklevele és minor, és a két egyetem által jegyzett MA diplomája is. Lehet, hogy közben a mentalitása is másként változik, mintha csak egy tanszék oktatótól tanult volna. Többen sokfélébbek vagyunk, vagyis együtt jobbak.

Meggyőződésem, hogy a buta verseny és a könyvelői (nem a közgazdasági) szemlélet tette tönkre a magyar felsőoktatást. Ebben mi, az állítólagos értelmiség, cinkosok vagyunk. Hittünk álpragmatikus érveknek, vagy

lefizettek bennünket. A mi dolgunk rendbe rakni a saját házunk táját, legalább azt. Ehhez az út az együttes gondolkodással indul, és az együttműködéssel folytatódik. Ehhez még lenne éppen erőnk, s ez rajtunk is múlik.

APPENDIX, AKTUÁLISNAK TUDOTT RÉGI GONDOLATOK

A NEMZETI KÖNYVTÁR KÖNYVTÁRI ÉS TUDOMÁNYOS EGYÜTTMŰKÖDÉSI STRATÉGIÁJA, 1999³²⁰

Nem képzelhető el olyan könyvtár a világon, amely – függetlenül attól, hogy milyen nagy, vagy a könyvtári rendszerben milyen helyet foglal el – a jogalkotó által a számára előírt feladatokat önmaga egyedül teljesíteni tudná. E közhelynek joggal nevezhető bevezető mondatot lehet természetesen az éppen adott intézményi szándékok, az egyes intézmények személyi feltételei mentén komolyan venni, vagy közhelyszerűsége és magától értetődősége ellenére eltekinteni tőle, s megpróbálni a külön utat. Az 1997. évi CXL. törvény III. része azonban a törvény erejével kötelezi a nyilvános könyvtári ellátás rendszerében résztvevőket az együttműködésre, kifejezve az államnak azt a negatív szándékát, hogy a munkamegosztásban megvalósítandó célok bármelyik elemét párhuzamos finanszírozással képzelné el. A legrövidebb megfogalmazásban tehát az Országos Széchényi Könyvtár együttműködési stratégiája a törvény betartása, az abban meghatározott feladatainak teljesítése, és az együttműködés által Nemzeti Könyvtárként működni (olyan nemzeti könyvtárként, amelyet a hatályos magyar helyesírási szabályok ellenére is lehet nagy kezdőbetűkkel írni). A törvény azonban értelmezhető, sőt értelmezendő. Nem tagadható ugyanis, hogy a III. fejezet (A nyilvános könyvtári ellátás működésének feltételei) és az egyes könyvtártípusokról szóló IV. (A nemzeti könyvtár), V. (Tudományos és szakkönyvtári ellátás) és VI. (Közkönyvtári ellátás) fejezetek több párhuzamosságot tartalmaznak. Ezek a párhuzamosságok a feladatok elvégzésében együtt munkálkodó intézmények között vitákat okozhatnak egy olyan együttműködési szándék mellett, amely a feladatoknak nem a gyakorlati szempontú elhatárolását tekinti mérvadónak. Eltérés mutatkozik az 1975. évi és a hatályos 1997. évi szabályozás szellemisége között, jóllehet az egyes intézményekben, így az Országos Széchényi Könyvtárban az előbbinek megfelelően alakították a szerzeményezési politikát, a gyűjteményépítési munkát, a szolgáltatások rendjének kialakítását. És részben ennek megfelelően alakult a könyvtár belső szerkezete is. A törvényi szabályozásnak említett jellemzőin túlmenően azonban a Nemzeti Könyvtárról és a Könyvtári Intézetéről még nem jelent meg

320 MONOK 1999a.; MONOK 2000.; MONOK 2000a.; MONOK 2007. Tartalmilag szándékosan nem változtatok a szövegen, szeretném elkerülni azt a látszatot, hogy kívülről akarnék beleszólni a nemzeti könyvtár jelenlegi belső ügyeibe. Gondolataimat azért közlöm újra, mert azokat ma is jó elképzelésnek tartom.

az a miniszteri rendelet, amely tartalmilag az említett törvény végrehajtási utasításának is tekinthető. Fontos lehet tudni a jogalkotó számára is, hogy az Országos Széchényi Könyvtár milyen szellemben, milyen hangsúlyokkal szeretné maradéktalanul teljesíteni feladatait. Fontos ez a könyvtári, a kulturális és a tudományos intézményi hálózat valamennyi résztvevőjének is, hiszen az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményei a Kárpát-medence szellemi örökségének legnagyobb lerakatai.

Az együttműködés intézményes garanciái

Az Országos Széchényi Könyvtár irányításában az *Országos Könyvtári Kuratórium* is közreműködik.³²¹ E Kuratórium működtetésére vonatkozó – még meg nem jelent – kormányrendelet tervezetének ismeretében biztosan mondható, hogy az az intézményi kör, amely e testület tagjainak delegálási jogával rendelkezik, önmagában is garancia arra, hogy a nemzeti könyvtár éves munkatervei nem mutathatnak az együttműködést nem komolyan vevő szándékot. Ez a testület azonban csak az elvi kereteket határozza meg, az együttműködés pedig a tervezés, és főként a végrehajtás folyamatában valósulhat meg. Éppen ezért fontos, hogy a *könyvtáron belül* létrehozzuk azt a *Könyvtári Együttműködési Tanácsot*, amely a Kuratórium által helyeselt szellemben házon belül koordinálja azoknak a munkabizottságoknak a tevékenységét, amelyek eddig is működtek a nemzeti könyvtárban, és amelyek döntései nem csupán az Országos Széchényi Könyvtár munkájára nézve voltak irányadóak. Gondoljunk csak a *Gyűjteményfejlesztési Bizottság*, a *NEKTÁR Alkalmazási Tanács* vagy az *ISBN – ISSN team* munkájára, de hasonlókat – akár ad hoc jelleggel is – javasolhat létrehozni az említett Együttműködési Tanács. Ilyen lehet az – az egyik restaurátor osztály által javasolt – *Állományvédelmi Állandó Bizottság*, amely a házon belüli állományvédelmi feladatok koordinálásán és végrehajtásuk ellenőrzésén túl más könyvtáraknak is szolgálhat tanácsokkal, és szervezhet – az eddigiekhez hasonló – tanfolyamokat. Ugyanígy fontos, hogy az Országos Széchényi Könyvtár telematikai koncepciójának kialakítását egy *Informatikai Bizottság* végezze, és a kitűzött célok megvalósulását nyomon kövesse. Ezek a bizottságok szükség szerint kibővítendőek külső tagokkal, az illető szakterület országos, illetve nemzetközi rangú szakértőivel. Külön megkívánt, hogy az egyes bizottságok a szakmailag illetékes országos szervezetekkel, illetve szervezetekkel aktív kapcsolatot alakítsanak ki intézményes

321 Ez a Kuratórium eredetileg a könyvtár munkáját segíteni volt hivatott. 2009-ben az akkori miniszter már nem tartott igényt a munkájára, 2014, vagyis újjászervezése óta tevékenysége nem átlátható, titkok övezik.

formában is. (Csak példaként említem, hogy az Országos Széchényi Könyvtár napokban elkészülő telematikai koncepcióját a könyvtáros szakmai fórumok mellett véleményeztetni szeretnék a NIFI és az OMFB szakembereivel is.)

A tudományos együttműködés állandó, tanácsai ranggal működő testülete a *Tudományos Bizottság*. Ennek a bizottságnak nem csupán az a feladata, hogy a könyvtárban folyó tudományos kutatómunkát figyelemmel kísérje, koordinálja, hanem az is, hogy a felsőoktatási intézmények tudományos műhelyeivel, a Magyar Tudományos Akadémia egyes munkabizottságaival szoros, tervezett és rendszeres kapcsolatot tartson, szükség szerint akár közös munkabizottsági üléseken is. Az Országos Széchényi Könyvtár számára az egyik legfontosabb ilyen testület az MTA Könyvtörténeti Munkabizottsága.

A kulturális együttműködés – kiállítások, felolvasóülések, koncertek stb. – megbízható szervezeti egysége a *Nemzetközi és Kulturális Kapcsolatok Irodája*, amely a kapcsolattartás technikai szervezése mellett – a többi szakmai bizottsággal együttműködve – tartalmi kérdésekkel is foglalkozik. Fontos feladata a Könyvtár és a nyilvánosság szervezett és tervezett kapcsolattartásának megteremtése is, hiszen egyetlen szakmai cél sem valósítható meg teljesen a nyilvánosság aktív támogatása, de legalább tudomásul vétele nélkül.

Ugyanígy újra kell gondolni az OSZK Baráti Kör és a Corvina Alapítvány szerepét a könyvtár külkapcsolatainak építésében, működésüket tervezetté, rendszeressé kell tenni.

Az együttműködési látókörünkbe vont intézményrendszerek

Történelmi okoknál fogva ki kell térnünk arra az egyébként magától értetődő kérdésre, hogy a nemzeti könyvtár egyik legfontosabb együttműködő partnere a fenntartója. Egymásrataltségünk kölcsönös, és *alapja kizárólag a könyvtári szakmai kérdéskör lehet*, tehát a lehető legnagyobb mértékben ki kell zárni ebből a kapcsolatból az aktuális politikai szempontokat. Normális esetben a nemzeti könyvtár szakmai céljai a fenntartó szakmai osztályának véleményezése mellett fogalmazódnak meg, és a fenntartó a könyvtári politikai terveit a Könyvtári Intézet szakmai ismereteinek és szakmai koordinációs erejének felhasználásával készíti el. Ezt az együttműködést segítik azoknak a dokumentumoknak a nyilvános vitái, amelyek távlati, stratégiai célokat fogalmaznak meg mind az egyik, mind a másik oldalon. A stratégiai célok összehangolása után a napi együttműködési gondok már valóban technikai

kérdéssé olvadnak. Az *együttműködés a törvényhozás, és az államigazgatás különböző intézményeivel* legyen önálló, a stratégiai célok kölcsönös ismeretében az Országos Széchényi Könyvtár ilyen irányú törekvéseiben a fenntartó illetékes szakmai csapata érdekszövetségesként viselkedhet. Fontos ugyanis a parlament Kulturális Bizottságával, az Oktatási, a Külügy- vagy a Pénzügyminisztériummal a kapcsolattartás közvetlen formáit is kialakítani, hiszen a pénzügyi kérdéseken túl a hazai és a nemzetközi együttműködési programok sok esetben az említett minisztériumok főosztályai, vagy éppen tárcaközi egyeztetési fórumok által kezdeményezettek. Alapvető kérdés számunkra, hogy az állami kulturális politikai célok megvalósítását segítő bizottságokban, kuratóriumokban, tanácsadó testületekben képviselőnk mint a nemzeti könyvtár intézményi képviselője jelen legyen. Ezt a célunkat csak úgy valósíthatjuk meg, hogy a saját szakmai munkánkkal kiérdemeljük ezt a lehetőséget. (Példaként megemlítem a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj Bíráló Bizottságot, hiszen ennek az ösztöndíjnak a célja a külföldi hungarikumok kutatása és nyilvántartása. Öröndetes tény, hogy a Magyar Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár képviselője hivatalból tagja e testületnek.) Külön ki kell emelni e körben a *Nemzeti Kulturális Örökség Igazgatóságát*, hiszen a törvény a kulturális örökség részét képező könyvtári dokumentumok és könyvtárak védetté nyilvánításának jogát a nemzeti könyvtárnak adta. E területen napi kapcsolatban kell dolgoznunk az említett igazgatóság munkatársaival.

A hazai és a külföldi könyvtári szervezetek és könyvtárak természetes partnereink az együttműködésben. *A nemzetközi könyvtáros szervezetekben* intézményi tagként veszünk részt, és külön büszkéek vagyunk arra, hogy e szervezetek számos szakmai bizottságának, vezetőségének tagja a nemzeti könyvtár egy-egy dolgozója. Így a nemzetközi könyvtári trendek, a gondolkodásmód változásai naprakészen nyomon követhetők számunkra. *A hazai könyvtáros szervezetek* munkájában az egyes rendezvények megvalósításának folyamatában (előadók, szervezők stb.) talán megfelelő súllyal képviselteti magát könyvtárunk, ám személyes véleményem az, hogy e szervezetek vezetőségeiből az utóbbi időben kiszorult a nemzeti könyvtár. Egyik fontos célunk az, hogy ezen a téren javuljon pozíciónk, vagyis az, hogy e szervezetek tagságának a bizalma munkatársainkat tüntesse ki azzal, hogy szakmai vezetőivé választja őket. A könyvtáros szakmai, illetve a könyvtártípusokat tömörítő szervezeteknek a Könyvtári Kuratórium munkájában való részvétellel és az említett Együttműködési Tanácson keresztül módjuk lesz munkánk véleményezésére

és segítésére is. A továbbiakban megemlítek néhány kiemelt szakmai programot, amelynek megvalósítása elképzelhetetlen az együttműködés napi formáinak megtalálása nélkül.

Külön szeretném kiemelni a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárával és a Budapesti Egyetemi Könyvtárral kialakítandó szoros kapcsolatok fontosságát, hiszen a gyűjteményszervezéstől kezdődően a tudományos programokig számos területe mutatkozik az együttműködés szükségességének. Az elkezdődött közös munkákra példát e fejezet tematikus részében említek. Ugyanígy hangsúlyos az együttműködésünk a MOKKA csoport tagjaival, amely nem zárja ki persze azt, hogy ne törekednénk arra, hogy az osztott katalógizálásra szövetkezett más könyvtári csoportokkal ne törekednénk a gyors technikai értelemben vett kapcsolatfelvételle. A nemzeti könyvtár AMICUS rendszerének valamennyi magyarországi katalógizálási rendszert táplálnia kell tudni.

A könyvtári rendszer sajátos elemei a határokon túli magyar könyvtárak. Ezek a gyűjtemények javarészt más állam fenntartása alatt működnek, részben valamelyik magyar egyház vagy magyar jogi személy a fenntartójuk. Az ezekkel való szakmai kapcsolattartás – a gyarapítástól a feldolgozásig, illetve a magyarországi osztott katalógizálási rendszerhez való csatlakozásig – kiemelt (a törvényben is említett) feladata a nemzeti könyvtárnak.

A nemzeti könyvtár az egész Kárpát-medence régió központi könyvtárának is tekinthető. Ezért szeretnénk állandó fórumot megszervezni az itteni nagyobb könyvtárak vezetőiből. Az együttműködés alapvető célja a retrospektív nemzeti bibliográfia 1918 előtti részeinek teljessé tétele, a könyvtörténeti és a bibliográfiai kutatások összehangolása.

A hungarikumok feltárásának kötelezettsége mentén alakítanánk ki erős kapcsolatrendszert elsődlegesen német, osztrák és olasz könyvtárakkal. Kapcsolatunk alapja a közös és kölcsönös feltáró munka lesz, és nem az a formális tény, hogy mindannyian könyvtárak vagyunk. Ezért is léptünk be abba a szakmai társaságba, amely az Osztrák-Magyar Monarchia közös könyvtörténeti múltjának kutatását tűzte ki célul. Emellett terveink szerint a jövő évben már megtartjuk az első olasz-magyar könyvtárostalálkozót a

„A könyvtárak szerepe a művelődéstörténeti kapcsolatok dokumentumainak feltárásában” címmel.³²²

A mindenki által ismert európai könyvtári együttműködési programokban külön is, de leginkább többekkel közösen szeretnénk bekapcsolódni, amint ennek általános keretei megteremtődnek. Addig azonban házon belül kell kialakítani azt a technikai feltételrendszert, amely nélkül ez a csatlakozás nem megvalósítható.

Munkánk során ugyancsak közvetlen kapcsolatban kellene hogy legyünk a *könyvkiadók és könyvkereskedők szervezeteivel*, illetve mindazokkal, akik valamilyen formában könyvtári dokumentum megteremtését végzik. Szándékosan fogalmaztam a mondat második felét úgy, hogy nem a dokumentumok kiadását említettem. A törvény is külön kitér arra a tényre, hogy a kulturális örökség részét képezik a nem publikált dokumentumok is, amelyek feltárása, nyilvántartása és védelme ugyancsak nemzeti könyvtári feladat. A kötelezpéldányok gyűjtése és szétosztása számos olyan feladatot ad önmagában is, amely a felvetődő problémák megoldásában szoros együttműködést feltételez. De rövid távú célunk, hogy a kiadott dokumentumok digitálisan rögzített változatát a könyvkiadók eljuttassák megőrzésre, és – a kiadóval és a jogtulajdonossal való darabonkénti szerződés megkötése után – a Magyar Elektronikus Könyvtár virtuális polcaira helyezés céljára. A törvény ugyan a kép- és hangrögzítés országos nyilvántartási rendszerének gondozásával nem a nemzeti könyvtárat bízta meg, de nem mondunk le arról, hogy számos, az állami televíziós csatornák műhelyeiben képződő, és a további munkák során megsemmisülő interjú-anyag (műsorfolyam kazetták) nálunk megőrzőre találjon. Ezért is fontos a legtagabb értelmű *könyvtári dokumentumok* feltárásáról, nyilvántartásáról és megőrzéséről beszélni.

A *felsőoktatási intézmények* több szempontból is az együttműködő partnerintézmények sorába tartoznak. A leginkább kézenfekvő a könyvtárosképző helyekkel való kapcsolatok ápolása. Részben az utánpótlás kiválasztása miatt, de a nemzeti könyvtár könyvtáros továbbképzési programjának is segítői ezek a műhelyek.

Attól függetlenül, hogy miként dől el a Soros Alapítvány könyvtáros továbbképzési centrum megszervezését célzó pályázata – amely lehetőséggel a debreceni és a szegedi egyetemmel közösen benyújtott pályázatunk szerint

322 Ennek a találkozónak az anyaga meg is jelent: SCIGLITANO, a cura di, *Problematiche...*, 2001.

mi is élni szeretnénk –, a Könyvtári Intézet egyik, a törvényben is rögzített feladata a továbbképzések szervezése.

A felsőoktatási intézmények azon bantudományok műhelyei is. Külön hangsúlyt helyezünk arra, hogy a felsőoktatási intézményekben folyó alap kutatásokhoz intézményesen is csatlakozzunk. Bármely egyetem vagy főiskola bármely, szakmailag indokolható programjáról lehet szó. Tematikailag természetesen a könyvtártudományi, illetve a magyar könyv- és művelődéstörténeti programok állnak könyvtárunkhoz a legközelebb, de szívesen csatlakozunk elméleti igényű kutatási projektumokhoz is. Példaként említem az ELTE Reneszánsz doktori iskolájával megkötött együttműködési megállapodást, amely az alap kutatáson és a konferenciák rendezésén túl közös digitális kritikai kiadások megteremtését tűzte célul. Ugyanígy a PPKE Irodalomtörténeti Intézetében folyó, 1850 előtti kéziratanyag feltárására vonatkozó kutatásokban veszünk részt (az egyezményt ez esetben is megkötöttük.) A Szegedi Egyetem könyvtörténeti programjai a nemzeti könyvtárban nagyobb léptékűvé válnának úgy, hogy a könyvtár számára egyébként is fontos saját állomány feltárása mellett szervezzük meg a munkát. Talán nem felesleges hangsúlyozni, hogy az egyes programok finanszírozásában a felsőoktatási kutatási alapok elérése a könyvtár számára csak így, az együttműködések mentén válhat elérhetővé.

*A tudományos intézmények sorában első helyen a Magyar Tudományos Akadémia humán intézetei állnak. Kapcsolatunkat aktívvá és rendszeressé szeretnénk alakítani. Az első együttműködési megállapodások az Irodalomtudományi, majd reményeink szerint a Történettudományi Intézettel kerülnek aláírásra. Az együttműködés alapvetően a szakmai bibliográfiai munkák összehangolását, közös kiadványsorozatok megteremtését (külön említeném a Magyar Könyvszemle közös kiadását és lassú hazatérését), kiállítások és konferenciák szervezését jelenti. A *Fragmenta Codicum* önálló kutatócsoport útja könyvtárból indult, és talán könyvtárba vezet. Azt hiszem, hogy a velük való szoros együttműködés kialakítása kölcsönös érdek.*

A tudományos intézmények egy másik, önállóan is tárgyalandó csoportja a hungarológia hazai és külföldi intézményrendszere. A terület három minisztérium irányítása és fenntartása alatt áll, munkájuk koordinálása nem a nemzeti könyvtár feladata, az azonban igen, hogy a fenntartókkal külön-külön és

magukkal az intézményekkel szoros kapcsolatot alakítsunk ki. A Hungarológiai Tanács átfogja a magyar nyelv és kultúra oktatásával foglalkozó intézmények munkáját, a hungarológiai kutatások, illetve a Magyarország-kép formálását célzó törekvések szervezettsége javarészt a résztvevő intézmények bilaterális kapcsolatainak minőségétől függ. Fontos tehát, hogy a külföldi *collegium hungaricumok*, a magyar intézetek közvetlenül is kapcsolatba kerüljenek az Országos Széchényi Könyvtárral. Részben ehhez a körhöz tartoznak a határokon túli magyar tudományos intézmények, amelyekkel az egyes területek könyvtári ellátását, illetve a tudományos programok összehangolását tudjuk megszervezni.

Igazából nehezen elválasztható a *kulturális* és a tudományos *intézményrendszer*. A nemzeti könyvtár együttműködési programjában az önálló költségvetési szervként megjelenő központi intézmények – Magyar Országos Levéltár, Magyar Filmintézet, Petőfi Irodalmi Múzeum, Színháztörténeti Intézet, Magyar Nemzeti Múzeum, Hadtörténeti Intézet és Múzeum stb. – több ponton is szerepelnek. A kulturális örökség részét képező dokumentumok beszerzésének összehangolása, illetve a könyvtárunk különgyűjteményeivel való tudományos kapcsolatok e pontok közül a leghangsúlyosabbak. Ugyanezen területek kötik össze a *múzeumokkal* is intézményünket, és nem csupán kiállítások közös szervezése a cél. A múzeumi könyvtárak nemrégén szerveződtek önálló szekcióvá a MKE szervezetén belül, velük mint könyvtárakkal is együtt kívánunk dolgozni, különös tekintettel arra, hogy ezek a könyvtárak komoly mennyiségű régi könyvet is őriznek.

Az *egyres államok követségei* rendszeres kapcsolatban állnak a nemzeti könyvtárral. Azon túl, hogy nemzeti ünnepeink alkalmával kedvvel rendeznek kiállításokat termeinkben, fontos tudományszervező munkát végeznek. A szervezett hungarikum-kutatás egyik fontos feltétele az ilyen kapcsolatrendszer ápolása. Példaként említeném Kurucz Lászlónak a közelmúltban megjelent könyvét³²³ az argentinai magyarok történetéről, amelyet a két nagykövetség szervezésével létrejött könyvtári kapcsolatok segítettek a megjelenésig, de talán ennél is nagyobb horderejű az említett olasz-magyar könyvtáros találkozó,³²⁴ amelyet Giorgio Pressburger úr, az Olasz Kultúrintézet vezetője javasolt.

323 KURUCZ 1999.

324 Az első találkozó anyaga végül 2001-ben jelent meg: SCIGLITANO, a cura di, *Problematiche...*, 2001.

Egyetlen könyvtár sem tud működni a vállalkozói szférával való együttműködés nélkül. Ezen együttműködés az egyszerű szponzorálástól a tényleges közös könyvtári szakmai munkáig terjed. A vállalkozói világnak különleges intézményei a közhasznú társaságok, amelyek közül elsősorban azok a jelentősek, amelyek tulajdonosa a nemzeti könyvtár fenntartója. Három jelentős ilyen társaság létezik: a Budavár Kht, a Neumann Kht és a KELLO Kht. A Budavár Kht-val való rendezett viszony anyagi eszközöket szabadít fel a szakmai munkához, a másik kettővel való napi munkakapcsolat alapja pedig az alapító okirataikban megfogalmazott olyan célrendszer, amely a könyvtári hálózatnak a feladata. Működési formájuk miatt emlitem őket itt, és nem a könyvtári rendszer egyes intézményei között.

Az információ nagy erő, és főként annak szervezése és szolgáltatása komoly anyagi haszonnal is kecsegtet. Ezért nem válhattak a könyvtárak a világon sehol olyan információs központokká, ahol olyan információkat szolgáltatnak, amelyek tartalmáért készek fizetni a gazdasági élet szereplői. Természetesen számos klasszikusan könyvtári szolgáltatás is ilyen tartalmú lehet, de ezeket is magánvállalkozási körbe kanalizálta a történelem. Ilyen például a sajtófigyelés, a napilapok tartalmi feldolgozása és teljes szövegű szolgáltatása (retrospektív értelemben is), vagy éppen a tezaurszt majdan felváltó fogalomtárak kialakítása, de az információs rendszer hardver és szoftver világa is. Attól függetlenül, hogy jól van-e ez így, és hogy melyik elemét éppen a csak említetteknek szabadott kiengedni a közszolgáltatási rendszerből, tény, hogy a könyvtárnak (és a könyvtáraknak) érdekük a szakmai kontroll biztosítása, különben soha sem lesz erejük arra, hogy a könyvtári világban példásan kialakított nemzetközi együttműködés szabványos alapjait megőrizték. Mivel dokumentumok szinte teljessége a könyvtárakban található, igyekezzenek – mint ahogy a nemzeti könyvtár is igyekszik – előnyös szerződéseket kötni az éppen aspiráns vállalkozóval. Előnyös legyen a szerződés anyagi értelemben, de előnyös a könyvtári alapfeladatok ellátását tekintve is.

Az együttműködés nagyobb témakörei

A könyvtár fenntartása komoly együttműködést igényel a fenntartóval, az államigazgatási szervekkel, az Országos Műemlékvédelmi Hivatallal és a Budavár Kht-val. A nemzeti könyvtár ugyanis nem mehet tovább azon az úton, ami a szakmai feladatok feladását jelenti, mert azokat felemészti az épület.

A könyvtárosok képzésének és továbbképzésének minősége minden könyvtár működéséhez fontos szempont. Az oktatási rendszerben nekünk továbbképzési koordinációs feladatunk van, hiszen erre a törvény a nemzeti könyvtár részeként működő Könyvtári Intézetet jelölte ki. Könyvtárunk e feladatoknak csakis a felsőoktatási intézményekkel, illetve a többi könyvtárral együtt gondolkodva tud megfelelni. Külön kiemelném annak a fontosságát, hogy könyvtárunk szeretne kezdeményezőként fellépni abban a folyamatban, amelynek végén Magyarországon is megvalósulhatna a könyves szakmákra (könyvkiadó, könyvkereskedő, könyvtáros, kiadói- és hírlapszerkesztő, restaurátor stb.) való felkészülés egyetlen jól átgondolt képzési tervben. A legtagabb értelemben vett könyvtörténet művelésére kellene egy intézetet alapítani – mintaként a mainzi *Institut für Buchgeschichte* szolgálhat. Valamelyik felsőoktatási intézményben kell a nappali alapképzést akkreditáltatni, a továbbképzési rendszerben pedig aktív intézményi partner lehet az OSZK.

A könyvtárszakmai feladatok bel- és külföldön egyaránt szerteágazó kapcsolatrendszert feltételeznek. A dokumentumok *beszerzése* a köteles törvény ellenére sem gondmentes, nem is beszélve a külföldi vagy csere útján történő szerzeményezési munkáról. A köteles dokumentumszolgáltatás részben értelmezés kérdése: milyen dokumentumot, hány példányban, milyen formában kell szolgáltatni. A *nyomtatott dokumentumok digitális formában való összegyűjtése* a kiadóktól körütekintő tárgyalási sorozat eredménye lehet, ám mindenképpen megvalósítandó cél. Ez lenne az egyik pillére a Magyar Elektronikus Könyvtár fejlesztésének. E munkában bizalmi együttműködésre van szükség a könyvtár, a szerzők és a kiadók között amellet, hogy a dokumentumok felhasználhatóságának jogi hátterét is meg kell alkotni.

A második világháborúig a romániai magyarság kötelespéldányhoz jutott. Anélkül, hogy a határokon túli magyarság könyvekkel való ellátásának eddigi intézményi (OSZK, egyes könyvtárak, egyes kiadók, alapítványok, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Nemzetközi Hungarológiai Központ, akadémiai intézetek stb.) és mozgalmi jellegét fel akarnánk számolni, törekedni fogunk arra, hogy legalább a romániai és a szlovákiai magyar könyvtárak közül egy-egy magyarországi kötelespéldányt kapjon.

A régóta tervezett *Nemzeti Hangarchívum* létrehozásában a nemzeti könyvtár részfeladatot tud vállalni, de több tekintetben katalizátor szerepet játszhat a törvény tényleges végrehajtása érdekében. Ugyanígy a kulturális örökség részét

képező mozgókép-kincs feltárása, nyilvántartása és az adatokról való szolgáltatás jelentős részben a mi feladatunk, már csak azért is, mert a feladatainkról szóló törvény a nemzeti kulturális örökség megőrzésében a legtagabb értelemben fogalmazza meg az ide tartozó dokumentumok körét.

A könyvtári együttműködés alapját azonban mindenképpen a *Nemzeti Bibliográfia* adja, annak valamennyi ága. Ennek összeállítása, a dokumentumok beszerzése csakis szoros könyvtári, kiadói és nemzetközi együttműködésben képzelhető el. Nagy segítség lenne ezen a téren a már említett módon *a köteles rendszernek a határokon túli magyar könyvtárakra vonatkozó kiterjesztése*. Ezzel párhuzamosan ugyancsak szervezett formában – a mozgalmi és lelkes segítőkészség megnyilvánulásait megtartva – a külföldi hungarikumok gyűjtése is más lehetőséghez jutna. A Nemzeti Bibliográfia olyan kincse az Országos Széchényi Könyvtárnak, amely alapjául szolgál az *osztott katalogizálási* elképzeléseknek, továbbá egy *Nemzeti Bibliográfiai Adatbázis* megteremtésének is. Az *Országos Dokumentum Nyilvántartó Rendszer*, a *Nemzeti Bibliográfia*, a *Könyvek Központi Katalógusának* eddigi cédula anyaga és a *könyvtárközi kölcsönzési rendszer* együttműködése pedig megkerülhetetlen szükségszerűség.

A megvalósuló egységes és osztott katalogizálási rendszer mellett szükséges egy *általános hazai tezaurusz* felépítése is, amely a metaterű nyilvános fogalomtárakkal együttműködve – megfelelő kontroll mellett – maga is rugalmasan tudna változni az egyes fogalmak valós tartalmi változásai mentén. Az ország európai integrációjával egyidejűleg nekünk is csatlakoznunk kell az európai fogalomtárhoz, és az említett tezaurusz jó tartalmi eleme és alapja lehet ennek.

A *nemzeti könyvtár tudományos műhelyként* való működése csakis az említett intézményi körökkel való együttgondolkodás mentén elképzelhető. Kiadványi struktúránk kialakítása, konferenciáink szervezése is a közös programok mentén alakulna. Az egyik alapvető program a *Nemzeti Bibliográfiai Adatbank* létrehozása lenne. Alapjául a Nemzeti Bibliográfia szolgálna, amelyet a könyvtári és a tudományos intézmények ingyenesen használnának, és kiegészítéseiket (mint a szakmai, illetve helyismereti bibliográfiák összeállítói) ugyancsak ingyenesen adnák a rendszernek. Ezen adatbanknak a része a *hungarikumok nyilvántartása* is, de külön ki kell térni arra a programra, amelyet könyvtárunk jelentős kormányzati támogatással e területen kíván

megvalósítani. Kiemelt együttműködő partnereink a külföldi magyar intézetek és magyar tanszékek, a határon túli magyar könyvtárak és néhány külföldi bibliotéka. A program tervezésekor a magyar kultúra történelmi kötődéseit tartjuk szem előtt, tehát elsősorban a német, osztrák és olasz könyvtárak közül választanánk olyan partnert, amely könyvtárakban a vélhetően nagyszámú hungarikumot módszeresen feltárnánk.

A nemzeti könyvtár egy formálisan nem megalakított könyvtörténeti kutatóintézetként szeretne működni. Munkatársaink nem főállású kutatók, hanem könyvtárosok, akik a saját állományunk feltárásának munkáját, a törvényben meghatározott feladatokat úgy teljesítik, hogy közben a Kárpát-medence könyvtörténeti múltját tárják fel. A könyvtári és kutatómunka mellett természetesen együttműködnek a felsőoktatási, akadémiai és más közgyűjteményi kutatóhelyekkel, az egyes részfeladatokat a velük való közös pályázatok keretében végzik el.

Ahogy a bevezetőben szándékolt demagógiával mindenki számára magától értetődő dolgokat felemlítve egy mondatban összefoglaltam a Nemzeti Könyvtár együttműködési stratégiáját („a törvény betartása”), most befejezésül talán hasonlóképpen egyértelmű dolgokat mondanék ki: az említett valamennyi témakörrel kapcsolatosan szeretnénk nyilvánosságra hozni az Országos Széchényi Könyvtár stratégiai elképzeléseit (telematikai koncepció, hungarológiai koncepció stb.). Az éves munkaterv és beszámoló mellett hosszabb távú terveinkről is számot szeretnénk adni, és e tervek kialakításában már a megfogalmazott együttműködési szándékunkat demonstrálva szeretnénk bevonni az illetékes szakmai köröket, intézményeket. Reményeink szerint e tervek kialakítása mentén már kialakul vagy megerősödik kapcsolatunk a társintézményekkel, illetve a tervek publikálása után jelentkeznek számos együttműködni kívánó partner. A feladat rengeteg, s nem mindent tudunk mi elvégezni a legjobban. Vannak azonban feladatok, amelyeket nekünk kell végrehajtanunk, koordinálnunk, s vannak olyanok is, amelyek megoldásában mi vagyunk a legjobbak. Könyvtáron belül kialakítjuk az együttműködés még hiányzó intézményes formáit, és a nemzeti könyvtár új szervezeti rendjével együtt ugyancsak nyilvánosságra hozzuk. Legfontosabb azonban, hogy nagyon gyorsan talpára állítsuk a belső egységes információs rendszert, mivel a már elvégzett munkánkat sem tudjuk nélküle felmutatni, s mert nélküle már senkivel sem tudunk együttműködni. Mindenki velünk együtt akarunk dolgozni, aki ezt igényli, és akinek szándékai és tervei hasonlóképpen nyilvánosak, mint a mieink.

A NEMZETI KÖNYVTÁR ÉS A HATÁRON TÚLI KÖNYVTÁRAK, 2000, 2007

A jogi háttér és a valóság (a de jure és a de facto állapot)

Kulturális alaptörvényünknek (1997. évi CXL. törvény) a nemzeti könyvtárra vonatkozó részében külön kiemelt feladatként szerepel a határokon túli magyar könyvtárak támogatása. A támogatás módját a követő jogszabályok (végrehajtási utasítás, köteles rendelet, OSZK alapító okirat) sem határozzák meg ugyan, de a gyakorlat és az életszerű működés ezt történetileg kialakította. A könyvtári módszertani, a továbbképzési, az információellátásban nyújtott segítség mellett ez a támogatás leginkább a dokumentumok beszerzésében, könyvadományokban nyilvánult meg. A könyvadomány persze mindig cserén alapult, ha nem is mindig értékazonos cserén. Legyünk pontosabbak: pénzben kifejezett értékek azonossága nem érvényesült, hiszen a nemzeti könyvtár számára egy kis közösség helyismereti kiadványának megszerzése sokszor lényegesen többet ér, mint egy sok ezer forintos magyarországi kiadvány. A Vekerdy József vezette nemzetközi csere osztály tevékenysége nem is elsősorban az adományok vagy a cseretevékenység „értéke” miatt volt fontos. Sokkal többet jelentett az összetartozás tudatának kifejezése terén. Aki adott, aki eljuttatta, aki kapta és viszonzta az adományt, együvé tartozónak tudhatta magát. Ez a tudat táplálta sokáig az Országos Széchényi Könyvtár határon túli magyar anyagának a beszerzését még akkor is, amikor a könyvtár már nem tudott adományokat adni, nem volt mit elcserélnie. Ez az összetartozás-tudat gyengült, majd csaknem megszűnt 2004. december 5-e után.³²⁵ A határon túli magyar szerzők, és főként kiadók egyre kevesse érzik erkölcsi kötelességüknek kiadványuk egy példányának eljuttatását a budapesti (nekik többé nem) nemzeti könyvtárba.

A kötelespéldányok számának 16-ról 6-ra csökkenése után megszűnt a lehetőség a határokon túli magyar könyvtárak számára egy-két sorozat eljuttatására. 2001-ig az Illyés Közalapítvány évente 8–10 millió forinttal pótolta a kiesést, de azóta nincsen olyan pályázati fórum sem, amely segítséget nyújtana az OSZK-nak a kiadványok csere/támogatás céljára való beszerzésére.

325 Azok kedvéért, akik nem emlékeznek erre a dátumra: A Magyar Köztársaság akkori kormánya szavazást kényszerült kiírni arról, hogy a határokon túli magyarok kapjanak-e magyar állampolgárságot. A szavazás előtt pedig kampányt folytatott azért, hogy a válasz nemleges legyen. Megítélésem szerint ez is egy olyan eset a történelemben, amikor egy kormány cserbenhagyja a nemzeti közösséghez tartozókat (mint például a holokausztt idején).

A törvényben rögzített kötelességének a könyvtár tehát csak jogász módra – ha akarom, igen, ha akarom, nem (értelmezés kérdése) – tesz eleget. A határokon túli könyvtárak támogatásában a hangsúly a hazai könyvtáros rendezvényeken való részvétel támogatására, a továbbképzésekre, a szakmai tanácsadásra esik, és a kiadványokkal való ellátás arra a kiadványi körre korlátozódik, amelyet az OSZK ajándékba kap magyarországi kiadóktól, a fölőspéldányokból vagy magán-hagyatékokból.

A változások lehetséges irányai

A változás egyik módja a nemzeti könyvtár és a határon túli könyvtárak együttműködésében az is lehetne, hogy mi, az OSZK, megpróbálnánk *föléleszteni régi önmagunkat*, és minél több kiadványt megszereznének csere céljára; a másik oldalról pedig elsődlegesen információkat kérnénk a dokumentumokért. Persze, ha módja van a társintézménynek arra, hogy dokumentumokat vásároljon vagy szerezzen, akkor mi nagyon örülnénk annak, ha legalább egy példányt eljuttatnának hozzánk, a nemzeti könyvtárba. Elsődlegesen a határon túli kiadók kiadványairól van szó, főleg helyismereti munkákról, hiszen ezeket nekünk nehéz felderíteni, és nagyon nehéz beszerezni (például a *Miskei füzeteket* említem. A kis Bihar megyei település helyi kiadványát bibliográfiai összefoglalások majd csak később tüntetik fel, beszerzése pedig csak odautazással lehetséges).

A nemzeti könyvtárnak *újra meg kell határoznia a hungaricum fogalmát*. Lassan az egész könyvtári világnak szembe kell néznie azzal, hogy a hungaricum fogalma nem maradhat az, mint amit az OSZK alapító okirata annak idején meghatározott. A hungaricum minden olyan dokumentum, amelynek (1) magyarországi (vagy magyar származású) a szerzője, (2) Magyarországon jelent meg, (3) magyar a nyelve, (4) Magyarország a témája. A '70-es években például a hamburgi magyar evangélikusok gyülekezetének egy rendezvényén elszavaltak három magyar verset, a meghívó fontos hungaricumnak számított, tehát fontos volt megszerezniük. Ma, amikor Európának nincsen olyan közös dokumentuma, amelyben ne szerepelne magyar vonatkozás, képtelenség ezeknek a követése, beszerzése. Kevés olyan emlékkönyv van például az európai professzori körben, amelybe legalább egy magyar kolléga ne írt volna egy tanulmányt – és ez a régi (ma is érvényes) értelemben hungaricumnak számít. Meg kellene szereznie a nemzeti könyvtárnak, de ez képtelenség, akárcsak bibliográfiailag követni ezt a termést szinte lehetetlen. Persze amellet, hogy az ilyen alapelvekkel megírt gyűjtőköri szabályzatot újra kellene

gondolnunk ebből a szempontból, nem kell feladni azt a célt, hogy mégis minél több dokumentum kerüljön Budapestre, a nemzeti könyvtárba.

Az alapvető cél *a magyar kulturális örökség megőrzése*. Ez nem csupán Budapesten lehetséges, egyetlen központi nemzeti gyűjteményben (az természetesen jó, ha egy helyen, együttesen is elérhető a legtöbb dokumentum). Az államnak elsősorban nem a termelést (kulturális alkotást) kell támogatnia, hanem a megőrzést. A termelés utánpótlásának támogatása, a fogyasztás széleskörűségének biztosítása természetesen ugyancsak állami feladat. De alapvetően azt kell az államnak biztosítani, hogy a jövő generációja is találkozhasson saját örökségével. A kenyérről és a cirkuszról a latin *proverbium*ból lett persze magyar közmondás is. *Alapvető lenne, hogy a magyar állam támogatásával, de a szomszédos államok alapításában létrejöjjenek olyan közgyűjtemények, amelyek az egyes nagyobb magyar közösségek kulturális emlékeit megőrzik.* Ezek a közgyűjtemények lehetnek azután kiemelten támogatandó társintézményei a Magyarországon létrejövő nemzeti közgyűjteményeknek. Ilyen értelemben nem is biztos, hogy a magyarországi törvényhozásban meg kellene nevezni a nemzeti közgyűjtemények kijelölésében a színházakat, zenekarokat és más intézményeket. Egy nemzeti közgyűjteményekről szóló törvény a kulturális nemzeti stratégia részeként jól érvelhetően foglalkozhatna a határokon túli, kisszámú, levéltári, múzeumi és könyvtári dokumentumokat rendszeresen gyűjtő intézménnyel. Nem kell tehát szétaprózni az állami forrásokat, hanem meg kell próbálni koncentrálni a kijelölt nagyobb gyűjteményekre. Ez meglehet, nem azt jelenti, hogy minden egyes országban egy könyvtárat kell alapítani, hanem *a feladatot kell támogatni így, egységesen.* Adott esetben ez lehet két, három, négy gyűjtemény is, csak éppen ők egymással megosztva, együttműködve, szervezeten tudják a feladatot elvégezni. Ezért a magyar állami támogatásért cserébe várnánk el, hogy az ott helyben felderített, megszerzett újabban keletkezett dokumentumot egy példányban Budapest is kapja meg, az OSZK legyen a Kárpát-medence, illetve az összmagyarság nemzeti könyvtára. Ez a kulturális modernizációnak is része. Természetesen pozitív a visszajelzés e gondolatra, de hát mindennek az a próbája, hogy amikor a kormányprogramot megvalósítják, milyen formában kerül be adott esetben ez a kérdés a törvénybe, illetve annak végrehajtási utasításába. Felteszem egyébként, hogy törvénykezési szinten eléggé aggályos Magyarországon megfogalmazni egy szlovákiai, romániai, szerbiai törvényi támogatást. Lehet, hogy a hagyományosabb támogatási formákba, keretekbe kell beilleszteni

mindezt, de úgy – ahogy Magyarországon végre átjutott a politikum tudatán az –, hogy nem lehet számtalan intézményt alapítani. Úgy ráadásul, hogy minden politikus a lépése előtt létrehoz egy intézményt, és utána szépen hagyja meghalni, tönkremenni. Ki kell emelni bizonyos intézményeket, amelyekre törvény szerinti feladatokat rónak, és ezeket kell egy másfajta finanszírozási rendbe helyezni. Nem pazarlóan egyébként, hanem nagyon szigorúan ellenőrizve és számonkérés mellett, de mégis csak kiemelten. Tehát én azt gondolom, hogy ha, mondjuk, egy intézmény a mai Szerbia területén ilyen státust kap, az azt jelentené, hogy évente egy adott magyarországi költségvetési sorban eleve kap egy összeget, aminek a segítségével ezt a feladatot ellátja, és nem együtt fut a sarki Kft-vel meg a másik kis könyvtárral, másik kis múzeummal egy pénzügyi alap megpályázásakor. Tehát az alapműködést garantálnánk. Legyünk őszinték, ezek nem is nagy összegek. Mindenestre ez a lépés megalapozhatná azt, hogy a dokumentumcserébe, ha tetszik, a dokumentumtámogatásba visszaállhatna a nemzeti könyvtár és a határon túli könyvtárak kapcsolata arra a kívánt forgalmi szintre, amely egyébként megvolt a rendszerváltozás előtt.

A következő terület, ahol már sikerekről tudok beszámolni, az az *együttműködés*. A címben említett változó szerepek egyre inkább az együttműködés irányába kell hogy eltolódjanak. Több könyvtáros fórumon dicsekedtem, hogy sikerült elérni a magyarországi törvénykezésben, éspedig nem könyvtári jellegű törvényben, hanem a kulturális örökségvédelmi törvényben, hogy belekerüljön a védett dokumentumok meghatározott köre. Sikerült kimondani, hogy 1850-ig minden könyv és kézirat védett dokumentum, függetlenül attól, hogy ki a fenntartója, a tulajdonosa az őrző gyűjteménynek. Ez nagyon komoly eredmény, hiszen ettől kezdve a törvény előír a nemzeti könyvtár számára sok ezzel kapcsolatos feladatot. Ha pedig előír feladatot, például a naprakész központi nyilvántartások vezetését e területről, illetve a tulajdonosnak kötelezettséget ír elő a bejelentésről, akkor elvileg reklamálhatjuk – mint nemzeti könyvtár – ennek a területnek a finanszírozását. Ez hallatlanul fontos dolog. Az, hogy ezt sikerült elérni, könyvtár-politikai szempontból jól jön, és erre jött létre az országos közös katalógizálás rendszerén belül a régi könyvek és kéziratok közös katalógusa (MOKKA-R, MOKKA-MS). Ez az egyik olyan fontos terület, ahol a Kárpát-medencei könyvtárak együttműködése sikeres. Magyarországot kötelezték arra, hogy akár egyházi fenntartó, akár önkormányzati fenntartó és ilyen dokumentumot a magáénak mondhat, azt be kell jelentenie, annak részt kell vennie e közös katalógizálási munkában.

A határokon túli magyar könyvtáraknak mi pedig felajánljuk, hogy vegyenek részt ebben a közös katalogizálási munkában. Ezt egyébként azért is ajánljuk fel, mert a nemzet kulturális örökségének számbavétele, megőrzése szempontjából alapvető dologról van szó. Minden könyvtárnak, gyűjteménynek külön-külön is érdeke, hogy a saját gyűjteményének dokumentumait ebben a kontextusban lássa. Esetleg egyetlen mozdulattal utána tud menni annak, hogy gyűjteményének bizonyos darabjai hová tűntek el. Bizonyos gyűjtemények nemcsak szétszóródtak a Kárpát-medence különböző könyvtáraiba, de esetleg felbukkannak a magánszemélyek tulajdonában álló gyűjteményekben is. Ebben a rendszerben ez is láthatóvá válik. Én csak azt szeretném kérni, hogy a nemzeti könyvtárnak, a magyar könyvtárosságnak ezt a programját a határon túli könyvtárak is próbálják meg követni. Természetesen ennek is vannak jogi oldalai, hiszen tisztázni kell a tulajdonosokkal, hogy azt az adat- és rekord mennyiséget, amit ők előállítanak a saját fenntartójuk pénzén, azt a közös katalógus rendelkezésére bocsáthatják-e vagy sem. Feltehetőleg ez csak úgy fog menni – és magam is ezt szeretném –, hogy ha konzorciumi szerződéseket kötünk, hogy cserébe azért az adatmennyiségért, amit mi rendelkezésre bocsátunk szabad használatra, az illető könyvtárak a saját anyagukat beadják, a saját rekordjaikat egy másolatban megküldjék, természetesen a tulajdonjog változtatása nélkül.

Egy másik program, amelyet közösne kellene megvalósítani, *az országos humán szakirodalmi bibliográfia*. Azt mindannyian tudjuk, hogy a különböző szakmák, területek éves bibliográfiái leálltak már jó tíz éve. Nagyon ritka az a humán szakterület, amely éves rendszerességgel közli saját bibliográfiai termését. Komoly nehézségek árán tudják csak fenntartani a városi, megyei gyűjtemények helyismereti részlegei a helyismereti bibliográfiákat. Annál is inkább, mert a nemzeti könyvtár 2002 végén lezárta az úgynevezett IKER adatbázist, a folyóiratok, periodikumok éves repertóriumait, és a kurrens munka tulajdonképpen csak most (2007) májustól folytatódik. Az egész mögött az a gondolat húzódik meg, hogy nem érdemes ilyen eszközparkkal rendelkező társaságnak, mint a könyvtárosság, külön-külön bibliográfiákat, repertóriumokat csinálni, hanem teremtsük meg annak a technikai lehetőségét, hogy országosan egyetlenegy, közös humán szakirodalmi bibliográfiát építsünk fel. Tisztelettel és örömmel jelentem, hogy a rendszer felállt, több mint féléves tesztperiódus után most már „élesben” dolgoznak a kollégák a nemzeti könyvtárban. A júniustól szeptemberig tartó időszakban kollégáim nagyon sok könyvtárat fognak megkeresni, hogy kössünk konzorciumi szerződést,

hogy ki milyen periodikumot, folyóiratot dolgoz fel rendszeresen, illetve a feldolgozásért cserébe mit kér a konzorciumtól. Nem kevesebbről van szó adott esetben egy határon túli városi könyvtár számára, mint arról, hogy ebben a rendszerben feldolgozza a saját helyismereti periodikumát, és az elkészült rekordokat a közösbe beadja, és cserébe rögtön le tudja hívni a közös repertóriumból mindazokat a tételeket, amelyek számára, az ő helyismereti bibliográfiája számára szükséges, érdekes. Egyébként a magyarországi helyismereti bibliográfiák eddig is nagymértékben alapoztak a közös IKER adatbázisra, hiszen a központi repertorizálási tevékenységet alapvetően mégiscsak a nemzeti könyvtárban végezték el, és aztán a tárgyi feltárás területén ők részletezték, ami számukra érdekes volt.

Az alapvető elképzelés az, hogy az egyszerű bibliográfiai rekord egy közös adatbázisban marad, és ugyanúgy, mint a közös katalógusnál, a tárgyi feltárás terén nincs duplum szűrés, hanem több rekord egymásra rakódik. Persze ez egy kutyvasz, és egy igazi bibliográfus ettől kifut az ajtón, azt mondja, micsoda rekord az, aminek egyetlen tárgyszava sincs, és van, amelyiknek kétszáz. De erre mondom én azt, hogy azért dolgozunk, hogy a rekordot valamilyen formában mégis csak lehessen elérni, legalább szerző és cím szerint. Ez már egy elérhetőség, és nyilvánvaló, hogy rengeteg munkával, de ki lehet ezeket egészíteni. Tudniillik ebbe az adatbázisba már most betöltésre kerül az IKER, a MANCI, számos dolgozó, egyetemi szakirodalmi adatbázis. Tárgyalunk például a Magyar Tudományos Akadémiával az akadémikusok szakirodalmi bibliográfiáinak betöltéséről, és az elektronikus formájú repertóriumok – egyre több ilyen van – inkorporálásáról. Ezeknek sincsenek tárgyszavai, és egyelőre csak így lehet majd elérni őket. De abban a pillanatban, amikor majd ezeket szakmánként leválogatják a különböző műhelyek, és visszaküldik már tárgyszóval felszerelve, egyre több tárgyszó rakódik az illető tételre, és akkor mindinkább használható lesz az adatbázis. Nem gondolom, hogy ez két év alatt meglesz. De azt hiszem, öt-tíz éves időszak alatt 10-15 millió tételes adatbázis áll rendelkezésre Magyarország történelmének, illetve humán kultúrájának tanulmányozásához. Ezt nem tudja a nemzeti könyvtár egyedül megcsinálni, ezt a feladatot csakis az összes könyvtárral együttműködve tudjuk megoldani. A határokon túli kollégák esetében különösen számítnunk arra, hogy a helyi, helyismereti anyagok is bekerülhessenek ebbe a rendszerbe, hiszen nekünk nagyon fontos az – függetlenül attól, hogy igazat adunk-e a szerzőnek vagy sem –, hogy például Stefan Pascunak az Erdélyre vonatkozó tanulmányai is szerepeljenek benne. Nem biztos, hogy külön-külön

egyetértünk az állításaival, de nekünk nem az a dolgunk, hogy értékeljük tartalmilag, hanem hogy feldolgozzuk bibliográfiailag. Így tudunk teremteni egy olyan adatbázist, amely kifelé az országot – a történelmi Magyarországot –, az egész magyar kultúrát tudja referálni. Azt gondolom, ez egy olyan típusú szerepvállalás az együttműködésben, amire eddig ilyen formában, léptékben és szervezettségben még nem volt példa. Természetesen megpróbáljuk ezt jól megoldani, van már példánk a konzorciumi együttműködésre, Magyarországon ez már jól működik, némelyik határon túli könyvtár is már bekapcsolódott ebbe, és nekik is vannak tapasztalataik. Ilyen a LIBINFO rendszer, hiszen az is konzorciális alapon működik, nos, ennek mintájára szeretnénk ezt a humán szakirodalmi bibliográfiát is közösen felépíteni. Először is persze türelmet kérek ebben a kérdésben. Szervezni fogunk olyan tanfolyamokat, képzési formákat, ahol ennek a rendszernek a kezelését próbáljuk megtanítani. Ha a másik fogadó könyvtárnak nincs megfelelő technikai háttere ahhoz, hogy részt vegyen ebben az együttműködésben, akkor is segítünk. A rendszer egyébként ugyanaz, mint a MOKKA, úgyhogy aki abban részt vesz, könnyen tudja ezt is használni. Ráadásul ezt a rendszert platformfüggetlennek mondják a szakemberek, tehát az automatikus betöltés és a rekordátvétel nagyon sok, könyvtárakban használt rendszerrel megoldott. Vagyis azok a határon túli könyvtárak, amelyek a SZTAKI-nak a rendszerét vásárolták meg, járható úton vannak. Nyilvánvaló, hogy a kezdeti problémák után napi gyakorlattá lehet tenni a rekordbetöltést és feltöltést, és hiszem, hogy meglátják, a rendszer jól fog működni. Szeptemberben lesz a sajtóbemutató, és attól kezdve – a Könyvtári Intézet segítségével – a határon túli magyar könyvtárosok szervezett formában is megismerkedhetnek a rendszerrel.

Ne felejtjük el, hogy óriási eszköztárral rendelkezünk, ez pedig nem más, mint a *Könyvtári Intézet*, éppen dicsérni szeretném őket. Azt hiszem, óriási dolog a Könyvtári Intézet, hiszen a múzeumoknak, levéltáraknak nincs ilyen intézete. Szóval a Könyvtári Intézet kitűnő anyagokat tud letenni a minisztérium asztalára – bár az esetek 90 százalékában feleslegesen dolgoznak, a fennmaradt 10 százalék mégis sokat ér. Hiszen ha nincs ez a 10 százalék a minisztériumi osztályvezető kezében, akkor nem tud megfelelően érvelni. Ezzel azért tisztában kell lenni.

Egy területről szeretnék még beszélni, ez pedig az *együttműködés a digitalizálásban*. Nehéz dolog egy olyan intézmény vezetőjeként arról beszélni, amelyik Kokas Károly barátom szavával „nagy hajó, nehezen fordul”, de ahogy most január

elejétől a Neumann-ház ismét a nemzeti könyvtár része, az ő dolgozóik sorra jönnek oda hozzám, és azt mondják, elképzelni sem tudták, hogy ennyi munkát elvégzett már az OSZK. És miért nem mutatják meg a világnak? Több mint 70 ezer digitális kép bemutatása a világnak e pillanatban azért lehetetlen, mert nincs akkora szerver, amire ez a mennyiség felférne. Reméljük, azért meglesz ez a szerver, és akkor tovább tudunk lépni, és az együttműködést is ki tudjuk bővíteni. A digitalizálás esetében ugyanis nagyon szigorú együttműködésre van szükség, hiszen európai és magyar szinten is alapvető érdekérvényesítés folyik, mégpedig anyagi érdekérvényesítés. Azért legyünk azzal tisztában, hogy a könyvtárosság, amely hangyaszorgalommal dolgozik, nem a legerősebb ezen a területen. Az államigazgatás a maga erejével ott van, és ők is szeretnék a maguk munkájának eredményét felmutatni, de legfőképp a vállalkozói kör, amely az éppen hatalmon lévő kormány mögött áll, és várja a megrendelések tömegét a közpénzekből, amivel ő eltartja magát, és sikereket tud elkönyvelni, és ezáltal az illető kormány is sikeres lehet. Márpedig a digitalizálás és a világhálón való megjelenés ma nemcsak slágertéma, hanem valóban fontos dolog, és ezért a kormányok erre sokat adnak. Ugyanakkor létezik egy erős technológiai lobbí, a lobbinak pedig az az érdeke, hogy mindig újat találjon fel, és lehetőleg közpénzekből fejlessze ki azt, és utána naponta kétmilliószor el lehet adni a találmányt, hogy a pénzes postás mindennap csöngessen... Az intézmények meg bolonduljanak bele, hogy ha nem tudják két-háromévente lecserélni hardver- és szoftver-állományukat, akkor nem tudják követni a fejlődést, és maradivá fognak válni. Európában szinte mindenhol így van ez. Kérdés, hogy sikerül-e az új európai finanszírozási periódusban elérni, hogy a tömeges digitalizálásra is szánjanak valamit. Elég rossz hírek jönnek ezzel kapcsolatban. A magyarországi nemzeti fejlesztési terv, meg a romániai és szlovákiai terv is aszerint fogja elosztani a pénzt, amire az európaiak adnak. Ha Európa csak technikai innovációra ad pénzt, akkor nem fognak adni sem tömeges digitalizációra, sem katalógus retrokonverzióra, sem Romániában, sem Szlovákiában, sem Magyarországon. Ezzel tisztában kell lenni.

Jelen pillanatban a nemzeti fejlesztési terv, amit Magyarországon állítottak össze, és amelyet a kormány május végén lezárt, abban a könyvtári terület folyamatosangyengülő pozícióban van. Két alapvető részből áll. Az egyik a vidéki tudásdepók – teljesen mindegy, minek hívjuk őket –, a lényeg, hogy tegyenek mögéjük pénzt. A másik, amiről nem esett szó, az a központi funkciókat ellátó intézményekre kiírandó meghívásos pályázatok kérdése. Miről van szó? Arról, hogy a nemzeti könyvtárnak – és itt szeretném magunkat újra dicsérni – sikerült

elérnie, hogy a digitalizálás koordinátora az OSZK legyen. Ez nem volt olyan egyszerű, mert természetesen, ami körül pénz van, arra rögtön létrehozna egy Kht-t, egy irodát, és innentől kezdve a közintézmények ugyanúgy futhatnak a pályán, mint bárki más. Magyarországon kimondták, hogy a könyvtári jellegű dokumentumok digitalizálásának az OSZK lesz a tudásközpontja és koordinátora. Jelentős összegekről van szó, a tartalmi részre 7,6 milliárdot terveztünk, folyamatosan elvesznek belőle. Van valami az infrastrukturális részre, amiben benne van az alap is, és amire nemcsak Magyarországról, de a határon túlról is lehet pályázni – majd meglátjuk, mennyi lesz a végén. De mindenképpen sok milliárd forint jut számítógépre, illetve hálózatfejlesztésre. Remélem, lesz olyan szerver-együttes, ami befogadja a digitalizált anyagot is, és csak remélem, hogy ez nem egy magáncégnél kerül elhelyezésre. E tevékenységgel párhuzamosan megjelenik majd a digitális köteles rendelet, ami egyben azt is jelzi, hogy, mondjuk, itt, a csongrádi könyvtár digitalizál helyi képeslapokat, megfelelő adatokkal ellátva egy másolatot átad a nemzeti könyvtárnak. Természetesen ennek fejében megkapja a nemzeti könyvtárban őrzött csongrádi tárgyú anyagokat. De a központ erősen inog, és lehet, hogy Brüsszel nem fogja jóváhagyni az egész konstrukciót, pontosan azért, mert a központi fejlesztések helyett csak az innovációt fogja elfogadni. Ez nagyon veszélyes dolog, tudniillik ez azt jelenti, hogy megint tovább játsszuk azt, hogy minden sarkon mindenki digitalizál a saját maga tudása és szándéka szerint, de ez soha nem lesz koordinált, és akkor soha nem lesz tervszerűen felépített digitális nemzeti könyvtár. Pedig a határon túli magyar könyvtárak számára nagy lehetőség lenne a koordinált digitalizálás, pontosan azért, hogy a magyar kulturális örökség legalább ilyen formában együttesen megjelenhetne. Ez olyan minőségi változást eredményezne a nemzeti könyvtár és a határon túli könyvtárak viszonyában, amely már túlmutat az egyszerű változó szerepen, és tényleg olyan partnerség fog kialakulni ennek mentén – ha ez a konstrukció valóban feláll –, amely hosszú távra meghatározhatja kapcsolatainkat.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR SZEREPE A NEM MAGYARORSZÁGI KÖNYVTÁRAK ELLÁTÁSÁBAN, 2000

Praeambulum

A magyarországi közgyűjteményekre vonatkozó 1997. évi CXL. törvény III. része a nemzeti könyvtárnak a határokon túli könyvtárak támogatásával, illetve a nem Magyarországon keletkezett magyar vonatkozású könyvtári dokumentumok (*hungarica*) feltárásával, nyilvántartásával és megőrzésével kapcsolatos feladatait csak általánosságban fogalmazza meg.

Könyvtári dokumentumon értünk bármilyen adathordozón (papír, mágneses szalag, bakelit- és mágneses lemez, cellulózszalag, online termék stb.) elkészült minden olyan nyomtatott, hangzó, képi és digitális terméket, amely a magyar kulturális örökség részét képezi. A kéziratos emlékek közül könyvtári dokumentumnak minősülnek azok, amelyek keletkezése magánszemélyhez (és nem intézményhez) köthető. A könyvtárnak mint közintézménynek ezt az örökséget értékelés nélkül kell feltárnia, beszereznie, nyilvántartania, illetve megőriznie. Jogilag nincs lehetősége a válogatásra, erkölcsileg nem lehet szándéka, szakmailag pedig nincs kompetenciája annak mérlegelésére, hogy mely dokumentumok érdemlik meg azt, hogy a kulturális örökség részévé váljanak. Gyakorlatilag azonban vannak korlátai a nemzeti gyűjteménynek: nem talál meg minden *hungaricumot*, tehát nem tudja nyilvántartani, anyagilag pedig nincs olyan helyzetben, hogy beszerezze és megőrizze a dokumentumok teljességét. A fenntartó állam kötelessége és felelőssége a fenti tevékenység teljes körű támogatása, de a nemzeti könyvtár kötelessége munkájának és feladatai végrehajtásának olyan szervezése, hogy az anyagi eszközök biztosítása mellett, valóban meg tudjon felelni a fentiekben körülhatárolt feladatának. A nem Magyarországon található könyvtárak támogatása tehát egyik oldalról az állam által átadott hatáskörben az egységes magyar kultúra intézményeinek a segítése, másik oldalról azonban ezt a támogatást a magyar vonatkozású dokumentumok eléréséhez eszközként kell értelmeznünk. Segítségnyújtásunk tehát nem önzetlen, önzésünk azonban – ez említett értelemben – közügy.

Milyen Magyarországon kívüli könyvtárakkal kell számolnunk?

1. a magyar tulajdonú és magyar fenntartású könyvtárak (magyar intézetek);
2. a kisebbségi létformában élő magyarság saját fenntartású könyvtárai (tudományos intézmények, oktatási intézmények, egyesületek, alapítványok, egyházak);

3. nem magyar fenntartású, de magyar nyelvet és kultúrát oktató tanszékek könyvtárai;
4. a nem magyar állami könyvtárak, amelyek jelentős magyar anyagot őriznek (a Kárpát-medencében található egykor magyar iskolai, illetve közművelődési könyvtárak);
5. nem magyar fenntartású intézmények könyvtárai, amelyekben a magyarsággal kapcsolatos kutató és oktató tevékenység folyik (például egyetemek Kelet-Európa Története, Néprajz, Összehasonlító Nyelvészet stb. tanszékei és intézetei);
6. önálló jogi személyiségű magyar egyesületek, baráti körök könyvtárai (magyar házak, hagyományőrző egyesületek).

Melyek a feladataink?

Tájékoztató a magyarországi, illetve a nem magyarországi, magyar vonatkozású dokumentumokról. A *praeambulum*ban említett törvény a Magyar Nemzeti Bibliográfia (MNB) előállítását a nemzeti könyvtár feladatául jelölte ki. E bibliográfia elérhető nyomtatott formában és elektronikus változatban. A retrospektív nemzeti bibliográfia folyamatosan bővül, elkezdődött a digitális változat szerkesztése. Valamennyi könyvtár számára hozzáférhető tehát ez a szolgáltatás, a hozzáférés költségeinek csökkentése állami feladat. A nemzeti könyvtár működési költségeinek bővítése mellett az elérés teljesen ingyenessé válhat.

A *szakmai segítség nyújtása* sokrétű lehet, a könyvtárak építészeti kérdéseitől kezdve a feldolgozásig. A *feldolgozás (katalogizálás)* segítségével alapja a jövőben a digitális nemzeti bibliográfia. A magyarországi közös katalogizálási rendszereknek (MOKKA) alapja is ez az adatbázis. Ez a rendszer önmagában is képes al-katalógus ellátására, de a nem magyarországi könyvtárak közvetlenül kapcsolódhatnak a CORVINA (és majd a MOKKA) bármelyik tagjához is. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az 1976 után megjelent magyarországi könyvtári dokumentumok leírását a dokumentum beszerzésével együtt megkapja bármelyik könyvtár. Az 1976 előtti anyagot tekintve a retrospektív nemzeti bibliográfia munkálataival párhuzamosan érhetik el, illetve igénybe vehetnek közvetlen katalogizáló segítséget (a magyarországi könyvtáraktól, illetve a gyakorlatra kötelezett könyvtár szakos hallgatóktól).

Megjegyzendő, hogy bármely könyvtár egy már működő integrált könyvtári rendszerhez al-katalógusként való csatlakozása nem igényel jelentős

fejlesztést, ha az internetcsatlakozás biztosított. Arányában nem több, mint egy új korszerű munkaállomás megvásárlása. Az államigazgatás és a határokon túli intézményrendszer támogatására létrejött más szervek összehangolt forrásfelhasználása esetén a tényleges dokumentum-vásárlásra léptékszerűen több pénz jutna. Igaz, így nem épülhet minden egyes helyen külön kis önálló vár, esetleg birodalom. A Magyarországról elküldött dokumentumok nyilvántartása azonban megoldódna, a felesleges párhuzamosságokat ki lehetne küszöbölni.

A szakmai segítségnyújtás egyik hangsúlyos területe *a könyvtárosok továbbképzése*. Magyarországon a rendszeres továbbképzési kötelezettséget törvény írja elő (1/2000. NKÖM rendelet). A nemzeti könyvtár az egyik továbbképző központ. Alapvető kérdés, hogy az illetékes szaktárcákkal, illetve alapítványokkal közösen meg tudjuk oldani a határokon túli magyar könyvtárosok e rendszerhez való csatlakozását.

A beszerzések támogatása valóban anyagi kérdés. Mindenképpen koordinációra van szükség ezen a területen, és a nemzeti könyvtár szakmailag képes ennek a munkának az elvégzésére. A jelenleg működő nagyobb ellátó rendszerek munkájának koordinálása mellett meg kell maradnia az egyedi támogatásoknak is. Az egységes katalógizálás segíti azokat is, akik ez utóbbi munkában vesznek részt, hiszen a rendszer információt szolgáltat azzal kapcsolatban, hogy melyik könyvtárba már milyen dokumentumok jutottak el. Miután az egységes magyar dokumentum-nyilvántartó rendszer kiépítése folyamatban van, ezt ki tudnánk terjeszteni a határokon kívüli könyvtárakra is.

Több fórumon felmerült annak a szükségessége, hogy kiemelt helyekre, a Kárpát-medencében jusson el kötelezpéldány a magyarországi dokumentumokból. Politikai döntés kérdése a rendelet módosítása, szakmai vita feladata annak az eldöntése, hogy szükséges-e egy-egy kisebbségi területen a teljes magyarországi impresszum, vagy a felmerülő igények mentén juttassunk el egy-egy könyvből több, adott esetben sok példányt a határokon kívüli könyvtáraknak. Elképzelhető természetesen a köteles és a válogatott könyvanyag párhuzamos eljuttatása is.

A modern médiumok gyors elterjedése lehetővé teszi a Magyar Elektronikus Könyvtár szervezett és hatékony építését. A legfontosabb könyvek (hungarológiai alapkönyvtár) digitalizálása olyan állománygyarapítási mód, amelynek elérése nem a távoli jövő kérdése.

Konkrét feladataink a könyvtárak típusai szerint:

A magyar tulajdonú és magyar fenntartású könyvtárak (magyar intézetek) könyvtári ellátása államigazgatási feladat. A folyamatos beszerzések szervezése mellett, ahol ez szükséges (ha létrejön valahol *collegium hungaricum*) a retrospektív gyarapítás is lehetséges. Viszonylag gyorsan megszervezhető az intézetek alkatalógussá fejlesztése is. Ehhez egyetlen modern könyvtári munkaállomás, egy ennek (anyagilag) megfelelő programfejlesztés, illetve egy Magyarországon (például a nemzeti könyvtárban) elhelyezett szerver szükséges. De az intézetek dönthetnek bármely magyarországi, közös katalogizálási rendszerben résztvevő könyvtár mellett is.

Az intézetek könyvtárosai számára egy rövid (néhány napos) tanfolyamot a nemzeti könyvtár meg tud szervezni. E ponton azonban idézném a Nemzetközi Hungarológiai Központban 1998. augusztus 25-én szervezett *Magyar könyvtárak idegen kulturális környezetben* konferencia-szekció résztvevőinek ajánlásait a kulturális kormányzat illetékes szerveinek: „*Fontos lenne, ha összhangban a Könyvtári Törvény előírásaival, a magyar állam által nem Magyarországon fenntartott könyvtárakban felsőfokú könyvtáros végzettséggel rendelkező könyvtáros látná el a könyvtárosi teendőket.*” – És nem az éppen amúgy is ott tartózkodó feleség vagy férj. Felhívom a figyelmet a nagyszámú, szakképzését éppen megszerző könyvtár-idegen nyelvszakos (nem házaspár) hallgatókra, akiknek a nyelvi részképzését is jól szolgálná egy-egy két-három éves ösztöndíj.

A kisebbségi létformában élő magyarság saját fenntartású könyvtárai (tudományos intézmények, oktatási intézmények, egyesületek, egyházak). A magyar tudomány és kultúra múltjának feltárása, illetve ennek az örökségnek a megőrzése és gazdagítása szempontjából a legfontosabb gyűjtemények. A közép-európai rendszerváltásokat követően örömdetesen újjáalakultak, vagy éppen újabban megszerveződtek azok az oktatási és tudományos intézmények, amelyek biztosítani hívatottak a magyarság helyben maradását, érvényesülését, kapcsolódását a magyarországi intézményrendszerhez. Jó példa ez utóbbira az Erdélyi Múzeum Egyesület, a somorjai Fórum Társadalomtudományi Intézet, vagy éppen a Partium Egyetem. Feladataik ellátása elképzelhetetlen korszerű információs szolgáltatás nélkül. Ennek alapja pedig a könyvtár. Az újjászerveződő könyvtárak sokkal nagyobb mértékben ráutaltak a nemzeti könyvtár központi szolgáltatásaira, mint azok, amelyeknek működése folyamatos maradhatott.

Kezdjük a gyűjtemények gyarapítási gondjaival. A 80-as években a nemzeti könyvtár nemzetközi csere osztálya rendszeres kapcsolatot tartott a határon túli magyarság jeles képviselőivel mint magánszemélyekkel, illetve az utódállami intézményekkel, amelyek gyarapításán keresztül remélte az illető területen élő magyarság könyvtári ellátását segíteni. A rendszerváltás után fenn tudta tartani ezt a tevékenységet, sőt, immár mód nyílt az önálló magyar könyvtárak gyarapítására is. A fordulatot a magyarországi kötelespéldány-rendelet megváltozása hozta, hiszen a 16-ról 6-ra csökkentett példányszámból már nem jutott a határokon túli gyűjteményeknek, illetve kevesebb jutott. A nemzeti könyvtár ugyanakkor erkölcsi kötelességének is tudta a terület ellátását, ezért drasztikusan csökkentette nyugati partnereinek számát. Mindezzel azt az „eredményt” érte el, hogy a magyar könyvtárak támogatásában nem tudott hatékony lenni, a nyugati beszerzéseit pedig nem tudta megvalósítani. Gyarapítási keretei összességében csökkentek, azokat cserével sem tudta pótolni. A Könyvtári Intézet ez évi megalakulásával válik majd lehetővé, hogy elválasszuk a nemzetközi cserét a határokon túli könyvtárak ellátásától. Úgy, hogy mindkét terület hatékonyabban működjön. Elsődlegesen a könyvtámogatási rendszer szervezetségének javítása a cél, de szükséges az anyagi eszközök minimális koncentrálása is. A szaktárcák, az Illyés Alapítvány, illetve a Pro Hungaris Alapítvány, továbbá a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság (Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság) ez irányú aktív együttműködését kell megszervezni.

A magyarországi könyvtári hálózat legnagyobb hibája, teherterele annak az elaprózottsága. Egyes egyetemeken – dacára minden jelszószerű egyesülésnek – gyakran 50–100 önálló kis könyvtáracska létezik, a hallgatók és a kutatók tényleges ellátását lehetetlenné téve. Legyen ez tanulság a tudományos és oktatási intézmények számára a határokon túli területen. Nincs anyagi lehetőség arra – szakmailag pedig értelmetlen –, hogy mindenkinek külön-külön könyvtárat építsünk, majd folyamatosan ellássuk azokat. Célszerű tehát előre átgondoltan, az egyes településeken lévő intézmények számára egyetlen nagyobb gyűjteményt kialakítani.

Egy-egy ilyen központ megvalósítása után alappal vethető fel a magyarországi kötelesrendelet módosítása, és a második világháború előtti szokás visszaállítása, vagyis a kötelespéldányok küldésének és elosztásának rendszerét a határokon túli területekre is kiterjeszteni. A fogadó állomások nélkül ez megoldhatatlan feladatokat róna a vállalkozó intézményekre.

A gyarapítás mellett a nemzeti könyvtár ma már képes a feldolgozás támogatására is. A nemzeti bibliográfia szolgál ugyanis alapul a magyarországi közös katalogizálási rendszernek. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a technikailag felkészült könyvtárak mentesülhetnek a katalogizálás terheinek nagyobb részétől, a könyvekkel együtt készen kapják a katalógus rekordjait. Ugyanez a technikai lehetőség adott a könyvtárak és intézetek bibliográfiai tevékenységének összehangolásában is. A Nemzeti Bibliográfiai Adatbázis program alapja ugyancsak a nemzeti bibliográfia folyóiratok repertórium, amelyet a szakmai és a helyismereti bibliográfiák használnak majd, illetve bővítik azt. Bármennyire is lehetséges technikailag, hogy bármely határon túli könyvtár csatlakozzon a magyarországi közös katalogizáló, illetve bibliográfiai tevékenységet végző rendszerhez, tényleges együttműködést csak a tudományos és a nagyobb területi könyvtárak tudnak megvalósítani. A többiek elsődlegesen haszonélvezői lesznek a lehetőségnek. Szeretném ugyanis hangsúlyozni, hogy a nemzeti könyvtár ezt a tevékenységét nem önzetlenül végzi. Alapvető feladatát ugyanis, nevezetesen a határokon túli *hungaricum*termés nyilvántartását, illetve beszerzését e nélkül az együttműködés nélkül nem tudja teljesíteni.

A nem magyar állami könyvtárak, amelyek jelentős magyar anyagot őriznek (a Kárpát-medencében található egykor magyar iskolai, múzeumi, illetve közművelődési könyvtárak). Ezek a gyűjtemények általában többségi magyar környezetben működnek. Jó például szolgálnak e típusra a Székely Nemzeti Múzeum, a székely területek megyei könyvtárai, de ide sorolható a nagyszebeni Brukenthal-gyűjtemény is. Gyarapításuk támogatásakor nem lehet szempont az, hogy nem magyar tulajdonú gyűjteményekről van szó, hiszen szerepük a magyar lakosság kulturális színvonalának megőrzésében vitathatatlan. Az előző könyvtártípus esetében elmondottak itt is érvényesek tehát, ami a dokumentumok beszerzésének támogatását illeti. Külön probléma azonban a feldolgozás támogatása. Ma talán még nem, de a közeli jövőben gondokat okozhat az, hogy egy-egy ország könyvtári feldolgozási szokásai – dacára minden nemzetközi szabványnak – eltérnek egymástól. Ma még a legtöbb ilyen könyvtár Magyarországon vásárolt könyvtári feldolgozó rendszerrel dolgozik, amelyet lehet csatlakoztatni az anyaországi közös rendszerhez, de ha az illető terület román, szlovák stb. könyvtárai döntenek egy másik rendszer mellett, meg kell küzdeni a konverziós gondokkal.

Nem magyar fenntartású, de magyar nyelvet és kultúrát oktató tanszékek könyvtárai. E könyvtárak ellátása ugyancsak az államigazgatás dolga. A feladatot a jól működő Nemzetközi Hungarológiai Központ, illetve utódintézménye a Balassi Intézet fenntartásával el lehet látni. Ez utóbbi elsődlegesen természetes módon azokat a tanszékeket támogatja, amelyeken saját dolgozói, a kiküldött lektorok teljesítenek szolgálatot. Sajnos, Magyarország és az egyes államok közti bilaterális kulturális egyezményt gyakran nem hajtják végre, vagyis nem kerül sor a tanárok kölcsönös küldésére, így akár nagyon fontos oktatóhelyek is kikerülhetnek az aktív támogatási körből. Jó példa erre Olaszország, a 12 egyetemi tanszéken – ahol magyar oktatás folyik – magyarországi lektor csak mutatóban működik. A tanszékek dokumentum-ellátását ennek ellenére is el kell látnia valakinek. Az informális kapcsolatok mentén alakuló intézményes formák ehhez nem elégségesek. Az egyetemek kétoldalú együttműködése, az egyes tanszékeken oktató tanárok tagsága a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságban, az önkormányzati együttműködés, illetve a nemzeti könyvtár Nemzetközi Csere Osztályának segítsége teljességgel koordinálatlan. A Könyvtári Intézet számára e területen is látok feladatokat.

Nem magyar fenntartású intézmények könyvtárai, amelyekben a magyarsággal kapcsolatos kutató és oktató tevékenység folyik (pl. egyetemek Kelet-Európa Története, Néprajz, Összehasonlító Nyelvészet stb. tanszékei és intézetei). A könyvtári támogatás szempontjából a leginkább elhanyagolt intézményi és személyi kör. Intézményesen csak a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság foglalkozik a kérdéssel, a gyakorlati megvalósításban pedig az egyetemi és akadémiai intézeti együttműködések mentén történnek lépések. A segítségnyújtás tartalmi, szakmai elemei rendben is lennének, de könyvtári szakmai szempontok nem érvényesülnek a támogatások nyújtása során, amely szempontok közül a rendszeresség nem elhanyagolható. Miután a nemzeti könyvtár Hungarika Dokumentációs Osztálya érdekelt ezen intézmények szakirodalmi tevékenységének a regisztrálásában, a rendszeres kapcsolattartás intézménye adott. Erre alapozva a dokumentum-ellátás módszeressége is felépíthető.

Önálló jogi személyiségű magyar egyesületek, baráti körök könyvtárai (magyar házak, hagyományörző egyesületek). Biztosan létezik olyan vélemény, amely ezt a könyvtári kört is kettéválasztaná aszerint, hogy az illető szervezet a Kárpát-medence kisebbségi magyarságának intézménye, illetve a nyugati emigráció hozta létre. Sajnos, azonban ma már inkább az a kérdés, hogy a

létrehozott könyvtár környezetéből elfogyott-e a magyarság, a magyarul is tudó felhasználó, vagy van remény arra, hogy a könyveket valaki olvassa is.

Ha a könyvtár már légüres térben létezik, fenyegeti a szétszóródás veszélye. El kell dönteni, hogy a Magyarországra szállítás mely állományi részeket érintse (például az emigráció itthon csak kis számban hozzáférhető nyomdai produktumai), illetve hova, melyik élő magyar közösség számára formáljuk kincssé. Sok példa hozható, különösen az Amerikai Egyesült Államok területéről, de például a genfi Magyar Könyvtár sorsa sem megoldott.

Az aktív kulturális életet élő magyar közösségek könyvekkel, illetve könyvtári jellegű szolgáltatásokkal történő támogatása határozott érdeke a nemzeti könyvtárnak. A *praeambulumban* említett önzés leginkább e területen érvényesülhet. Az emigráció generációs váltásai során ugyanis rengeteg személyi irathagyaték semmisül meg, olyanok, amelyek nemcsak az illető országban élt magyar közösségek történetét dokumentálnák, hanem az anyaországi életét az illetőnek, illetve a kapcsolattartás módjait is.

Összegzésként

Ahogy a rendszerváltás után valamennyi, a külföldi magyarsággal foglalkozó, velük kapcsolatot tartó intézmény – Magyarok Világszövetsége, Hungarológiai Tanács, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság stb. – kénytelen megtapasztalni a feladatok újrafogalmazásának szükségességét, úgy a nemzeti könyvtárnak is szembe kell néznie e kérdéssel. A szembenézés nem konfliktusmentes, hiszen azok a jó szándékú emberek, akik nehezebb körülmények között helytálltak, ma gyakran nem találják a helyüket. Az akkori megoldásokra kialakult szervezeti formák ma már nem hatékonyak. A nemzeti könyvtárban legendák keringenek emberekről, akik jól ellátták a határokon túli magyar könyvtárak segítségét. A Nemzetközi Csere Osztály munkatársait sok helyen ismerték a világban. Ma azonban világosan kell látni, hogy a nemzetközi csere nem erre a célra való. Ehhez kevés, valóban csere funkcióját pedig nem tudja rendesen betölteni. Az újonnan alakult Könyvtári Intézetnek kell megtalálnia azt a formát, végrehajtani azt a feladatot, amely elsősorban a nem magyarországi könyvtárak ellátásában részt vállaló magyarországi intézményeik tevékenységének koordinálását jelenti. Ezen túl pedig – az anyagi feltételek biztosítása mellett – a támogatás lebonyolítását is magára vállalhatja.

Ma a magyar kormányzati törekvés, a kulturális politika, a Magyar Tudományos Akadémia szándékai is mind arról szólnak, hogy a magyar kultúra egységes, a tudományos és kulturális tevékenység összehangolására van szükség. A határokon túl bárhol létező magyar tudományos vagy kulturális intézményt kezeljük a hazai intézményrendszer részének. A könyvtárak magyarországi hálózata az egyik leginkább szervezetten, feladatait koordináltan ellátó intézményi rendszer. Működtetése éppúgy szakmai kérdés, mint bármelyik másik intézményrendszeré. A könyvtári együttműködés, a könyvtári ellátás feladatainak megfogalmazása, a felvetődő kérdésekre adandó válaszok megtalálása elsősorban a könyvtáros szakemberek feladata. Fontos azonban hangsúlyozni azt is, hogy ez nem könyvtártudományi probléma.

EPILÓGUS

Visszatekintve a könyv fejezeteire, magamról meg kell állapítanom, hogy magyarázatra szorul, miért is nem vagyok talán teljesen a múlt embere. Ha kiemelek néhány szemléleti elemet az eddigiekből, nem tartom teljes naivitásnak, hogy a könyvtáraknak még van jövője, legalább rövid- és középtávon. Általában is fontosnak tartom a technológia diktálta változások gyorsaságának a tartalomra figyelemmel történő lassítását, alapvetően azért, mert ezek a változások nem létező igényeket, szükségletet elégítenek ki, hanem – minden zsenialitásuk ellenére – önmagukért valók, az igényt ők maguk alakítják ki maguk iránt. A változások, amelyeket előidéznek, az emberi közösségeket sokféleképpen érintik – minthogy azok sokfélék –, és a társadalmakat tekintve világszinten inkább rombolóak. Demagógia lenne azt mondani, hogy ne az órák legyenek okos, hanem én, ne a város legyen okos, hanem a lakói, azonban elégséges tudásnak hinni az „okos” eszközök használatát ugyanolyan mértékű demagógia. A könyvtárosokra és a könyvtárak technikai lehetőségére ezt ugyancsak igaznak látom. Nem felkészült szakember a kérdéseket is csak felkészületlenül tudja feltenni, ahogy az anyanyelvüket is elfelejtő, kétezer szóval egymásnak jeleket adó (beszédnek nehéz nevezni) társadalmi egyedek sem tudnak mit kezdeni a teljes szövegű adatbázisokkal, hiszen a szóösszetétel ismeretlen számukra, ezért az okos rendszer sem talál számukra semmi választ. Arra a mesterséges intelligenciára pedig még várni kell, amelyik kitalálja gondolatainkat, és mire a technológia eljut eddig, az embereknek gondolataik sem lesznek, vagyis nem lesz mit kitalálni.

Könyvemben ezért helyeztem a hangsúlyt arra, hogy bemutassam, az emberiség a különböző történelmi korokban hasonló gondokkal küzdött, mint amilyenekkel ma kell szembesülnünk. Válaszokat talált az alapvető, mondhatni sorskérdéseire. Különbözőképpen, aszerint, hogy milyen gazdasági, társadalmi és kulturális környezetben élt. A válaszok a közösség saját hagyományában gyökereztek, és adekvátnak minősültek. Változtattak a hagyományon közben, és a különféle tradíciók egyre inkább keveredtek a világban. Oswald Spengler egy évszázaddal ezelőtt fejtette ki azt (*A Nyugat alkonya*),³²⁶ amit Samuel P. Huntington a XXI. század elején már – egy másik diszciplína beszédmódjával – leíró módon bemutatott (*A civilizációk összezsugorodása és a világtrend átalakulása*).³²⁷ Az egyes korszakoknak

326 SPENGLER 1918–1922. Magyarul SPENGLER 2011.

327 HUNTINGTON 1997. Magyarul HUNTINGTON 1998.

azonban sokféle, a mai gondjaink megoldásában akár tanulsággal szolgáló üzeneteik vannak. A XV–XVI. századi nyugati keresztény értelmiség a saját társadalmait feszítő kérdések értelmezésében hívta segítségül azt az arab tudást,³²⁸ amelyet az oszmánok uralta társadalmak nagyobbrészt már elfeledtek.³²⁹ Azért feledték el, mert koncentráltak a mindenki számára teljességet nyújtó alapszöveg társadalmi disszeminációjára, és aztán csak arra, ami közvetlenül használható volt. „Alkalmazott tudás”, amelynek piedesztálra emelését nem Észak-Amerikában találták ki (*applied knowledge*), még akkor sem, ha ugyanúgy erre koncentráltak, és hasznosították az európai tudást és kultúrát egy új civilizáció létrehozására. Nem tettek mást, mint a rómaiak, akik az ókori görög tudásra és kultúrára alapozva teremtettek civilizációt. A kérdés az, hogy az alkotás, az újítás képessége alapozódhat-e csupán az alkalmazott tudás birtoklására. Az olvasmánytörténet, az alkotáspszichológia – és szerintem a józan paraszti ész – azonban egyelőre azt tudja, hogy nem.

A könyvtáros sem zárkozhat be pusztán az alkalmazásismeret világába. Vítán felül áll, ma egy tájékoztató könyvtárosnak inkább kell ismernie a szakterületi adatbázisok használatát, mint mondjuk, fejből felsorolni az egyes nemzeti biográfiai lexikonok címeit. Maradva az utóbbi példánál, ha valaki ismeri a WBIS életrajzi adatbázis (De Gruyter Kiadó) használatát, és egyben tudja azt is, hogy ezt Klaus Gerhard Saur (a De Gruyter az ő kiadóját vette meg) még microfiche kiadásban alkotta meg, ez hasznos ismeret. További fontos tudás lehet, Saur ezt annak érdekében is tette, hogy a Conrad Gessner és Josias Simler *Bibliotheca universalis*-től (1566) kezdve kiadott életrajzi lexikonok egyes személyekre vonatkozó információit együtt láttassa, akkor azzal is tisztában van, milyen fontos és demokratikus a „nem válogathatunk” könyvtárosi szemlélet. A pedagógia, a könyvkiadás, de minden diszciplína és minden tevékenység a történelmi időben előre haladva válogatni kényszerül. Természetes módon kopik ki az aktív társadalmi emlékezetből a múlt személyeinek, alkotásainak, tényeinek nagyobb része. Akkor azonban, mikor

328 Lásd például FLASCH 2006. Magyarul FLASCH 2011.

329 Ezért is maradt Európa keresztény, hiszen számos ókori és középkori nem keresztény eszmét krisztianizált. Az „európaiság” számomra egy hagyományt közvetítő módot jelent, ami abban áll, hogy egy-egy korszak alapvető problémáinak megoldásakor a teljes hagyományt újraolvassák, és a gondok megoldásának módjából, egy belső logika követésével találják meg a megoldásokat. Kurt Flasch következtetése (FLASCH 2013, magyarul FLASCH 2016) egy teljesen más „Európa” fogalomból indul ki, és így válik nem kereszténnyé; ha az általam használt „keresztény”, illetve „európaiság” fogalomból indulunk ki, éppen ezzel a könyvével bizonyítja, hogy ő igazi keresztény.

megoldást keresünk egy napi problémára, és szeretnénk megismerni apáink megoldásait a hasonló kérdésekben, akkor lennie kell olyan eszköznek, amely segítségével ezt megtehetjük. Ha az eszközök egyre inkább tökéletesek, fontos, hogy a használóik sem avulnak el. Ahogy egy menedzser nem tud irányítani ugyanazzal a hatékonysággal egy téglagyárat és egy múzeumot, úgy a „múltba nézés” is olyan ismereteket is igényel, amely túlmutat az eszközök professzionális használatán.

Túllépve a könyvtáron, szenteljünk néhány gondolatot a könyvtárnak mint intézménynek is! Adatbázist szolgáltatni a magáncégek hatékonyabban tudnak, mint az alulfinanszírozott állami intézmények. Az adatbázisok tartalmát meg el lehet venni azoktól, akik közalkalmazottként azt létrehozták. Jog- és államigazgatási technika (és attitűd) kérdése. Ráadásul rengeteg modern gyűjteményi elem eleve digitálisan születik, az ilyen dokumentumokból épített könyvtár/levéltár/múzeum is jól „kezelhető” pusztán technikailag (miután a helóták hozzátették a megfelelő leíró elemeket). Marad tehát a hagyományos adathordozókon megőrzött gyűjtemény, amely nem annyira kívánatos – kevéssé profitábilis – a hatékony szolgáltatás szervezőinek. A könyvtári gyűjtemények tehát múzeumokká válnak, a dokumentumok feltárási szintjének elmélyítése ad munkát a könyvtárosnak. Ehhez azonban inkább tartalmi, mint formai – eszközközelési – ismeretek kellenek. Tudományos ismeretek is, és ebben a pillanatban a könyvtár tudományos kutatóintézetévé válik. Tudományos eredményeinek közzététele már ismét lehet profitszerzési eszköz, ámbár a tudományos könyvek kiadása csak akkor hoz hasznot, ha közpénzből garantálják az összes előállítási költséget. Tegyük hozzá rögtön, hogy ez a közpénzfelhasználás gazdaságos, még ha egy könyvelő ezt kétli is, remélem egy közgazdász nem.

Utolsó mondatom az aggodalomé. A könyvtárak modern funkcióit privatizálják, közfeladatot adni magáncégeknek a legbiztosabb (magánbefektetés nélküli) vállalkozás. A könyvtárakban folyó tudományos feltáró munkát és tudományos alkotótevékenységet feleslegesnek ítélni korjelenség. Fogy a levegő körülöttünk, de azt hiszem, hogy hagyományos és modern értelemben is felkészült szakemberekre csak szükség lesz a jövőben is. Maradt tehát ez a cél.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS SZAKIRODALOM

ADT

Arcanum Digitális Tudástár

APC

Artical Processing Charges

BPC

Book Processing Charges

CERL

Consortium of European Research Libraries

DIA

Digitális Irodalmi Akadémia, a PIM kezelésében

EISZ

Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program, az MTA KIK
lebonyolításában

ELKH

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

ELTE

Eötvös Loránd Tudományegyetem

EPA

Elektronikus Periodika Archívum, a MEK Egyesület és az OSZK gondozásában

HÖK

Hallgatói Önkormányzat

HRDA

Hungarian Research Data Alliance

HUNGARICANA

Közpénzből finanszírozott, az OGYK kezelésében az Arcanum Kft üzemeltetésében
működő adatbázis

IKER

Magyar Időszaki Kiadványok Repertóriuma, adatbázis, OSZK

ISTC

Incunabula Short Title Catalogue

KELLO

Könyvtárellátó Nonprofit Kft

Kft

Korlátolt Felelősségű Társaság

Kht

Közhasznú Társaság

MANCI

Magyar és Nemzetközi Cikk (a könyvtártudomány köréből) adatbázis

MEK

Magyar Elektronikus Könyvtár, a MEK Egyesület és az OSZK gondozásában

MIA

Magyar Internet Archívum

MKDNy

Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása

MNL

Magyar Nemzeti Levéltár

MNB

Magyar Nemzeti Bibliográfia

MNM

Magyar Nemzeti Múzeum

MOKKA

Magyar Országos Közös Katalógus

MOKKA MS

Magyar Országos Közös Katalógus, kéziratok (manuscripti)

MOKKA R

Magyar Országos Közös Katalógus, régi könyvek (<1851)

MTA

Magyar Tudományos Akadémia

MTA KIK

MTA Könyvtár és Információs Központ

MTAK

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

MTMT

Magyar Tudományos Művek Tára, országos tudományos szakirodalmi adatbázis az
MTA KIK koordinálásával

NAP

Nemzeti Adattár Program

NIIF

Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program

NKA

Nemzeti Kulturális Alap

NKFIH

Nemzeti Kutatásfejlesztési és Innovációs Hivatal

NKÖM

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

NPA

Nemzeti Periodika Adatbázis

OKTK

Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások

OMFB

Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK DK

OSZK Digitális Könyvtár

OTKA

Országos Tudományos Kutatási Alap, az NKFIH kezelésében

ÖNB

Österreichische Nationalbibliothek, Wien

PIM

Petőfi Irodalmi Múzeum

PPKE

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

REAL

MTA KIK repozitóriuma, a MTA, az OTKA és az NKFIH által finanszírozott tudományos kutatások eredményeinek teljes szövegű adatbázisa

SDT

Sulinet Digitális Tudástár (2002–2012)

SULINET

Az általános és a középiskolák számára kiépített, a kulturális, a tudományos és az egyetemi intézményektől független digitális alépítmény hálózat

SZTAKI

Számítástechnikai Kutató Intézet (MTA volt, ma ELKH)

VD 16/17/18/19

Verzeichniss der im deutschen Sprachgebiet erschienenen Drucke des 16/17/18/19. Jahrhunderts (a német nemzeti bibliográfia)

ÁCS P., SZERK., ESTERHÁZY PÁL, 2015

Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás, Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén, szerk. Ács Pál, Budapest, reciti, 2015.

ANTALÓCZI 1996

Antalóczi Lajos, Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár története, 1793–1996, Eger, Főegyházmegyei Hivatal, 1996.

AQUILON–MARTIN, SOUS LA DIR. DE, LE LIVRE DANS L'EUROPE..., 1988

Le livre dans l'Europe de la renaissance, Actes du XXVIIIe Colloque internationale d'études humanistes de Tours, sous la direction de Pierre Aquilon, Henri-Jean Martin, Paris, Promodis, 1988.

ARANKA 1983

Aranka György, Egy magyar Nyelvmívelő Társaságnak szükségessége, Idézi Kókay 1983a, 190.

ARNOLD K. 1971

Klaus Arnold, *Johannes Trithemius (1462–1516)*, Würzburg, Schöningh, 1971 (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg, Bd. 23.)

ASSMANN A.–GOMILLE–RIPPL, HRSG., SAMMLER..., 1998

Sammler – Bibliophile – Exzentriker, hrsg. von Aleida Assmann, Monika Gomille, Gabriele Rippl, Tübingen, Narr, 1998 (Literatur und Anthropologie, 1.)

BABUS 2016

Babus Antal, *Vörösmarty, Shakespeare magyar fordítója*, in Babus, szerk., *180 éves a Szózat*, 2016, 25–28.

BABUS, SZERK., 180 ÉVES A SZÓZAT, 2016

180 éves a Szózat, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Vörösmarty-kiállítása, 2016. november 3-tól 2017. március 15-ig, szerk. Babus Antal, Budapest, MTA KIK, 2016.

BADALIĆ 1966

Josip Badalić, *Jugoslavica usque ad annum 1600. Bibliographie der südslawischen Frühdrucke*, Baden-Baden, Heitz, 1966 (Bibliotheca Bibliographica Aureliana).

BAJÁKI–BUJDOSÓ–MONOK–VISKOLCZ–ZVARA, ADATTÁR 13/4, 2009

Magyarországi magánkönyvtárak, IV, 1552–1740, sajtó alá rend. Bajáki Rita, Bujdosó Hajnalka, Monok István, Viskolcz Noémi, a mutatót összeáll. Zvara Edina, Budapest, OSZK, 2009 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/4.)

BÁLINT, SZERK., ADALÉKOK..., 1987

Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez, szerk. Bálint István János, Budapest, OSZK, 1987.

BÁNFI SZ. 2003

Bánfi Szilvia, *Clavis typographorum regionis Carpaticae 1473–1948*, in Vásárhelyi, szerk., *Fata libelli...*, 2003, 151–157.

- BÁNFI SZ. 2005
Bánfi Szilvia, *Tragikus nyomdászorsók, megsemmisült nyomdák*, Magyar Könyvszemle, 121(2005), 449–463.
- BÁNFI SZ. 2006
Bánfi Szilvia, *Clavis typographorum regionis Carpaticae 1473–1948*, Magyar Grafika, 40(2006), Nr. 3, 76–78.
- BARANYAI DECSI–KURCZ, AZ CAIVS CRISPVS SALVSTIUSNAC..., 1979
Az Caivs Crispvs Salvstiusnac ket historiaja... magyarra fordítatott Baronyai Detsi Janos által..., 1596, Hasonmás, tanulmányt írta Kurcz Ágnes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 10.)
- BARBARICS-HERMANIK 2016
Zsuzsa Barbarics-Hermanik, [Books as a Means of Transcultural Exchange between the Habsburgs and the Ottomans](#), in Mclean–Barker, eds. *International Exchange...*, 2016, 105–123.
- BARBIER 2000
Frédéric Barbier, *Histoire du livre en Occidente*, Paris, Arman Colin, 2000, ²2006, ³2013 (Collection U, Histoire).
- BARBIER 2005
Frédéric Barbier, *A könyv története*, ford. Balázs Péter, Budapest, Osiris, 2005, ²2006 (Osiris kézikönyvek).
- BARBIER 2006
Frédéric Barbier, *L'Europe de Gutenberg, Le livre et l'invention de la modernité occidentale (XIIIe–XVIe siècle)*, Paris, Armand Colin, 2006 (Histoire et société).
- BARBIER 2010
Frédéric Barbier, *A modern Európa születése, Gutenberg Európája*, ford. Balázs Péter, Budapest, Kossuth, 2010.
- BARBIER 2013
Frédéric Barbier, [Histoire des bibliothèques d'Alexandrie aus bibliothèques virtuelles](#), Paris, Arman Colin, 2013, ²2016 (Collection U, Histoire).
- BARBIER–BERTHO-LAVENIR 1996
Frédéric Barbier–Catherine Bertho-Lavenir, *Histoire des médias, de Diderot à Internet*, Paris, Albin Michel, 1996, ²2000, ³2003, ⁴2009.
- BARBIER–BERTHO-LAVENIR 2004
Frédéric Barbier–Catherine Bertho-Lavenir, *A média története Diderot-tól az internetig*, Budapest, Osiris, 2004 (Osiris kézikönyvek).
- BARBIER–MONOK, EDS., LES BIBLIOTHÈQUES CENTRALES..., 2005
Les bibliothèques centrales et la construction des identités collectives, ed. par Frédéric Barbier, István Monok, Leipzig, Universitätsverlag, 2005 (L'Europe en réseaux, Contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918 – Vernetztes Europa, Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918, III.)

BARBIER–VARRY, SOUS LA DIR. DE, *HISTOIRE DES BIBLIOTHÉCAIRES*, 2003

Histoire des bibliothécaires, *Colloque international à l'ENSSIB, Lyon, du 27 au 29 novembre 2003*, sous la dir. de Dominique Varry, Frédéric Barbier. Lyon, 2003, elektronikus könyv: <http://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/documents/1337-histoire-des-bibliothecaires.pdf>

BARCZA 1963

Barcza József, *Magyar könyvtárosok és bibliográfusok, Szombathi János (1739–1823)*, Könyvtáros, 5(1963), 32–44.

BARICZ 1998

Baricz Zsolt, *Kézírtos könyvkiadás Erdélyben, Az erdélyi emlékirás és a 17–18. századi kézíratosság*, Iskolakultúra, 8(1998), nr. 1, 89–95.

BARNA–STEMLER–VOIGT, HRSG., *IGNICULI SAPIENTIAE*, 2004

„Igniculi Sapientiae”, János-Baranyai-Decsi-Festschrift, *Symposium und Ausstellung zum 400. Jahrestag Erscheines der Adagia von János Baranyai Decsi in der Széchényi Nationalbibliothek*, 1998, hrsg. von Gábor Barna, Ágnes Stemlet, Vilmos Voigt, Budapest, OSZK, Osiris, 2004 (Libri de libris)

BATAILLON–GUYOT–ROUSE, RÉUNIS PAR, *LA PRODUCTION...*, 1988

La production du livre universitaire au Moyen Âge, Exemplar et pecia, Actes du symposium tenu au Collège San Bonaventura de Grottaferrata en mai 1983. textes réunis par Louis J. Bataillon, Bertrand G. Guyot, Richard H. Rouse, Paris, CNRS, 1988.

BEHRENDT 1959

Johann Behrendt, *The Library of Abbot Trithemius*, *The American Benedictine Review*, 10(1959), 67–85.

BEKE 1991

Beke Margit, *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*, Budapest, OSZK, 1991 (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, 9.)

BÉKEFI 1899

Békefi Remig, *A debreceni Ev. Ref. Főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei*, Budapest, MTA, 1899, 62–67.

BÉKÉS–TEGYEY, SZERK., *CONVIVIUM*, 2012

Convivium, Pajorin Klára 70. születésnapjára, szerk. Békés Enikő, Tegyei Imre, Debrecen–Budapest, DE Kiadó, 2012 (Classica, mediaevalia, neolatina, 6.)

BENKŐ S. 2001

Benkő Samu, *Gondolatok a könyvtárosságról*, in Buza J., szerk., *Gazdaságtörténet...*, 2001, 25–36.

BERLÁSZ 1961

Berlász Jenő, Istvánffy Miklós könyvtáráról, *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*, 1959, Budapest, OSZK, 1961, 202–240.

BERLÁSZ 1964

Berlász Jenő, *Dernschwam János könyvtára*, Budapest, OSZK, 1964 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 60. – Különnyomat a Magyar Könyvszemléből).

BERLÁSZ 1974A

Berlász Jenő, *Magyarország egyházi könyvtárai a XVI–XVIII. században*, in Pintér M., összeáll., *Régi könyvek...*, 1974, 221–226.

BERLÁSZ 1974B

Berlász Jenő, *Könyvtári kultúránk a 18. században*, in Szauder–Tarnai, szerk. *Irodalom és felvilágosodás*, 1974, 283–332.

BERLÁSZ 1974

Berlász Jenő, *Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1972, Budapest, OSZK, 1974, 218–228.

BERLÁSZ 1976

Berlász Jenő, *Könyvtári kultúránk kibontakozása a 16–17. században*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973, Budapest, OSZK, 1976, 203–215.

BERLÁSZ 1981

Berlász Jenő, *Az Országos Széchényi Könyvtár története, 1802–1867*, Budapest, OSZK, 1981.

BERLÁSZ–KEVEHÁZI K.–MONOK, ADATTÁR 12/1, 1984

A *Dernschwam-könyvtár*, Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke, Kísérőtanulmánnyal közreadja Berlász Jenő, sajtó alá rend. és a mutatót összeáll. Kevenházi Katalin, Monok István, Szeged, JATE, 1984 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 12.)

BESOLD 1626

Christophorus Besoldus, *Discursus politici singulares de informatione et coactione...*, Argentorati, Lazar Zetzner, 1626.

BIANU–HODOȘ 1903–1910

Ioan Bianu–Nerva Hodoș, *Bibliografia Românesă veche 1505–1830*, Tom. I–V, București, Editiunea Academiei Române, 1903–1910.

BITSKEY 1997

Bitskey István, *Püspökök, írók, könyvtárak*, Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban, Eger, Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1997.

BITSKEY–FAZAKAS–LUFFY–SZÁRAZ, SZERK., IN VIA ERUDITIONIS, 2016

In via eruditionis, Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére, szerk. Bitskey István, Fazakas Gergely Tamás, Luffy Katalin, Száraz Orsolya, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2016.

BLAU 1996

Blau Lajos, *Az óhéber könyv*, A héber bibliakánon: adalék az ókori kulturtörténethoz és a bibliai irodalomtörténethoz, Budapest, Logos, 1996 (Historia Judaica, 2.)

BOD P. 1766

Bod Péter, *Magyar Athénas*, Szeben, s. typ., 1766.

BODA 2012

Boda Miklós, *Handó György könyvtáráról egy pécsi emléktábla ürügyén*, in Békés–Tegyei, szerk., *Convivium*, 2012, 25–34.

BODA–KALÁNYOS–SURJÁN–TÜSKÉS T., SZERK., *A KÖNYV- ÉS KÖNYVTÁRKULTÚRA...*, 2000

A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában, Tanulmányok, szerk. Boda Miklós, Kalányos Katalin, Surján Miklós, Tüskés Tibor, Pécs, JPTE, 2000.

BOEHM 1996

Laetitia Boehm, *Wissenschaft – Wissenschaften – Universitätsreform: historische und theoretische Aspekten zur Wissenschaftlichung von Wissen und zur Wissenschaftsorganisation in der frühen Neuzeit*, in Melville–Müller R. A.–Müller W., hrsg., *Geschichtsdenken, Bildungsgeschichte...*, 1996, 549–585.

BOGDÁNDI–LUPESCU, SZERK., *PEREGRINÁCIÓ ÉS ERUDÍCIÓ*, 2020

Peregrináció és erudíció, Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére, szerk. Bogdándi Zsolt, Lupescu Makó Mária, Kolozsvár, EME, 2020.

BOLZONI 1994

Lina Bolzoni, *Das Sammeln und die ars memoriae*, in Grote, hrsg., *Macrocosmos...*, 1994, 129–168.

BOMBART 2007

Mathilde Bombart, *Guez de Balzac et la querelle des lettres, Écriture, polémique et critique dans la France du premier XVIIe siècle*, Paris, Champion, 2007 (Lumière classique)

BÓNUS–KULCSÁR-SZABÓ Z.–SIMON, SZERK., *AZ OLVASÁS...*, 2007

Az olvasás rejtékútjai. Műfajiség, kulturális emlékezet és medialitás a 20. századi magyar irodalomtudományban, szerk. Bónus Tibor, Kulcsár-Szabó Zoltán, Simon Attila, Budapest, Ráció, 2007 (Ráció – Tudomány, 12.)

BOROS 1994

Boros István, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár*, Budapest, Balassi, 1994.

BORSA 1971

Gedeon Borsa, *Computer-Assisted Examination of Printing Types of Early Printings*, Magyar Könyvszemle, 86(1971), 165–170.; ugyanez Borsa 2000a, 15–19.

BORSA 1973

Borsa Gedeon, *A 16. századi magyarországi könyvnyomtatás részmérlege*, Magyar Könyvszemle, 89(1973), 249–269. (Hervay Ferenc és Csapodi Csaba hozzászólásával.) Különlenyomat: *Reneszánsz Füzetek* 22. Budapest, MTA ITI, 1973.; ugyanez in Borsa 1996, 350–363.

BORSA 1980

Gedeon Borsa, *Clavis typographorum Italiae, 1465–1600, Vol. 1–2*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980; ugyanez megjelent: Baden-Baden, Koerner, 1980 (Bibliotheca bibliographica Aureliana, 35.)

BORSA 1986

Gedeon Borsa, *Druckerbestimmung von Druckwerken aus Ungarn 15–18. Jahrhundert*, in Limburg, hrsg., *Ars impressoria*, 1986, 33–46.; ugyanez Borsa 2000a, 40–49.

BORSA 1988

Gedeon Borsa, *L'Activité et les marques des imprimeurs de Buda avant 1526*, in Aquilon–Martin, sous la dir. de, *Le livre dans l'Europe...*, 1988, 170–181.; ugyanez in Borsa 1997, 193–256.

BORSA 1996A

Gedeon Borsa, *Alte siebenbürgische Drucke (16. Jahrhundert)*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1996 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 21.)

BORSA 1996

Borsa Gedeon, *Könyvtörténeti írások, I, A hazai nyomdászat 15–17. század*, Budapest, OSZK, 1996 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, Új sorozat, 6.)

BORSA 1997

Borsa Gedeon, *Könyvtörténeti írások, II, Külföldi nyomdászat 15–16. század*, Budapest, OSZK, 1997 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, Új sorozat, 8.)

BORSA 2000

Borsa Gedeon, *Könyvtörténeti írások, IV, Módszertani cikkek és kutatási eredmények*, Budapest, OSZK, 2000 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, Új sorozat, 10.)

BORSA 2004

Gedeon Borsa, *Clavis typographorum regionis Carpatice*, in Nazare D.–Nazare R.–Popovici, îng., *Nussbacher Festschrift*, 2004, 237–241.

BORSA–DÖRNYEI, SAJTÓ ALÁ REND., A BUDAI KÖNYVÁRUSOK..., 1996

A budai könyvárusok kiadványai 1480–1525, in RMK III, pótlások, 5. kötet, 1996, 249–282.

BORVÖLGYI, KKK VII., 2004

Borvölgyi Györgyi, *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára*, Budapest–Szeged, OSZK, SZTE, 2004 (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, VII.)

BOSERUP–SHAW, EDS., VIRTUAL VISIT..., 2011

Virtual Visit to Lost Libraries, Reconstruction of and access to dispersed collections, Papers presented on 5 November 2010 at the CERL Seminar hosted by the Royal Library of Denmark, Copenhagen, ed. by Ivan Boserup, David J. Shaw, London, CERL, 2011 (CERL Papers, XI.)

BOYER 2014

Anne Boyer, *Une dynastie de libraires-imprimeurs de médecine à Paris: les d'Houry (1649–1790)*, Thèse présentée pour le doctorat de l'École pratique des hautes études, Paris, 2014.

BOZZOLO, RÉUNIS PAR, LA FACE CACHÉE..., 1997

La face cachée du livre médiéval, L'histoire du livre vue par Ezio Ornato ses amis et ses collègues, textes réunis par Carla Bozzolo, Roma, Viella, 1997 (I libri di Viella, 10.)

BRAUNGART 2002

Wolfgang Braungart, *Forschungsorganisation und Ordnung des Wissens, Utopie und Akademie in der frühen Neuzeit*, in Vosskamp, hrsg., *Ideale Akademie*, 2002, 31–45.

- BREITINGER–ZIMMERMANN, ED., *MUSEUM HELVETICUM*, 1746–1753
Museum Helveticum, ad juvendas litteras in publicos usus apertum, Cura et studio Johannis Jakobi Breitinger, Johannis Georgii Zimmermann, Turici–Tiguri, Conrad Orell, 1746–1753.
- BREZA 1997
 Vojtech Breza, *Tlačiarne na Slovensku 1477–1996*, Bratislava, Zväz Polygrafie, 1977.
- BROWNRIGG, ED., *MEDIEVAL...*, 1990
Medieval Book Production, Assessing the Evidence, ed by Linda L. Brownrigg, Oxford, OUP, 1990 (Conference of the Seminar in the History of the Book to 1500, 2.)
- BUJOK 2016
 Elke Bujok, *Kunstkammerinventare und die Rezeption des Fremden um 1670*, in Freedman, hrsg., *Die Zeit um 1670*, 2016, 75–97.
- BUZA J., SZERK., *GAZDASÁGTÖRTÉNET...*, 2001
Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára, szerk. Buza János, Budapest, BKÁE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 2001 (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 1.)
- ČAPLOVIČ 1972–1984
 Ján Čaplovič, *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*, Diel 1–2, Martin, Matica Slovenská, 1972–1984.
- CAVE–AYAD 2014
 Roderick Cave–Sara Ayad, *The History of The Book in 100 Books, The Complete Story, From Egypt to e-book*, New York, Firefly Books, 2014.
- CAVE–AYAD 2015
 Roderick Cave–Sara Ayad, *A könyv története, A barlangfestményektől az e-könyvig*, előszó Monok István, Budapest, Kossuth, 2015.
- CHARPIN 2018
 Dominique Charpin, *Les bibliothèques en Mésopotamie : des fonds de manuscrits privés aux bibliothèques royales*, in Lehman Y., sous la dir. de, *Savoir/Pouvoir*, 2018, 65–79.
- CHARTIER 1996
 Robert Chartier, *Culture écrite et société: L'ordre des livres, XIVe–XVIIIe siècle*, Paris, Albin Michel, 1996 (Collection Histoire).
- CHARTIER–CAVALLO, SZERK., *AZ OLVASÁS...*, 2000
Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban, szerk. Robert Chartier, Guglielmo Cavallo, Budapest, Balassi, 2000.
- CHATELAIN, SOUS LA DIR. DE, *L'IDÉE DES BIBLIOTHÈQUES...*, 2008
L'Idée des bibliothèques à l'âge classique, sous la dir. de Jean-Mar Chatelain, Paris, Champion, 2008 (Littératures classiques).
- CIPARIU 1855
 Timotei Cipariu, *Acta et fragmenta historico-ecclesiastica*, Blaj, typis Seminarii, 1855.

CRENIUS, COLL., *MUSEUM PHILOLOGICUM...*, 1699

Museum philologicum et historicum, Complectens I. Isaaci Casauboni de Satyrica Graecorum poësi, et Romanorum satira libros duos..., II. *Ejusdem quatuor epistolas hactenus ineditas*, III. *Euripidae Cyclopem...* Thomas Crenius Conlegit, recensuit emendavit, ac praefatione notis et concinno indice auxit, Lugduni Batavorum. Sumtibus Abrahami van der Mijl bibliopolae, 1699.

CRV 2016

Ioan Chindriș, Niculina Iacob, Eva Mârza, Anca Elisabeta Tatay, Otilia Urs, Bogdan Crăciun, Roxana Moldovan, Ana Maria Roman-Negoï, *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830), Recuperarea unei identități culturale – Old Romanian Book in the Habsburg Empire (1691–1830), Recovery of a cultural identity*, Studiu introductiv / Introduction by Eva Mârza, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2016.

CULTURE ET IDÉOLOGIE..., 1985

Culture et idéologie dans la genèse de l'état moderne, éd. par le CNRS, Rome, 1985 (Publications de l'École française du Rome, 82.)

CZIBULA–DEMETER–PINTÉR, SZERK., *SZÍN–JÁTÉK–KÖLTÉSZET...*, 2013

Szín–játék–költészet, Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére, szerk. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna, Budapest–Nagyvárad, reciti, Partium Kiadó, Protea Egyesület, 2013.

CZVITTINGER 1711

David Czvittinger, *Specimen Hungariae litteratae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatorum, Croatorum, Slavorum etque Transylvanorum vitas, scripta ... exhibens*, Francofurti et Lipsiae, Jodocus Guilhelmus Kohlesius, 1711.

CSANAK 1974

F. Csanak Dóra, Teleki József könyvtára, in Szauder–Tarnai, szerk., *Irodalom és felvilágosodás*, 1974, 401–444.

CSAPODI 1942

Csapodi Csaba, *Könyvtermelésünk a 18. században*, Magyar Könyvszemle, 60(1942), 393–398.

CSAPODI 1946

Csapodi Csaba, *A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig*, Magyar Könyvszemle, 70(1946), 98–104.

CSAPODI 2003

Csapodi Csaba, *A reneszánsz könyvkultúra*, in Madas–Monok 2003, 68–90.

CSAPODI–TÓTH–VÉRTESY 1987

Csapodi Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós, *Magyar könyvtártörténet*, Budapest, Gondolat, 1987.

CSÁSZTVAY 1997A

Császtvay Tünde, *A Hét bagoly esete a magyar irodalomban (Kiss József, Budapesti rejtelmek)*, in Gyáni, szerk., *Tömegkultúra...*, 1997, 243–264.

CSÁSZTVAY 1997

CsászTVay Tünde, *A halottak nem kérdeznek vissza*, Mikszáth Kálmán Jókai-életrajzai, in Kalla, szerk., *Kegyelet és irodalom*, 1997, 60–68.

CSEPREGI 2016A

Csepregi Zoltán, *A magyarországi evangélikusság nyelvi és etnikai viszonyai a 16–17. század fordulóján*, in Szabó Lajos, szerk., *Teológia és nemzetek*, 2016, 91–106.

CSEPREGI 2016

Zoltán Csepregi, *Bund, Bundschuh, Verbundenheit. Radikales Gemeinschaftsprinzip in der frühen Reformation Ungarns*, in Erdélyi G. ed., *Armed Memory...*, 2016, 147–168.

CSESZNEGI–STOHL 2015

Csesznegi Viktória–Stohl Róbert, *A zombori kármelita rendház könyvtárának régi állománya*, Katalógus, Budapest–Eger, MTA KIK, EKF, 2015 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 8.)

DANKANITS 1983

Dankanits Ádám, *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*, Budapest, Magvető Kiadó, 1983 (Nemzet és emlékezet)

DE MUNCK–ROMANO, EDS., KNOWLEDGE AND THE MODERN CITY, 2019

Knowledge and the Modern City: a History of Entanglements, ed. by Bert De Munck, Antonella Romano, London–New York, Routledge, 2019 (Knowledge Societies in History).

DEÁK–ZVARA 2012

Deák Eszter–Zvara Edina, „Levélben értesítsen engem!” Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról, Budapest, Kossuth Kiadó–OSZK, 2012.

DEÉ NAGY 1997

Deé Nagy Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1997.

DEKONINCK 2008

Ralph Dekoninck, *Une bibliothèque très sélective: Possevino et les arts*, in Chatelain, sous la dir. de, *L’Idée des bibliothèques...*, 2008, 71–80.

DEMÉNY L.–DEMÉNY LI. 1986

Lajos Demény–Lidia Demény, *Carte, tipar, societate la români în secolul al XVI-lea*, București, Kriterion, 1986.

DEMETER T. 2006

Demeter Tamás, *A kommunikáció iránti érdeklődés megélnéklülése a századelőn*, in Oláh–Simon–Szirák, szerk., *Szerep és közeg*, 2006, 207–222.

DEMETER T. 2011

Demeter Tamás, *A szociologizálódó hagyomány, A magyar filozófia főárama a XX. században*, Budapest, Századvég, 2011.

DENIS 1777–1778

Michael Denis, *Einleitung in die Bücherkunde*, Wien, Johann Leopold Trattner, 1777–1778.

- DEZSŐ–MOLNÁR–SCHMELCZER–POHÁNKA, SZERK., *TUDOMÁNY ÉS KUTATÁS...*, 2016
Tudomány és kutatás a 240. éves Klimó Könyvtárban, A 2014. október 16–17-én rendezett jubileumi tudományos konferencia tanulmányai, szerk. Dezső Krisztina, Molnár Dávid, Schmelczer-Pohánka Éva, Pécs, 2016 (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 13.)
- DÓBÉK, SZERK., *MAGÁNKÖNYVTÁRAK...*, 2020
Könyvek magántulajdonban 1770–1820, szerk. Dóbék Ágnes, Budapest, reciti, 2020 (Reciti konferenciakötetek, 6.)
- DÖRING 2016
 Detlef Döring, *Die Anfänge der Ausdifferenzierung der modernen Wissenschaftsdisziplinen an den deutschen protestantischen Universitäten 1670–1720*, in Freedman, hrsg., *Die Zeit um 1670*, 2016, 135–162.
- DRASKÓCZY–VARGA J.–ZSIDI, SZERK., *UNIVERSITAS – HISTORIA*, 2018
Universitas – historia, Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére, szerk. Draskóczy István, Varga Júlia, Zsidi Vilmos, Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2018.
- DREITZEL 2009
 Horst Dreitzel, *Von Melancthon zu Pufendorf, Versuch über Typen und Entwicklung der philosophischen Ethik im protestantischen Deutschland zwischen Reformation und Aufklärung*, in Mulsow, hrsg., *Spätrenaissance-Philosophie...*, 2009, 321–398.
- DROST–ABGARJAN–KOVÁCS B.–MARTÍ 2011
 Armenuhi Drost-Abgarjan–Bálint Kovács–Tibor Martí, *Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis*, Leipzig–Eger, Leipziger Universitätsverlag, EKTF, 2011 (Armenian Cultural Heritage in the Carpatian Basin, 1.)
- DUCREUX–SVATOŠ, EDS., *LIBRI PROHIBITI...*, 2005
Libri prohibiti, La censure dans l'espace habsbourgeois 1650–1850, ed. par Marie-Elisabeth Ducreux, Martin Svatoš, Leipzig, Universitätsverlag, 2005 (L'Europe en réseaux, Contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918 – Vernetztes Europa, Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918, Bd. 1.)
- EBERT-SCHIFFENER, A CURA DI, *SCAMBIO CULTURALE...*, 2007
Scambio culturale con il nemico religioso, Italia e Sassonia attorno al 1600: atti della giornata internazionale di studi nell'ambito della serie di incontri „Roma e il nord – percorsi e forme dello scambio artistico”, 4-5 aprile 2005, Roma, Bibliotheca Hertziana, a cura di Sybille Ebert-Schiffener, Cinisello Balsamo (Milano), Silvana, 2007.
- ECKHART 2012
 Eckhart Ferenc, *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, a latin szövegeket ford. Csókay Balázs, Dreska Gábor, előszó Mezey Barna, Budapest, Magyar Közjegyzői Kamara, 2012.
- ECSEDY 1999
 V. Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*, Budapest, Balassi Kiadó, 1999 (benne Pavercsik Ilona a könyvkeresedelemről, 295–340.)

ECSEDEY 2000

Judit Ecsedy V., *Jakob Klöss – the Printer and Publisher of Decsi's Adagia – a Printer and Publisher in Bártfa*, *Acta Ethnographica Hungarica* 45(2000), Nr. 3-4, 295–310.; ugyanez in Barna–Stemler–Voigt, hrsg., *Igniculi sapientiae*, 2004, 66–83.

ECSEDEY 2001

V. Ecsedy Judit, *A 17. század első felének nyomdai körképe – Druckwesen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts – Überblick und Bilanz*, in Vásárhelyi, szerk., *Fejezetek 17. századi...*, 2001, 37–62.

ECSEDEY 2004

V. Ecsedy Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*, Budapest, Balassi Kiadó, 2004 (*Hungariae Typographica*, I.)

ECSEDEY 2007

V. Ecsedy Judit, *Pillanatkép a retrospektív nemzeti bibliográfia 18. századi szakaszáról*, in Maczák, szerk., *Summa*, 2007, 64–68.

ECSEDEY 2012

V. Ecsedy Judit, *Hetven év nyomdai körképe és mérlege, 1601–1670*, in Vásárhelyi, szerk., *Sylvae Typographicae*, 2012, 11–33.

EL-ABBADI–FATHALLAH, EDS., *WHAT HAPPENED...*, 2008

What Happened to the Ancient Library of Alexandria? ed. by Mostafa El-Abbadi, Omnia Mounir Fathallah, Leiden–Boston, Brill, 2008 (*Library of the Written World*, 3.)

EMBACH–MOULIN–RAPP, HRSG., *DIE BIBLIOTHEK DES MITTELALTERS...*, 2012

Die Bibliothek des Mittelalters als dynamischer Prozess, dritte Trierer Bibliotheksworkshop, Trier, 07. 19–20. 2009, hrsg. von Michael Embach, Claudine Moulin, Andrea Rapp, Wiesbaden, Reichert, 2012.

EMÖDI 2005

Emödi András, *A Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya I*, Budapest–Nagyvárad, Akadémiai Kiadó, Egyházmegyei Könyvtár, OSZK, 2005 (A Kárpát-medence könyvtárainak régi könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 1.)

EMÖDI 2008

Emödi András, *A Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya II*, Budapest–Nagyvárad, Egyházmegyei Könyvtár, OSZK, 2008 (A Kárpát-medence könyvtárainak régi könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 2.)

EMÖDI 2010

Emödi András, *A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Műemlékkönyvtárának régi állománya*, Nagyvárad, Varadinum Script Kiadó, 2010 (A Kárpát-medence könyvtárainak régi könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 5.)

EMŐDI, ADATTÁR 19/4, 2014

Emődi András, *A nagyváradai egyházmegye alsópapságának könyvkultúrája a korai újkor végén, 18. századi plébániai könyvjegyzékek, személyi gyűjtemények fennmaradt kötetei*, Budapest–Szeged–Nagyvárad, NMTT, SZTE, PKE, 2014 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/4.)

ERDÉLYI G. ED., ARMED MEMORY..., 2016

Armed Memory: Agency and Peasant Revolts in Central and Southern Europe (1450–1700), ed. Gabriella Erdélyi, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 2016.

FAZEKAS 2014A

Fazekas István, *A reform útján: A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2014 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, Feldolgozások, 20.)

FAZEKAS 2014

Fazekas István, *Könyv- és olvasáskultúra a győri egyházmegye papsága körében a XVII. század második felében*, in Fazekas 2014a – Fazekas 2014a, 147–162.

FEKETE 1993

Fekete Csaba, *Jánki Péter munkássága a kollégiumi könyvtárban*, A Déri Múzeum Évkönyve, 1991, Debrecen, 1993, 309–331.

FEKETE 1994

Fekete Csaba, *Debreceni könyvtáros deákok 1700 előtt*, Könyv és Könyvtár, XVII(1994), 95–107. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei, 171.)

FEKETE GÉZÁNÉ, SZERK., ÖRÖKSÉGÜNK..., 2001

Örökségünk, élő múltunk, Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, Budapest, MTA, 2001 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új sorozat 37(112).)

FEKETE–KULCSÁR GY. (=BURA)–MONOK–VARGA A., ADATTÁR 14, 1988

Partiumi könyvesházak 1621–1730, Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah, sajtó alá rend. Fekete Csaba, Kulcsár György (= Bura László), Monok István, Varga András, Budapest–Szeged, MTA, 1988 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 14.)

FINDLEN 1989

Paula Findlen, *The Museum: its Classical Etymology and Renaissance Genealogy*, Journal of the History of Collections, 2(1989), 59–78.

FINDLEN 2013

Paula Findlen, *Early Modern Things, Objects and Their Histories, 1500–1800*, London, Routledge, 2013.

FLASCH 2006

Kurt Flasch, *Meister Eckhart, Die Geburt der „Deutschen Mystik“ aus dem Geist der Arabischen Philosophie*, München, Beck, 2006; majd München, Beck, 2008; München, Beck, 2013 (francia kiadása: Paris, Vrin, 2008.)

FLASCH 2011

Kurt Flasch, *Eckhart mester – A „Német misztika” születése az arab filozófia szelleméből*, ford. Ábrahám Zoltán, Budapest, Európa, 2011.

FLASCH 2013

Kurt Flasch, *Warum ich kein Christ bin, Bericht und Argumentation*, München, Beck, 2013; majd München, Beck, ²2013, ³2013, ⁴2013, 2014, 2015.

FLASCH 2016

Kurt Flasch, *Miért nem vagyok keresztény? Beszámoló és érvelés*, ford. Simon József, Budapest, Typotex, 2016.

FONT ZS.–KESERŰ G., SZERK. ÖTVÖS PÉTER FESTSCHRIFT, 2006

Ötvös Péter Festschrift, szerk. Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Szeged, SZTE BTK, (Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, XXIX(2006).

FRANÇOIS–SERRIER, SOUS LA DIR. DE, EUROPA, 2017

Europa, Notre histoire, sous la dir. de Étienne François, Thomas Serrier, Paris, Les Arènes, 2017.

FREEDMAN 2016

Joseph S. Freedman, *Introduction, The Period Around 1670 – Some Question to Consider*, in Freedman, hrsg., *Die Zeit um 1670*, 2016, 7–74.

FREEDMAN, HRSG., DIE ZEIT UM 1670, 2016

Die Zeit um 1670, Eine Wende in der europäischen Geschichte und Kultur? hrsg. von Joseph S. Freedman, Wiesbaden, Harrassowitz, 2016 (Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 142.)

FUNDÁRKOVÁ–FAZEKAS, HRSG., DIE WELTLICHE..., 2013

Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert, hrsg. von Anna Fundárková, István Fazekas, Wien, 2013 (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, VIII.)

FÜLÖP 1978

Fülöp Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Budapest, Akadémiai Kiadó 1978 (Irodalomtörténeti könyvtár, 33.)

GAÁLNÉ KALYDY 2018

Gaálné Kalydy Dóra, *A magyarországi szakkönyvtárak előtt álló kihívások*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65(2018), 437–449.

GAÁLNÉ KALYDY 2019

Gaálné Kalydy Dóra, *A szakkönyvtárak stratégiai fejlesztési irányai*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 66(2019), 293–298.

GAÁLNÉ KALYDY 2020

Gaálné Kalydy Dóra, *Civilek a tudományban – közösségi tudomány a könyvtárban*, Könyvtári Figyelő, 66(2020), Nr. 1, 54–57.

GABRIEL 2001

Theresia Gabriel, *Die fürstlich Esterházyische Bibliothek – Zeugnis einer bewegten Vergangenheit*, in Gürtler–Winkler, hrsg., *Forscher – Gestalter – Vermittler*, 2001, 119–130.

- GALAVICS–HERNER–KESERŰ B., ADATTÁR 10, 1990
Collectanea Tiburtiana, Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére, szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint, Szeged, JATE, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.)
- GÁLL, SZERK., SZÓCS GÉZA 60, 2013
Szócs Géza 60, Album amicorum, szerk. Gáll Attila, Kolozsvár–Arad, Erdélyi Híradó Kiadó, Irodalmi Jelen Könyvek, 2013.
- GENTILINI 2002
 Anna Rosa Gentilini, *Lacerti Manfrediani nella biblioteca di Mattia Corvino*, in Milano E., a cura di, *Nel segno del Corvo...*, 2002, 95–103.
- GERARDUS–BATTHYÁNY 1790
 Gerardi, episcopi Chanadiensis... *Scripta et acta hactenus inedita, cum serie episcoporum Chanadiensium*, opera et studio Ignacio comitis de Batthyan, episcopus Transilvaniae, Albae Carolinae, Typ. Episcopalis, 1790.
- GERLACH 1596
 Melchior Gerlach, *Oratio de bibliothecis, earum instituendarum, augendarum et conservandarum curam magistratui incumbere in Bibliothecae Budissimae inauguratione ... anno ... 1596 recitata*, Budissinae, Michael Wolrab, 1596 (VD 16 ZV 6543).
- GIARD–JACOB, SOUS LA DIR. DE, DES ALEXANDRIES, 2001
Des Alexandries I, Du livre au texte, sous la dir. de Luce Giard, Christian Jacob, Paris, Bibliothèque nationale de France, 2011.
- GLASSNER 2000
 Jean-Jacques Glassner, *Écrire à Sumer, L'invention du cunéiforme*, Paris, Seuil, 2000.
- GOODY 1979
 Jack Goody, *La raison graphique, La domestication de la pensée sauvage*, trad. par Jean Bazin, Alban Bensa, Paris, Les Editions de Minuit, 1979.
- GORDÁN 2019
 Gordán Edina, *Adési ferences rendház könyvtárának régi állománya*, Budapest, MTAKIK, 2019 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 13.)
- GÖLLNER 1977
 Carl Göllner, *Samuel von Brukenthal, Sein Leben und Wert im Wort und Bild*, Bukarest, Kriterion, 1977.
- GRANASZTÓI O. 2003
 Granasztói Olga, *Egy pesti könyvkereskedés nyugat-európai kapcsolatai a XVIII. század végén: Weingand és Köpff könyvkereskedők levelei a neuchâtel levéltárban (1781–1788)*, Magyar Könyvszemle, 119(2003), 166–186.
- GRANASZTÓI O. 2005
 Olga Granasztói, *Lecteurs hongrois de livres français, Diffusion et réception de la littérature française en Hongrie vers la fin du XVIIIe siècle*, in Barbier–Monok, eds., *Les bibliothèques centrales...*, 2005, 255–261.

GRANASZTÓI O. 2009A

Granasztói Olga, „A legkülönbözőbb könyveket olvasni”, *Francia és német nyelvű szépirodalmi olvasmányok a 18. század végi Magyarországon*, Sic itur ad astra, 61(2009), 139–153.

GRANASZTÓI O. 2009

Granasztói Olga, *Francia könyvek magyar olvasói, A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770–1810*, Budapest, Universitas, OSZK, 2009 (Res libraria, III.)

GRANASZTÓI O. 2011

Granasztói Olga, *Olvasótól – olvasóig. Észrevételek a magyar olvasástörténeti kutatások aktuális kérdéseire*, in *A könyvtől az olvasóig*, szerk. Granasztói Olga, Granasztói Péter, Korall, 12(2011) 43. kötet, 5–24.

GRANASZTÓI O.–GRANASZTÓI P., SZERK., *A KÖNYVTŐL AZ OLVASÓIG*, 2011

A könyvtől az olvasóig, szerk. Granasztói Olga, Granasztói Péter, Korall, 12(2011) 43. kötet

GRÓCZ 2017

Grócz Zita, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár rövid története és válogatott könyvritkaságai*, Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár, 2017.

GROTE, HRSG., *MACROCOSMOS...*, 1994

Macrococosmos in Microcosmo, Die Welt in der Stube, Zur Geschichte des Sammelns 1450 bis 1800, hrsg. von Andreas Grote, Opladen, Leske und Budrich, 1994 (Berliner Schriften zur Museumkunde, 10)

GRUBER 1678

Disputatio de bibliothecis, quam permittente inclyta Philosophica Facultate in Academia Lipsiensi..., Anno MDCLXXVIII. publice proponit M. Johannes Georgius Zihn Sula-Francus, Respondente Adamo Gruber Sempronio-Pannonio, Lipsiae, Johann Georg, 1678 (RMK III. 2918).

GRÜLL–KEVEHÁZI K.–KOKAS–MONOK–ÖTVÖS P.–PRICKLER, *ADATTÁR* 18/2, 1996

Lesestoffe in Westungarn II, Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt), hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler, Szeged, 1996 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2. – Burgenländische Forschungen, Sonderband XV.)

GULYÁS P. 1917

Gulyás Pál, *Könyvtári problémák*, Budapest, magánkiadás, 1917.

GULYÁS P. 1941

Gulyás Pál, *Sámboky János könyvtára – Bibliotheca Johannis Sambuci*, Budapest, magánkiadás, 1941.

GULYÁS P. 1960–1961

Gulyás Pál, *A könyv sorsa Magyarországon, I–III. kötet*, Budapest, OSZK, 1960–1961.

- GULYÁS–MONOK–ÖTVÖS–VARGA, ADATTÁR 12/2, 1992
A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587) Gulyás Pál olvasatában, szerk. Monok István, bev. Ötvös Péter, bibliográfia, Varga András, Szeged, JATE, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 12/2.)
- GÜRTLER–WINKLER, HRSG., FORSCHER – GESTALTER – VERMITTLER, 2001
Forscher – Gestalter – Vermittler, Festschrift Gerald Schlag, hrsg. von Wolfgang Gürtler, Gerhard J. Winkler, Eisenstadt, Burgenländische Landesmuseum, 2001 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 105.)
- GYÁNI 2015
 Gyáni Gábor, *Az identitás vitatott fogalma*, in Neumer, szerk., *Identitások...*, 2015, 11–20.
- GYÁNI, SZERK., TÖMEGKULTÚRA..., 1997
Tömegkultúra a századfordulón, szerk. Gyáni Gábor, in Budapesti Negyed, 5(1997), Nyár-Ősz.
- GYÖRGY A. 1885
 György Aladár, *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*, Budapest, Statisztikai Hivatal, 1885 (Hivatalos statisztikai közlemények).
- HÁJEK–MAŠEK–HÁJKOVÁ, RED., TISKY 16. STOLETÍ..., 2015
Tisky 16. století v zámecký knihovnách České republiky, 1–3. část, red. Pavel Hájek, Petr Mašek, Zuzana Hájková, Praha, Národní Muzeum, Národní Památkový Ústav, 2015.
- HALÁSZ M. 2002
 J. Halász Margit, *Könyves szakmák a Kárpát-medencében a XVI–XIX. században, különös tekintettel Debrecen könyvkultúrájára*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2002.
- HASE–NONNEN, ED., MUSEUM..., 1728–1732
Museum Historico-Philologico-Theologicum... cura et studio Theodoro Hasaeo et Nicolao Nonnen, Bremae, Hermann Jaeger, Hermann Brauer, 1728–1732.
- HAUER 1911
 Hauer Ferenc, *Katona István emlékezete*, Kalocsa, Jurcsó Antal Nyomda, 1911.
- HAUSNER–KLANICZAY–KOVÁCS S. I.–MONOK–ORLOVSZKY, EDS., BIBLIOTHECA ZRINIANA, 1992
A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana, ed. by Gábor Hausner, Tibor Klaniczay, Sándor Iván Kovács, István Monok, Géza Orlovsky, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1992 (Zrínyi könyvtár, 4.)
- HEGYI 2020
 Hegyi Ádám, *Hogyan lesz magánkönyvtárból közösségi könyvtár? Példák két délvidéki református egyházmegye lelkészi könyvtáraitól a XVIII–XIX. század fordulóján*, in Dóbék, szerk., *Magánkönyvtárak...*, 2020, 87–98.
- HEGYI Á.–SIMON, SZERK., APRÓ CSEPPEKBŐL..., 2008
 „Apró cseppekből lesz a zápor”, *Bakonyi Géza emlékkönyv*, szerk. Hegyi Ádám, Simon Melinda, Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2008 (Habent sua fata libelli, IV.)

HELTAI 2008

Heltai János, *Műfajok és művek a XVII. századi magyarországi könyvkiadásban, 1601–1655*, Budapest, Universitas Kiadó, OSZK, 2008 (Res libraria, II.)

HENDRICKSON–LIPSIUS 2017

Ancient libraries and renaissance humanism, the De bibliothecis of Justus Lipsius, by Thomas Hendrickson. Leiden–Boston, Brill, 2017 (Brill's studies in intellectual history, 265. – Brill's texts and sources in intellectual history, 20.)

HERMANN 1928

Scherman (Hermann) Egyed, *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*, Budapest, 1928.

HERMANN–EBERHARDT 1942

Hermann Egyed–Eberhardt Béla, *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája a XIX. század elején*, Veszprém, Egyházmegyei Nyomda, 1942 (A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 8.)

HERVAY 1966

Hervay Ferenc, *A XV–XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás számokban*, Magyar Könyvszemle, 82(1966), 63–66.

HOLL 1980

Holl Béla, *Szerző, nyomdász olvasó a XVII. század első felében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 84(1980), 639–649.

HOLL 1982

Béla Holl, *Lo sviluppo del pensiero teologico alla luce del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell'Illuminismo*, in Köpeczi–Sárközy, a cura di, 1982, 211–224.

HOLL A. 2020

Holl András, [*Milyen úton érjük el a tudományos közlemények nyílt hozzáférhetőségeit?*](#), Magyar Tudomány, 181(2020), Nr. 1, 121–131.

HOLLÓ–GALI, KIAD., MÚZSÁK KERTJE, 2002

Múzsák kertje: A magyar múzeumok születése, Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2002. február 15–április 30. A szöveget gondozta Holló Szilvia Andrea, Gali Ágnes, Budapest, Pulszky Ferenc Társaság, Magyar Múzeumi Egyesület, 2002.

HORVÁTH JÓZSEF 2020

Horváth József, *Adalékok a Győri Egyházmegye római katolikus alsópapságának könyvkultúrájához (Falusi és mezővárosi plébánosok könyvhagyatékei, 1770–1820)*, in Dóbék, szerk., *Magánkönyvtárak...*, 2020, 63–86.

HORVÁTH M.–LUPTÁK–MONOK–NAGY KORNÉL 2018

Horváth Mária–Lupták Annamária–Monok István–Nagy Kornél, *Catalogue of the Armenian Library in Csíkszép/ Frumoasa, Books Printed before 1851 and Manuscripts*, Eger, EKE, 2018 (Armenian Cultural Heritage in the Carpatian Basin, 2.)

HUNTINGTON 1997

Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*, London, Simon and Schuster, 1997, 2002.

HUNTINGTON 1998

Samuel P. Huntington, *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Budapest, Európa, 1998, ²2019.

IMPEY–MACGREGOR, EDS., *ORIGINS OF MUSEUMS*, 1985

The Origins of Museums, The Cabinet of Curiosities in Sixteenth- and Seventeenth-Century Europe, ed. by Oliver Impey, Arthur MacGregor, Oxford, Clarendon, 1985 (²1986, Oxford, Clarendon; ³1987, Oxford, Clarendon; ⁴2001, London, House of Startus; ⁵2017, Oxford, Ashmolean).

INDEX DES LIVRES, 1984–2002

Index des livres interdits, vol. 1–11, sous la dir. de Jesús Martínez de Bujanda, avec collab. de Elsa Stanek, Peter Bietenholz, Claude Sutto, Marcella Richter, Sherbrooke, Université de Sherbrooke, Centre d'études de la Renaissance, 1984–2002.

JACOB 2014

Christian Jacob, *Qu'est qu'un lieu de savoir*, livre électronique, 2014 (Encyclopédie numérique, 2.).

JACOB 2018

Christian Jacob, *Des mondes lettrés aux lieu de savoir*, Paris, Les Belles Lettres, 2018.

JACOB, SOUS LA DIR. DE, *LIEUX DE SAVOIR*, 2007–2011

Lieux de savoir, Vol. 1, *Espaces et communautés*, Vol. 2, *Les mains de l'intellect*, sous la dir. de Christian Jacob, Paris, Albin Michel, 2007, 2011.

JACOBI–LAURENTZEN, ED., *MUSEUM REGIUM*, 1710

Museum Regium, seu Catalogus rerum tam naturalium, quam artificialium, quae in Basilica Bibliothecae Augustissimi Daniae Norvegiaeque Monarchae, Friderici Quarti, Havniae asservantur, Gloriosissimae Memoriae Rege, Christiano Quinto, regnante, ab Oligero Jacobaeo... qvondam descriptus, nunc vero magna ex parte auctior uberioribusque commentariis, praesertim autem qvoad Antiquitates historiamque numismatum Danicorum, illustratus, accurrante Johanne Lauerentzen, assessore Consistorii Havniensis Regio. Hauniae, Ex Reg. Majest. et Universit. Typographeo, 1710.

JAKÓ 1976A

Jakó Zsigmond, *Az erdélyi levéltárügy története*, in Jakó 1976, 3–94.

JAKÓ 1976

Jakó Zsigmond, *Írás könyv, értelmiség, Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, Kriterion, 1976.

JAKÓ 1990

Jakó Zsigmond, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei, 1289–1556*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, 2.)

JAKÓ 1991

Jakó Zsigmond, *Batthyány Ignác a tudós és a tudományszervező*, Magyar Könyvszemle, 107(1991), 353–375.

- JANKOVICS, SAJTÓ ALÁ REND., BETHLEN MIHÁLY..., 1981
Bethlen Mihály útinaplója, sajtó alá rend., utószó Jankovics József, Budapest, Magyar Helikon, 1981 (Bibliotheca Historica).
- JANKOVICS–MONOK, ADATTÁR 12/3, 1993
Dudith András könyvtára, Részleges rekonstrukció, összeáll., előszó Jankovics József, Monok István, Szeged, Scriptum, 1993 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 12/3.)
- JANKOVICS–NÉMETH S., HRSG., FREIHEITSSTUFEN..., 1998
Freiheitsstufen der Literaturverbreitung, Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher, hrsg. von József Jankovics, S. Katalin Németh, Wiesbaden, Harrassowitz, 1998 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 18.)
- JOHNSTON–VAN DUSSEN, EDS., THE MEDIEVAL..., 2015
The Medieval Manuscript Book, Cultural Approaches, ed. by Michael Robert Johnston–Michael Van Dussen, Cambridge, CUP, 2015 (Cambridge studies in medieval literature, 94.)
- JÓZAN, SZERK., A MŰFORDÍTÁS..., 2008
A műfordítás elveiről, Magyar műfordításelméleti szöveggyűjtemény, szerk. Józán Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2008 (Pont fordítva, 7.)
- JUHÁSZ I. 1940
Juhász István, A reformáció az erdélyi románok között, Kolozsvár, Magánkiadás, 1940.
- KALLA, SZERK., KEGYELET ÉS IRODALOM, 1997
Kegyelet és irodalom, Kultusztörténeti tanulmányok, szerk. Kalla Zsuzsa, Budapest, PIM, 1997.
- KÁLLAY, SZERK., A MAGYAR HIVATALI..., 1984
Magyar Herold, A magyar hivatali írásbeliség fejlődése, 1181–1981, szerk. Kállay István, Budapest, ELTE, 1984.
- KANOLD 1717
Museographia, oder, Anleitung zum rechten Begriff und nützlicher Anlegung der Museorum, oder, Raritäten-Kammern: darinnen gehandelt wird von denen Mueis, Schätz- Kunst- und Raritäten-Kammern..., auf Verlangen mit einigen Zusätzen und dreyfachem Anhang vermehret von D. Johann Kanold..., Leipzig–Bresslau, Michel Hubert, 1717.
- KATSÁNYI 2004–2008
Katsányi Sándor, A főváros könyvtárának története, 1–2. kötet, Budapest, FSZEK, 2004–2008.
- KAUFMANN G., HRSG., DIE RENAISSANCE IM BLICK..., 1991
Die Renaissance im Blick der Nationen Europas, hrsg. von Georg Kaufmann, Wiesbaden, Harrassowitz, 1991 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 9.)
- KELECSÉNYI 1988
Kelecsényi Gábor, Múltunk neves könyvgyűjtői, Budapest, Gondolat, 1988.

KEVEHÁZI K. 1985

Katalin Keveházi, *Aufarbeitung und Publikation von ungarischen Bücherverzeichnissen aus der Zeit vom XVI. bis XVIII. Jahrhundert*, Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte, 10(1985), 68–77.

KEVEHÁZI K. 1986

Keveházi Katalin, *Melanchthon és a Wittenbergben tanult magyarok az 1550-es évektől 1587-ig, adalékok Melanchthon magyarországi recepciójának első évszázadához*, Szeged, 1986 (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József Nominatae, 10.)

KIPSOVÁ–VANCOVÁ–GESKOVÁ, ZOST., BIBLIOGRAFIA SLOVENSKÝCH..., 1984

Bibliografia slovenských a inorecových kalendárov 1701–1965, zostavili Mária Kipsová, Tatiana Vancová, Zelmína Gesková, Martin, Matica Slovenská, 1984 (Slovenská národná retrospektívna bibliografia, Sériá B, Periodika).

KISS E. 2015

Kiss Erika, *A fraknói tárház, ahogy Esterházy Pál megalkotta*, in Ács P., szerk., Esterházy Pál, 2015, 151–173.

KLANICZAY G.–POÓR–RING, SZERK., A FELVILÁGOSODÁS JEGYÉBEN, 1985

A felvilágosodás jegyében, Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára, szerk. Klaniczay Gábor, Poór János, Ring Éva, Budapest, ELTE BTK, 1985.

KLANICZAY T. 1991

Klaniczay Tibor, *Die Soziale und institutionelle Infrastruktur der ungarischen Renaissance*, in Kaufmann, hrsg., *Die Renaissance im Blick...*, 1991, 319–338.

KLIMEKOVÁ–AUGUSTÍNOVÁ–ONDROUŠKOVÁ, SOST., BIBLIOGRAFIA ÚZEMNE..., 2008

Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia, Sériá A, Knihy, Zväzok I–VI, sost.: Agáta Klimeková, Eva Augustínová, Janka Ondroušková, Martin, Slovenská národná knižnica, 2008.

KLIMEKOVÁ–ONDROUŠKOVÁ–AUGUSTÍNOVÁ–DOMOVÁ, SOST., BIBLIOGRAFIA JARMOČNYCH..., 1996

Bibliografia jarmočných a púťových tlačí 18. a 19. storičia z územia Slovenska, sost. Agáta Klimeková, Janka Ondroušková, Eva Augustínová, Miroslava Domová, Martin, Matica Slovenská, 1996.

KNAPP 1992

Knapp Éva, *A máriavölgyi pálos kolostor a 18. században*, in Magyar Könyvszemle, 108(1992), 194–195.

KNAPP 2017A

Knapp Éva, [Az ELTE Egyetemi Könyvtár könyvtárosai a jezsuita korszakban \(1561–1773\)](#), in Knapp 2017, 271–306.

KNAPP 2017

Knapp Éva, *Librum evolvo, Eszme- és könyvtártörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból*, Budapest, reciti, 2017.

KÓKAY 1983

Kókay György, *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

KÓKAY 1997

Kókay György, *A magyarországi könyvkereskedelemről*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997.

KOMJÁTHY–KÉGLI, SZERK., *MAGYAR KÖNYVÉSZET 1921–1944, 1980–2005*

Magyar könyvészet 1921–1944 a Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke, szerk. Komjáthy Miklósné, Kégli Ferenc, Budapest, OSZK, 1980–2005.

KÓNYA A.–KÓNYA 2013

Kónya Annamária–Kónya Péter, *Szlovák reformátusok a XVI–XVIII. században*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013.

KORNIS 1927

Kornis Gyula, *A magyar művelődés eszményei 1777–1848, I–II. kötet*, Budapest, Egyetemi Nyomda, 1927.

KOSÁRY 1951–1958

Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába, I–III. kötet*, Budapest, Közoktatási Kiadó, 1951–1958.

KOVÁCS A.–SIPOS–TONK S., SZERK., *EMLÉKKÖNYV JAKÓ ZSIGMOND...*, 1996

Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára, szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor, Kolozsvár, EME, 1996.

KOVÁCS B. L. 2007

Kovács Béla Lőránt, *Képzelet és ihlet, Palágyi Menyhért a filozófia és az irodalom medialitásáról*, in Bónus–Kulcsár-Szabó Z.–Simon, szerk., *Az olvasás...*, 2007, 57–71.

KOVÁCS I., PUBL. PAR, *DÉBUT ET FIN DES LUMIÈRES...*, 1987

Début et fin des Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale, Actes du sixième colloque de Mátrafüred 20–25 octobre 1984, publié par Ilona Kovács, Budapest–Paris, Akadémiai Kiadó, CNRS, 1987.

KOVÁCS M., SZERK., *A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR...*, 1963

A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-ig, szerk. Kovács Máté, Budapest, Gondolat, 1963 (Nemzeti Könyvtár, Művelődéstörténet)

KÖBLÖS 1994

Köblös József, *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*, Budapest, MTA TTI, 1994 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 12.)

KÖPECZI–SÁRKÖZY, A CURA DI, VENEZIA, ITALIA, UNGHERIA..., 1982

Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo, rapporti Italo-Ungheresi dalla presa di Buda alla Rivoluzione Francese, a cura di Béla Köpeczi, Péter Sárközy, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

KRÄHLING E., SZERK., *CALLIOTHECA*, 2017

Calliotheca, Kincsek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából, szerk. Krähling Edit, Budapest, MTA KIK, Kossuth Kiadó, 2017.

KRIEGLEDER–PARANJARE–POTOCKA–SEIDLER–VLASTA, EDS., *MEHRSPRACHIGKEIT...*, 2014

Mehrsprachigkeit und multikulturelle Literatur – Multilingualism and Multicultural Literature, eds. Wynfrid Kriegleder, Manjiri Paranjare, Franz Potocka, Andrea Seidler, Sandra Vlasta, Wien, Praesens, 2014, 108–119.

- KRIEGLEDER–SEIDLER, HRSG., *KULTURELLE ZIRKULATION...*, 2019
Kulturelle Zirkulation im Habsburgerreich, Der Kommunikationsraum Wien, hrsg. von Wynfrid Kriegleder, Andrea Seidler, Wien, Praesens Verlag, 2019 (Verflechtungen und Interferenzen, Studien zu den Literaturen und Kulturen im zentraleuropäischen Raum, 4.)
- KRUPPA, HRSG., *PFARREIEN IM MITTELALTER*, 2008
Pfarreien im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich, Vom 30. November bis 2. Dezember 2006 am Max-Planck-Institut für Geschichte eine Tagung zum Thema Pfarreien in Mitteleuropa im Mittelalter, hrsg. von Nathalie Kruppa, unter Mitw. von Leszek Zygmier, Göttingen, Vanderhoeck und Ruprecht, 2008.
- KUBINYI A. 1998
 Kubinyi András, *Vallásos társulatok a késő középkori Magyarországon*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 10(1998), Nr. 1-2, 123–134.; ugyanez in Kubinyi 1999, 341–352.
- KUBINYI A. 1999
 Kubinyi András, *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Budapest, 1999 (METEM könyvek, 22.)
- KULCSÁR A. 1943
 Kulcsár Adorján, *Olvasóközönségünk 1800 táján*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943.
- KULCSÁR P. 1973
 Kulcsár Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973 (Humanizmus és reformáció, 1.)
- KURTA 2015
 Kurta József, *A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárának régi állománya, I, Az 1601 előtti, nem magyar nyelvű, külföldi nyomtatványok katalógusa*, Kolozsvár, KPTI, 2015 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 9.)
- KURUCZ 1999
 Ladislao Kurucz, *Húngaros en la Argentina*, Buenos Aires, Biblioteca Nacional, 1999.
- KUZMICH 1992
 Ludwig Kuzmich, *Kulturhistorische Aspekte der burgenlandkroatischen Druckwerke bis 1921 mit einer primären Bibliographie*, Eisenstadt, Burgenländisches Landesarchiv, 1992 (Burgenländische Forschungen, Sonderband X.)
- LA CHAUSSE 1690
Romanum Museum sive Thesaurus eruditae antiquitatis, in quo gemmae, idola, insignia sacerdotalia, instrumenta sacrificiis inservientia, lucernae, vasa, bullae, armillae, fibulae, claves, annuli, tesserae, styli, strigiles, gutti, phialae lacrymatoriae, vota, signa militaria, etc., Centum et septuaginta tabulis aeneis incisa referuntur, ac dilucidantur, cura, studio, et sumptibus Michaelis Angeli Causei de La Chausse Parisiensis (Michel-Ange de La Chausse) [Illustrator: Carlo Maratti, Nicolò Billy sen.], Romae, Giovanni Giacomo Komarek, 1690.

LAKOS 1996

Lakos János, *A Magyar Országos Levéltár*, Budapest, MOL, 1996.

LASZKALNER 1832

Laszkalner Antal, *A könyvolvasásról, Második, néhány tárgyfejtegető érdekes jegyzésekkel 's egy új szerkezetű tordalékkal bővített kiadás*, Veszprém, Ramasetter Károly, 1848.

LASZKALNER 1832

Laszkalner Antal, *A könyvolvasásról*, in *Egyházi folyóírás*, szerk. Kováts Mátyás, 2-dik füzet, Pest, Beimel József, 1832, 49–108.

LEHMAN Y., SOUS LA DIR. DE, SAVOIR/POUVOIR, 2018

Savoir/Pouvoir, Les bibliothèques, de l'Antiquité à la modernité, sous la dir de Yves Lehmann, Turhout, Brepols, 2018 (*Recherches sur les Rhétoriques Religieuses*, RRR 29.)

LEIBNIZ 1966

Gottfried Wilhelm Leibniz, *An einem fürstlichen Hofe überreiche schriftliche Vorstellung dass man nicht nur grosse Bibliotheken besitzen, sondern auch dieselben zur Zierde des Landes, und nützlichern Gebrauch der Studierenden vermehren, und im guten Stande erhalten müsse, nebst einem Vorschlag, wo die Mittel zur Vermehrung herzunehmen*, in *Leibniz Deutsche Schriften*, hrsg. von Gottschalk E. Guhrauer, Band. 2, Berlin, 1840, Nachdruck: Hildesheim, Olms, 1966, 470–472.

LIMBURG, HRSG., ARS IMPRESSORIA, 1986

Ars impressoria, Entstehung und Entwicklung des Buchdrucks, Festsache für Severin Corsten zum 65. Geburtstag, hrsg. von Hans Limburg, München, Saur, 1986.

LIPENIUS 1682

Martinus Lipenius, *Bibliotheca realis philosophica omnium materiarum, rerum et titulorum, in universo totius philosophiae ambitu occurrentium*, vol. I–II, Francofurti ad Moenum, Johannes Fridericus, Antonius Vogelius, 1682.

LIPTÁK D. 2002

Lipták Dorottya, *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*, Budapest, L'Harmattan, 2002.

LOMEIER 1669

Johannes Lomeier, *De bibliothecis liber singularis*, Zutphaniae, Henricus Beerren, 1669.; Utrecht, Johann Ribb, 21680.

LOMEIER 1705

Johannes Lomeier, *De bibliothecis liber singularis*, in *De bibliothecis accessio altera collectioni Maderianae adiuncta*, ed. Johann Andreas Schmidt, Helmstedt, Georg Wolfgang Hamm, 1705 (PPN: 545649285), 1–278.

LÖFFLER 2012

Löffler Erzsébet, *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár*, Eger, Érseki Vagyongazdálkodási Központ, 2012.

LUDÁNYI 1990

Ludányi Mária, *Könyvtárrendezés Thurzó György udvarában 1611-ben*, in Galavics–Herner–Keserű B., *Adattár* 10, 1990, 271–277.

MACZÁK, SZERK., SUMMA, 2007

Summa, Tanulmányok Szelestei Nagy László tiszteletére, szerk. Maczák Ibolya, Piliscsaba, PPKE, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 7.)

MADAS–MONOK 2003

Madas Edit–Monok István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

MADERUS 1666

Joachimus Johannes Maderus, *De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum quos aversa monstrat pagina, libelli et commentationes, cum praefatione de scriptis et bibliothecis antediluvianis*, Helmhurst, Georg Wolfgang Hamm, 1666.

MADL–WÖGERBAUER–PÍŠA 2019

Claire Madl–Michael Wögerbauer–Petr Píša, *Buchwesen in Böhmen 1749–1848, Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer- und Steindrucker*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2019 (Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich, 11.)

MAGYAR Á.–ZVARA 2009

Magyar Árpád–Zvara Edina, *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*, Budapest, OSZK, 2009 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 4.)

MARTÍ 2012

Martí Tibor, *A füleki ferences könyvtár régi könyvei*, Eger, EKF, 2012 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 7.)

MARTIN H.-J.–FEBVRE 1958

Henri-Jean Martin–Lucien Febvre, *L'Apparition du livre*, Paris, Albin Michel, 1958; Paris, Albin Michel 1999 (Bibliothèque de l'évolution de l'humanité, 33.)

MARTIN H.-J.–FEBVRE 2006

Henri-Jean Martin–Lucien Febvre, *A könyv születése, A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században*, ford. Csernus Anikó, Szász Géza, Budapest, Osiris Kiadó, 2006 (Osiris kézikönyvek).

MARX B.–REHBERG–MAYER, HRSG., SAMMELN ALS INSTITUTION, 2006

Sammeln als Institution, Von der fürstlichen Wunderkammer zum Mäzenatentum des Staates, hrsg. von Barbara Marx, Karl-Siegbert Rehberg, unter Mitarbeit von Christoph Oliver Mayer, München–Berlin, Deutsche Kunstverlag, 2006.

MÂRZA A. 2021

Andreea Mârza, *Imre Dániel, bibliothecar*, Alba Iulia, Universitate, 2021.

MCLEAN–BARKER, EDS. INTERNATIONAL EXCHANGE..., 2016

International Exchange in the Early Modern Book World, ed. by Matthew McLean, Sara K. Barker, Leiden–Boston, Brill, 2016 (Library of the Written World, 51 – The Handpress World, 38.)

MEADOW–ROBERTSON–QUICCHEBERG 2013

The First Treatise on Museums Samuel Quiccheberg's Inscriptiones 1565, transl. by Mark A. Meadow, Bruce Robertson, introd. by Mark A. Meadow, Los Angeles, Getty, 2013.

MELVILLE–MÜLLER R. A.–MÜLLER W., HRSG., GESCHICHTSDENKEN, BILDUNGSGESCHICHTE..., 1996

Geschichtsdenken, Bildungsgeschichte, Wissenschaftsorganisation, Ausgewählte Aufsätze von Laetitia Boehm anlässlich ihres 65. Geburtstages, hrsg. von Gert Melville, Rainer A. Müller, Winfried Müller, Berlin, Duncker und Humblot, 1996 (Historische Forschungen, 56.)

MERCIER, RÉUNI PAR, LES TROIS REVOLUTIONS DU LIVRE, 2002

Les trois revolutions du livre, Catalogue de l'exposition de Conservatoire Nationale des arts et métiers, Paris, de 8 octobre 2002 à 5 janvier 2003, Catalogue réuni par Alain Mercier, Paris, Imprimerie Nationale, 2002.

MERÉNYI 1911

Merényi Lajos, Gróf Eszterházy Pál 1678. évi végrendelete, Történelmi Tár, 49(1911), 598–619.

MESCHENDÖRFER 1979

Hans Meschendörfer, *Das Verlagswesen der siebenbürger Sachsen*, München, 1979 (Veröffentlichungen südostdeutschen Kulturwerks, Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten, 36.)

MÉSZÁROS 1972

Mészáros István, *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.

MÉSZÁROS 1981

Mészáros István, *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981 (Humanizmus és reformáció, 11.)

MICHAEL, ED., MUSEUM SPENERIANUM, 1693

Museum Spenerianum sive Catalogus rerum tam artificiosarum quam naturalium, tam antiquarum, quam recentium, tam exoticarum, quam domesticarum, quas clarissimus Johannes Jacobus Spener ... in Academia Hallensi ... paravit atque collegit, ... Das Spenerische Cabinet oder Kurtze Beschreibung aller so wol künstlich- als natürlicher, alter als neuer, fremder als einheimischer curiosen Sachen, welche Herr Johann Jacob. Spener ... auf der Academie zu Halle mit unermüdetem Fleiß colligiret consignatum opera Johannis Martini Michaelis..., Leipzig, Christoph Fleischer, 1693.

MIDDLETON 1732

Conyers Middleton, *Bibliothecae Cantabrigiensis ordinandae methodus quaedam...*, Cantabrigiae, typis Academicis, 1723

MILANO E., A CURA DI, NEL SEGNO DEL CORVO..., 2002

Nel segno del Corvo, Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490), A cura di Ernesto Milano, Modena, Il Bulino, 2002 (Il giardino delle Esperidi, 16.)

MOLINO 2009

Paola Molino, *Ein Zuhause für die Universalbibliothek: vom „Museum generis humanis Blotianum“ zur Gründung der Hofbibliothek in Wien am Ende des 16. Jahrhunderts*, Biblos, 58(2009), 23–39.

MOLINO 2019

Paola Molino, *The Library, the City, the Empire: de-provincialising Vienna in the Early Seventeenth Century*, in De Munck–Romano, eds., *Knowledge and the Modern City*, 2019, 220–247.

MOLNÁR A., SZERK., TELEKI JÓZSEF, 2019

Teleki József, *Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről*, szerk. Molnár Andrea, Budapest, MTA KIK, 2019 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új sorozat 40(115).)

MONOK 1985

Monok István, *A XVI–XVII. század magyarországi olvasmányai (Régi magyarországi könyvjegyzékek összegyűjtése és publikálása)*, Csongrád megyei könyvtáros, 17(1985), Nr. 1-2, 15–20.

MONOK 1988

Monok István, *XVI–XVII. századi olvasmánykultúránk*, Magyar Könyvszemle, 104(1988), 78–82.

MONOK 1996A

Monok István, *A könyv- és könyvtártörténeti kutatások helyzete és finanszírozása, A szegedi könyvtörténeti kutatások 1980–1995 (Esettanulmány)*, Könyvtári Figyelő, 42(1996), Nr. 1, 23–29.

MONOK 1996

Monok István, *Nemzeti nyelvű olvasmányok a XVI–XVII. századi Magyarországon*, in Kovács A.–Sipos–Tonk S., szerk., *Emlékkönyv Jakó Zsigmond...*, 1996, 393–401.

MONOK 1998

Monok István, *A magyarországi könyvtártörténeti kutatásokról*, Iskolakultúra, 8(1998), Nr. 1, 114–116.

MONOK 1999A

Monok István, *A Nemzeti Könyvtár könyvtári és tudományos együttműködési stratégiája*, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 8(1999), Nr. 12, 6–15.

MONOK 1999

Monok István, *A szomszédos országokban folyó könyvtörténeti kutatásokról, Néhány figyelemreméltó katalógus (1978–1998)*, Magyar Könyvszemle, 115(1999), 120–130.

MONOK 2000A

Monok István, *Az Országos Széchényi Könyvtár szerepe a határokon kívüli magyar könyvtárak ellátásában*, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 9(2000), Nr. 7, 12–18.

MONOK 2000

Monok István, *Az Országos Széchényi Könyvtár szerepe a nem magyarországi könyvtárak ellátásában*, Könyvesház 1, A Művelődés melléklete, 9(2000), 2–4.

MONOK 2001

István Monok, *Vingt ans de recherche sur la culture du livre dans le Bassin des Carpates*, *Revue française d'histoire du livre*, 122(2001), 199–222.

MONOK 2002

Monok István, *Alexandria óta változatlanul*, *Nemzeti könyvtár a változó időben*, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 9(2002), Nr. 1, 5–10.

MONOK 2004A

Monok István, *Nyitott kérdések a Bibliotheca Corviniana kora újkori történetében*, in Monok, szerk., *A holló...*, 2004, 45–63.

MONOK 2004

Monok István, *Cara patria ac publica utilitas*, *Széchenyi Ferenc könyvtáralapítása*, *Századok*, 138(2004), 739–748.

MONOK 2005

Monok István, *Arisztokraták és könyvkultúra a XVI–XVII. században két birodalom határán – A Bánffy-család alsóindvai udvara és könyves műveltsége – A Nádasdy-család sárvári és pottendorfi udvara és könyves műveltsége – A Batthyány-család németújvári udvara és könyves műveltsége*, in Monok, szerk., *Kék vér...*, 2005, 11–16., 61–104.

MONOK 2007

Monok István, *A nemzeti könyvtár és a határon túli könyvtárak – változó szerepek*, *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 16(2007), Nr. 8, 45–52.

MONOK 2008

Monok István, *A kora újkori Magyarország olvasmányműveltségéről*, *Részmerleg egy hosszú alap kutatás eredményeiről*, in Hegyi Á.–Simon, szerk., *Apró cseppekből...*, 2008, 23–43.

MONOK 2011

István Monok, *Scholars' Libraries in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Reconstructions Based on Owner's Mark Research*, in Boserop–Shaw, ed., *Virtual visit...*, 2011, 57–69.

MONOK 2012

Monok István, *A művelt arisztokrata, A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*, Budapest–Eger, Kossuth Kiadó, EKF, 2012 (Kulturális örökség).

MONOK 2013A

Monok István, *A tudományos könyvtártípus kialakulása Magyarországon a korai újkorban*, in Tandi, szerk., *Szegedtől Szegedig*, 2013, 392–399.

MONOK 2013B

Monok István, *Az arisztokrata könyvtárak rendjének változásai a 17–18. századi Magyarországon*, in Gáll, szerk., *Szócs Géza 60*, 2013, 153–161.; továbbírt változata: Monok 2018, 123–129.

MONOK 2013

Monok István, *Nyelvi és tartalmi változások a 18. századi arisztokrata könyvtárakban Magyarországon*, *Szempontok és példák*, in Czibula–Demeter–Pintér, szerk., *Szín-játék–költészet...*, 2013, 65–72.; továbbírt változata: Monok 2018, 112–121.

MONOK 2016A

Monok István, *Hatalom és könyvtárak a kora újkori Magyar Királyságban és Erdélyben*, in Bitskey–Fazakas–Luffy–Százaz, szerk., *In via eruditionis*, 2016, 363–369.

MONOK 2016

Monok István, *A könyvtárak nyilvánossága a 16–18. században*, in Dezső–Molnár–Schmelcz–Pohánka, szerk., *Tudomány és kutatás...*, 2016, 13–23.

MONOK 2017A

Monok István, *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának megalapítása*, in Krähling, szerk., *Calliotheca*, 2017, 8–13.

MONOK 2017B

István Monok, *Les tendances actuelles de la recherche en histoire du livre en Europe centrale: un panorama des publications des quinze dernières années*, *Histoire et civilisation du livre, Revue internationale*, 13(2017), 385–426.

MONOK 2017C

Monok István, *Az emlékezet közgyűjteményi megőrzése*, Lukács György hagyatéka kapcsán, *Magyar Tudomány*, 178(2017), 910–913.

MONOK 2017

Monok István, *A szakkönyvtárak szerepe a tudományos kutatás szabadságának kivívásában, Egy európai történet, magyarországi példákkal*, *Könyv, könyvtár, könyvtáros* (3K), 26(2017), Nr. 11, 39–45.

MONOK 2018A

Monok István, *A könyvtár múzeuma, vagy a múzeum könyvtára? Egy közép-európai történet magyar példákkal*, in Draskóczy–Varga J.–Zsidi, szerk., *Universitas – historia*, 2018, 567–576.

MONOK 2018B

Monok István, *A központi gyűjtemények kialakulása és a nemzeti identitás épülése*, in Monok 2018, 137–214.

MONOK 2018C

István Monok, *Die öffentliche Sammlung als Erinnerungsort, Das Beispiel des Handschriftennachlass von Georg Lukács*, *Ungarn Jahrbuch* (Regensburg), 34(2018), 261–266.

MONOK 2018

Monok István, *A hagyományos világ átváltozásai, Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez*, Budapest–Eger, Kossuth, EKE, 2018 (Kulturális örökség).

MONOK 2019A

István Monok, *Os manuscritos de Georg Lukács, A Coleção Pública como Local de Memória*, *Livro* (São Paulo), 7/8(2019), 395–399.

MONOK 2019

István Monok, *Michael Denis' Vorwort zum Katalog der Ödenburger Bibliothek des Ferenc Széchényi*, in Kriegleder–Seidler, hrsg., *Kulturelle Zirkulation...*, 2019, 84–88.

MONOK 2020A

Monok István, *Újabb szlovák könyvtörténeti kiadványok*, Magyar Könyvszemle, 136(2020), 92–99.

MONOK 2020

Monok István, *Magyarországi utazók leírásai az európai könyvtárakról a 16–17. században*, in Bogdándi–Lupescu, szerk., *Peregrináció és erudíció*, 2020, 307–324.

MONOK, KKK I, 1996

Monok István, *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi, 1588–1660*, Szeged, Scriptum, 1996 (A Kárpát-medence koraiújkorai könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, I.)

MONOK, SZERK., *A HOLLÓ JEGYÉBEN...*, 2004

A holló jegyében, Fejezetek a corvinák történetéből, szerk. Monok István, Budapest, Corvina Kiadó, OSZK, 2004.

MONOK, SZERK., *A KÖNYVTÁRAK ÉS A HATALOM*, 2003

A könyvtárak és a hatalom, Tanulmányok és dokumentumok, szerk. Monok István, Budapest, OSZK, Gondolat, 2003 (Nemzeti Téka).

MONOK, SZERK., *A TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS...*, 2012

A tiszántúli református iskolák 18. századi könyvöröksége, Tanulmányok, szerk. Monok István, Budapest–Eger, Kossuth Kiadó, EKF, 2012 (Kulturális örökség).

MONOK, SZERK., *KÉK VÉR...*, 2005

Kék vér, fekete tinta, Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700, szerk. Monok István, Budapest, OSZK, 2005.

MONOK–NÉMETH (VISKOLCZ)–TONK S., *ADATTÁR 16/2*, 1991

Erdélyi könyvesházak II, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely, sajtó alá rend. Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor, Szeged, Scriptum, 1991 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/2.)

MONOK–PÉTER K. 1990

Monok István–Péter Katalin, *Felmérés hithűségről 1638-ban*, Lymbus, Művelődéstörténeti Tár, II, Szeged, 1990, 111–142. (Klny. A Lymbus Füzetek 14.)

MONOK–SZABÓ E., SZERK., *A KÖNYVES KULTÚRA I*, 1992

Válogatás az angolszász szakirodalomból, Vál., jegyz. Monok István, Szabó Enéh, Szeged, Scriptum, 1992 (A könyves kultúra, XIV–XVII. század, I.)

MORI, A CURA DI, *LEIBNIZ...*, 2018

Leibniz e la cultura enciclopedica, a cura di Massimo Mori, Bologna, Il Mulino, 2018.

MOUREY, HRSG., *MARIA THERESIAS KULTURWELT...*, 2011

Maria Theresias Kulturwelt, Geschichte, Religiosität, Literatur, Oper, Ballettkultur, Architektur, Malerei, Kunsttischlerei, Porzellan und Zuckerbäckerei im Zeitalter Maria Theresia, Beiträge des an der Arbeitsstelle für Österreichische Literatur und Kultur der Universität des Saarlandes vom 14. bis zum 16. Juni 2007 abgehaltenen Kolloquiums, hrsg. von Marie-Thérèse Mourey, Hildesheim, Olms, 2011.

- MULSOW, HRSG., *SPÄTRENAISSANCE-PHILOSOPHIE...*, 2009
Spätrenaissance-Philosophie in Deutschland 1570–1650, Entwürfe zwischen Humanismus und Konfessionalisierung, okkulten Traditionen und Schulmetaphysik, hrsg. von Martin Mulsow, Tübingen, Niemeyer, 2009 (Frühe Neuzeit, 124.)
- MUSEAUM HERMETICUM 1625
Musaeum Hermeticum, omnes Sopho-Spagyricae artis discipulos fidelissime erudiens, quo pacto summa illa veraque medicina... queat, Continens tractatus chymicos nouem praestantissimos..., Francofurti, Lucas Jennisius, 1625.
- MÜLLER J. 2007
 Jürgen Müller, *Renovatio artis saxoniae: sull'interpretazione dei Bedenken di Gabriel Kalthemarck del 1587*, in Ebert-Schiffener, a cura di, *Scambio culturale...*, 2007, 129–141.
- NAGY GÉZA, KIAD., PÁPAI PÁRIZ..., 1977
Pápai Páriz Ferenc, Békességet magamnak, másoknak, bev., jegyzetek, közread. Nagy Géza, Bukarest, Kriterion, 1977.
- NAUDÉ 1627, 1644
 Gabriel Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque...*, Paris, François Targa, 1627; Rolet Le Duc, 1644.
- NAZARE D.–NAZARE R.–POPOVICI, ÎNG., *NUSSBÄCHER FESTSCHRIFT*, 2004
In honorem Gernot Nussbächer, volum îngrijit de Daniel Nazare, Ruxandra Nazare, Bogdan Florin Popovici. Braşov, Editura Foton, 2004.
- NEANDER 1666
 Michael Neander, *De bibliothecis deperditis ac noviter instructis*, in *De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum, quos aversa monstrat pagina, libelli et commentationes, cum praefatione de scriptis et bibliothecis antediluvianis*, Helmestadii, Henning Müller, 1666.
 – önállóan: Helmstedt, Wolfgang Hamm, ²1702
- NEHRING 1989
 Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich, Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, 2, erg. Auflage, München, Oldenbourg, 1989 (Südosteuropäische Arbeiten, 72.)
- NÉMETH JÁNOS 1818
 Johannes Németh, *Memoria typographiarum inclyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transsylvaniae*, Pesthini, Joannes Thomas Trattner, 1818. Magyarul Németh János 1977.
- NÉMETH JÁNOS 1977
 Németh János, *Magyarország nyomdáinak emlékezete, 1–2. kötet*, ford. Kulcsár Péter, Budapest, Zrínyi nyomda, 1977 (minikönyvek).
- NEUMER 2013
 Neumer Katalin, *Magyar filozófia, osztrák filozófia, I. rész*, BUKSZ (Budapesti könyvszemle), 25(2013), Nr. 4, 314–328.
- NEUMER, SZERK., *IDENTITÁSOK...*, 2015
Identitások és médiák, I. kötet, szerk. Neumer Katalin, Budapest, MTA BTK, Gondolat, 2015 (Ergo)

- NOVÁK–SELMECZI, SZERK., *FALVAK, MEZŐVÁROSOK...*, 1986
Falvak, mezővárosok az Alföldön, szerk. Novák László, Selmeczi László, Nagykőrös, Arany János Múzeum, 1986 (Acta Musei de János Arany nominati)
- OLÁH R. 2012
 Oláh Róbert, *A beregi iskolamesterek olvasmányai a 18–19. század fordulóján*, in Monok, szerk., *A tiszántúli református...*, 2012, 151–238.
- OLÁH–SIMON–SZIRÁK, SZERK., *SZEREPEK ÉS KÖZEG*, 2006
Szerep és közeg, Medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében, szerk. Oláh Szabolcs, Simon Attila, Szirák Péter, Budapest, Ráció, 2006 (Ráció – Tudomány, 9.)
- ORNATO 1985
 Ezio Ornato, *Les conditions de production et de diffusion du livre médiéval (XIIIe–XVe siècles), Quelques considérations générales*, in *Culture et idéologie...*, 1985, 57–84.
- ÖTVÖS P. 1998
 Péter Ötvös, *Büchervisitation in einem katholischen Lande, Das Beispiel Tirol*, in Jankovics–Németh S., hrsg., *Freiheitsstufen...*, 1998, 122–132.
- PALÁGYI 1904
 Palágyi Menyhért, *Az ismerettan alapvetése*, Budapest, Atheneum, 1904.
- PALUMBO 2018
 Margherita Palumbo, *Un singolare bibliotecario*, in Mori, a cura di, *Leibniz...*, 2018, 311–330.
- PAVERCSIK 1999
 Pavercsik Ilona, *A magyarországi könyvkereskedelem történetének vázlata 1800-ig*, in Ecsedy 1999, 295–340.
- PERALDUS 1567
 Guilielmus Peraldus, *Summa virtutum ac vitiorum*, Antverpiae, Martinus Nutius, 1567.
- PÉTER K. 1984
 Péter Katalin, *Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotában*, *Történelmi Szemle*, 26(1984), 80–102.; ugyanez Péter K. 1995, 77–97, 238–243.
- PÉTER K. 1995A
 Péter Katalin, *Papok és nemesek, Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest, 1995 (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai, 8.)
- PETRARCHA 1585
 Franciscus Petrarcha, *De remediis utriusque fortunae libri II*, Lugduni, Charles Pesnot, 1585.
- PETRIK I–X, 1888–2018
Bibliographia Hungariae 1712–1860, seu catalogus librorum in Hungariae, et de rebus patriam nostram attingentibus extra Hungariam editorum – Magyarország bibliográfiája 1712–1860, könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak, vol. I–IV, összeállította Petrik Géza, bev. Szilágyi Sándor, Budapest, Dorowsky Ágost, Pallas, 1888–1892. (reprint: Budapest, OSZK,

- 1968–1970); Vol. V. *Additamenta – Pótlások*, szerk. Komjáthy Miklósné, Budapest, OSZK, 1971.; Vol. VI. *Additamenta – Pótlások*, szerk. Markos Béla, Budapest, OSZK, 1972.; Vol. VII. *Additamenta – Pótlások*, szerk. Pavercsik Ilona, Budapest, OSZK, 1989.; Vol. VIII. *Appendix, Bibliographia tabellarum spectacularum, litterarum obituariorum et iconum sanctorum, in saeculo 18. in Hungaria (alibique lingua Hungarica) impressarum, Index typographicus – Függelék, Hazai, 18. századi színlapok, gyászjelentések és szentképek bibliográfiája, Nyomda- és kiadástörténeti mutató*, szerk. V. Ecsedy Judit, Budapest, OSZK, 1991.; Vol. IX. *Additamenta – Pótlások*, szerk. Kovács Eszter, V. Ecsedy Judit, Budapest, OSZK, 2017.; Vol. X. *Index typographicus... ad tomum IX. – Nyomda- és kiadástörténeti mutató a IX. kötetben közreadott... nyomtatványokhoz*, szerk. Kovács Eszter, V. Ecsedy Judit, Budapest, OSZK, 2018.
- PETSCHAR–STROUHAL–ZOBERNIG 1999
Der Zettelkatalog, Ein historisches System geistiger Ordnung, hrsg. von Hans Petschar, Ernst Strouhal, Heimo Zobernig, Wien, ÖNB, 1999.
- PINTÉR M., ÖSSZEÁLL., RÉGI KÖNYVEK..., 1974
Régi könyvek és kéziratok, összeáll. Pintér Márta, Budapest, OSZK, 1974.
- PÓCS D. 2016
 Pócs Dániel, *Handó György könyvtára*, *Ars Hungarica*, 42(2016), 309–338.
- POLLAK 1994a
 Wolfgang Pollak, *Österreich und Europa: sprachkulturelle und nationale Identität*, Wien, ÖGS/ISSS, 1994.
- POLLAK 1994
 Wolfgang Pollak, *Mitteuropa: Sehnsucht nach dem verlorenen und auch verlogenen Paradies – oder Ferment multikultureller Kooperation im Zeichen eines demokratisch-emanzipatorischen Engagements*, in Pollak 1994a, 33–37.
- POMIAN 1994
 Krisztof Pomian, *Sammlungen – eine historische Typologie*, in Grote, hrsg., *Macrocosmos...*, 1994, 107–126.
- POPP–MÂRZA E.–MÂRZA I. 1838–1995
 Vasile Popp, *Disertatie despre tipografie românești în Transilvania și în vecinatele țări de la începutul lor până la vremea noastră*, Sibiu, 1838, ed. Eva Mârza, Iacob Mârza, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1995.
- POSSEVINO 1593
 Antonio Possevino, *Bibliotheca selecta, qua agitur de ratione studiorum in historia, in disciplinis, in salute omnium procuranda*, Romae, typ. Apostolica Vaticana, 1593.
- POTT–DANNEBERG–SCHÖNERT–VOLLHARDT, HRSG. SÄKULARISIERUNG IN DEN WISSENSCHAFTEN..., 2002–2003
Säkularisierung in den Wissenschaften seit der Frühen Neuzeit, Band 1, Medizin, Medizinethik und schöne Literatur, hrsg. von Sandra Pott, Band 2, *Zwischen christlicher Apologetik und methodologischem Atheismus*, hrsg. von Lutz Danneberg, Sandra Pott, Jörg Schönert, Friedrich Vollhardt, Band 3, *Die Anatomie des Text-Körpers und Natur-Körpers*, hrsg. von Lutz Danneberg, Berlin, De Gruyter, 2002–2003.

PRESSER–JANZIN–GÜNTHER ³2007

Helmut Presser–Marion Janzin–Joachim Günther, *Das Buch vom Buch, 5000 Jahre Buchgeschichte*, Hannover, Schlüter, ³2007.

PUTEANUS 1639

Erycius Puteanus, *Auspicia bibliothecae publicae Lovaniensis...*, Lovanii, Cornelis Coenestijn, 1639. – Hasonmás kiadása: introd. et texte par Herman Jean De Vleeschauwer, Pretoria, Université de Pretoria, 1962 (Mousaion).

QUICCHEBERG 1565

Samuel Quiccheberg, *Inscriptiones, vel tituli theatri amplissimi, complectentis rerum universitatis singulas materias et imagines eximias...*, München, Adam Berg, 1565.

RÁCZ E. 2009

RÁCZ Emese, *Az egykori nagyenyedi minorita rendház könyvtárának régi állománya*, Budapest–Cluj Napoca, OSZK, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, 2009 (A Kárpát-medence könyvtárainak régi könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken, 3.)

RAJH, ED., *VPLIV IN UCINKI TISKARSTVA...*, 1988

Vpliv in ucinki tiskarstva in tiskov v panonskem prostoru de jožefinskih reform, *Utjecaj i ucinci tiskarstva i tiskanih djela u panonskom prostoru de jozefinskih reformi* – *Buchdruck und Druckschriften im panonischen Raum bis zu den josephinischen Reformen: Einfluss und Auswirkungen* – *A könyvnyomtatás és a nyomtatványok hatása és eredményei a pannon térségben II. József reformjai előtt* – 18. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modini Celje 1986, Ed. Bernard Rajh. Maribor, Univerza z Mariboru, 1988.

RAPP–EMBACH, HRSG., *REKONSTRUKTION...*, 2008

Rekonstruktion und Erschliessung mittelalterlichen Bibliotheken, Neue Formen der Handschriftenpräsentation, hrsg. von Andrea Rapp, Michael Embach, Akademie Verlag, Berlin, 2008 (Beiträge zu den historischen Kulturwissenschaften, 1.)

RAPP–EMBACH, HRSG., *ZUR ERFORSCHUNG...*, 2009

Zur Erforschung mittelalterlichen Bibliotheken, Chancen–Entwicklungen–Perspektiven, zweite Trierer Handschriften- und Bibliothekstagung, Trier, 23–24. 11. 2007, hrsg. von Andrea Rapp, Michael Embach, Frankfurt am Main, Klostermann, 2009 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, Sonderbände, 97.)

REPČÁK 1948

Josef Repčák, *Prehľad dejin knihtlače na Slovensku*, Bratislava, Tlač, 1948.

RMK I–III.

Szabó Károly, *Régi Magyar Könyvtár I. kötet (RMK I.)*, *Az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Budapest, 1879; Szabó Károly, *Régi Magyar Könyvtár II-dik kötet (RMK II.)*, *Az 1473-től 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Budapest, 1885; *Régi Magyar Könyvtár. III-dik kötet. (RMK III.) Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*, írták Szabó Károly, Hellebrant Árpád, Budapest, 1886–1891.

RMK PÓTLÁSOK..., 1990–1996

Pótlások, kiegészítések, javítások, 1–5. kötet. (RMK III, pótlások), Borsa Gedeon irányításával Dörnyei Sándor, Szálka Irma munkája, Budapest, OSZK, 1990–1996.

RMNy

Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) – *Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, 1473–1600*, Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István, Kelecsényi Ákos munkája, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971; *Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) – Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, 1601–1635*, Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla munkája, Fazakas József, Heltai János, Kelecsényi Ákos, Vásárhelyi Judit közreműködésével, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983; *Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) – Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, 1636–1655*, Heltai János, Holl Béla, Pavercsik Ilona, P. Vásárhelyi Judit munkája, Dörnyei Sándor, V. Ecsedy Judit, Käfer István közreműködésével, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000; *Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) – Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, 1656–1670*, Heltai János, Pavercsik Ilona, Perger Péter, P. Vásárhelyi Judit munkája, V. Ecsedy Judit, Käfer István közreműködésével. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.

ROTH HARRIET 1998

Harriet Roth, *Die Bibliothek als Spiegel der Kunstkammer*, in Assmann A.–Gomille–Rippl, hrsg., *Sammler...*, 1998, 193–210.

ROTH HARRIET–QUICCHEBERG 2000

Der Anfang der Museumslehre in Deutschland, Das Traktat „Inscriptiones vel Tituli Theatri Amplissimi“ von Samuel Quiccheberg, Lateinisch-Deutsch, hrsg. und kommentiert von Harriet Roth, Berlin, Akademie Verlag, 2000.

ROUSE R. H.–ROUSE M. A. 1992

Richard H. Rouse–Mary A. Rouse, *A könyvkereskedelem a párizsi egyetemen a XIII. század második és a XIV. század első felében*, in Monok–Szabó E., szerk., *A könyves kultúra I*, 1992, 11–57.

ROZSONDAI 2020

Rozsondai Marianne, *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvig*, Budapest, MTAK KIK, Kossuth, 2020.

RUYSCH MUSEUM ANATOMICUM 1691

Museum Anatomicum Ruyschianum sive Catalogus rariorum, quae in Authoris aedibus asservantur, adornatus ab eodem Frederico Ruysch ... Adduntur variae illustrationes, ut icones aeneae. Amstelodami, Hendrick Boom, 1691.

SABBA 2012

Fiammetta Sabba, *La „Bibliotheca universalis“ di Conrad Gesner, Monumento della cultura Europea*, Roma, Bulzoni, 2012 (Il bibliotecario, 25.)

SÁNDOR I. 1803

Sándor István, *Magyar könyvesház*, Győr, 1803, Streibig József, 1803.

- SARBAK, SAJTÓ ALÁ REND., SZALKAI-KÓDEX, 2019
Szalkai-Kódex, Szalkai László esztergomi érsek iskoláskönyve – Szalkai Codex, The Textbook of László Szalkai Archbishop of Esztergom, Facsimile editio, sajtó alá rend., bev. Sarbak Gábor, Esztergom–Sárospatak, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Sárospataki Római Katolikus Gyűjtemény, 2019
- SASHEGYI 1968
 Sashegyi Oszkár, *Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673–1705)*, Magyar Könyvszemle, 84(1968), 1–12.
- SASHEGYI 1969
 Sashegyi Oszkár, *Az állami könyvcenzúra állandósulása Magyarországon (1706–1725)*, Magyar Könyvszemle, 85(1969), 321–338.
- SCHATZ–STOICA 2007
 Elena Schatz–Robertina Stoica, *Catalogul colectiv al incunabilelor din România, București, CIMEC, 2007.*
- SCHLOSSER 1908
 Julius von Schlosser, *Die Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance*, Leipzig, Seemann (Monographien des Kunstgewerbes, 11.)
- SCHRÖDER 2016
 Jan Schröder, *Die Erneuerung der Rechtswissenschaft im späten 17. Jahrhundert*, in Freedman, hrsg., *Die Zeit um 1670*, 2016, 213–230.
- SCIGLITANO, A CURA DI, PROBLEMATICHE..., 2001
Problematiche e prospettive della ricerca sul materiale librario ungherese presente in Italia e sul materiale librario italiano in Ungheria, Primo incontro italo-ungherese di bibliotecari, Budapest, 9-10 novembre 2000, a cura di Mariarosaria Sciglitano, Budapest, Istituto italiano di cultura, 2001.
- SECK., HRSG., WISSENSCHAFTSGESCHICHTE..., 1981
Wissenschaftsgeschichte um Wilhelm Schickard, Symposion der Universität Tübingen im 500. Jahr ihres Bestehens (Tübingen) 1977. 06. 24–25, hrsg. von Friedrich Seck, Tübingen, Mohr, 1981 (Contubernium, 26.)
- SEIDLER A. 2014
 Andrea Seidler, *Wem gehört der Autor? Mitteleuropäische Literatur als deutschsprachige Literatur: Das Beispiel Ungarn*, in Kriegleder–Paranjare–Potocka–Seidler–Vlasta, eds., *Mehrsprachigkeit...*, 2014, 108–119.
- SEMMELWEIS 1972
 Karl Semmelweis, *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582–1823)*, Eisenstadt, Burgenländisches Landesarchiv, 1972 (Burgenländische Forschungen, Sonderheft, IV.)
- SERRAI 1988–2001
 Alfredo Serrai, *Storia della bibliografia, Tom. 1–13*, Roma, Bulzoni, 1988–2001.
- SHEEHAN 2002
 James J. Sheehan, *Geschichte der deutschen Kunstmuseen, Von der fürstlichen Kunstkammer zur modernen Sammlung*, München, Beck, 2002.

- SINKOVITS–BORZSÁK, KIAD., SZAMOSKÖZY ISTVÁN..., 1963
Szamosközy István, *Erdély története (Rerum Transylvanicarum pentades et hebdomades)*, vál., bev., jegyzetek Sinkovits István, ford. Borzsák István, Budapest, Magyar Helikon, 1963 (Monumenta Hungarica, 7.)
- SOMKUTI–MONOK, LITTERAE FOUNDATIONIS..., 2002
Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum alapító okirata – Litterae foundationis Musei Nationalis Hungariae et Bibliothecae Nationalis Széchényianae, praef. Gabriella Somkuti, red. István Monok, Budapest, OSZK, 2002 (Margaritae Bibliothecae Nationalis Hungariae).
- SPANGENBERG 1594
Cyriacus Spangenberg, *Ander Theil des Adelspiegels*, Schmalkalden, Michael Schmuck, 1594.
- SPENGLER 1918–1922
Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes, Umriss einer Morphologie des Weltgeschichte, Band 1–2*, Wien–Leipzig, Braumüller, 1918–1922.
- SPENGLER 2011
Oswald Spengler, *A Nyugat alkonya*, ford. Csejtei Dezső, Juhász Anikó, Simon Ferenc, Budapest, Noran Libro, 2011.
- STAIKOS 2004–2013
Konstantinos Sp. Staikos, *The History of the Library in Western Civilization, From Minos..., to Michelangelo*, transl. by Timothy Cullen, Vol. I–VI, New Castle (Delaware), 't Goy-Houten, Athen, 2004–2013.
- STANCIU 2010
Laura Stanciu, *Iluminism central european, Școala Ardeleană (1700–1825)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2010.
- STEMLER 2004
Ágnes Stemler, *Sprichwörter-und Redensartsammlungen nach dem Erscheinen des Adagiorum von János Baranyai Decsi*, in Barna–Stemler–Voigt, hrsg., *Igniculi sapientiae*, 2004, 256–272.
- SUTTER 1981
Berthold Sutter, *Wissenschaft und geistige Strömungen zwischen dem Augsburger Reigionsfrieden und dem Dreissigjährigen Krieg*, in Seck., hrsg., *Wissenschaftsgeschichte...*, 1981, 153–240.
- SZABÓ LAJOS, SZERK., TEOLÓGIA ÉS NEMZETEK, 2016
Teológia és nemzetek, Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete, szerk. Szabó Lajos, Budapest, Luther Kiadó, 2016.
- SZARVASI 1939
Szarvasi Margit, *Magánkönyvtárak a XVIII. században, Főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei*, Budapest, OSZK, 1939 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 7.)

SZAUDEK–TARNAI, SZERK., IRODALOM ÉS FELVILÁGOSODÁS, 1974

Irodalom és felvilágosodás, Tanulmányok, szerk. Szauder József, Tarnai Andor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

SZÉCHÉNYI, CATALOGI 1799–1815

Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Comitis Széchényi..., Vol. 1, Sopronii, typ. Siessianis, 1799 – *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi*, Sopronii, typis Siessianis. 1803 – *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae*, Posonii, typis Belnaianis, 1803 – *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae. Tomi I. Scriptores Hungaros et Rerum Hungaricarum typis editos complectentis. Supplementum I. A.–Z.* Posonii, typis Belnaianis, 1803. – *Catalogus manuscriptorum :bibliothecae nationalis hungaricae Széchenyiano-regnicolaris.* Vol. 1–3. Sopronii, typis haered. Siessianorum, 1813–1815. – *Catalogus numerum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani.* Vol. 1–2. Pestini, typis Matthiae Trattner, 1807–1810.

SZELESTEI NAGY 1984

Szelestei N. László, *Bél Mátyás kézíratos hagyatékának katalógusa*, Budapest, MTAK, 1984.

SZENDE K. 2018

Katalin Szende, [*Trust, Authority, and the Written World in the Royal Towns of Medieval Hungary*](#), Turhout, Brepols, 2018 (*Utrecht studies in medieval literacy*, 41.)

SZÜGYI-SZŰCS–VERES 2019

Szügyi-Szűcs Judit–Veres Anna Mária, *A Gyulafehérvári Római Katolikus Papnevelő Intézet „Seminarium Incarnatae Sapientiae” Könyvtárának régi állománya, I, Az 1601 előtti nyomtatványok és a Régi Magyar Könyvtár*, Budapest, MTA KIK, 2019 (*A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei – Altbücherbestände ungarischer Bibliotheken im Karpatenbecken*, 12.)

TAKÁCS 2015

Takács Péter, *A rózsza neve: Magyar Köztársaság, Az államok nevééről és a magyar állam átnevezéséről*, Budapest, Gondolat, 2015 (*Ratio recta*).

TANDI, SZERK., SZEGEDTŐL SZEGEDIG, 2013

Szegedtől Szegedig, Antológia 2013, szerk. Tandi Lajos, Szeged, Bába Kiadó, 2013.

TARNÓC 1973

Tarnóc Márton, *A magyar könyv a 17. század elején*, Magyar Könyvszemle, 89(1973), 315–331. (Benda Kálmán, Székely György és Gyenis Vilmos hozzászólásával.) Különlenyomat: *Reneszánsz Füzetek* 25. Budapest, MTA ITI, 1973.

TÓTH A. 1986

András Tóth, *Ungarische Bibliotheksgeschichte vom Frieden von Szatmár (1711) bis zum Österreich-Ungarischen Ausgleich*, Gutenberg-Jahrbuch, 61(1986), 361–376.

TÓTH A.–VÉRTESY 1982

Tóth András–Vértesy Miklós, *A budapesti Egyetemi Könyvtár története, 1561–1944*, Budapest, ELTE EK, 1982.

TÓTH BÉLA–DANKÓ 1986

Nyomdatörténeti és nyomdászélelmód-kutatási tanulmányok, Debrecen város 625., a debreceni nyomdászat 425. évfordulójára, szerk. Tóth Béla, Dankó Imre, Budapest–Debrecen, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Alföldi Nyomda, 1986.

TÓTH I. GY. 1985

Tóth István György, *Iskolák és analfabéták a szentgotthárdi uradalom falvaiban*, in Klaniczay G.–Poór–Ring, szerk., *A felvilágosodás jegyében*, 1985, 258–271.

TÓTH I. GY. 1986

Tóth István György, *Írásbeliség és szóbeliség a XVII–XVIII. századi mezővárosokban*, in Novák–Selmeczi, szerk., *Falvak, mezővárosok...*, 1986, 373–384.

TÓTH I. GY. 1987A

István György Tóth, *L'alphabetisation des paysans en Transdanubie occidentale au temps des Lumières*, in Kovács I., publ. par, *Début et fin des Lumières...*, 1987, 293–300.

TÓTH I. GY. 1987

Tóth István György, *Paraszi írástudás a körmendi uradalomban a 17–19. században*, in Bálint, szerk., *Adalékok...*, 1987, 143–165.

TÓTH I. GY. 1996

Tóth István György, „Mivelhogy magad írást nem tudsz...”, *Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17.)

TÓTH I. GY. 2002

Tóth István György, *Alfabetizáció a XVII–XVIII. századi Magyarországon*, Acta Papensia, A Pápai Református gyűjtemények közleményei, 2(2002), Nr. 1-2, 31–37.

TOUATI 2003

Houari Touati, *L'armoire à sagesse, Bibliothèques et collections en Islam*, Paris, Flammarion, Aubier, 2003 (Collection historique).

TÖRÖK D., SZERK., BÉCS..., 2011

Bécs, álmok köntöse: magyar írók Bécs élménye, 1873–1936, szerk. Török Dalma, Budapest, PIM, 2011.

TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRI 1952

Tudományos könyvtári problémák a Szovjetunióban, kiad az OSZK, Budapest, OSZK, 1952 (A Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye).

TÜSKÉS, SZERK., BOD PÉTER..., 2004

Bod Péter, *a historia litteraria művelője*, Tanulmányok, szerk. Tüskés Gábor, munkatársak Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Budapest, Universitas, 2004 (Historia litteraria, 15.)

VAJDA 1994

Vajda Erik, *Időszaki kiadványok válogatott cikkeinek online adatházisa kooperációs partnerek együttműködésével, Megvalósíthatósági tanulmány*, Budapest, OSZK, 1994 (A Könyvtári Figyelő könyvsorozata, 2.)

VÁRKONYI Á. 2003

R. Várkonyi Ágnes, *A múzeum gondolata a felvilágosodás korában és a reformkorban*, Acta Musei Militaris in Hungaria – A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 6(2003), 9–41.

VÁSÁRHELYI, SZERK., *FATA LIBELLI...*, 2003

Fata libelli, A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai – *Fata libelli ad octoginta annos natum Gedeon Borsa ab amicis discipulisque scripta*, szerk. P. Vásárhelyi Judit, Budapest, OSZK, 2003.

VÁSÁRHELYI, SZERK., *FEJEZETEK 17. SZÁZADI...*, 2001

Fejezetek 17. századi nyomdászatunkról – Studien über die ungarländische Typographie des 17. Jahrhunderts, szerk./hrsg. Vásárhelyi Judit, Budapest, OSZK, Osiris, 2001 (Libri de libris).

VÁSÁRHELYI, SZERK., *SYLVAE TYPOGRAPHICAE*, 2012

Sylvae Typographicae, Tanulmányok a Régi Magyarországi Nyomtatványok 4. kötetének (1656–1670) megjelenése alkalmából, szerk. P. Vásárhelyi Judit, Budapest, Argumentum Kiadó, 2012 (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 5.)

VERVLIE, PRÉS. PAR., *LIBER LIBRORUM*, 1973

Liber librorum, Cinq mille ans d'art du livre, présenté par Hendrik D. L. Vervliet, Bruxelles, Arcade, 1973.

VISKOLCZ 2006

Viskolcz Noémi, *Kié a könyvtár? I. Lipót kísérlete a Bibliotheca Corviniana maradványainak megszerzésére*, in Font Zs.–Keserű G., szerk. Ötvös Péter Festschrift, 2006, 283–288.

VISKOLCZ 2008

Viskolcz Noémi, *Corvinák Bécsben a 16–18. században*, Magyar Könyvszemle, 124(2008), 272–291.

VISKOLCZ 2009

Viskolcz Noémi, *Peter Lambeck budai utazása a corvinákért 1666-ban*, Magyar Könyvszemle, 125(2009), 149–188.

VISKOLCZ 2016

Viskolcz Noémi, *Zsámboky János könyvtárának sorsa*, Magyar Könyvszemle, 132(2016), 404–444.

VISKOLCZ 2017

Viskolcz Noémi, *A gyűjtés története Magyarországon*, Kézirat, 2017.

VISKOLCZ, KKK VIII, 2013

Viskolcz Noémi, *A mecenatúra színterei a főúri udvarban*, Nádasdy Ferenc könyvtára, Szeged–Budapest, SZTE, HEH, 2013 (A Kárpát-medence korai újkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, VIII.)

VIZKELETY 2008

András Vizkelety, *Die Fraternitas XXIV plebanorum civitatum regalia in Oberungarn und der Handschriftenbestand Zipser Pfarreibibliotheken*, in Kruppa, hrsg., *Pfarreien im Mittelalter*, 2008, 327–338.

VODOSEK, HRSG., *VORFORMEN...*, 1978

Vorformen der Öffentlichen Bibliothek, zusammengestellt und eingeleitet von Peter Vodosek, Wiesbaden, Harrassowitz, 1978 (Beiträge zum Büchereiwesen, Reihe B, Quellen und Texte, Heft. 6.)

VOSSKAMP, HRSG., *IDEALE AKADEMIE*, 2002

Ideale Akademie: vergangene Zukunft oder konkrete Utopie?, hrsg. von Wilhelm Vosskamp, Berlin, Akademie Verlag, 2002 (Forschungsberichte der Interdisziplinären Arbeitsgruppen der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, 11.)

WESTRENN, *CATALOGUS BIBLIOTHECAE*, 1692

Catalogus variorum exquisitissimorum, raroque occurrentium librorum (per longos annos assiduo labore ac studio collectorum nitidissimeque compactorum) inter quos excellent Historici Graeco Latini, Antiquarii, Numismatici, Litteratores, Geographici et alii Miscellanei Bibliothecae... Domino Johanne van Westrenen (dum viveret) J. U. L. Quorum Auctio habebitur in Officina Petri van der Aa, Bibliopolae in de Korsteeg in't Musijkboek. Ad Diem 23. Septembris St. N & seqq. 1692. ... Lugdunum Batavorum, Pieter van der Aa, 1692.

WIMMER 2011

Ruprecht Wimmer, *Der Jesuit Michael Denis, Maria Theresias Hofdichter, Barde und Bibliothekar*, in Mourey, hrsg., *Maria Theresias Kulturwelt...*, 2011, 45–58.

WINKLER 1932

Winkler Pál, *A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története*, Kalocsa, Árpád Rt., 1932 (Árpád könyvek).

WITTEN–DECEMBRIO 2002

Angelo Camillo Decembrio *De politia litteraria*, ed. by Norbert Witten, De Gruyter, 2002 (Beiträge zur Altertumskunde, 169.)

WORM MUSEUM 1765

Museum Wormianum seu Historia rerum rariorum, tam naturalium, quam artificialium, tam domesticarum, quam exoticarum, quae Hafniae Danorum in aedibus Authoris servantur, adornata ab Olao Worm... Variis et accuratis iconibus illustrata. Lugduni Batavorum, Jan Elsevir, Daniel Elsevir, 1655. (új kiadása: Fortgesetzte Beiträge zur Naturkunde, Band 9., Berlin, Verlag der Real-Schule, 1765, 727–778.)

ZEDELMAIER 1992

Helmut Zedelmaier, *Bibliotheca universalis und bibliotheca selecta: das Problem der Ordnung des gelehrten Wissens in der frühen Neuzeit*, Köln–Wien, Böhlau, 1992 (Archiv für Kulturgeschichte, Beihefte, 33.)

ZVARA 2014

Zvara Edina, Esterházy Miklós (1765-1833) herceg, a magyar művelődés támogatója, Magyar Könyvszemle, 130(2014), 374–381.

ZVARA 2016

Zvara Edina, *Egy tudós hazafi Bécsben: Görög Demeter és könyvtára*, Budapest, Gondolat, OSZK, 2016 (Nemzeti Téka).

ZSÁMBOKI 1978

László Zsámboki, *Die Schemnitzer Gedenkbibliothek von Miskolc, Ungarn*, Miskolc, 1978 (Publikationen der Zentralbibliothek der Technischen Universität für Schwerindustrie, 18.)

MONOK ISTVÁN KÖNYVTÁRÜGYI ÍRÁSAI, MEGJELENT VÉLEMÉNYEI

1981

Erdei Klára–Monok István, *Bibliothèque Centrale de l'Université Attila József*, Nouvelle du Livre Ancien (Paris), 1981, Nr. 29, 5.

1987

Gnomon – Le Moyen Âge – Bibliographie internationale de l'Humanisme et de la Renaissance – Bibliothèque de l'Humanisme et de la Renaissance – Nouvelle Revue du XVIe siècle – Archiv für Reformationsgeschichte – XVIIe siècle – Dix-huitième siècle, in *Társadalomtudományok (Időszaki kiadványok)*, szerk. Kokas Károly, Szeged, JATE, 1987 (József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Bibliográfiai kalauz, I), 123–134, 139–140.

1998

Formation des bibliothecaires du livre ancien à Szeged, Nouvelles du Livre Ancien (Paris) 1998, Nr. 96, 2.

1999

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Könyvtártudományi Tanszékének története, in *Szegedi Tanárképző Főiskola, 1873–1998, Tanszéktörténet*, szerk. bizottság: Apróné Laczó Katalin, Békési Imre, Bereczki Sándor, Csillik László, Galgóczi Anna, Monok István, Szeged, JGYTF, 1999, 45–53.

Kutatás, állományfejlesztés, szerzővé válás, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 8(1999), Nr. 9, 7–12.

A Nemzeti Könyvtár könyvtári és tudományos együttműködési stratégiája, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 8(1999), Nr. 12, 6–15.

Magyar könyvtárak idegen kulturális környezetben, *Hungarológia*, 1(1999), Nr. 1–2. 37–49.

Vázlat a nemzeti könyvtár együttműködési stratégiájáról, *Könyvtári Levelező/Lap*, 1999/10, 10–13.

Palabras preliminares – Előszó, in Ladislao Kurucz, *Húngaros en la Argentina – A magyarok Argentínában*, Buenos Aires, Biblioteca Nacional, 1999, 4–5.

Pályázat az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatói munkakörére, *Könyvtári Figyelő*, 9(45)(1999), 489–497.

Magyar művésztkönyvek Frankfurtban, a kiállítás megnyitója, *OSZK Híradó*, XLII(1999), Nr. 9-12, 4.

Hagyományörzés és modern szolgáltatás, *Könyvtári Figyelő*, 9(45)(1999), 524–526.; ugyanez: *OSZK Híradó*, XLII(1999), 7–8.

2000

Bevezetés, in *Az Országos Széchényi Könyvtár 1999. évi beszámolója*, Budapest, OSZK, 2000, 5.; ugyanez: *OSZK Híradó*, XLIII(2000), Nr. 5-6, 16–17.

A hagyomány megőrzésének egy lehetősége: *bibliothecarius doctus*, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 9(2000), Nr. 9, 9–16.

A magyar könyvtárak lehetőségei a tartalomszolgáltatásban, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 9(2000) Nr. 6, 18–23.

Az Országos Széchényi Könyvtár szerepe a határokon kívüli magyar könyvtárak ellátásában, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 9(2000), Nr. 7, 12–18.

Az Országos Széchényi Könyvtár szerepe a nem magyarországi könyvtárak ellátásában, Könyvesház 1, A Művelődés melléklete, 9(2000), 2–4.

Fejlettebb technikai háttér, gyengébb hallgatói és kutatói teljesítmények? Könyv, könyvtár, könyvtáros, 9(2000), Nr. 1, 6–11.

2001

A közgyűjtemények és a hatalom, Szimpózium, V. Nemzetközi Hungarológiai Világkongresszus, Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10., Tudományos program, szerk. Tuomo Lahdelma, Maticsák Sándor, Petteri Laihonon, Jyväskylä, Ulyopisto, 2001. 69–70.

Gondolatok a könyvtárról, 175 éves a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Magyar Könyvszemle, 117(2001), 140–142.

Bevezetés, in Az Országos Széchényi Könyvtár 2000. évi beszámolója, Budapest, OSZK, 2001, 5–6.

Előszó – Foreword, in Az Országos Széchényi Könyvtár programja, 2001 – Annual Plan of the National Széchényi Library for 2000, Budapest, OSZK, 2001, 9–11., 73–75.

Köszöntő – Welcoming address, in Kulturális innováció és információkeresés, A finnugor örökség digitalizálása és automatizált tartalmi feltárása, Magyar–finn–észti konferencia, OSZK 2001. szeptember 14., szerk. Darányi Sándor–Dominich Sándor, Budapest, OSZK, 2001, OSZK, 16–20.

Köszöntő, in Itt a Szabad Európa Rádió, a szabad Magyarország hangja, Konferencia és kiállítás a Szabad Európa Rádió szerepéről a XX. századi magyar történelemben, Budapest, 2000. október 5–6., szerk. Simándi Irén, Budapest, OSZK, 2001, 7–8.

Monok István–Ötvös Péter, Die Ausbildung von wissenschaftlichen Bibliothekarinnen und Bibliothekaren in Ungarn am Beispiel von Szeged, Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 48(2001), Heft. 2, 43–45. Teljesebb szöveg: <http://www.goethe.de/z/30/infomoe/ungarn/deungoo.htm> (itt volt, ennyit ér a digitális közlés)

Ünnepi bevezető – Anniversary introduction, in Az Országos Széchényi Könyvtár programja, 2002 – Annual Plan of the National Széchényi Library for 2002, Budapest, OSZK, 2001, 9–11., 105–108.

2002

Bevezetés – Preface, in Az Országos Széchényi Könyvtár 2001. évi beszámolója – Annual Report of the National Széchényi Library for 2001, Budapest, OSZK, 2002. 4–5, 74–75.

A nemzeti könyvtár évfordulójára, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 11(2002), Nr. 7, 3–6.

Alexandria óta változatlanul, *Nemzeti könyvtár a változó időben*, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 9(2002), Nr. 1, 5–10.

I progetti della digitalizzazione della Biblioteca nazionale Széchényi – Az Országos Széchényi Könyvtár digitalizálási tervei, in *Secondo incontro italo-ungherese di bibliotecari – Második olasz-magyar könyvtáros találkozó*, Roma, 2001. november 29., szerk. Németh Gabriella, Budapest, OSZK, 2002, 20–29.

Bevezető, in *Az Országos Széchényi Könyvtár informatikai fejlesztései 1999–2002*, Budapest, OSZK, 2002, 3–4.

Bevezető, in *Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 1999–2002*, Budapest, OSZK, 2002, 3.; ugyanez: *Irodalomismeret*, XII(2002), Nr. 5–6, 109–110.

2003

Előszó – Foreword, in *Az Országos Széchényi Könyvtár programja, 2003 – Annual Plan of the National Széchényi Library for 2003*, Budapest, OSZK, 2003, 9–10., 107–108.

Bevezetés, in *Az Országos Széchényi Könyvtár 2002. évi beszámolója*, Budapest, OSZK, 2003, 5–6.

Az Országos Széchényi Könyvtár stratégiai terve elé, A nemzeti könyvtár jövője, Mercurius 2002, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2003, 3–5.

A Foreword of the Strategic Plans of the National Széchényi Library, The Past and the Future of our National Library, Bulletin 2002, National Széchényi Library, Budapest, 2003, 3–5.

A hatalom és a közgyűjtemények, Bevezető gondolatok egy szimpózium munkájához, in *A könyvtárak és a hatalom, Tanulmányok és dokumentumok*, szerk. Monok István, Budapest, OSZK, Gondolat, 2003 (Nemzeti Téka), 7–14.

Bibliothèque Nationale Széchényi, Budapest (Fonds anciens), Nouvelles du Livre Ancien (Paris, IRHT) 2003, Nr. 112, 3–4.

Beszélgetés Monok Istvánnal az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójával, (Szabó Béla István), Papírlap 2003/1, 15–18.

A magyar múzeumok és könyvtárak következő kétszáz éve elé, in *Országos múzeumi közművelődési konferencia*, Esztergom, Vitéz János Katolikus Főiskola, 2002. június 26–28., szerk. Lengyelne Kurucz Katalin, Budapest, Pulszky Társaság, 2003, 31–39.

A könyvtárak és a hatalom, Tanulmányok és dokumentumok, szerk. Monok István, Budapest, OSZK, Gondolat, 2003 (Nemzeti Téka).

2004

Előszó – Foreword, in *Az Országos Széchényi Könyvtár programja, 2004 – Annual Plan of the National Széchényi Library for 2004*, Budapest, OSZK, 2004, 9–11., 99–102.

Hozzászólás „A filológia és a digitális barbárság” beszélgetéshez, <http://magyar-irodalom.elte.hu/biop/barbar/index.html> (2020. április 20-án még működött)

Pályázat az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatói állásának elnyerésére, Könyvtári Figyelő, 14(50)(2004), 291–306.; ugyanez CD-ROM kiadásban a Múzeumi Hírlevél 2004/10. mellékleteként.

Az 1850 előtti kéziratok és régi könyvek közös katalógusa, Könyvtári Levelező/Lap, 2004/7, 3–5.

Les bibliothèques hongroises et le Consortium of European Research Libraries,

http://www.enssib.fr/article2.php?id_cat=&idx=230 (már eltűnt az éterben)

La ricerca del materiale ungherese nelle biblioteche statali d'Italia, Annuario, Studi e documenti italo-ungheresi, Roma–Szeged, Accademia d'Ungheria in Roma Istituto storico „Fraknoi”, Università degli studi di Szeged Dipartimento di italianistica, 2004, 11–14.

„Sok minden megváltozott az OSZK-ban” Beszélgetés Monok Istvánnal, (Mezey László Miklós, Vajda Kornél), Könyv, könyvtár, könyvtáros, 13(2004), Nr. 8, 3–9.

Helyismereti célú digitalizálás és a Nemzeti Digitális Könyvtár, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 13(2004), Nr. 9, 14–19.

Vorwort zur Neuauflage, in Hungarica, Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften, Gesammelt und beschrieben von Alexander Apponyi, Teil I, Neubearbeitet von József Vekerdí, Budapest, OSZK, 2004, VII–VIII.

2005

Előszó – Foreword, in Az Országos Széchényi Könyvtár programja, 2005 – Annual Plan of the National Széchényi Library for 2005, Budapest, OSZK, 2005, 9–10., 117–118.

A kulturális örökség közvagyon? in Kulturális örökség – társadalmi képzelet, szerk. György Péter, Kiss Barbara, Monok István, Budapest, OSZK, Akadémiai Kiadó, 2005, 9–11.

Az olvasott örökség – hagyomány és megújulás, in Kulturális örökség – társadalmi képzelet, szerk. György Péter, Kiss Barbara, Monok István, Budapest, OSZK, Akadémiai Kiadó, 2005, 83–92.; ugyanez rövidítve: Könyv, könyvtár, könyvtáros, 14(2005), Nr. 1, 3–10.

Az Országos Széchényi Könyvtár digitalizálási elvei és gyakorlata, Korunk, 3. folyam, 16(2005), Nr. 6, 108–109.

Helyismereti célú digitalizálás és a Nemzeti Digitális Könyvtár, in Helyismeret–digitalizálás–Európai Unió, Helyismereti könyvtárosok XI. országos tanácskozása, Szolnok, 2004. július 14–16., szerk. Takáts Béla, Szolnok, Verseggy Megyei Könyvtár, 2005, 10–17. (CD–ROM is).

A közgyűjteményi tudományos napok, in Közgyűjteményi tudományos napok I, Sopron, szerk. Ekler Péter, Budapest, OSZK, Gondolat, 2005 (Nemzeti Téka), 7–13.

Az Országos Széchényi Könyvtár hungarológiai tevékenységének átalakulása, Mikes International (Den Haag), 5(2005), Nr. 1, 55–58.

<http://epa.oszk.hu/00000/00007/00014/pdf/index.htm> (2020. április 20.)

2006

Előszó – Foreword, in Az Országos Széchényi Könyvtár programja, 2006 – Annual Plan of the National Széchényi Library for 2006, Budapest, OSZK, 2006, 5–9., 109–113.

La bibliotheca Corviniana Digitalis come sistema esperto, Annuario, Studi e documenti italo-ungheresi, Roma–Szeged, Accademia d’Ungheria in Roma Istituto storico „Fraknoi”, Università degli studi di Szeged Dipartimento di italianistica, 2005, 258–262.

Az Országos Széchényi Könyvtár új szervezeti felépítése, Mercurius 2005, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2006, 5.

The New Organizational Structure of the National Széchényi Library, Bulletin 2005, National Széchényi Library. Budapest, 2006, 5.

2007

Előszó – Foreword, in *Az Országos Széchényi Könyvtár programja, 2007 – Annual Plan of the National Széchényi Library for 2007*, Budapest, OSZK, 2007, 9–11., 87–90.

Előszó, in *Translatio librorum, Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatott könyvek kapcsán*, szerk. Jekatyerina Jurjevna Genyijeva, Kiss Ilona, Monok István, Budapest, OSZK, 2007, 15–16.

National Libraries in Changing Times, in *400th Anniversary of the National and University Library in Zagreb, Proceedings of the Scientific Conference*, Zagreb, 9–11 May 2007, ed. by Mirna Willer, Zagreb, NSK, 2007 (papír és CDROM kiadás), 48–55.

Nacionalne knjižnice u vremenima promjena, in *400. obljetnica Nacionalne i Sveučilišne Knjižnice u Zagrebu, Znanstveno-stručni skup. Zagreb, 9–11. svibnja 2007*, red. Mirna Willer, Zagreb, NSK, 2007, (CDROM kiadás), 79–86.

A nemzeti könyvtár és a határon túli könyvtárak – változó szerepek, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 16(2007), Nr. 8, 45–52.

The Union Catalogue of Rare Book Collections in the Carpatian Basin: about the Expert System on Book History in Hungary, CERL Papers, VII(2007), 7–14.

Predgovor – Foreword, in *Books with Baron Moritz Kornfeld’s Ex Libris in the Collections of Nizhny Novgorod State Scientific Library im. V. I. Lenina*, Catalogue comp. by T. Andreeva, N. Golubeva, L. Mishina, Nizhny Novgorod, State Scientific Library, 2007, 6–9.

2008

Az Országos Széchényi Könyvtár Corvina-programja, Magyar Könyvszemle, 124(2008), 330–333.

Predislovije, in *Sárospatakszkaja kollekcija i isztorija ee vozvrasenija v Vengriju*, Szbornyik sztatyej, Otvetsztvennűje redaktorű: Ekatyerina Ju. Gennyijeva, Istvan Monok, Moszkva, Rosszpen, 2008, 11–12.

2009

A *bassanoi Remondini Múzeum*, Magyar Könyvszemle, 124(2008), 455–457.

A kötelességtől szóló párbeszéd kapcsán, Hipertext.hu

<http://emir.hu/hipertext/story/k%C3%B6teles-p%C3%A9ld%C3%A1ny%C3%B3l-sz%C3%B3l%C3%B3-p%C3%A1rbesz%C3%A9d-kapcs%C3%A1n> (2020. április 20-án már nem élő link)

Időkapszula, vagy szolgáltató üzem, A könyvtárak ereje és gyengeségei, NETWORKSHOP 2009. Szeged, 2009. április 15., Video előadás megtekinthető:

<http://vod.niif.hu/index.php?lg=hu&mn=archive&eid=91&sm=listevent>; papíron: Könyv, könyvtár, könyvtáros, 18(2009), Nr. 6, 3–11. (az internetes link 2020. április 20-án már nem élő).

Le Supplementum Corvinianum et le programme „Corvina” de la Bibliothèque nationale Széchényi, in Matthias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'état moderne, publié par Jean-François Maillard, István Monok, Donatella Nebbiai, Budapest, OSZK, 2009 (Supplementum Corvinianum, II), 7–10.

Pályázat az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatói munkakörére,

<http://www.konyvtaros.com/2009/11/nemzeti-konyvtarat-kepviselni-nehez.html>; ugyanez: <http://www.slideshare.net/darvastoth/monok-istvn-figazgati-plyzata>;

nyomtatásban: Könyvtári Figyelő, 19(55)(2009), I–XVII. (a digitális megjelenések nem éltek már 2020. április 20-án).

A kutya meg a farka, Az Országos Széchényi Könyvtár és a Nemzeti Digitális Adattár szerepe a könyvtári dokumentumok digitális összegyűjtésében, szolgáltatásában és megőrzésében (egy 2006 szeptemberi hozzászólás) <http://www.konyvtaros.com/2009/12/poharas-kave.html> (2020. április 20-án nem élő link).

2010

A 15. éves EKE köszöntése, in Előadások, Kirándulások, Emlékezések..., szerk. Ásványi Ilona, Pannonhalma, Egyházi Könyvtárak Egyesülése, 2009 (EKE Füzetek, 2), 5–6.

A Kárpát-medence magyar levéltári, kézirat- és könyvgyűjteményeinek kutatása, Virtuális állományegyesítés – a magyarországi szellemi alkotások egykori erőterének bemutatása, in Programtervezetek, Melléklet a „Magyar-magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége” című kiadványhoz, szerk. Tarnóczy Mariann, Budapest, MTA, 2010, 31–35.

2011

From the Bibliotheca Alexandrina to the New Library of Alexandria, Basic Mission Statements of the Libraries in Changing Times, in Proceeding ICI 10. International Conference on Information, Information Technology Role in Development, Delta University in Gamasa–Mansoura, Egypt, 4–6. December 2010, ed. by Mohammed Rabie Nasseh, Gamasa–Mansoura, Delta University, 2011, 153–157. <http://www.deltaniv.edu.eg/ici10/Proceeding.rar> (2020. április 20-án nem élő link)

2012

The Cultural Policy Aspects of Digitalisation of Written Cultural Heritage in Europe and in Hungary, in ICI 12. *International Conference on Information. Learning Unlimited*, 12–13. December 2012. Kuala Lumpur, Open University of Malaysia, Papers, CDROM edition, 2012, 129–134.

2013

Einleitung, in *Digitale Quellensammlungen. Erstellung – Archivierung – Präsentation – Nutzung*, hrsg. von Jörg Meier, Fabian Kopp, Jan Schrastetter, Berlin, Weidler Verlag, 2013 (Beiträge zur Editionsphilologie, 4), 11–13.

2014

Milyen tárgyakra kellene költeni az MNB értéktár programja részére vásárlásra tervezett harmincmilliárd forintot? Hozzászólás, Múzeumcafé, 8(2014), Nr. 3, 29–30.

2015

Nyílt hozzáférés és koraiújkori kultúra Magyarországon és Erdélyben, Hozzászólás Klaus Graf posztjához az Open Access gondokról, Obeliscus, A koraiújkori folyóirata, (2015. december 20.) <http://obeliscus.hu/hu/content/nyilt-hozzaferes-es-koraiujkori-kultura-magyarorszagon-es-erdelyben> (2020. április 20-án már nem működik).

2016

Új hatalmi viszonyok a tudományos információk megosztásában, Magyar Tudomány, 177(2016), 690–696.

2017

A könyvnyomtatás ígéret volt – és az internet? Könyvtári Figyelő, 63(2017), 36–41.

Antikváriusok, könyvtárosok és másféle könyves emberek – két beszélgetés az Országos Széchényi Könyvtárban, Magyar Könyvszemle, 133(2017), 96–98.

Az emlékezet közgyűjteményi megőrzése, Lukács György hagyatéka kapcsán, Magyar Tudomány, 178(2017), 910–913.

A tudás változásai, egy olvasmánytörténész szemével, Magyar Tudomány, 178(2017), 1369–1375.

Művelődési eszmények: a tudás mintázatainak változásai (olvasmánytörténeti nézőpontból), in *Az oktatás korproblémái*, szerk. Hunyady György, Csapó Benő, Pusztai Gabriella, Szívák Judit, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017, 41–57.

2018

[A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei és a Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása](#), *Per aspera ad astra*, V(2018), Nr. 1, 89–96.

- Könyvtár, Európa emlékezete, in *A szükséges dolgokban legyen egység, a kétésekben szabadság, mindenben pedig szeretet*, Tanulmányok Löffler Erzsébet tiszteletére, szerk. Horváth István, Eger, Egri Lokálpatrióta Egyesület, 2018, 151–156.
- Ami hagyományos, és ami új, Erdélyi könyvtárak a 21. században, in *Erdélyi évszázadok, A kolozsvári Magyar Történeti Intézet évkönyve, III, Hagyomány és újítás, a 21. századi könyvtárban*, főszerk. Rüszt-Fogarasi Enikő, e szám mentora Monok István, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2018, 15–24.
- Die öffentliche Sammlung als Erinnerungsort, Das Beispiel des Handschriftennachlass von Georg Lukács*, Ungarn Jahrbuch (Regensburg), 34(2018), 261–266.
- A könyvtár múzeuma, vagy a múzeum könyvtára? Egy közép-európai történet magyar példákkal, in *Universitas – historia, Tanulmányok a 70 éves Szógi László tiszteletére*, szerk. Draskóczy István, Varga Júlia, Zsidi Vilmos, Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2018, 567–576.

2019

- Köszöntő, in *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ*, kiad. Monok István, Budapest, MTA KIK, 2019, 6–7.
- Director General's Welcome*, in *Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences*, ed. by István Monok, Budapest, MTA KIK, 2019, 6–7.
- Európai kultúra, nemzeti örökség, in *Magyar könyvtárosok VIII. Világtalálkozója*, Budapest, 2018. november 6–7., szerk. Csaba Attiláné, Budapest, Könyvtári Intézet, 2019, 69–78.; ugyanez jegyzetelve: *Könyvtári Figyelő*, 29(65)(2019), 81–86.
- Megfontolások egy szükséges egyházi könyvtári stratégiához, in *25 éves az Egyházi Könyvtárak Egyesülése, Jubileumi konferencia*, Budapest, 2019, III. 5, szerk. Ásványi Ilona, Budapest, EKE, 2019, 30–36.
- Os manuscritos de Georg Lukács, A Coleção Pública como Local de Memória*, Livro (São Paulo), 7/8(2019), 395–399.
- Michael Denis' Vorwort zum Katalog der Ödenburger Bibliothek des Ferenc Széchenyi, in *Kulturelle Zirkulation im Habsburgerreich, Der Kommunikationsraum Wien*, hrsg. von Wynfrid Kriegleder, Andrea Seidler, Wien, Praesens Verlag, 2019 (Verflechtungen und Interferenzen, Studien zu den Literaturen und Kulturen im zentraleuropäischen Raum, 4), 84–88.

SZEMÉLY- ÉS HELYNEVEK MUTATÓJA

- Aa, Pieter van der 251
 Aczél György 125
 Agárdi Péter 121
 Ágoston, Szent 134
 Al- Mas'ûdî (Ibn al-Husayn al- Mas'ûdî) 44
 Alexandria (EGY) 8, 13, 25, 43, 45, 49, 50, 54, 55, 56, 58, 90, 97, 98, 147, 222, 225, 238, 254, 257
 Alexovics Vazul 141
 Al-Jāhiz (Ibn Baḥr al-Kinānī) 44
 Al-Nadīm (Ibn al-Nadīm) 25
 Alsace lásd Elzász
 Alsólendva (Alsólindva, Lendva, Pomurska, SLO) 84, 238
 Alvinc (Vințu de Jos, Fehér, RO) 77
 Amenábar, Alejandro 8
 Amsterdam (Amstelodamum, NL) 245
 Andreeva, Tatjana 256
 Antall József 109
 Antalóczi Lajos 161, 212
 Antwerpen (Antverpia, Anvers, BE) 158, 242
 Apafi család 51, 100
 Apponyi Alexander 255
 Aquilon, Pierre 212, 217
 Aranka György 63, 212
 Arany János 142
 Argentoratum lásd Strasbourg
 Arnhem (Zutphania, Gelderland, NL) 234
 Arnold, Klaus 25, 46, 212
 Assmann, Aleida 212, 245
 Assur-ban-Apli (Assurbanipal) 42
 Ásványi Ilona 257, 259
 Augsburg (Bayern, D) 134, 247
 Augustínová, Eva 71, 117, 231
 Ayad, Sara 8, 218
 Babus Antal 142, 212
 Badalić, Josip 117, 212
 Bader, Gabriel 162
 Bajáki Rita 65, 212
 Baka István 7
 Balázs Béla 125
 Balázs Éva, H. 231
 Balázs Péter 213
 Balázsfalva (Blaj, Fehér, RO) 15, 52, 96
 Bálint István János 212, 249
 Balluch, Christian 119
 Balzac, Guez de 24, 216
 Bánát (RO) 85, 116
 Bánffy család 99, 238
 Bánfi Szilvia 120, 212, 213
 Baranyai Decsi János 139, 213, 214, 247
 Barbarics-Hermanik Zsuzsa 152, 164, 213
 Barbier, Frédéric 8, 9, 16, 20, 47, 96, 97, 149, 153, 213, 214, 225
 Barcza József 158, 214
 Baricz Zsolt 12, 105, 214
 Barker, Sara K. 213, 235
 Barna Gábor 214, 222, 247
 Bataillon, Louis J. 20, 214
 Batthyány család 93, 101, 238
 Batthyány Ignác 95, 155, 156, 225, 229
 Batthyány József 160
 Bautzen (Budissina, Sachsen, D) 225
 Bázél (Basel, Basel-Stadt, CH) 93, 134
 Bazin, Jean 225
 Bécs (Vienna, Wien, A) 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 92, 99, 152, 155, 156, 160, 211, 237, 249, 250, 251, 259
 Beerren, Henricus 234
 Behrendt, Johann 25, 46, 214
 Beímel József 234
 Beke Margit 160, 214
 Békefi Remig 157, 214
 Békés Enikő 214, 216
 Bél Mátyás 137, 160, 248
 Belgrád (Nándorfehérvár, SRB) 16
 Bembo, Pietro 91

- Benda Kálmán 165, 248
 Benkő Samu 165, 214
 Benza, Alban 225
Beregszász (Beregovo, Kárpátalja, UA) 84
 Berg, Adam 244
 Berlász Jenő 12, 15, 51, 64, 95, 98, 101, 160, 161, 163, 165, 214, 215, 218
 Bernát, Szent 134
 Bertho-Lavenir, Catherine 97, 149, 213
 Besold, Christoph 151, 215
Besztercebánya (Banská Bystrica, SK) 15, 161
 Bethlen család 52, 100, 101
 Bethlen Kata 152
 Bethlen Mihály 230
 Bethlen Mihály, ifj. 93
 Bethlen Miklós 15
 Beythe István 15
 Bianu, Ioan 117, 215
Biccse (Nagybiccse, Bytča, Zsolna, SK) 161
 Bietenholz, Peter 22, 229
 Billy, Nicolò 233
 Bitskey István 161, 215, 239
 Blau Lajos 215
 Blotius, Hugo 64, 65, 152, 164
 Bod Péter 115, 152, 215, 249
 Boda Miklós 134, 161, 216
 Boehm, Laetitia 148, 216, 236
 Bogdándi Zsolt 216, 240
Bologna (Emilia-Romagna, I) 19
 Bolzoni, Lina 95, 216
 Bombart, Mathilde 24, 216
 Bonfini, Antonio 12, 233
 Bónus Tibor 216, 232
 Boom, Hendrick 245
Borgovico sul Lago di Como (Lombardia, I) 91
 Boros István 160, 216
 Borsa Gedeon 70, 117, 119, 132, 134, 216, 217, 245, 250
 Borvölgyi Györgyi 164, 217
 Borzsák István 12, 247
 Boserup, Ivan 217
 Bourbon, Lajos, XIV., király 68
 Boyer, Anne 22, 217
 Bozzolo, Carla 148, 217
 Bölöni Farkas Sándor 142
Brassó (Kronstadt, Brasov, Brassó, RO) 77, 100, 134, 241
Bratislava lásd *Pozsony*
 Brauer, Hermann 227
 Braungart, Wolfgang 148, 217
 Breitingner, Johannes Jakobi 91, 218
Bréma (Brema, Bremen, D) 227
Breslau lásd *Wrocław*
 Bretzenheim, Ferdinánd 79
 Breza, Vojtech 118, 218
 Brownrigg, Linda L. 148, 218
 Brukenthal, Samuel 95, 225
 Bruno, Giordano 24, 124
Brüsszel (Bruxelles-Ville, BE) 196, 250
Budapest (Buda, Pest, HU) 12, 15, 64, 68, 71, 94, 122, 125, 131, 134, 142, 160, 180, 188, 190, 217, 219, 225, 232, 234, 241, 248, 250
Budissina lásd *Bautzen*
 Bujanda, Jesús Martínez de 22, 229
 Bujdosó Hajnalka 65, 212
 Bujok, Elke 136, 218
Bukarest (București, RO) 34, 37, 46, 69, 75, 77, 118
 Bura László (Kulcsár György) 157, 223
Burgenland (A) 69, 78, 85, 95, 116, 117, 118, 227, 246
 Buza János 214, 218
 Büky József 161
 Calovino József 160
Cambridge (Cantabrigia, UK) 236
 Čaplovič, Ján 116, 117, 218
 Carsen, Flynn 8
 Cavallo, Guglielmo 97, 218
 Cave, Roderick 8, 218
 Ceaușescu, Nicolae 37, 46, 167
 Charpin, Dominique 42, 218
 Chartier, Robert 14, 46, 97, 148, 218

- Chatelain, Jean-Mar 218, 220
 Chindriș, Ioan 219
 Chirac, Jacques 31
 Cicero, Marcus Tullius 62
 Cinisello Balsamo (*Milano, Lombardia, I*) 221
 Cipariu, Timotei 118, 218
 Coenestijn, Cornelis 244
 Comenius, Johannes *lásd* Komenský, Jan Amos
 Corvinus, Matthías *lásd* Hunyadi Mátyás
 Crăciun, Bogdan 219
 Crenius, Thomas 91, 219
 Cullen, Timothy 247
 Czibula Katalin 219, 238
 Czobor Imre 75
 Czvitinger Dávid 115, 219
 Csaba Attiláné 259
 Csáktornya (*Čakovec, Muraköz, CRO*) 85, 116
 Csanak Dóra, F. 94, 219
 Csapó Benő 258
 Csapodi Csaba 16, 51, 132, 134, 216, 219
 Császtvay Tünde 142, 219, 220
 Csejtei Dezső 247
 Csepregi Zoltán 134, 138, 220
 Cserei Mihály 105
 Csernus Anikó 235
 Csesznegi Viktória 78, 220
 Csíkszépvíz (*Frumoasa, Hargita, RO*) 77, 228
 Csíkszereda (*Miercurea Ciuc, Hargita, RO*) 77, 85
 Csókay Balázs 221
 Csörsz Rumen István 249
 Dániel Imre 153, 154, 155, 156, 235
 Dankanits Ádám 137, 163, 220
 Dankó Imre 118, 249
 Danneberg, Lutz 137, 243
 Dannemann, Rüdiger 121
 Darányi Sándor 253
 De Munck, Bert 220, 237
 Deák Eszter 52, 220
 Deák Tamás 57
 Debrecen (*Hajdú-Bihar, HU*) 40, 137, 157, 182, 214, 223, 249
 Debreceni Tamás 162
 Decembrio, Angelo Camillo 151, 251
 Deé Nagy Anikó 95, 162, 220
 Dej *lásd* Dés
 Dekoninck, Ralph 152, 220
 Demény család 105, 118
 Demény Lajos 118, 220
 Demény Lidia 118, 220
 Demeter Júlia 219, 238
 Demeter Tamás 141, 220
 Denis, Michael 62, 155, 220, 239, 251, 259
 Dernschwam, Hans 15, 64, 67, 161, 163, 215
 Dés (*Dej, Kolozs, RO*) 77, 225
 Dezső Krisztina 221, 239
 Dóbék Ágnes 98, 221, 227, 228
 Dobner, Sebastian Ferdinand 164
 Dominich Sándor 253
 Domová, Miroslava 117, 231
 Dorowsky Ágost 242
 Döring, Detlef 136, 221
 Dörnyei Sándor 134, 217, 245
 Draskóczy István 221, 239, 259
 Dreitzel, Horst 135, 221
 Dreska Gábor 221
 Drezda (*Dresden, Sachsen, D*) 90, 93
 Drost-Abgarjan, Armenuhi 77, 221
 Ducreux, Marie-Elisabeth 14, 221
 Dudith András 74, 230
 Eberhardt Béla 140, 228
 Ebert-Schiffener, Sybille 221, 241
 Eckhart Ferenc 11, 221, 224
 Eco, Umberto 8, 47, 49, 124
 Ecsedy Judit, V. 118, 119, 132, 221, 222, 242, 243, 245
 Eger (*Heves, HU*) 160

- Eisenstadt* lásd *Kismarton*
 Ekler Péter 255
 El-Abbadi, Mostafa 13, 222
 Elsevir, Daniel 251
 Elsevir, Jan 251
Elzász (Elsass, Alsace, F) 32, 46, 68
 Embach, Michael 148, 151, 222, 244
 Emódi András 76, 77, 140, 222, 223
Eperjes (Prešov, SK) 84
 Erasmus Roterodamus, Desiderius 134, 135
Erdély (Transylvania, RO) 12, 15, 16, 17, 46, 51, 52, 63, 65, 66, 69, 71, 75, 76, 77, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 101, 105, 115, 116, 117, 118, 129, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 154, 155, 156, 162, 200, 214, 220, 229, 230, 239, 240, 247, 258, 259
 Erdélyi Gabriella 220, 223
Erzsébetváros (Elisabethopolis, Dumbrăveni, Szeben, RO) 77, 221
 Esterházy család 17, 78, 93, 99, 101, 162
 Esterházy Mihály 164
 Esterházy Miklós 14, 162, 251
 Esterházy Pál 90, 100, 161, 164, 212, 231
 Estienne, Robert 20
Eszék (Osijek, Eszék-Baranya, CRO) 85, 116
Esztergom (Komárom-Esztergom, HU) 160, 214, 246, 257
 Eszterházy Károly 15, 161
Faenza (Emilia-Romagna, I) 64
 Fathallah, Omnia Mounir 13, 222
 Fazakas Gergely Tamás 215, 239
 Fazakas József 245
 Fazekas István 65, 140, 223, 224
 Febvre, Lucien 148, 235
Fehér-hegy (Bílá Hora, Prága, CZ) 14, 106
 Fekete Csaba 157, 223
 Fekete Gézáné 94, 223
Felsőőr (Oberwart, Burgenland, A) 85
 Ferenc, Szent 134
 Festetich család 52, 101
 Festetics (Festetich) György 52, 101
 Findlen, Paula 90, 223
 Fitz József 118
 Flasch, Kurt 207, 223, 224
 Fleischer, Christoph 236
 Fogarasi András 161
 Fonzio, Bartolomeo 64
 Forstall, Mark 162
Fraknó (Forchtenstein, Burgenland, A) 14, 17, 162, 226, 231, 255, 256
Francfurtum ad Moenum lásd *Frankfurt am Main*
 François, Étienne 143, 224
 Frank, Peter R. 119
Frankfurt am Main (Francfurtum ad Moenum, Hessen, D) 21, 219, 234, 241, 252
 Freedman, Joseph S. 136, 218, 221, 224, 246
 Fridericus, Johannes 234
 Fried István 109
 Friedrich, III. Kaiser lásd *Habsburg, Frigyes, III., császár*
 Frimmel, Johannes 119
 Fugger család 64
 Fundárková, Anna 65, 224
Fülek (Filakovo, Besztercebánya, SK) 78, 235
 Fülöp Géza 111, 118, 139, 224
 Gaál György 162
 Gaálné Kalydy Dóra 60, 224
 Gabriel, Theresia 224
 Galavics Géza 225, 234
 Gali Ágnes 90, 96, 228
 Galilei, Galileo 24
 Gáll Attila 225, 238
 Gárdonyi Géza 145
 Gellért, Szent (Gerardo Sagredo) 155
 Gémes József 57
Genf (Genève, CH) 204
 Gentilini, Anna Rosa 64, 225

- Genyijeva, Jekatyerina Jurjevna 256
 Georg, Johann 226
 Gerardo Sagredo lásd Gellért, Szent
 Gerlach, Melchior 151, 225
 Gernyeszeg (Gornești, Maros, RO) 17
 Gesková, Zelmina 71, 117, 231
 Gessner, Conrad 25, 207
 Giard, Luce 50, 98, 225
 Giovio, Paolo 91
 Glasgow (UK) 17, 124
 Glassner, Jean-Jacques 42, 225
 Golubeva, N. 256
 Gomille, Monika 212, 245
 Goody, Jack 42, 225
 Gordán Edina 77, 225
 Göllner, Carl 95, 225
 Görög Demeter 66, 251
 Grác (Graz, Steiermark, A) 78
 Graf, Klaus 258
 Granasztói Olga 98, 99, 225, 226
 Granasztói Péter 226
 Grócz Zita 161, 226
 Grote, Andreas 216, 226, 243
 Gruber, Adam 158, 226
 Grüll Tibor 158, 164, 226
 Guevara, Antonio 133
 Guhrauer, Gottschalk E. 234
 Gulyás Pál 9, 10, 51, 64, 118, 226, 227
 Gutenberg, Johann 20, 35, 97, 149, 213, 248
 Gutgesell, David 118
 Guyot, Bertrand G. 20, 214
 Güns lásd Kőszeg
 Günther, Joachim 9, 244
 Gyáni Gábor 61, 219, 227
 Gyenis Vilmos 248
 Gyergyószentmiklós (Gheorgheni, Hargita, RO) 77
 Győr (Győr-Moson-Sopron, HU) 223, 228, 245
 György Aladár 16, 227
 György Péter 255
 Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO) 12, 37, 77, 134, 152, 160, 248
 Habsburg család 16, 93, 140, 156
 Habsburg, Ferdinánd II, főherceg 105
 Habsburg, Ferenc József I, császár 234
 Habsburg, Fülöp II, spanyol király 80, 85, 151
 Habsburg, József II, császár 15, 67, 100, 244
 Habsburg, Mária Terézia 228, 240, 251
 Hága (Den Haag, NL) 31
 Hagenau (Bas-Rhin, F) 134
 Hájek, Pavel 75, 227
 Hájková, Zuzana 75, 227
 Hajnóczy József 163
 Halász Margit, J. 118
 Hamburg (D) 189
 Hamel, Samuel 162
 Hamm, Georg Wolfgang 234, 235, 241
 Handó György 15, 134, 216, 243
 Hasaeus (Hase), Theodorus 224
 Hauer Ferenc 161, 227
 Hausner Gábor 162, 227
 Havasalföld (Havaselve, Valachia, Țara Românească, RO) 75
 Hegedűs Béla 249
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 141
 Hegyi Ádám 140, 227, 238
 Heidegger, Martin 123
 Heidelberg (Baden-Württemberg, D) 125
 Hellebrant Árpád 244
 Helmstadt (Helmestadium, Bayern, D) 234, 235, 241
 Heltai János 132, 228, 245
 Hendrickson, Thomas 151, 158, 228
 Herder, Johann Gottfried 141
 Hermann (Schermann) Egyed 14, 140, 228
 Hermányi Dienes József 17
 Herner János 225, 234
 Hervay Ferenc 132, 216, 228, 245
 Hess, Andreas 134

- Hieronymus, Szent *lásd* Jeromos, Szent
 Hodos, Nerva 117, 215
 Holl András 60, 228
 Holl Béla 132, 139, 165, 228, 245
 Holló Szilvia Andrea 90, 96, 228
 Homor Tivadar 111
 Horváth István 259
 Horváth József 140, 228
 Horváth Mária 77, 228
 Houry, Jean d' 23
 Hubert, Michel 230
 Humboldt, Alexander von 141
 Huntington, Samuel P. 206, 228, 229
 Hunyadi Mátyás (Corvinus, Matthias;
 Mátyás király) 63, 64, 131, 156, 157,
 232, 241, 257
 Hunyady György 258
 Husz János 134
 Hüpatia, Alexandriai 8
 Iacob, Niculina 219
 Ibn Abi Tahir Tayfur *lásd* Tahir Tayfur,
 Ibn Abi
 Ibn al-Husayn al-Mas'ûdî *lásd*
 Al- Mas'ûdî
 Ibn al-Nadīm *lásd* Al-Nadīm
 Ibn Baḥr al-Kinānī *lásd* Al-Jāhiz
 Illésházy család 101
 Impey, Oliver 90, 229
 Istvánffy Miklós 12, 214, 215
 Iványi Béla 109, 118
 Jacob, Christian 42, 50, 98, 225, 229
 Jaeger, Hermann 227
 Jakó Zsigmond 12, 95, 152, 229, 232, 237
 Jánki Péter 157, 223
 Jankovich család 101
 Jankovics József 74, 93, 230, 242
 Jankovics Marcell 57
 Janzín, Marion 9, 244
 Jászi Oszkár 72
 Jászó (*Jasov, Kassa, SK*) 78
 Jennisius, Lucas 241
 Jeromos (Hieronymus), Szent 43, 44
 Johnston, Michael Robert 148, 230
 Jókai Mór 142, 220
 Jordánszky Elek 160
 Józán Ildikó 139, 230
 Juhász Anikó 247
 Juhász István 138, 230
 Käfer István 245
 Kalányos Katalin 161, 216
 Kalla Zsuzsa 220, 230
 Kállay István 11, 230
Kalocsa (Bács-Kiskun, HU) 160, 216, 226,
 251
 Kaltemarckt, Gabriel 89, 241
 Kanold, D. Johann 89, 230
 Kant, Immanuel 89, 123
 Kaplony (*Căpleni, Szatmár, RO*) 76, 235
Karcfalva (Cârța, Hargita, RO) 77
 Kardos András 121
 Károlyi István 142
Kárpátalja (Zakarpatszkaja, UA) 84
Kassa (Košice, SK) 84, 116, 118
 Katona István 161, 227
 Katsányi Sándor 16, 230
 Kaufmann, Georg 230, 231
 Kégli Ferenc 116, 232
 Kelecsényi Ákos 245
 Kelecsényi Gábor 51, 101, 230
 Kelemen Márton 162
 Keserű Bálint 225, 234
 Keserű Gizella 224, 250
Keszthely (Zala, HU) 15
 Keveházi Katalin 64, 129, 135, 158, 161,
 164, 215, 226, 231
 Kilián István 219
 Kipsová, Mária 71, 117, 231
Kismarton (Eisenstadt, Burgenland, A) 14,
 78, 85, 162, 226
 Kiss Barbara 255
 Kiss Erika 90, 231
 Kiss Ilona 256
 Kiss József 219
 Klaniczay Gábor 231, 249

- Klaniczay Tibor 162, 225, 227, 231
 Klára, Szent 134
 Klimeková, Agáta 71, 117, 231
 Klimó György 15, 52, 101, 161
 Klöss, Jakob 222
 Knapp Éva 159, 160, 163, 231
 Kohlesius, Jodocus Guilhelmus 219
 Kokas Károly 111, 158, 164, 194, 226, 252
 Kókay György 99, 118, 212, 231, 232
 Koller József 161
Kolozsmonostor (Mănăstur, Kolozsvár, RO) 12, 229
Kolozsvár (Cluj Napoca, Kolozs, RO) 69, 77, 85, 155, 157, 233, 240, 259
 Komarek, Giovanni Giacomo 233
Komárom (Komárno, Nyitra, SK) 84
 Komenský, Jan Amos (Comenius, Johannes) 93, 135
 Komjáthy Miklósné 116, 232, 243
 Kónya Annamária 138, 232
 Kónya Péter 138, 232
 Kopp, Fabian 258
 Kornis Gyula 139, 140, 232
 Kosáry Domokos 109, 165, 232
Košice lásd *Kassa*
 Kossuth Lajos 72
 Kovács András 232, 237
 Kovács Bálint 77, 221
 Kovács Béla Lóránt 141, 232
 Kovács Eszter 243
 Kovács Ilona 232, 249
 Kovács Máté 51, 232
 Kovács Sándor Iván 162, 227
 Kovács Mátyás 234
 Köblös József 134, 232
Köln (Nordrhein-Westfalen, D) 22
 Köpeczi Béla 228, 232
 Köpff János György 225
Kőszeg (Güns, Vas, HU) 226
 Krähling Edit 232, 239
 Kriegleder, Wynfrid 232, 233, 239, 246, 259
 Kruppa, Nathalie 233, 250
 Kubinyi András 134, 233
 Kulcsár Adorján 139, 233
 Kulcsár György lásd *Bura László*
 Kulcsár Péter 12, 233, 241
 Kulcsár-Szabó Zoltán 216, 232
 Kurcz Ágnes 139, 213
 Kurta József 77, 233
 Kurucz László 183, 233, 252
 Kuzmich, Ludwig 117, 233
 La Chausse, Michel-Ange de (Michael Angelus Causeus de La Chausse Parisiensis) 91, 233
 Lakos János 13, 234
 Lambeck, Peter 65, 250
 Lang, Matthias 158
 Las Casas, Bartolomé de 139
 Laszkalner Antal 141, 234
 Lauerentzen, Johanne 229
 Le Duc, Rolet 241
 Lehmann, Yves 147, 218, 234
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 152, 156, 234, 240, 242
Leiden (Lugdunum Batavorum, Dél-Holland, NL) 219, 251
Leipzig (Lipcse, Lipsia, Sachsen, D) 21, 77, 115, 158, 219, 226, 230, 236
 Lengyelne Kurucz Katalin 254
Lepoglava (Varasd, CRO) 159
 Lessing, Gotthold Ephraim 138, 139, 156
Leuven (Lovanium, Lovanii, Flamand-Brabant, BE) 244
 Limburg, Hans 216, 234
Lipcse lásd *Leipzig*
 Lipenius, Martinus 152, 234
 Lípsius, Justus 133, 135, 151, 158, 228
 Lipták Dorottya 118, 234
 Lomeier, Johann 158, 234

- London (UK)* 31, 60
Lovanium lásd *Leuven*
Lőcse (Levoča, SK) 15, 51, 100, 134
Löffler Erzsébet 161, 234, 259
Lucas, Georg 121
Ludányi Mária 162, 234
Luffy Katalin 215, 239
Lugdunum Batavorum lásd *Leiden*
Lugdunum lásd *Lyon*
Lukács György (Lukács, Georg) 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 239, 258, 259
Lupescu Makó Mária 216, 240
Lupták Annamária 77, 228
Luther, Martin 135, 151, 157
Lyon (Lugdunum, Rhône, F) 214
MacGregor, Arthur 90, 229
MacLeish, Archibald 143
Maczák Ibolya 222, 235
Madách Imre 30, 80
Madas Edit 51, 98, 162, 219, 235
Mader, Joachim Johann 158, 235
Madl, Claire 71, 235
Maggi, Alessandro 91
Magyar Árpád 235
Maillard, Jean-François 257
Mainz (Rheinland-Pfalz, D) 149, 185
Manfredi család 64
Máramaros (Maramureș, RO) 77
Maratti, Carlo 233
Maria Theresia lásd *Habsburg, Mária Terézia*
Máriavölgy (Marianka, Pozsony, SK) 231
Maribor (Marburg an der Drau, SLO) 84
Markos Béla 243
Marosvásárhely (Novum Forum Sicularum, Târgu Mureș, Maros, RO) 69, 77, 85, 162, 240
Martí Tibor 77, 78, 221, 235
Martin lásd *Túrócszentmárton*
Martin, Henri-Jean 148, 212, 217, 235
Marx, Barbara 90, 235
Marx, Karl 167, 235
Mârza, Andreea 154, 155
Mârza, Eva 118, 219, 243
Mârza, Iacob 118, 243
Mašek, Petr 75, 227
Mátray Gábor 55
Mátyás király lásd *Hunyadi Mátyás*
Mayer, Christoph Oliver 90, 235
Mazarin, Jules 46, 152
McLean, Matthew 213, 235
Meadow, Mark A. 89, 236
Medgyes (Medias, Szeben, RO) 77
Medici, Lorenzo 151
Meier, Jörg 258
Melanchthon, Philipp 135, 148, 157, 221, 231
Melville, Gert 216, 236
Mendelssohn, Moses 138
Mercier, Alain 9, 236
Merényi Lajos 90, 236
Meschendorfer, Hans 118, 236
Mesterházi Miklós 121
Mészáros István 134, 236
Mezey Barna 221
Mezey László Miklós 255
Michael, Johannes Martinus 92, 236
Michelangelo, Buonarroti 247
Middleton, Conyers 152, 236
Mijn, Abraham van der 219
Mikszáth Kálmán 142, 220
Milano, Ernesto 225, 236
Miller Jakab Ferdinánd 160, 163
Mishina, L. 256
Mnichovo Hradiště (Münchengrätz, Mladá Boleslav, CZ) 75
Mohács (Baranya, HU) 11, 51, 99, 129, 132, 135
Moldovan, Roxana 219
Moldva (Moldova, RO) 136
Molino, Paola 152, 164, 237
Molnár Andrea 52, 94, 98, 237
Molnár Dávid 221, 239

- Monok István 12, 14, 15, 16, 17, 51, 52, 62, 63, 64, 65, 74, 76, 78, 93, 94, 96, 98, 99, 116, 121, 122, 129, 130, 132, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 164, 176, 212, 213, 215, 218, 219, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 235, 237, 238, 239, 240, 242, 245, 247, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259
- Monte Cassino (Lazio, I) 13
- Montefeltro, Federigo da 91
- Mori, Masimo 240, 242
- Morlaix (de Cluny), Bernard de 49, 56, 124
- Moszkva (RU) 125
- Moulin, Claudine 151, 222
- Mourey, Marie-Thérèse 240, 251
- Mulsow, Martin 221, 241
- Müller, Henning 241
- Müller, Jürgen 89, 241
- Müller, Rainer A. 216, 236
- Müller, Winfried 216, 236
- Münchengrätz lásd Mnichovo Hradiště
- Nádasdy család 99, 101, 162, 238
- Nádasdy Ferenc 63, 65, 250
- Nagy Géza 93, 241
- Nagy Kornél 77, 238
- Nagybánya (Baia Mare, Máramaros, RO) 157, 223
- Nagycenk (Győr-Moson-Sopron, HU) 163
- Nagydisznód (Cisnădie, Szeben, RO) 77
- Nagyenyed (Aiud, Fehér, RO) 77, 240, 244
- Nagykároly (Carei, Szatmár, RO) 77
- Nagyszeben (Hermannstadt, Sibiu, Szeben, RO) 12, 15, 52, 69, 77, 96, 101, 202
- Nagyszombat (Trnava, SK) 160
- Nagyvárad (Várad, Oradea, RO) 76, 85
- Nasse, Mohammed Rabie 257
- Naudé, Gabriel 25, 46, 152, 154, 241
- Nazare, Daniel 217, 241
- Nazare, Ruxandra 217, 241
- Neander, Michael 158, 241
- Nebbiai, Donatella 257
- Nehring, Karl 63, 241
- Neickel, Caspar Friedrich 89
- Németh Gabriella 254
- Németh János 115, 241
- Németh Noémi lásd Viskolcz Noémi
- Németh S. Katalin 230, 242
- Németújvár (Güssing, Burgenland, A) 78, 238
- Nepp József 57
- Neumer Katalin 141, 227, 241
- Niemetz, Primitivus 162
- Ninive (Ninua, Mezopotámia, Irak) 42
- Nonnen, Nicolao 91, 227
- Novák László 242, 249
- Novalis (Friedrich Leopold von Hardenberg) 139
- Nutius, Martinus 242
- Nyitra (Nitra, SK) 84
- Oláh Róbert 140, 242
- Oláh Szabolcs 240, 242
- Ondroušková, Janka 71, 117, 231
- Orell, Conrad 218
- Orlovsky Géza 162, 227
- Ornato, Ezio 217, 242
- Oxford (UK) 93
- Ötvös Péter 14, 64, 106, 158, 164, 224, 226, 227, 242, 250, 253
- Pagninus, Santes 20
- Pajorin Klára 214
- Palágyi Menyhért 141, 232, 242
- Pálffy család 93
- Palumbo, Margherita 152, 242
- Pannonhalma (Győr-Moson-Sopron, HU) 53, 257
- Pápai Páriz Ferenc 93, 241
- Paranjare, Manjiri 232, 246
- Pareus, David 135
- Párizs (Paris, Île-de-France, F) 19, 22, 23, 31, 85, 143, 241, 245
- Partium (RO) 116
- Pascu, Stefan 193
- Patachich Ádám 160

- Pavercsik Ilona 99, 118, 119, 221, 242, 243, 245
 Pázmány Péter 155
Pécs (Baranya, HU) 15, 40, 134, 160, 161, 174, 216
 Pelbárt Jenő 119
 Peraldus (Perault), Guilielmus 43, 44, 242
 Perger Péter 245
 Pesnot, Charles 242
Pest lásd *Budapest*
 Péter Katalin 14, 132, 240, 242
 Petrarca, Francesco 151, 242
 Petrik Géza 71, 115, 116, 242
 Petschar, Hans 46, 243
Piliscsaba (Pest, HU) 76
 Pintér Márta Zsuzsanna 215, 219, 238, 243
 Píša, Petr 71, 235
 Pócs Dániel 134, 243
 Pollak, Wolfgang 61, 243
 Pomian, Krisztof 91, 243
 Poór János 231, 249
 Popovici, Bogdan Florin 217, 241
 Popp, Vasile 118, 243
 Possevino, Antonio 152, 220, 243
 Potocka, Franz 232, 246
 Pott, Sandra 137, 243
Pottendorf (Niederösterreich, A) 63, 65, 162, 238
Pozsony (Bratislava, SK) 69, 84, 116, 134, 137, 155, 160
 Pressburger, Giorgio 183
 Presser, Helmut 9, 244
 Prickler, Harald 158, 164, 226
 Ptolemaiosz, I. 43
 Pufendorf, Samuel von 135, 221
 Pusztai Garbiella 258
 Puteanus, Ericus 151, 244
 Quiccheberg, Samuel 89, 236, 244, 245
 Qvarti, Friderici 229
 Qvinto, Chritiano 229
 Rác Emese 77, 244
 Ráday család 101
 Ráday Pál 164, 217
 Radvánszky család 52, 101
 Rajh, Bernard 118, 244
 Rákóczi család 99, 240
 Rákóczi Ferenc, II. 164
 Rákóczi György, I. 162
 Ramasetter Károly 234
 Rapp, Andrea 148, 151, 222, 244
 Rehberg, Karl-Siegbert 90, 235
 Repčák, Josef 117, 244
 Reuchlin, Johann 138
 Reviczky család 101
 Rhenanus, Beatus 151
 Ribb, Johann 234
 Richter, Marcella 22, 229
Rimaszombat (Rimavská Sobota, Besztercebánya, SK) 78
 Ring Éva 231, 249
 Rippl, Gabriele 212, 245
 Robertson, Bruce 89, 236
Róma (Romae, I) 13, 20, 42, 155, 160, 221, 233, 243, 256
Romae lásd *Róma*
 Roman-Negoî, Ana Maria 219
 Romano, Antonella 220, 237
 Romhányi József 57
 Roth, Harriet 89, 245
 Rouse, Richard H. 20, 214, 245
 Rozsonдай Marianne 119, 245
Ruszt (Rust, Burgenland, A) 226
 Ruysch, Fredericus 91, 245
 Rűsz-Fogarasi Enikő 259
 Sabba, Fiammetta 25, 245
 Sámbohy János lásd Zsámbohy János
 Sambucus, Johannes lásd Zsámbohy János
 Sándor István 115, 245
 Sarbak Gábor 134, 246
 Sárközy Péter 228, 232

- Sárospatak (Borsod-Abaúj-Zemplén, HU)* 79, 134, 157, 158, 162, 223, 236, 256
Sárvár (Vas, HU) 238
Sashegyi Oszkár 14, 246
Sátoraljaújhely (Borsod-Abaúj-Zemplén, HU) 79
Saur, Klaus Gerhard 207
Schatz, Elena 75, 230, 246
Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 139
Scher Tibor 118
Scherman Egyed lásd Hermann Egyed
Schiller, Friedrich 139
Schlegel, August Wilhelm 139
Schlegel, Friedrich 139
Schlosser, Julius von 89, 246
Schmalkalden (Thüringen, D) 247
Schmelcz-Pohánka Éva 221, 239
Schmidt, Johann Andreas 234
Schmuck, Michael 247
Schrastetter, Jan 258
Schröder, Jan 136, 246
Schulek Tibor 165
Sciglitano, Mariarosaria 181, 183, 246
Scönert, Jörg 243
Seck, Friedrich 246, 247
Segesvár (Sighişoara, Maros, RO) 77
Seidler, Andrea 61, 232, 233, 239, 246, 259
Selmechánya (Banská Stiavnica, SK) 15, 160
Selmeczi László 242, 249
Semmelweis, Karl 118, 246
Seneca, Lucius Annaeus 43, 151
Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe, Kovászna, RO) 77, 85
Serrai, Alfredo 25, 152, 246
Serrier, Thomas 143, 224
Shakespeare, William 142, 212
Shaw, David J. 217, 238
Sheehan, James J. 89, 246
Simancas (Valladolid, E) 80
Simándi Irén 253
Simler, Josias 25, 207
Simon Attila 216, 220, 232, 242
Simon Ferenc 247
Simon József 224
Simon Melinda 227, 238
Sinkovits István 12, 247
Sipos Gábor 232, 237
Somkúti Gabriella 62, 94, 247
Somorja (Šamorín, Nagyszombat, SK) 84
Sopron (Győr-Moson-Sopron, HU) 62, 155, 18, 164, 248, 255
Sopronhorpács (Győr-Moson-Sopron, HU) 163
Spangenberg, Cyriacus 151, 247
Spener, Johannes Jacobus 92, 236
Spengler, Oswald 26, 206, 247
Staikos, Konstantinos Sp. 44, 247
Stanciu, Laura 155, 247
Stanek, Elsa 22, 229
Stemler Ágnes 214, 222, 247
Stohl Róbert 78, 220
Stoica, Robertina 75, 246
Strasbourg (Strassburg, Argentoratum, Bas-Rhin, F) 68
Streibig József 245
Strouhal, Ernst 46, 243
Stuart, Jakab, I., király 133
Surján Miklós 161, 216
Sutter, Berthold 89, 135, 247
Sutto, Claude 22, 229
Svatoš, Martin 14, 221
Szabad György 133
Szabadka (Subotica, Vajdaság, SRB) 84
Szabó Béla István 254
Szabó Enéh 240, 245
Szabó Ervin 16
Szabó Károly 115, 244
Szabó Lajos 220, 247
Szabó Magda 145
Szállka Irma 245
Szalkai László 246

- Szamosközy István 12, 152, 247
 Szamosújvár (*Gherla, Kolozs, RO*) 77
 Sarajevó (*Sarajevo, BA*) 32
 Száraz Orsolya 215, 239
 Szarvasi Margit 51, 101, 160, 247
 Szász Géza 235
 Szatmár (*Județul Satu Mare, megye, RO*)
 76, 222, 223, 248
 Szauder József 215, 219, 248
 Széchényi Ferenc 15, 17, 50, 52, 54, 62,
 94, 98, 101, 155, 162, 163, 220, 238,
 239, 248, 259
 Széchényi István 105, 142
 Szeged (*Csongrád, HU*) 40, 105, 174, 182,
 237, 238, 248, 253
 Székely György 248
 Székelyudvarhely (*Odorheiu Secuiesc,*
Areopolis, Hargita, RO) 77, 240
 Székesfehérvár (*Fehér, HU*) 134
 Szelestei Nagy László 160, 235, 248
 Szenc (*Senec, SK*) 15
 Szende Katalin 11, 248
 Szentpétervár (*RU*) 46
 Szepes (*Spiš, megye, SK*) 78, 134
 Szepesség (*Zips, Špiess, SK*) 15
 Szilágyi Sándor 242
 Szirák Péter 220, 242
 Szivák Judit 258
 Szombathely (*Vas, HU*) 160
 Szombathy János 158
 Szőcs Géza 225, 238
 Szögi László 221, 259
 Szügyi-Szücs Judit 77, 248
 Tabernigg, Theodor 78
 Tahir Tayfur, Ibn Abi 25
 Takács Péter 49, 248
 Takáts Béla 255
 Tamási Áron 145
 Tandí Lajos 238, 248
 Targa, François 241
 Tarnai Andor 215, 219, 248
 Tarnóc Márton 132, 248
 Tarnóczy Mariann 257
 Tata (*Komárom-Esztergom, HU*) 15
 Tatay, Anca Elisabeta 219
 Tegye Imre 214, 216
 Teleki család 51, 94
 Teleki József 52, 94, 98, 101, 219, 237
 Teleki Mihály 17
 Teleki Sámuel 95, 162, 220
 Temesköz (*RO*) 116
 Tengenagel, Sebastian 65, 164
 Ternovszky Béla 57
 Thurzó család 99
 Thurzó György 162, 234
 Tibolth Mihály 163
 Tigurum lásd *Zürich*
 Tirol (*A*) 14, 105, 242
 Tolnai Pap István 162
 Tonk Sándor 157, 216, 232, 237, 240
 Torockószentgyörgy (*Coltești, Fehér, RO*)
 105
 Tóth András 16, 51, 159, 219, 248
 Tóth Béla 118, 249
 Tóth István György 138, 140, 249
 Touati, Houari 25, 44, 249
 Török Dalma 61, 249
 Tövis (*Teiuș, Fehér, RO*) 77
 Trattner Mátyás 248
 Trattner, Joannes Thomas 241
 Trattner, Johann Leopold 220
 Trattner-Károlyi István 142
 Trautson Vilmos János 79
 Trithemius, Johannes 25, 46, 151, 212,
 214
 Tudor, Henrik VIII, király 137, 151
 Turicum lásd *Zürich*
 Turócszentmárton (*Martin, SK*) 15, 52,
 69, 96
 Tüskés Gábor 152, 249
 Tüskés Tibor 161, 216
 Újvidék (*Novi Sad, SRB*) 52, 84, 96
 Ungvár (*Kárpátalja, UA*) 84
 Urbinó (*Pesaro, Marche, I*) 91

- Urs, Otilia 219
Utrecht (NL) 234
Vác (Pest, HU) 160
 Vajda Erik 112, 249
 Vajda Kornél 255
Vajdaság (SRB) 84, 116
Valachia lásd *Havasalföld*
 Valois, Ferenc, I. király 45, 80, 85, 151
 Van Dussen, Michael 148, 230
 Vancová, Tatiana 71, 117, 231
Varasd (*Varaždin*, CRO) 116
 Varga András 64, 157, 223, 227
 Varga Júlia 221, 239, 259
 Varro, Marcus Terentius 62
 Varry, Dominique 153, 214
 Vásárhelyi Judit, P. 212, 222, 245, 250
 Vekerdy József 1880 255
Velenca (*Venezia, Veneto*, I) 92, 134, 155, 232
 Verancsics Antal 164
 Veres Anna Mária 77, 248
 Vértesy Miklós 16, 51, 159, 219, 248
 Vervliet, Hendrik D.L. 9, 250
Veszprém (*Veszprém*, HU) 234
 Viskolcz (Németh) Noémi 63, 65, 89, 157, 212, 240, 250
 Vizkelety András 134, 250
 Vlasta, Sandra 232
 Vodosek, Peter 151, 250
 Vogelius, Antonius 234
 Voigt Vilmos 214, 222, 247
 Vollhardt, Friedrich 137, 243
 Voltaire (François-Marie Arouet) 139
 Vosskamp, Wilhelm 217, 251
 Vörösmarty Mihály 9, 142, 212
 Wallaszky János 66, 67
 Wallenstein család 75
 Weingand János Mihály 225
 Weiss, Michael 78
 Westrenen, Johannes van 91, 251
 Willer, Mirna 256
 Wimmer, Ruprecht 155, 251
 Winkler, Gerhard J. 224, 227
 Winkler Pál 161, 251
 Witten, Norbert 151, 251
Wittenberg (*Sachsen-Anhalt*, D) 231
 Wolrab, Michael 225
 Worm, Olaus 91, 251
 Wögerbauer, Michael 71, 235
Wrocław (*Breslau, Alsó-sziléziai vajdaság*, PL) 74, 230
Zágráb (*Zagreb*, CRO) 16, 85, 96, 256
 Zedelmaier, Helmut 148, 251
Zenta (*Senta, Vajdaság*, SRB) 84
 Zetzner, Lazar 215
 Ziegler, Georg 133
 Zihn, Johannes Gerogius 226
Zilah (*Zaláu, Szilágy*, RO) 223
 Zimmermann, Johannes Georgii 91, 218
 Zobernig, Heimo 46, 243
Zombor (*Sombor*, SRB) 78, 220
 Zrínyi család 99
 Zrínyi Miklós 162
Zutphania lásd *Arnhem*
Zürich (*Turicum, Tigurum*, CH) 218
 Zvara Edina 52, 65, 66, 76, 162, 212, 220, 235, 251
 Zygmier, Leszek 233
 Zsámboki László 160, 251
 Zsámboky János (Sámboky János, Sambucus, Johannes, 10, 64, 65, 67, 89, 226, 227, 250
 Zsidi Vilmos 221, 239, 259